

ІВАН ОГІЄНКО
(Митрополит ІЛАРІОН)

Рятування УКРАЇНИ

**Видавничий проект
«Запізніле вороття»**

**Започатковано
2001 року**

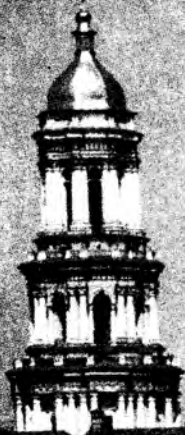

Хай лютий ворог на Голготу
Жене стократ за Україну, –
Для неї я свою роботу
Аж до могили не покину!

Готов я нести люті муки
За свій народ, за рідний край,
За ці поля, лани та луки,
За Україну, тихий рай, –

Тут мати спить моя в могилі,
Мої тут браття й сестри милі!..

Прод. І. М. Силин

ІВАН ОГІЄНКО
(Митрополит ІЛАРІОН)

Рятування УКРАЇНИ

Упорядник,
автор передмови
і коментарів
Микола ТИМОШІК

Київ 2005

ББК 83.3
О38

Редактор
Надія Тимошик

Випущено на замовлення
Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга”

Іван Огієнко (митрополит Іларіон)
О38 Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент.
М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2005. —
464 с., іл. вкл.

ISBN 966-7821-33-1

Оснору цього видання склали досі не друковані в Україні автобіографічні праці відомого вченого, державного і релігійного діяча, з-поміж яких — “Моє життя”, “Рятуння України”, “На Голготі”, “Книга нашого буття на чужині”.

Будучи не лише свідком, а й безпосереднім учасником подій, пов’язаних із триумфом і трагедією Української революції 1917–1919 років, автор вважав “за свій конечний обов’язок” детально описати ту пору, дати майбутнім дослідникам матеріал, побудований на власних щоденниках та архівних матеріалах.

Для старшокласників і студентів, учителів і викладачів. Усіх, кому небайдужа ідея національного відродження.

ISBN 966-7821-33-1

© Тимошик М. С., упорядкування,
передмова, коментарі, 2005
© “Наша культура і наука”, 2005

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Видатний діяч українського відродження, колишній міністр освіти та ісповідань Української Народної Республіки, відомий в усьому світі учений, перекладач, редактор, видавець, релігійний провідник Іван Огієнко (митрополит Іларіон) створив у нелегких еміграційних умовах значний науковий доробок. Більша частина цього доробку свого часу була видана на канадській землі, але ряд підготовлених автором до друку творів все ще перебуває в рукописному варіанті серед численних коробок вінніпезького архіву.

Створена нещодавно в Києві благодійна організація — “Фундація імені митрополита Іларіона (Огієнка)” — поставила за мету повернути на Батьківщину не лише чесне й чисте ім’я цього подвижника української справи, а й колосальний за обсягом архів, який досі зберігається в Канаді й чекає виконання волі його творця: повернути все це в Україну, “коли вона буде вільною і коли буде вільною її церква”.

Перший крок до цього вже зроблено. Заходами Фундації частина Огієнкового архіву (монреальська колекція покійної доньки митрополита Лесі Огієнко-Біди) повернулася в Україну. Весною 2003 року благодійна організація передала п’ять безцінних коробок з рукописами до Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України.

Канадська сторона після тривалого розгляду питання про виконання останнього Заповіту Огієнка, юридично оформленого ще 1967 року, прийняла рішення все ж продовжити зберігати архів (вінніпезьке зібрання) в Канаді. Натомість копії досі недрукованих праць цього автора ухвалено було передати в розпорядження Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) з тим, щоб ця благодійна організація доглянула в Україні їх наукову підготовку та видання для українського читача.

Започаткований опісля Фундацією спільно з науково-видавничим центром “Наша культура і наука” видавничий проект “Запізніле вороття” має дві серії — “Рукописна спадщина” та “Канадські першодруки”. Перші видання в цих серіях (“Історія української літературної мови”, “Українська культура”, “Українське монашество”, “Розп’ятий Мазепа”, “Свята Почаївська лавра”, “Слово про Ігорів похід”), двотисячні наклади яких на благодійних засадах поширювалися переважно серед навчальних закладів України, здійснювалися за підтримки небайдужих меценатів з української діаспори, а також керівництва Української православної церкви Київського патріархату.

Вперше видання творів Івана Огієнка у цій серії було підтримано на державному рівні у 2003 та 2004 роках — досі недруковані фундаментальні дослідження “Тарас Шевченко” та “Богдан Хмельницький” вийшли за державною Програмою випуску соціально значущих видань.

Нині за підтримки Української держави здійснюється перше видання ще однієї праці Івана Огієнка, що пролежала в рукописах у далекому Вінніпезі більше ніж півстоліття, — збірка автобіографічних творів під назвою “Рятування України”.

Написані в різні роки хронологічні начерки спресованих у часі, напружених і здебільшого визначальних для мільйонів українців подій ще доведеться переосмислювати не одному українському досліднику, аби стерти фальшивий глянець, здавалося б, назавжди покладений на біографічні сторінки цієї людини тоталітарною системою.

Сьогодні не пізнаний і не поцінований ще достойно на Батьківщині глибинний за змістом і сильний за своїм пізнавальним та виховним зарядом духовний спадок Огієнка-Іларіона особливо потрібний Україні. Адже, висловлюючись назвами двох циклів драматичних поем ученого, “Вікові наші рани” ще не загоїлися, а “Наш бій за державність” з численними опонентами побудови саме української України все ще триває.

Бажаємо цій дивовижній книзі, вистражданій, виболеній автором за десятиріччя нелегких митарств близькими й далекими чужинами і написаній воістину кров’ю серця далеко від рідного краю, вдячного, небайдужого і вдумливого читача.

**Співголови Фундації
імені митрополита Іларіона (Огієнка) —
Анна ФІГУС-РАЛЬКО (від Канади)
Микола ТИМОШИК (від України)**

“ХАЙ ЛЮТИЙ ВОРОГ НА ГОЛГОТУ ЖЕНЕ СТОКРАТ ЗА УКРАЇНУ...”

(Іван Огієнко як державотворець)

*Хай лютий ворог на Голготу
Жене стократ за Україну —
Для неї я свою роботу
Аж до могили не покину!*

В — чи не найсильніший за напругою авторської думки й вистражданих емоцій та переживань фрагмент автобіографічної поеми “На Голготі”, написаної Іваном Огієнком в один з найтяжчих періодів свого емігрантського життя — початку 1946 року у швейцарській Лозанні. Написавши прощальний заповіт своїм трьом дітям у дні тяжкої хвороби, переживши дві складні операції, на які навіть лікарі не поклали ніяких надій, колишній вигнанець з рідної землі, “бездомний і бездольний богомолець на крашу долю українського народу” вирішує продовжити автобіографічний цикл своїх праць. Цього разу — у поетичній формі.

Будучи не лише свідком, а й безпосереднім учасником подій, пов’язаних із тріумфом і трагедією Української революції, він вважав “за свій конечний обов’язок” детально описати ту пору, дати майбутнім дослідникам нашої історії матеріал, так би мовити, з перших рук.

Однак тяжкі й непевні умови еміграційної дійсності не дали змоги ученому сповна реалізувати

цей намір. На основі збережених денників та численних документів, які завжди возив із собою трудними й небезпечними дорогами Європи, вдалося йому в Польщі створити лише “автобіографічну хронологічну канву”, яку назвав просто й промовисто — *“Мое життя”*; у Швейцарії — автобіографічну поему *“На Голготі”*. Вже на схилі літ у Канаді у віці вісімдесяти п’яти років, глибоко усвідомлюючи значення Кам’яця-Подільського в історії визвольної боротьби українського народу, Огієнко мав намір написати про цю добу ґрунтовне дослідження. Але за браком сил не вдалося йому це зробити — лише встиг зібрати й упорядкувати в одне ціле окремі публікації-спогади, що друкувалися 1936 року в місячнику *“Наша культура”* (книги VIII–IX), і додати хронологічну канву подій, відібрану з особистих архівних документів — записок, щоденників, урядового листування. Все це вийшло згодом уже у Канаді окремою книгою під назвою *“Рятування України”*. У Канаді написано і своєрідний духовний заповіт українським емігрантам нинішнього та майбутніх поколінь — *“Книгу нашого життя на чужині”*.

“Мое життя”, як і “Рятування України”, де вміщено багатющий, перевірений за документальними джерелами матеріал, — добра допомога молодим вітчизняним історикам у написанні монографії про цю важливу добу Української революції.

Згадані вище своєрідні хронологічні начерки спресованих у часі, напружених і здебільшого визначальних для мільйонів українців подій ще доведеться розшифровувати, доповнювати, з’ясовувати, переосмислювати не одному українському досліднику, аби стерти фальшивий глянець, здавалося б, назавжди покладений на біографічні сторінки

цієї людини тоталітарною системою, аби ретельно відібрати зерна правди, історичної справедливості й істинної науковості від рясної половини всіляких вигадок, перекручень, огульних звинувачень, змішаних на ідеологічній заангажованості, політичних спекуляціях та антинаукових теоріях.

Саме цей цикл досі не друкованих в Україні автобіографічних праць Івана Огієнка дає змогу, представляючи їх вперше на батьківщині автора, показати цю людину не лише як талановитого ученого, редактора, видавця, перекладача, поета, літературознавця, про що вже багато написано, а передусім як державотворця, безпосереднього учасника й організатора багатьох доленосних для України подій, пов'язаних з визвольними змаганнями українців за здобуття своєї незалежної демократичної держави.

* * *

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у Києві (фонд Київського університету) зберігається “Особова справа студента Огієнка І. І. 1903–1912”. Всіх аркушів — 39. Привертають увагу оцінки, одержані ним при складанні курсових екзаменів. За весь перелік курсових екзаменів виставлена одна й та ж оцінка — найвища (“весьма”). За вісім випускних екзаменів, складених у квітні–травні 1909 року, також одержує найвищі оцінки. І це незважаючи на тяжкі життєві випробування, які випало пережити йому на цю київську пору його життя: виключення з університету за несвоєчасну оплату за навчання, тяжке поновлення, втрата останнього майна в селі

через пожежу, смерть матері, відсутність житла в Києві після одруження з однокласницею із Брусилова Домінікою Литвинчук, смерть свого першоступа — сина Євгена...

Роки навчання І. Огієнка в Київському університеті (1903—1909) припадають на той період українського національно-визвольного руху, який, за словами С. Петлюри, відзначався стійкою тенденцією до посилення української ідеї в широких масах населення України, зміцнення його творчих сил, активнішого вираження національної роботи, незважаючи на репресивні заходи царського уряду¹. Зокрема після вимушеного проголошення конституційних свобод починається бурхливе відродження українського друку, утворення українських громад, клубів, громадсько-політичних організацій. Стрімкий перебіг політичних подій помітно вплинув і на “сильне пробудження українського національного почуття” Огієнка, визначення його місця в громадському русі. З 1905 року він починає писати українською мовою. Починається в цей час і його активна наукова та громадська робота: співробітництво в київських виданнях “Громадська Думка”, “Рада” (саме тут друкуються його дописи, замітки, рецензії), активна участь у діяльності “Просвіти” та щойно заснованому М. Грушевським (травень, 1907) Українському науковому товаристві в Києві. Він ближче знайомиться і співпрацює з М. Грушевським, Б. Грінченком, П. Житецьким, С. і В. Масловими, А. Гудзієм.

Приблизно в цей же час зав'язалося листування молодого дослідника Огієнка з маститим і авто-

¹ *Петлюра С.* О переоценке // Украинская жизнь. — 1913. — № 1. — С. 13.

ритетним уже на той час у науковому і літературному світі Іваном Франком.

Така активність студента-філолога в позалекційний час не могла не бути поміченою адміністрацією університету. Незважаючи на те, що він з відзнакою закінчує 1909 року повний курс, завершує кандидатську дисертацію “Ключ розуміння” Іоанікія Галятовського” і одержує рекомендацію факультету щодо залишення його на кафедрі та призначення професорської стипендії, ректорат відповідає на це відмовою.

Відмова була зроблена після одержання листа з Міністерства освіти як відповідь на донос туди професора Т. Флорінського (пізніше — головного цензора Київського окремого цензурного комітету, лютого ненависника української мови, завдяки “старанням” якого не змогли побачити світ сотні українськомовних книг і періодичних видань). Саме цей епізод став приводом до виступу С. Єфремова на захист І. Огієнка в московській газеті “Русское Слово”¹.

До всіх несподіваних житейських негараздів додавалося, отже, ще одне, найголовніше — повна непевність у завтрашньому дні. Адже після складання усіх випускних іспитів (тринадцять — письмових, вісім — усних) на “відмінно” і одержання диплома випускника історико-філологічного факультету університету Св. Володимира із записом “Залишити при університеті з 30 травня 1909 року” Огієнко практично опинявся поза університетом.

Не полишаючи надії повернутися в університет і ґрунтовно зайнятися науковою та викладацькою

¹ Див.: *Єфремов С.* Трагедия молодого украинского ученого // *Русское Слово.* — 1910. — 19 янв.

справою, він влаштовується учителем у Київське комерційне училище (знаходилося по вулиці Дмитрівській), підробляє репетиторством і водночас стає слухачем Вищих педагогічних курсів.

На початку 1911 року по Міністерству освіти таки вийшов наказ про зарахування з 1 січня Івана Огієнка професорським стипендіатом і призначення йому стипендії в розмірі 1200 карбованців на рік. Протягом 1914 — початку 1915 років Іван Огієнко все ж успішно складає всі магістерські іспити: з церковнослов'янської, російської, польської, сербської мов, історії російської та європейської літератур (всі на “відмінно”) і нарешті одержує високе звання приват-доцента кафедри російської мови та літератури університету Св. Володимира.

Безперечно, адміністрація університету не помилилася, надаючи нарешті роботу такому зрілому вченому — історику і теоретику літератури, своєму колишньому вихованцеві. Інша річ — національно-патріотичні устремління, громадсько-політичні орієнтири нового викладача. Вони не могли забезпечити його від подальших неприємностей, які й не змусили себе довго чекати. Лише два приклади. Наприкінці 1912 року в Києві з'являється своєрідний друкований донос на українство як явище — книга С. Щоголева “Український рух як сучасний етап південноруського сепаратизму”. У ній вміщена зокрема прямо-таки “вбивча” характеристика молодого вченого: “п. Огієнко — патентований українець... Талановитий учень проф. Перетця, п. Огієнко (із селян Київської губ.) на початку 1911 р. залишений при університеті професорським стипендіатом готуватися на професора по кафедрі російської мови і словесності. Очевидно, п. Перетц

готує собі співробітника, а з часом — і наступника. Вибір не можна визнати вдалим. Варто прочитати ряд статей п. Огієнка в “Раді” під недвозначним заголовком “Вчімося рідної мови”, щоб визнати в нього не тільки нахили, але й заповзятливість до українізаторської діяльності...”¹

Автор цих рядків п. Щоголев, радо констатує факт згущення хмар над кафедрою російської мови університету, недвозначно натякає передусім на головного каталізатора неспокою — українофіла Огієнка.

Отож житейські випробування лише починалися і хто зна, як склалася б доля вченого, якби не події Першої світової війни, а згодом і лютневої революції 1917 року.

У ситуації, коли переважна більшість викладачів університету зайняла вичікувальну позицію, Іван Огієнко відважується на рішучий громадянський крок, який, безумовно, загрожував йому і втратою роботи, і реалізації подальших наукових намірів. Вже у квітні 1917 року він одним з перших серед викладачів Київського університету переходить на викладання українською мовою і практично розпочинає, без дозволу на те Вченої ради, читати для своїх студентів новий курс — “Історія української мови”. Це починання підтримав професор Шаровольський. Однак така ініціатива зустріла шалений спротив значної частини викладачів цього повністю зрусифікованого навчального закладу.

Як відповідь на спробу Огієнка та його однодумців українізувати навчальний процес, у липні

¹ Щеголев С. Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма. — К., 1912. — С. 217, 445.

1917 року за підписом ректора М. Цитовича на адресу Тимчасового уряду відправляється з Києва документ з промовистою назвою — “Протест Ради університету Св. Володимира проти насильницької українізації Південної Росії”, в якому з невластивою для професури політичною нетерпимістю й обуренням констатовалося, що “керівники українського руху прагнуть до повної політичної відокремленості... Особливо характерним у цьому відношенні є прагнення запровадити “українську” (вжито в підкреслено зневажливому значенні. — М. Т.) мову як державну мову і мову викладання в Україні”¹.

Безумовно, що таке рішення Вченої ради університету надовго поганьбило його давні демократичні й просвітницькі традиції, дало підстави охарактеризувати тодішній склад цієї Ради як неінтелігентний і шовіністично налаштований для потреб українського населення краю.

З таким зневажливим ставленням до української мови університетської Вченої ради рішуче не міг погодитися й І. Огієнко. Продовжуючи принципово свої виклади перед студентами українською мовою, він активно залучав на свій бік однодумців з тим, аби добитися якщо не переважаючого, то бодай рівноправного функціонування рідної мови на перехідний період у стінах цього головного вищого навчального закладу України. На жаль, через нетвердість позиції Центральної Ради, що поставла весною 1917 року, а згодом і через об’єктивну

¹ Протест Совета университета Св. Владимира против насильственной украинизации Южной России, принятый в заседании Совета 26 июля 1917 г. // Университетские известия. — 1917. — №№ 11–12. — С. 7.

неможливість її внаслідок складних політичних і військових обставин впритул зайнятися освітніми проблемами, російськомовний статус університету Св. Володимира ще певний час був незмінний.

Великі надії нечисленна україномовна професура Києва поклала на гетьмана П. Скоропадського, який почав по-своєму будувати Українську державу після тимчасового відступу Центральної Ради наприкінці квітня 1918 року. Іван Огієнко був у числі ініціаторів формування спеціальної депутації до гетьмана з клопотанням про необхідність українізувати Київський університет. Цю депутацію П. Скоропадський прийняв, але, на жаль, прислухатись до аргументів на користь такого рішення явно не захотів, назвавши його “абсурдним”¹.

Хоча, заради справедливості, варто зазначити, що П. Скоропадський не відмовив депутації в альтернативній пропозиції — заснувати в Києві новий український університет. Була призначена навіть спеціальна комісія на чолі з П. Дорошенком для пошуку бажаного приміщення. Ця комісія, як зазначає у своїх “Спогадах” Скоропадський, зупинилася на недобудованому приміщенні артилерійського училища на Солом’янській площі, яке в умовах, коли подібне училище вже діяло в Одесі, новій українській владі здалося непотрібним. Водночас було засновано спеціальний комітет для подальшої розбудови університету.

Отож урядом Гетьманату було прийнято рішення реорганізувати з 1 липня 1918 року Український народний університет, який через нестабільне фі-

¹ *Скоропадський П. Спогади.* — Київ—Філадельфія, 1995. — С. 232.

нансування ледве зводив кінці з кінцями, в Київський державний український університет¹. До існуючих там трьох факультетів — історико-філологічного, правничого та фізико-математичного додався ще один — медичний. Було забезпечено його стабільне і достатнє фінансування. Ректором університету уряд затвердив професора Ф. Сушицького, а професорами зголосилися перейти О. Грушевський, М. Грунський, В. Зіньківський, О. Лук'яненко, А. Лобода, І. Огієнко, Г. Павлуцький, М. Пахаревський (історико-філологічний факультет), М. Туган-Барановський, Б. Кістяківський, С. Веселовський, Ф. Міщенко (правничий), І. Ганицький, Д. Граве, В. Лучицький та ін. (фізико-математичний факультет).

До завершення будівництва Український державний університет мав розміщуватися... на території університету Св. Володимира.

Івана Огієнка поступово захоплює цей до неймовірності спресований у часі, напружений, відповідальний, виснажливий, але такий співзвучний його устремлінням і помислам робочий ритм, спрямований на утвердження в свідомості своїх співвітчизників ідей українського державотворення. З доповідями "Рідна мова в школі", "Найперші завдання української філології", "Відродження української церкви" він виступає на Другому всеукраїнському учительському з'їзді, з'їзді діячів вищої школи, інавгурації Української академії мистецтв, на Всеукраїнському церковному Соборі. Його запрошують зробити лекційні огляди з

¹ Закон Української держави про перетворення Київського народного університету в Київський державний український університет // Державний вісник України, 1918, № 29 серп.

української мови для урядовців Міністерства закордонних справ, на міністерських курсах для вчителів середніх і вищих початкових шкіл...

* * *

У цьому, здавалося б, нескінченному вирі різноманітних з'їздів, нарад, лекцій, виступів професор знаходить час для головного: створення і видання для різних верств населення україномовних підручників, посібників, наочного матеріалу. Адже на порядок денний поставала гостра потреба впровадження української мови в державні інституції, навчальні заклади, церкву, громадські організації. Незважаючи на економічний розлад, політичну нестабільність, у Києві одна за одною виходять значними накладками (від десяти до ста тисяч) навчальні книги, автором яких був І. Огієнко. Варто назвати бодай декілька з цього довгого переліку: "Вчімося рідної мови", "Граматика української мови" (у двох частинах), "Краткий курс украинского языка и правописания", "Наглядная таблица для изучения украинского правописания", "Орфографічний словник. Порадник з української мови", "Рідна мова в українській школі", "Рідне писання. Основи українського правопису" (у двох частинах), "Таблиця до вивчення українського правопису" та інші. Всього ж протягом 1917–1918 років у київських видавництвах вийшли друком близько двадцяти великих і малих за обсягом навчальних підручників і посібників І. Огієнка, призначених для вивчення української мови всіма категоріями населення — від школярів та студентів до військових та державних урядовців.

І тому не випадково саме Огієнкові — вже відомому вченому-українознавцеві, авторові цілої низки українознавчих підручників — перший міністр освіти нової української влади з часу постановня Центральної Ради Іван Стешенко доручає копітку й відповідальну роботу щодо складання коротких правил українського правопису для шкільництва.

Після смерті Стешенка (липень 1918) новий керівник освітнього міністерства Микола Василенко питання унормування української мови ставить ширше: приймається рішення про створення комісії Міністерства освіти для вироблення нового статусу українських університетів, членом якої стає й Іван Огієнко, а згодом — і правописної комісії, на яку покладалися обов'язки створити і подати на затвердження уряду новий український правопис. Закономірно, що напрацьовані раніше Огієнком матеріали під назвою “Правила українського правописання” лягли в основу роботи новоутвореної комісії. До її складу увійшли відомі українські вчені: професори М. Грунський, Г. Голоскевич, А. Кримський, О. Курило, І. Огієнко (голова), Є. Тимченко — всього 30 чоловік. Після тривалих дискусій і обговорень комісія узгодила остаточний варіант правопису, як першої наукової системи в новій незалежній Українській державі. Однак через непросту політичну ситуацію в 1918 році питання про затвердження нового правопису урядом УНР відкладалося. І це було одним із серйозних недоліків освітньої політики Центральної Ради. Адже подальше зволікання із розв'язанням цієї проблеми гальмувало процес українізації усіх сфер державного і громадського життя, що бурхливо розвивався знизу.

Завершити справу із затвердженням нового українського правопису належало все ж І. Огієнку. І вже не як голові Правописної комісії, а як міністрові освіти Української Народної Республіки.

* * *

З Кам'янцем-Подільським — цим дивовижним за своєю красою стародавнім містом над Смотричем, останньою столицею Української Народної Республіки, пов'язано так багато особливо насичених, нерідко драматичних, по вінця переповнених державними, громадськими і науковими справами подій у житті Огієнка. На кінець 1919-го року, читаємо в його спогадах, відновлена Українська держава була загукана, обманена, із рідної хати вигнана головно комуністами. Уряд УНР осівся на довше на південному заході, в Кам'янці-Подільському, дуже вигідному для цього місті, в якому вже була пророблена велика українізаційна робота, бо там осівся Український державний університет.

Саме постановня вищого навчального закладу нового типу на західних теренах Української держави й спонукало професора Івана Огієнка тимчасово полишити Київ восени 1918 року. Сталося це за таких обставин.

17 серпня 1918 року уряд П. Скоропадського приймає рішення про заснування ще одного українського державного університету — в Кам'янці-Подільському — і відряджає туди І. Огієнка для організації роботи, пов'язаної з відкриттям і становленням нового навчального закладу.

Це мала бути друга поїздка професора Огієнка до міста над Смотричем. Вперше він їздив незадовго до прийняття цього рішення як професор Українського народного університету в Києві на запрошення місцевої “Просвіти”. Як згадувала колишня студентка Кам’янець-Подільського університету Олімпіада Пашенко, “у переповненім театрі Іван Огієнко виголосив свій сильний виклад “Українська культура”. То було небувале свято в історії Кам’яниччини”¹. Ось чому, коли Огієнко приїхав до Кам’янця вдруге вже як офіційна особа, йому неважко було приступати до праці в новому університеті, оскільки його тут добре знали.

Розв’язавши масу організаційних справ (з пошуком приміщення, конкурсним відбором студентів, запрошенням перших викладачів), ректор приступив до підготовки свята урочистого відкриття цього воістину храму української науки. Він виходив передусім з того, що оскільки Кам’янець-Подільський університет — практично другий в молодій Українській державі, після Київського, вищий навчальний заклад, то й відкриття його мусило зазвучати як важлива культурно-політична подія всеукраїнського значення.

У відділі рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського НАН України зберігся примірник запрошення на відкриття нового університету за підписом ректора І. Огієнка. У ньому зокрема зазначається:

“Новий університет, що вже з самого географічного положення найближчий до високої західноєвропейської культури, не буде звичайним університетом

¹ Пашенко О. Заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету // Наша Культура. — 1936. — Кн. 5. — С. 339.

східного типу: при Кам'янець-Подільському Державнім Українським Університеті закладається вперше на сході слов'янства Богословський факультет і, крім того, на історико-філологічному факультеті вже відкрито дві нових національних кафедри: одна польської, друга єврейської літератури й історії. Вірний кращим традиціям європейських університетів, новий Кам'янець-Подільський Державний Український Університет матиме на цілі невпинну наукову працю на користь рідної української культури”¹.

Такі запрошення були розіслані практично всім найвидатнішим українським політикам, письменникам, діячам науки, культури, мистецтва. З метою поширення інформації про перші кроки молодої держави щодо реформування вищої школи, виведення її на світові обрії спеціальні запрошення посилалися до Берлінського, Кембриджського, Лондонського, Паризького, Римського університетів, до найближчих сусідів — у Львів, Краків, Чернівці, Варшаву. Про підготовку до цієї події були поінформовані повітові, земські управи, кооперативні спілки та школи всього Поділля.

Рано-вранці 22 жовтня, в день відкриття університету, до залізничного вокзалу Кам'янця-Подільського прибув із Києва спеціальний урядовий потяг. Всі очікували виходу з вагона П. Скоропадського, який напередодні зголосився сам перерізати стрічку при вході до головного корпусу, але, очевидно, нагальні справи завадили гетьману зробити це. Проте через свого повноважного представника він передав спеціальну охоронну грамоту новоут-

¹ Центральна наукова бібліотека ім. В. Вернадського НАН України. — Інститут рукоп. — Ф. 81. — Од. зб. 23927. — Арк. 1–2.

вореному університету на західному прикордонні Української держави. В Центральному державному архіві кінофотодокументів вдалося розшукати рідкісний кадр: ректор І. Огієнко зустрічає урядовий потяг з київською делегацією, що прибула на урочистості з нагоди відкриття університету.

Серед численних виступів і привітань, за свідченням О. Пашенко, найемоційнішими були промови Софії Русової (від Спільки українських жінок) і Л. Старицької-Черняхівської (від Міністерства освіти).

У числі перших професорів університету було немало тих, кого вдалося загітувати Іванові Огієнкові з Києва, інших міст України: Л. Білецький, Д. Дорошенко, В. Біднов, Є. Тимченко, прозаїк і поет В. Самійленко. Завдяки прекрасним організаторським здібностям ректорові вдалося за порівняно короткий час організувати повнокровне життя свого дітища: навчальний процес, наукову роботу, видавничу справу (про це піде мова в окремому розділі). Як і в Києві, тут, у подільському краї, Огієнко спрямовував великі зусилля на те, аби саме університет став тим справжнім осередком відродження української мови, національної культури цього, з одного боку, ополяченого, а з іншого — зрусифікованого краю. Незабаром тут відкрилася українська гімназія для дорослих, організувалися курси українознавства. Вони передусім призначалися для урядовців, лікарів, суддів, адвокатів, освітян і всіх, хто не зовсім добре володів українською мовою.

Є всі підстави вважати, що ідея Івана Огієнка щодо створення серйозного всеукраїнського вищого навчального закладу успішно реалізовувалася вже на етапі становлення. Це засвідчують статис-

тичні дані про національний, віросповідальний склад студентів та географію їхнього попереднього проживання. Із загальної кількості студентів університету (1401) українців було 1111, євреїв — 211, поляків — 35, росіян — 32, німців — 8, білорусів — 3. За приналежністю до віри найбільше було православних — 979. За ними йдуть: прихильники іудейської віри — 211, греко-католики — 166, римо-католики — 35, лютерани — 9. Цікаві цифрові дані щодо того, з яких країв приїхали студенти до Кам'янця-Подільського: 60 відсотків — з Поділля, 12 — з Галичини, 7 — з Київщини, 5 — з Слобідської України, 4 — з Степової України, по 3 — з Бессарабії, Чернігівщини, Волині і по піввідсотка — з Прибалтики та з Московської губернії Росії.

Окремо слід сказати про ще одну важливу справу, якою мало не щодня опікувався ректор. Ідеться про становлення університетської книгозбірні, без якої годі уявити підготовку висококласних спеціалістів. Початок цієї книгозбірні поклала власна, київська, бібліотека Івана Огієнка, яку невдовзі після приїзду його до Кам'янця-Подільського доставив новопризначений завідуючий бібліотекою університету Іван Сливка. Цікава доля цієї людини — сільського вчителя з Брусилова, у початковій школі якого протягом 1893–1896 років навчався грамоті майбутній вчений із світовим іменем і український державотворець Іван Огієнко. У 50-літньому віці Іван Сливка стає студентом Київського університету і слухає лекції свого колишнього учня професора Огієнка. Згодом, ставши ректором, Огієнко не забув свого брусилівського вчителя, запросивши його до Кам'янця і доручивши переправити з Києва свій найдорожчий скарб — власну бібліотеку.

Опісля, за дорученням ректора, до Києва був відряджений університетський скарбник Ю. Гудзій із завданням поповнити фонди дарчими книгами з бібліотек університету Св. Володимира, Київської духовної академії, київських книгарень, з якими мав попередню домовленість Іван Огієнко. Майже цілий вагон, завантажений книгами, прибув до Кам'янця-Подільського в лютому 1919 року.

Важливим джерелом розширення університетської книгозбірні були експедиції студентів і викладачів у міста й села краю, особливо до колишніх панських маєтків. У одному фільварку під Кам'янцем було знайдено велику кількість польських книг, комплект старої французької енциклопедії Вольтера. На заклик Івана Огієнка дарували книги університетові немало мешканців Кам'янця-Подільського. Серед подарунків виявилось немало справді унікальних видань, про що нерідко й не знали їх власники. З-поміж таких книг — і примірник знаменитої Острозької Біблії 1581 року видання. З відкриттям при університеті Богословського факультету сюди була передана унікальна бібліотека Кам'янець-Подільської духовної семінарії.

Таким чином, виконуючи місію уряду Української республіки, Огієнко із глибоким знанням справи і надовго закладав підмурівок ще одного науково-освітнього осередку, який покликаний був стабільно готувати для своєї держави нових фахівців-патріотів.

Та великим намірам ученого не судилося сповна здійснитися. В середині грудня 1918 року, після зречення гетьманом Скоропадським влади і відновлення Української Народної Республіки, уряд Директорії, який щойно повернувся до Києва, запрошує І. Огієнка на посаду міністра освіти. Уче-

ний, після тривалих вагань, погоджується на переїзд до Києва за умови, що посаду ректора Кам'янець-Подільського університету, становленню якого він віддав так багато сил, залишає за собою.

4 січня 1919 року він прибуває до Києва і вже наступного дня приступає до виконання обов'язків міністра.

Міністерство освіти під орудою Івана Огієнка працювало в Києві зовсім недовго — практично один місяць (до вимушеної евакуації у Вінницю 28 січня). Та за цей час було прийнято цілий ряд важливих рішень, зокрема щодо українізації навчального процесу по всій державі. Один з перших наказів нового міністра стосувався звільнення з роботи цілого ряду міністерських чиновників, які свідомо чинили цьому процесові сильний спротив. Після прийняття урядом Директорії у січні 1919 року Закону про державну українську мову в УНР міністр І. Огієнко скликає ще одну комісію для остаточного редагування і погодження розробленого напередодні правописного кодексу, а 17 січня затверджує цей кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні. Заходами уряду текст правопису було віддруковано масовими накладками і надіслано на місця. В історію нашої мови цей кодекс увійшов як "Правописна система проф. І. Огієнка 1918—1919 років".

Ім'я Івана Огієнка як міністра освіти Української держави навічно записане в історії становлення Українського національного музею, якому 1999 року виповнилося сто років. Адже саме завдяки наполегливості нового міністра багаторічна справа з організацією в Києві такого важливого культурного осередку, де були б зібрані й навічно збережені найцінніші духовні скарби України, нарешті зру-

шилася з місця. (Спроби заснувати такий музей ще задовго до постановня УНР неодноразово робили зокрема такі видатні діячі, як Ф. Лебединцев, М. Біляшівський). Доповідна записка і проект Статуту Українського національного музею з кошторисом витрат, штатним розписом і необхідними письмовими обґрунтуваннями, підписані міністром Огієнком, були передані на розгляд чергового засідання Ради міністрів Директорії 15 січня 1919 року: "... Для того щоб в пам'ятках старовини і мистецтва дати образ минулого і сучасного культурного життя України, в м. Києві засновується Український національний музей, — читаємо в цій Записці. — За основу Українського національного музею кладеться Київський художньо-промисловий і науковий музей, який з самого початку існування був національним. Цей музей має свій будинок, численні збірки, але не має жодних коштів на утримання, і стан його можна назвати катастрофічним, коли він не буде переведений у повну власність республіки як основа Українського національного музею"¹.

Частково вдалося простежити долю цих документів. Як засвідчує повідомлення міністрові від канцелярії Директорії України, "документи про затвердження Статуту Українського національного музею принципово схвалені і передані на розгляд і вирішення Ради Міністрів"².

На жаль, реалізувати цю справу до кінця Огієнкові не вдалося. До вимушеної евакуації з Києва уряду УНР залишалися лічені дні.

¹ Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України у Києві (далі — ЦДАВОВУ). — Ф. 2582. — Оп. 2. — Спр. 56. — Арк. 8–9.

² Там само. — Ф. 3689. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 8.

Неабиякі надії покладав новий міністр на створену велику Раду міністра освіти, до якої увійшли провідні українські вчені і громадські діячі, зокрема Д. Багалій, А. Кримський, Є. Тимченко, Ф. Сушицький, Г. Павлуцький, О. Левицький, Ф. Музиченко, М. Марковський, Л. Лобода. На жаль, розгорнути роботу цієї Ради тоді не вдалося.

Є ще одна пам'ятна і хвилююча сторінка в київському періоді історії Української революції, до написання якої був безпосередньо причетний Іван Огієнко. Йдеться про величний акт злуки Західноукраїнської Народної Республіки і Української Народної Республіки в єдину соборну Українську державу, що відбувся 22 січня 1919 року. Головним уповноваженим Ради Міністрів для організації і проведення цього заходу на Софійському майдані столиці Директорія УНР призначила саме Івана Огієнка. І він доклав тут немало свого таланту й зусиль, аби свято це “віки згадували майбутні покоління”. Ось лише фрагмент з тих урочистостей. При велелюдному зібранні народу й війська на майдані й довколишніх вулицях у присутності представників дипломатичних місій зарубіжних країн був урочисто виголошений універсал. Після прикінцевої фрази: “Віднині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями своїх синів будувати нероздільну самостійну державу Українську на благо й щастя всього її трудового люду”¹ — кількасоттисячне “Слава Україні!” освятилося спочатку дзвонами древньої Софії, на урочистий клич

¹ Акт Директорії про об'єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки // Україна. — 1919. — № 8. — 24 січ.

яких обізвалися дзвони всіх інших київських соборів і храмів, а за ними — й всієї України. Три дні котився той урочисто-піднесений дзвін над всією українською землею...

Напередодні цих урочистостей, у понеділок 21 січня, Рада Міністрів на внесення Івана Огієнка ухвалила, а Директорія УНР затвердила закон: вважати день 22 січня на вічні часи державним святом в Україні.

Відомий український історик в еміграції Ісидор Нагаєвський, ретельно вивчивши сотні документів, свідчень учасників свята Соборності на Софійському майдані Києва, так підсумував значення цієї події:

“Це була велика, врочиста, єдина у своєму роді історична маніфестація солідарності всіх віток українського народу. Вона не лише справила велике враження на всіх учасників, але й почала нову добу в житті народу. Ця заява солідарності всього народу раз назавжди знищила штучно збудований ворогами народу фізичний і духовний кордон між його вітками. З тієї хвилини вже жодному ворогові українського народу не вдасться жодними засобами той штучний кордон наново поставити. І в цьому велика заслуга творців акту Соборності 22 січня 1919 року”¹.

Безумовно, ця дата — свято Соборності українського народу — знову стане-таки колись у справді демократичній Україні загальнодержавним святом. І серед тих його творців, кого з особливою шанобою і вдячністю згадуватимуть наші нащадки, ім'я Івана Огієнка стоятиме серед перших.

25 січня 1919 року уряд УНР приймає рішення про евакуацію з Києва і 2 лютого переїздить

¹ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. — К., 1991. — С. 269–270.

до Вінниці. Але в результаті вимушеного відступу української армії незабаром усі урядові установи готуються до другої евакуації. Цього разу — до Кам'янця-Подільського. Під час переїзду біля станції Балин зазнав катастрофи потяг, у якому їхали з Вінниці урядовці і де Огієнко дістав контузію. Але поранення було незначне і він незабаром приступив до виконання своїх службових обов'язків.

Робота Міністерства освіти УНР під орудою Огієнка в Кам'янці-Подільському (лютий—квітень 1919 року) була надзвичайно плідною. Один за одним за його підписом виходять з Міністерства закони і розпорядження: про українізацію середніх шкіл, про відкриття нових українських гімназій, про підвищення платні вчителям народних шкіл, про обов'язкове загальне навчання, про допомогу українським освітнім видавництвам. Важливо підкреслити у цьому контексті, що загальний тон таких документів із актуальних, животрепетних питань, які стосувалися питань освіти, мови, був завжди політично виваженим, толерантним, без найменшого нальоту поспішності, категоричності, безапеляційності. У них враховувалися як суспільно-політичні реалії поточного моменту, так і загальна стратегічна лінія уряду УНР, спрямована на формування і забезпечення функціонування повнокровних атрибутів незалежної Української держави. Наказ по Міністерству освіти України, підписаний міністром Огієнком 30 січня 1919 року, є особливо показовим:

“1. Закликом Української Народної Республіки від 1 січня 1919 р. державною мовою на Вкраїні визнано мову українську. Тому викладавою мовою по всіх школах України — вищих, середніх та нижчих — повинна бути мова українська.

2. Наказую, аби зо дня оголошення цього наказу всі навчителі, що володіють українською мовою, по всіх школах вищих, середніх, нижчих почали виклади всіх лекцій українською мовою.

3. Тимчасово, з дозволу міністра народної освіти — для вищих шкіл, губернiального комісара — для середніх, повітового комісара — для нижчих шкіл викладовою мовою окремого навчителя може бути і інша мова...

5. Національно розмежовані школи користуються для навчання мовою своєї нації.

*Міністр народної освіти І. Огієнко*¹.

Натиск більшовицьких військ весною 1919 року змушує уряд УНР тимчасово покинути і Кам'янець-Подільський — цю свою зручну й надійну другу столицю. 17 квітня містом оволоділи більшовики. Значна частина українського уряду встигла виїхати за кордон, до Галичини. Для Огієнка почалися гіркі й принизливі поневіряння із сім'єю по чужих людях: Тернопіль, Станіслав, Бучач, Чортків, Борщів — ось міста його тимчасового прихистку і безмірного розпачу. Його дуже непокоїла доля полишеного напризволяще університету. І не випадково, адже за цей короткий час, поки місто було в руках більшовиків (кінець квітня — початок червня), вони встигли зруйнувати ту величезну організаційну й українізаторську роботу, що провів на етапі становлення перший ректор. З прибуттям до Кам'янця комісара освіти радянського уряду В. Затонського найперше був розгромлений і зліквідований Богословський факультет, зазнала втрат книгозбірня, звільнені з роботи українські викладачі.

¹ Наказ по Міністерству освіти від 30 січня 1919 р. // Освіта (Кам'янець-Подільський). — 1919. — № 4.

Проте більшовизація вузу тривала недовго. На початку червня місто знову опинилося в руках УНР, і вже 4 червня Іван Огієнко вчетверте сходить на перон залізничного вокзалу цього замученого війною міста і береться не лише за міністерські, а й за ректорські справи. Було не лише відновлено Богословський факультет, а й створено ще три нові — правничий, сільськогосподарський, природничий.

Забігаючи наперед, варто наголосити, що пройде небагато часу і створений з такими важкими зусиллями і з такою безмірною любов'ю Іваном Огієнком та його однодумцями Кам'янець-Подільський державний український університет зазнає ще однієї, найтяжчої більшовицької руйнації. Відразу ж після остаточного взяття Кам'янця Червоною Армією до міста прибув спеціальний представник радянського уряду з конкретним завданням: реформувати університет назавжди і безповоротно, що і було зроблено. На базі цього унікального закладу, що увійшов у нашу історію як гордий і обнадійливий символ молодій Українській державі, було створено два інститути — педагогічний і сільськогосподарський, які функціонують і сьогодні.

У колишньому спецфонді Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України у Києві зберігається один документ, який проливає світло на особистість В. Затонського — тодішнього комісара народної освіти першого радянського уряду, зловісна роль якого у ліквідації Кам'янець-Подільського державного українського університету досі невідома широкій громадськості. Йдеться про телеграму Затонського, надіслану 3 вересня 1920 року “для орієнтації” в усі освітні установи України. Подаємо її мовою оригіналу без будь-якого втручання в стилістику тексту:

“Необходимо обратить внимание на Каменецкий державный украинский университет. Каменецкие коммунисты находятся в плену у петлюровской интеллигенции. Реальных сил для поддержки на высоте университета в Каменце нет. **Контингент слушателей никчемный.** Безработные девицы и поповичи. **В самом университете продолжают заседать выжившие из ума старцы и научные светила** вроде гетмановского, затем петлюровского скарбника Лебеда-Юрчика, который читает там финансовое право. Профессора не дурно устраиваются за счет университета и поглядывают на запад. **Всех их следует разогнать.** В том виде, как он существует сейчас, университет компрометирует соввласть”¹. (Виділення мої. — М.Т.).

Цей документ красномовно засвідчує не лише “належний рівень” інтелігентності і внутрішньої культури керівника освітнього відомства більшовицького уряду, а й рівень його поінформованості та об’єктивності. Без найменших на те підстав, грубо й зневажливо назвати всесвітньо відомих учених і майстрів слова, які на той час викладали в університеті, — Л. Білецького, Д. Дорошенка, В. Біднова, В. Самійленка, Є. Тимченка та цілу плеяду інших інтелектуалів “неповна розуму”, а контингент слухачів — “нікчемним” — то промовистий штрих для характеристики роботи ідеологічних проводирів “виразників інтересів українського народу”.

Та повернімося до Кам’янця-Подільського. В місті, яке опинилося практично на перехресті вогневих позицій воюючих сторін, ставало жити й працювати надзвичайно важко. До страхітли-

¹ ЦДАВОВУ. — Ф. 2. — Оп. 1. — Од. зб. 699. — Арк. 63.

вих бід, які неминуче приносить війна, — смерті й поранення, голод і мародерство, — додавалася ще одна, невидима і підступна, — епідемія тифу. У цих умовах поряд з розв'язанням нагальних освітянських проблем Огієнко ініціює створення в Кам'янці-Подільському відділення Українського Червоного Хреста і з 20 червня 1919 року практично стає його головою. За безпосередньої участі професора оперативно було організовано роботу короткотермінових медичних курсів для сестер-жалібниць, санітарно-харчових пунктів для військових, створено кілька дитячих притулків, дешевих їдалень. У цих екстремальних умовах професор і міністр Огієнко вирішує звернутись безпосередньо до розуму й серця кожного кам'янчанина, кожного жителя краю із закликом про допомогу. В особистому фонді Огієнка ЦДАВОВУ у Києві зберігається листівка, автором тексту якої був І. Огієнко:

*“До співробітників Державних
і Громадських установ УНР*

Українська армія веде зараз боротьбу на території Поділля, де кілька місяців тому назад лютували страшні пошесті, гнізда яких існують і зараз, де від цих гнізд зарази віє смертельною небезпекою..., де немає в необхідній кількості медико-санітарного персоналу, ні ліків, де над виснаженим і ограбованим населенням лунає плач і стогін нещасних удів, сиріт, благаючих про допомогу.

Управа Філії Червоного Хреста звернулася до всіх громадян, в першу чергу до його представників — інтелігенції, працівників державних і громадських інституцій з проханням прийти на поміч як моральною, так і матеріальною підтримкою. Закликаємо вступати в члени Червоного Хреста; робити про-

центні відчислення на користь Червоного Хреста; складати пожертви грошима, книжками і т. ін.; закликати до підтримки Червоного Хреста своїх знайомих”¹.

Початок осені 1919 року приніс Огієнкові нові клопоти й нові обов'язки. Рішенням Голови Директорії Симона Петлюри з 15 вересня його призначено міністром культів². (Незабаром на внесення нового міністра було прийнято закон про перейменування Міністерства культів на Міністерство ісповідань). На цій відповідальній посаді Огієнко перебував до 30 вересня 1922 року.

Це була остання, чи не найдраматичніша, пора українського державотворення, коли робота багатьох відповідальних урядовців, зважаючи на нестабільну політичну ситуацію, організовувалася практично “на колесах”. До 13 листопада апарат Міністерства працював у Кам'янці-Подільському, з 23 листопада — у Волочиську і Тернополі, а з 8 грудня того ж року і до здачі своїх повноважень — у першому місці осідку уряду УНР в екзилі — польському Тарнові.

Пам'ятаючи про одну із стратегічних помилок Центральної Ради, яка прагнула будувати Українську державу без допомоги Української церкви, новий міністр культів глибоко усвідомлював важ-

¹ ЦДАВОВУ. — Ф. 1871. — Оп. 1. — Од. зб. 3. — Арк. 40.

² Наказ Директорії УНР про призначення проф. Івана Огієнка міністром ісповідань // Вістник Української Народньої Республіки. — 1919. — Ч. 48 (5 жовтня).

ливість залучення церкви на бік держави, допомоги самої держави щодо повернення церкві втраченої автокефалії, що сталося незадовго після приєднання України до Росії. І тут йому надзвичайно знадобився досвід, набутий в Києві у час співробітництва з Церковною Радою і підготовки проведення Всеукраїнського церковного Собору.

Коли ретельно проаналізувати накази й розпорядження Міністерства ісповідань, що виходили тієї пори за підписом міністра Огієнка, не можна не звернути увагу на своєрідність тональності і стилю цих документів. Спільним для них є, з одного боку, глибока толерантність, розважливість, а з іншого — послідовність і аргументованість, чітко окреслена ціль на українізацію церкви, повернення канонічним шляхом її прадавніх традицій і самостійного статусу.

Варто навести для прикладу фрагмент звернення новопризначеного міністра “До всіх Преосвящених єпископів і архієпископів на Україні”, розісланого на місця 16 вересня 1919 року:

“Ваше Преосвященство!

Наказом Високої Директорії 15 цього вересня мене призначено на Міністра Ісповідань Української Народньої Республіки.

Приступаючи до важкої й відповідальної праці, я першим обов’язком своїм вважаю звернутися до Вас за святим благословенням і щиро просити Ваших Архипастирських молитов, аби Бог допоміг мені у всіх моїх благих начинаннях і направив стопи мої по путі правди на славу Божу і користь України.

Разом з тим, звертаюся до Вас з щирим проханням допомогти мені в моїй важкій праці по упорядкуванню церковного життя нашої Української церкви на національних основах. Ласкаво прошу Вас допо-

могти зберегти в чистоті стародавні наші церковні звичаї і обряди. Служба Божа по старому нашому звичаю має провадитися українською вимовою, Святе Євангеліє нехай читається українською мовою, нехай невидимо Спаситель благовістить до змученого народу нашого рідною йому українською мовою! Проповідь церковна нехай провадиться українською мовою настільки на користь, Богові на славу!..

Я щиро бажаю віддати всі сили мої на упорядкування церковного життя в Україні і вивести те, що совіцька влада колись силою накинута Церкві. Я бачу, як страждає матеріально незабезпечене, морально пригнічене духовенство, страждає і мовчить, бо за останні роки воно стратило навіть і свій голос. Все церковне життя, увесь церковний устрій вимагають великих і негайних реформ...”¹

Для колегіального вирішення зловоденних питань церковного життя при міністерстві створюється Рада міністра ісповідань, до якої увійшли вищі духовні особи і видатні церковні та громадські діячі. З-поміж них — протоієреї В. Липківський, Є. Сіцинський; священник М. Крамаренко; колишній Прем'єр-міністр В. Чехівський; декан Богословського факультету Кам'янець-Подільського університету професор В. Біднов; представник Кирило-Мефодіївського братства М. Мороз.

Одною з перших акцій нового міністра ісповідань став масовий збір по церковних парафіях добровільних пожертв на Український Червоний Хрест. А наступним кроком — спроба українізації церкви.

¹ До всіх Преосвященних єпископів і архієпископів на Україні: лист міністра ісповідань І. Огієнка від 16 вересня 1919 року // Вістник Міністерства ісповідань Української Народньої Республіки. — 1920. — Ч. 1.

Основоположний документ з цього питання датується 18 вересня. У ньому йдеться про запровадження у всіх духовних школах та інших духовних інституціях Української держави одного правовису відповідно до закону від 1 січня 1919 року про державну українську мову. А також про повну українізацію церковного діловодства.

Появи такого документа чекало немало священнослужителів на місцях. І ось чому. Ще перебуваючи на посаді ректора університету, Огієнко був обізнаний із станом справ у єпархіях Подільського краю. Більшість священників, особливо на селі, не могли відкрито підтримувати нову українську владу, оскільки з причин недалекоглядної політики Центральної Ради в церковному питанні, про які йшлося вище, формально відносилися до Московського патріархату. Немало вищих духовних осіб були вороже налаштовані до Української держави. Скажімо, єпископом подільським і брацлавським на той час був Пимен — запеклий українофоб, який настійно проповідував необхідність збереження “єдиної й неподільної” Російської імперії. Тому й не випадково одним з перших рішень нового міністра був наказ про увільнення Пимена від керування єпархією “за руйнування Української автокефальної церкви, за непослух законам Української Народної Республіки, за втручання в компетенції цивільної влади й за агітацію в церквах на користь Денікіна”¹.

Наказ цей вийшов 20 вересня 1919 року. А через чотири дні в усі православні церкви України

¹ Наказ міністра ісповідань від 20 листопада 1919 р. № 23 // Вістник Міністерства ісповідань Української Народньої Республіки. — 1920. — Ч. 1.

було надіслано підписаного міністром ісповідань документа, що стосувався відбудови Української церкви. Подаю його за архівним оригіналом із незначними скороченнями:

“Обороняючи волю церкви і піклуючись про повернення їй совіцькою владою віднятого, ласкаво прошу вас:

- I). Зробити відповідне розпорядження по дорученій Вам єпархії, аби де є змога, Святе Євангеліє... читалося українською мовою.*
- II). Проповіді в церквах виголошувати обов’язково державною українською мовою.*
- III). Всі служби Божі, всі читання і співи в церкві — провадити українською мовою...*
- IV). Ласкаво прошу Ваше преосвященство надалі рукополагати і призначати на церковні й інші посади духовного відомства тільки осіб, що знають українську мову.*

Міністр ісповідань проф. І. Огієнко”¹.

Це глибоко інтелігентне послання було віддруковано незабаром окремою листівкою масовим тиражем у друкарні Кам’янець-Подільського університету під заголовком “Відбудова української церкви” і поширено серед українського населення України. До послання додавалися своєрідні методичні поради щодо конкретних випадків заміни вимови текстів Святого Письма з церковнослов’янської чи російської мов українською.

Зважаючи на брак необхідної літератури, міністр Огієнко звертається з поданням до Ради народних міністрів про необхідність виділення додаткових коштів для видання українською мовою

¹ ЦДАВАВУ. — Ф. 1871. — Оп. 2. — Од. зб. 15. — Арк. 8.

літератури для потреб церкви. На це подання уряд Директорії відреагував досить оперативно: 27 жовтня за підписом голови Ради народних міністрів І. Мазепи виходить "Постанова про асигнування в розпорядження міністра ісповідань 4.000.000 гривень на видання Св. Письма, богослужбових і іншого духовного змісту книжок на українській мові"¹.

У зв'язку з розкольніцькими діями єпископа Пимена Міністерство ісповідань розпочало підготовку до проведення в липні 1920 року церковного з'їзду, на який запрошувалися представники від організованих українських парафій, Кирило-Мефодіївського братства, національних українських рад, а також духовних шкіл, повітових земських управ, кооперативних установ та просвітніх організацій.

У неймовірній, на межі людських можливостей, щоденній напрузі, коли здавалося, що сили покидають тіло, а надії на якесь просвітлення практично не залишалося ніякої, йому довелося працювати не один місяць. І кожен прожитий день такої напруги невблаганно наближав до трагічного кінця Української Народної Республіки. А з ним — і згасання Української революції і водночас початок особистої драми її мужніх і самовідданих творців.

У листопаді 1919 року, коли було однозначно зрозуміло, що Кам'янець-Подільський з дня-на-день буде в руках або поляків, або більшовиків, Головний Отаман Директорії Симон Петлюра відважується на непросте рішення: Кам'янець-Поділь-

¹ Постанова Ради Народніх Міністрів // Вістник Міністерства ісповідань Української Народньої Республіки. — 1920. — Ч. 3.

ський, як тимчасовий центр Української Народної Республіки, залишити. У цій ситуації випадав єдиний шлях — еміграція.

На спільному засіданні Директорії і Ради Міністрів 15 листопада, де обговорювалося це питання, з рішучим запереченням запропонованого рішення виступив міністр Огієнко. Його аргументи були емоційними, але й переконливими: просто так, втечею, всьому українському уряду ніяк не можна покидати Україну, бо авторитет УНР в очах народу впаде; боротися треба до кінця.

Тоді й було прийнято остаточне рішення: весь склад уряду відбуває в еміграцію, а на час облаштування українських державних інституцій за кордоном залишити в місті Головноуповноваженого урядом. Ним призначався І. Огієнко. За це рішення всі члени Директорії і Ради Міністрів проголосували одноставно.

Чому вибір випав саме на І. Огієнка? Передусім тому, що він був чи не єдиним позапартійним міністром в уряді Директорії. (Витяг з хроніки останніх новин у газеті “Освіта” засвідчує: “Перед тим як дати згоду Директорії зайняти посаду міністра освіти, І. І. Огієнко одвідав заступника голови партії соціалістів-федералістів А. В. Ніковського і заявив йому, що, не вважаючи можливим одмовитися од запропонованої йому державної роботи, — виходить з партії с.-ф.”)¹. До того ж ім’я професора Огієнка було раніше добре відоме передусім як ученого, ректора університету. І незалежно від того, хто б заволодів Кам’янець-Подільським першим — поляки чи більшовики, — саме така кандидатура

¹ Ухід І. І. Огієнка з партії с.-ф. // Освіта. — 1919. — № 1. — С. 26.

змогла б якнайкраще представляти український уряд у зносинах між ворогуючими сторонами.

Працювати фактично в напівлегальних умовах у прифронтовому місті, де кілька місяців поперемінно здобували успіхи і зазнавали поразок воюючі сторони,— то був мужній вчинок професора і державного діяча Івана Огієнка. І результат тієї праці важко переоцінити. Коли б не створено було представництва Головноуповноваженого уряду УНР, боротьба за українську державність закінчилася б ще в листопаді 1919 року. Насправді ж вона продовжувалася ще майже рік — до липня 1920-го. Саме такий період в Кам'янці-Подільському за безпосереднього керівництва І. Огієнка продовжували працювати українські державні установи, банки, фабрика цінних паперів, освітні заклади (школи, училища, університет), виходили урядові газети (щоденна “Наш Шлях”), тривав процес відродження української церкви, ширилася наукова й культурно-освітня праця.

21 листопада 1920 року армія Української Народної Республіки під тиском радянських військ переходить за Збруч на територію Галичини. Головноуповноважений уряду УНР Іван Огієнко змушений був покинути напівзруйнований війною Кам'янець-Подільський — це улюблене ним місто, знекровлену матеріально й духовно останню столицю так і не ствердженої у черговий раз на рідній землі Української держави.

* * *

Майже на два роки (з листопада 1920 по вересень 1922) старовинний польський Тарнів, доне-

давня центр воєводства, став місцем прихистку, як висловився сам учений у листі до М. Шаповала, “бездомного і бездольного голодного емігранта, професора, ректора К.-Подільського українського університету”.

На початку Іван Огієнко облаштовується з сім'єю в дешевому двокімнатному номері готелю “Бристоль”, де мешкали й інші високі посадовці еміграційного українського уряду, згодом, через погіршення матеріальних умов, довелося переїздити з сім'єю до поселення Поворозник неподалік Криниць і звідти щодня доїжджати до Тарнова на роботу в Міністерство ісповідань¹.

З прибуттям Огієнка робота цього міністерства значно пожвавилася. Достовірну картину того, чим займалося це міністерство на початковому етапі еміграції українського уряду, чим найбільше опікувався сам міністр в умовах, коли після поразки Української революції практично чи не до кожної країни Східної і Центральної Європи щодня прибувало все більше й більше політичних емігрантів з України, може дати бодай перелік змісту однієї з багатьох папок унікальних документів з назвою “Діяльність Міністерства ісповідань Української Народної Республіки за квітень 1921 року”, що зберігаються в архіві митрополита Іларіона у Вінніпезі:

1. Піклування про задоволення потреб військового духовенства і військових церков.
2. Висвячення антиминсів.
3. Висвячення нових священників.
4. З'їзд військових священників.

¹ Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. — Коробка 17. — Начерки до автобіогр. канви “Моє життя”.

5. Церковна праця по таборах.
6. Допомога бідним дітям українських біженців.
7. Інформація про церковне життя в Україні та за кордоном.
8. Зносини з патріархом Вселенським.
9. Видавнича діяльність.

Окремі з цих напрямків діяльності міністра віросповідань варто виділити. Взяти, для прикладу, долю дітей і підлітків українських емігрантів. Іванові Огієнкові по-справжньому боліла душа за непевний завтрашній день цих дітей. Не маючи надії на польську владу, він звертається своїм проникливим полум'яним словом до провідників українських православних приходів передусім у заможній Америці і Канаді із настійливим закликом порятувати українських дітей. Варто навести у повному викладі один з листів, надісланих міністром Огієнком 1 квітня 1922 року до адміністратора Української греко-православної церкви в Канаді і Сполучених Штатах Америки отця М. Копачука:

“Високодостойний отче!

Багато кращих синів великого Українського Народу гіркою долею опинилися тепер на еміграції за кордонами Рідного Краю свого. Більшість цих українських емігрантів перебуває в Польщі і знаходиться в надзвичайно скрутнім матеріяльнім стані.

Емігранти мають при собі багато дітей, що живуть при них часто в нелюдських обставинах. Гіркий емігрантський стан, що його дорослі скрашують собі міцним духом і великою національною ідеєю, дуже зле впливає на крихких емігрантських дітей.

Ось уже більше року українські діти перебувають на еміграції в Польщі в таких обставинах, що

це повинно турбувати серце кожного християнина: українські діти не мають сталої школи, де б вони регулярно й нормально вчилися, — а це ж діти найкращих оборонців волі Українського Народу... Вони не мають потрібних книжок до вчення. Не мають навіть молитовників, взагалі духовно діти наші дичавіють, що важким каменем лягає на серце батьків їх, і без того заклопотаних емігрантською долею... А в будуччині ж ці діти мають заступити батьків своїх в боротьбі за волю України.

Матеріальний стан дітей емігрантських страшний: вони не взуті, не вдягнені... Вони фізично виснажені, заморені, бо постійно недоїдають....

Чи вже церква, заступником якої в Америці являетесь Ви, Високодостойний отче, допустить, щоби ні в чому не повинні діти гинули з голоду й холоду або росли дикунками...

Як заступник релігійних інтересів Українського Народу, звертаюся до вас з проханням взяти під свою опіку дітей українських і допомогти їм матеріально.

Щиро прошу Вас благословити по всіх церквах Канади й Злучених Штатів зробити збір на користь українських дітей.

Ласкавої відповіді вашої чекатиму. Просячи Ваших молитов, залишаюся з правдивою пошаною до Вас —

Міністр ісповідань,
ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету професор
Іван Огієнко¹.

¹ Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. — Папка "Діяльність Міністерства ісповідань Української Народної Республіки". — 1921. — Квітень.

Заклик Огієнка був почутий. Українська діаспора активно листувалася з міністром, вірила йому. Їй потрібно було чути голос українського уряду, потрібна була віра в те, що боротьба за незалежну Україну триває. Той же Микола Копачук, для прикладу, в своєму листі до Огієнка в Тарнів ще в лютому 1921 року зазначає: “Ви подаєте нам надії за те, що можна буде прийти нам до давно бажаної спільності з Великою Україною”¹. В цьому листі адміністратор Української церкви в Канаді і США просить прислати до Америки кількох українських священиків, бо “праці тут багато, а робітників мало”. Ще в одному листі (26 серпня 1922 року) цей же автор повідомляє Огієнка про те, що православні українці хочуть запросити пана міністра на церковний народний Собор, бо, на його переконання, “з приїздом хору Кошиця і з вашим прибуттям до Канади, а опісля також до Злучених Держав Америки розвиток Української православної церкви сильно пошириться тут і укріпиться”².

За короткий час Огієнкові вдалося розгорнути у Тарнові результативну видавничу діяльність, створити і скеровувати діяльність видавництва “Українська Автокефальна Православна Церква”.

У травні 1921 року сталися певні непорозуміння між головою Ради Міністрів УНР та міністром ісповідань І. Огієнком, що спонукало останнього заявити про свій намір піти у відставку. Ситуацію проясняє лист Голови Директорії С. Петлюри до голови Ради Міністрів:

¹ Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. — Лист М. Копачука з Чикаго від 11 лютого 1921 р. до І. Огієнка в Тарнів.

² Там само. — Лист М. Копачука з Чикаго від 26 серпня 1922 р. до І. Огієнка в Тарнів.

“Під час останнього свого доповіді мені 12 цього травня професор І. Огієнко заявив, що його намір є певний і категоричний, а рішення своє в цьому напрямку він має здійснити в найближчі дні.

Не знаючи про вашу позицію в цій справі, я вважаю за потрібне подати до Вашого відома слідує.

Праці Міністерства ісповідань я надаю досить значної ваги з огляду на: а) великий релігійний рух, що шириться зараз на Україні та прибирає виразний національний характер і на б) інтенсивну працю, яку провадить професор І. Огієнко, як керуючий Міністерством ісповідань, не дивлячись на численні несприятелі обставини.

Я би сказав, що праця згаданого Міністерства є в даний момент по цих наслідках, які вона може дати для державної справи, дуже позитивна.

Я гадаю, що уступлення професора І. Огієнка з керівництва згаданим Міністерством буде небажаним для справи.

В зв'язку з цим я прохав би починити належні кроки в напрямку затримання професора І. Огієнка на посаді міністра ісповідань, і коли справа розходиться о формальні моменти, зв'язані з цією справою, то полагодити їх в інтересах останньої.

С. Петлюра”¹.

Розважливий лист Голови Директорії зробив свій позитивний вплив. Непорозуміння були полагожені й І. Огієнко ще більше року продовжував виконувати свою нелегку місію на чолі Міністерства ісповідань. Свідченням високої оцінки його праці і товариських, довірливих стосунків із С. Петлюрою, які почалися ще з Києва, свідчить ось цей

¹ Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. — Лист С. Петлюри від 14 травня 1921 року до голови Ради Міністрів УНР.

лист Голови Директорії до професора Огієнка з нагоди закінчення ним перекладу літургії Св. Іоанна Золотоустого:

“Шановний Іване Івановичу!

Більш двох років тому в порозумінні з організованим громадянством українським покликано було Вас на уряд міністра ісповідань. Від того часу незмінно, при всіх обставинах, залишаєтесь Ви на своєму посту.

Уважно слідкуючи за діяльністю вашою, з вдволенням бачив я, що повсякчас, при самих несприятливих обставинах Ви з повною відданістю та великою любов'ю віддавали усі свої сили, знання і енергію для справи духовного відродження українського народу.

Завдяки видатній дбайливості та невсипучій енергії вашій покладаються міцні підвалини для найкращого розвитку відродженої автокефальної православної церкви Української: перекладено службу Божу на живу мову українську, розвинуто широку видавничу діяльність у питаннях церковно-національних, підготовляються кадри національно свідомого духовенства. Українська церква православна нав'язує зносини з Вселенським Патріархом та організовано вступає до всесвітніх об'єднань церковних. Одночасно з цим провадиться релігійно-освітня праця серед нашого вояцтва і громадянства та задовольняються релігійні потреби їх на чужині...

Ревна та вельми корисна праця Ваша заслужила собі признання серед вояцтва і громадянства нашого і архипастирське благословення преосвященного єпископа кременецького, під опікою якого перебуваємо ми на чужині. Маю певність, що таку ж вдячну оцінку в скорому часі зустрине Ваша праця на рідній землі у Боголюбивого народу українського, що в останні роки з особливою ревністю і високим релігійним піднесенням,

власними силами буде відроджену живу національну церкву...”¹

У цьому посланні — не лише щира й висока оцінка праці міністра, а й містка характеристика зробленого очолюваним Огієнком міністерством щодо відродження Української церкви і надія на скоре повернення в рідну Україну. Однак світлим намірам С. Петлюри та його однодумцям не судилося здійснитися. Перебувати на польських теренах уряду УНР ставало чимдалі важче.

На початку вересня 1922 року Огієнко із сім'єю покидає Тарнів. На противагу своїм колегам, які мали намір їхати далі на Захід, він вирушає в протилежний напрям — ближче до Києва. Після невдалої спроби повернутися на наукову працю в радянську Україну і не знаходження постійної роботи у Львові колишній міністр освіти та віровизнать уряду УНР переїздить у травні 1926 року до Варшави.

Сталий заробіток на професорській посаді у Варшавському університеті виявився нетривалим у часі. 1932 року з посиленням у Польщі антиукраїнської політики уряд цієї країни дає вказівку адміністрації університету звільнити І. Огієнка без попередження. Як згодом з'ясувалося, “за спротив колонізації українських студентів”.

В умовах фактичного безробіття, без будь-якої підтримки він відважується створити у Варшаві власне видавництво з чітко окресленою українознавчою тематикою “Наша Культура”, засновує щомісячний часопис “Рідна Мова” (1933), а згодом ще один — “Наша Культура” (1936).

* * *

¹ Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. — Лист С. Петлюри від 19 листопада 1921 року до І. Огієнка.

Незважаючи на тяжкі удари долі, Огієнко мужньо тримався. З наближенням свого 55-річчя відчував у собі ще немало сил, енергії, прагнув зробити більше. Якраз до цієї ювілейної дати найближчі товариші й учні підготували своєму колезі й учителеві приємний сюрприз — на початку 1937 року у Варшаві виходить друком “Науковий збірник”, що мав такий підзаголовок: “Професорові, докторові Іванові Огієнкові в тридцяті річницю його наукової та громадської праці — присвячують товариші та учні”.

Та це було малою втіхою на фоні чергових і, здавалося б, нескінченних ударів долі. 1937 рік — рік його 55-річчя — позначений був боєм ще однієї непоправної особистої втрати — смертю дружини Домініки Данилівни Огієнко.

Ця мудра і скромна жінка, яка невідступно протягом тридцяти років спільного життя крокувала поруч з чоловіком непростими житейськими дорогами, допомагаючи йому нести той тяжкий хрест на Голгофу, заслуговує на добру пам'ять і згадку про неї тих, хто читатиме, вивчатиме творчу і наукову спадщину Івана Огієнка, хто не раз розмірковуватиме над феноменом Огієнкової одухотвореної терпимості, надлюдської працездатності й безмірної любові до України.

У беззастережному служінні своїй родині Домініка не встигла закінчити Київського українського державного університету, куди була зарахована (незадовго до цього здобула диплом фельдшера-акушера), але, маючи природою даний талант чуття мови і слова (напам'ять знала всього шевченкового “Кобзаря”), вона в усіх наукових, редакторських, видавничих, державотворчих справах свого чоловіка була для нього діяльною й незамінною поміч-

ницею. Передруковувала, а коли бракувало друкарської машинки, акуратно переписувала Огієнкові рукописи, готуючи їх до відправки в друкарню, вичитувала й виправляла коректуру — практично всю “чорнову” роботу науковця, автора, редактора, видавця і коректора перебирала на себе. Без сумніву, тому й встиг учений так багато написати і видати, маючи таку помічницю.

Про патріотизм, сміливість і порядність Домініки Огієнко можуть засвідчити немало випадків з її біографії. Ось хоча б оці два. В 1919 році в Кам'янці-Подільському польська влада заарештувала Прем'єр-міністра уряду УНР Ісака Мазепу. На початку він перебував під посиленою вартою в домі Головноуповноваженого уряду Івана Огієнка. І це врятувало арештованому життя. Адже саме пані Домініка відважилася організувати втечу прем'єр-міністра через вікно своєї кімнати. Про ризик для свого життя, життя чоловіка й дітей вона знала, адже за законами воєнного часу такий вчинок підлягав під найвищу статтю покарання — розстріл. Не “купилася” дружина міністра й на пропозицію банкіра Хаїма Пейсатого обміняти одержані від київського видавця С. Гаєвського за підручники Огієнка українські гроші, курс яких у Кам'янці-Подільському невпинно падав, на іноземну валюту. Навіть бувалого банкіра спантеличила тоді відповідь Домініки Данилівни: “Українському міністрові не пристало збувати своїх рідних грошей. Про виміну грошей одразу довідається весь Кам'янець, а це викличе грошову паніку, бо ж сам міністр збуває свої гроші”¹.

¹ Цит. за: *Огієнко І.* Раз добром налите серце // *Наша Культура.* — 1937. — Кн. 5. — С. 238.

Протягом усіх неспокійно-мандрівних років, проведених з чоловіком, ця жінка перенесла немало страждань, принижень і втрат. Але найбільше їх випало на відпущені долею останні чотири роки. Хворіючи на невиліковну недугу, у березні 1934 року вона відважується на операцію, через півтора року — на другу. Але недуга перекинулася на хребет, прикувавши пані Домініку до ліжка на довгі сімнадцять місяців. Як згадував пізніше сам Огієнко, знаючи, що порятунку вже не було, вона ніколи не приходила у відчай, ніколи не нарікала на долю, не скаржилася. Лише один раз не втрималася, сказала чоловікові: “Від усього ми з тобою відмовилися, все віддали на культурну працю для нашого народу. А до чого доробили? Що більше ми працювали, то більше на нас нападали рідні “Діла” та “На зустрічі” (йдеться про львівські часописи. — М. Т.). Тяжко було жити серед ворогів, а ще тяжче вмирати й лишати тебе самого на наругу та знущання...”¹

За декілька днів до свого відходу у вічність Домініка Огієнко продиктувала священнику виношену біля серця, вистраждану за багато літ свою духівницю, яку вона назвала просто: “До мужа й дітей своїх — останнє слово”. Це до неймовірності емоційно спресований, сильний, глибоко проникливий документ. Такий текст, безперечно, могла скласти лише духовно багата, мужня, національно свідомо людина. Прощаючись зі своїми дітьми, чоловіком, вона не оплакувала їх слізьми, не просила прощення, а благословила Івана на тяжку і невдячну працю, якій він присвятив життя й та-

¹ Цит. за: *Огієнко І.* Раз добром налите серце // *Наша Культура.* — 1937. — Кн. 5. — С. 236.

лант. Дітей просила повсякчас допомагати батькові в цьому. Не дочекавшись зняття з чоловіка огульних звинувачень офіційної радянської влади в “запроданстві і зраді”, Домініка Данилівна боялася, аби в суворих умовах еміграції троє її дітей, розчарувавшись, не зрадили батькової справи. Не дочекавшись онуків, вона боялася одруження синів і заміжжя доньки з чужинцями. Боялася не тому, що не любила чужинців, а тому, що хотіла, аби був продовжений український рід Огієнків, аби онуки могли продовжити не завершену дідом українську справу. Тому й знаходимо в цій духівниці окремі рядки, які не давали материнського благословення на такий шлюб.

То була чи не найтяжча особиста драма, пережита Іваном Огієнком на еміграції. Про все пережите, пов'язане зі смертю дружини, він напише незабаром, “замість вінка надмогильного” в своєму глибоко проникливому й душевному нарисі *“Раз добром налите серце”*, присвяченому світлій пам'яті Доміники Огієнко.

Очевидно, саме ця драма особистого життя професора Огієнка визначила початок того шляху, що був пов'язаний з чернецтвом і служінням Богові...

6 жовтня 1940 року він пише своє прощальне звернення до тих, хто його знав досі як ученого, професора, міністра, з ким він ділив усі складні перипетії життя політичного емігранта. Цей документ, безумовно, давався авторові особливо нелегко. За кожним словом, за кожним рядком — висока емоційна напруга, відчуття болю його серця:

“Пробачте мені все!

Відходячи від світського стану й стаючи ченцем, звертаюся до всіх з гарячим проханням пробачити

*мені всі мої провини вільні й невольні. Які я кому за-
подіяв був чи то словом, чи то ділом, чи то думкою.
Незабаром перестану бути Іваном Огієнком, а стану
смиреним ченцем, горливим богомольцем за кращу
долю українського народу. А тому вдруге й утретє
уклінно прошу всіх ласкаво пробачити мені все, в чому
тільки я прогрішився коли перед ким.*

*Проф. Д-р Іван Огієнко*¹.

Отож тільки тепер ставало однозначно зрозу-
мілим: з мрією про повернення в Україну, якою
весь цей час жив, яка наснажувала, додавала сил,
доводилося розставатися назавжди. Професорська
кар'єра, наукові набутки і відкриття, нереалізо-
вані творчі, наукові й видавничі задуми довкола
неосяжної, “неораної” українознавчої проблема-
тики — все це якось ніби непомітно змушене було
відходити на другий план. Принаймні воно вже
ніколи не могло звершитися, увінчатися іменем
професора Огієнка. Й за Україну йому вже зали-
шалося не боротися, як раніше, не стукатися до
сердець співвітчизників своїми науковими, про-
світницькими творами, а — молитися. Бо добро-
вільно, цілком усвідомлено ставав віднині Іван
Огієнко блаженнішим Іларіоном — “смиреним
Богомольцем за кращу долю українського народу”.
Саме так він пізніше підпишеться під коротеньким
листом, надісланим на львівську адресу професора
К. Студинського 24 вересня 1941 року (з Варшави).
В тому листі — лише коротка тривожна фраза: “Ні-
чого не знаю про долю всіх вас...”²

¹ Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. — Коробка 1. — Папка “Особисте”.

² ЛНБ. Відділ рукоп. — Ф. 362. — Од. зб. 358. — Арк. 139.

То була остання звістка про себе, останнє своє звернення в Україну..

* * *

Не менші житейські випробування довелося пережити Огієнку-Іларіону за океаном, у далекій Канаді, куди після несподіваного одужання в Швейцарії перебрався 1947 року. Перебуваючи протягом багатьох років на відповідальному посту предстоятеля Української православної церкви в Канаді, він ні на мить не переставав дбати про розвиток української мови й культури на цьому континенті, писати українознавчі праці (а їх за 25 років життя на канадській землі було написано понад п'ятдесят) і видавати все це для українського читача. Варто навести лише деякі з канадських видань, яких так бракує сьогодні в Україні: “Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови”, “Нариси з історії української мови”, “Навчаймо дітей своїх української мови”, “Наука про рідномовні обов'язки”, “Релігійність Т. Шевченка”, художні твори у кількох томах.

У Канаді написав Огієнко і цілу низку досліджень, присвячених історії Української церкви, про що детальніше йтиметься далі. А ще — чи не найголовнішу свою працю, про яку сам сказав: “Цю книжку написав я кров'ю серця свого... Це моя сповідь, яку я складаю перед усім українським народом, перед усім українським духовенством... Це та сповідь, яку я незабаром понесу й до Найвищого Судді нашого... Написав я цю сповідь по ціложиттєвим вивченні української історії та Української церкви, написав на схилі свого трудящого життя”.

Ці слова — про “*Книгу нашого життя на чужині*”, яка стала своєрідним підсумком його до неймовірності тяжких і безрадісних роздумів про долю української еміграції і долю полишеної назавжди бездержавної Батьківщини. Є у цій книзі особливо сильні за емоційною наснагою й переконливістю роздуми про почуття меншовартості, яке переслідує ось уже кілька століть чи не кожного українця:

“Бережися почуття меншовартості.

Кожен емігрант, опинившись на чужині, бачить багато такого, чого не бачив у себе на батьківщині, часом бачить і ліпше. І в людей слабодухих часто виникає особливе почуття, що зветься менш о в а р т і с т ь . Він меншовартий від цих чужинців!

Це надзвичайно шкідливе почуття, яке руйнує твоє національне почуття, а вкінці веде й до винародовлення. Світ Божий великий, і складається з окремих народів чи націй, і кожен народ — окреме закінчене ціле. І в тому й краса всесвіту, що народи зберігають свою окремішність, як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий колір і запах.

Українець має чим погордитися, і тому нема жодних підстав, щоб до нього могла вчепитися тяжка хвороба еміграції — почуття меншовартості.

Тут можна було б багато ще подати такого, чим може гордитися українець, і що свідчить, що почуття меншовартості мусить бути чуже йому. Так, великі історичні події змусили нас покинути свою батьківщину, але ми покинули її не назавжди — ми свято віримо, що вернемось в Україну, а коли не ми, то вернуться діти наші! Вернемось в Україну вільну й велику.

Ось тому почуття меншовартості — воно не для українця!”

* * *

У березні 1966 року митрополита Іларіона в черговий раз дістає тяжка недуга. Цього разу така, з якою він вже не міг справитися до останніх днів свого життя.

Якщо уважно простежити за біографією митрополита Іларіона, проаналізувати всі ті щасливі миттєвості й невдачі, успіхи і розчарування, здобутки і втрати, злети і падіння, напрошується запитання: чи не злий фатум переслідував його протягом усього життя через певний проміжок часу? Чи випадковими були ті систематичні випробування долі, що повторювалися із завидно однаковим проміжком часу у п'ять-шість років? Простежмо за цими датами, задумаємося над ними.

1910 рік — смерть малолітнього сина Євгена (незадовго до цього адміністрація Київського університету відмовляється брати його на роботу, незважаючи на рекомендацію факультету).

1915 рік — знову без роботи у зв'язку з евакуацією університету в Саратов і неможливістю через родинні обставини їхати туди.

1920 рік — трагедія Української революції і початок скитальницького життя після вимушеного полишення Кам'янця-Подільського. Серед темної дощової ночі на протилежному, польському, березі Збруча стояв він, розгублений і пригнічений, — без коштів, без майна і відшукував бодай якісь слова, аби заспокоїти трьох переляканих малолітніх дітей і хвору дружину.

1926 рік — повна житейська безвихідь після звільнення від викладання у Львівській учительській гімназії. Розпачливі листи до Агатангела Кримського в Київ, суть яких: що робити далі, куди прихилися, чи приймати польське громадянство, чи є надія повернутися до Києва для наукової праці? Після виснажуючих сили сумнівів і терзань сумління — полишення України. Тоді ще не знав, що назавжди.

1932 рік — раптове звільнення від викладання у Варшавському університеті без пояснення причин. Знову — кричущий біль душі від несправедливості й лякаюча невизначеність про завтрашній день для себе й своєї сім'ї.

1937 рік — чи не найтяжчий удар долі — смерть дружини Домініки після багатомісячних нестерпних мук від невиліковної хвороби.

1941 рік — втрата архіву, зібраного у Тарнові, Варшаві і Холмі.

Далі була трагедія українців у Холмщині і Підляшші та його вимушене полишення Холма. Відтоді смерть з косою за плечима настирливо почала відвідувати і його. До того ж із завидно однаковими проміжками в часі.

1944 рік — вже прощаючись із цим світом, він пише перший заповіт. Дві операції згодом у швейцарській Лозанні повертають йому життя.

1961 рік — тяжка хвороба спонукала його знову писати заповіт, в основі якого — доля архіву. Дві операції у Вінніпезі.

1966 рік — знову тяжка, цього разу найтриваліша і остання недуга.

Як і тоді, в Лозанні, відчуваючи особливо загострено свій прийдешній кінець, митрополит Іларіон окреслює спочатку в пам'яті, а потім викладає

нерівними рядками на папері свій черговий духовний заповіт. Як і в двох попередніх випадках, цей документ стосувався найголовнішого і найбільшого скарбу, який, незважаючи на неодноразові втрати (у Кам'янці-Подільському, Варшаві, Лозанні), протягом усього свого необлаштованого життя він неупинно збирав і упорядковував — архіви і бібліотеки.

Глибоко усвідомлюючи історичну, наукову, духовну, суспільну цінність і потрібність цього свого надбання не стільки для нинішнього, скільки для майбутніх поколінь українців, і ні на мить не перестаючи вірити, що колись все ж здійсниться його найзаповітніша мрія про постання самостійної, незалежної, демократичної і заможної Української держави, митрополит Іларіон вирішує відмовитися від свого попереднього рішення передати архів та бібліотеку Державній бібліотеці в столицю Канади Оттаву. Така б передача означала справді довічне і безповоротне зберігання їх на канадській землі. Мрія ж була — про Україну. Тому й приходять він до думки залишити цей скарб по своїй смерті на найнадійнішому острові українського духу в діаспорі — в Колегії Св. Андрія як підрозділі Української православної церкви в Канаді з тим, щоб із здобуттям Україною незалежності такий скарб повернувся на рідну землю і служив рідному народові.

З огляду на те, що досі про існування цього заповіту було відомо вузькому колу людей, передусім в українській діаспорі, автор вважає за доцільне не лише докладно познайомити з ним українського читача, а й подати його у повному викладі в перекладі з англomовного оригіналу.

Машинописний текст, що займає чотири сторінки, має назву “Справа Івана Огієнка (митрополи-

та Іларіона). Юридичне повноваження на управління спадщиною з доданням заповіту”. В судовому органі у справах спадщини і опіки Східного юридичного району канадської провінції Манітоба цей документ зареєстровано адвокатом С. Радчуком за № 694/73. З наступної сторінки подається виклад Заповіту:

“Цей акт дарування (передання) зроблений цього 15 дня квітня року Божого 1967 між Іваном Огієнком, доктором філософії, Його Екселенцією Митрополитом Іларіоном Української Греко-Православної Церкви Канади (тут і далі — “Митрополитом Іларіоном”) — з одного боку і Колегією Св. Андрія (тут і далі — “Колегія”) — з іншого.

Виходячи з того, що Митрополит Іларіон бажає подарувати свою Бібліотеку і Архів Колегії Св. Андрія у Вінніпезі

і виходячи з того, що Колегія Св. Андрія бажає прийняти вищезгадані Бібліотеку і Архів,

і виходячи з того, що вищезгадані Бібліотека і Архів, куди входять усі книги, періодичні видання, газети, рукописи, відбитки, фотографії, оригінальні ікони та інші матеріали, зазначені у списку “А”, приєднуються до цього (далі називатимуться “Зібрання Митрополита Іларіона”).

Таким чином, ця угода зазначає:

1. Беручи до уваги окремі статті угоди і умови, висунуті для виконання Колегією або від її імені, Митрополит Іларіон цим передає і уступає Колегії “Зібрання Митрополита Іларіона”, яке є предметом пункту 2 для користування вищезгаданою Колегією і предметом написаних угод щодо публікації і поширення книг Митрополита Іларіона.

2. Зібрання Митрополита Іларіона залишається у власності Митрополита Іларіона до його смерті.

3. Не обмежуючи п. 1 і з метою сприяти Митрополиту Іларіону зберегти зібрання Митрополита Іларіона, Митрополит Іларіон далі погоджується дозволити Колегії або уповноваженій особі від імені Колегії:

- а) контролювати, створювати каталоги, індексувати та допомагати іншим чином зберігати Зібрання Митрополита Іларіона;
- б) позначати книги, рукописи та інші предмети Зібрання Митрополита Іларіона відповідним екслібрисом для того, щоб вирізнити їх як Зібрання Митрополита Іларіона, що складає частину бібліотеки Колегії. Після смерті Митрополита Колегія: перемістить все Зібрання Митрополита Іларіона до бібліотеки Колегії Св. Андрія у Вінніпезі, що знаходиться на території студентського містечка Манітобського університету; буде зберігати Зібрання Митрополита Іларіона у відповідному місці, належним чином помічене як "Зібрання Митрополита Іларіона"; підготує детальний каталог Зібрання Митрополита Іларіона і буде утримувати та зберігати його під цією назвою.

5.1. Далі існує домовленість між сторонами, що вищезгадане Зібрання Митрополита Іларіона буде підтримуватися Колегією заходами спеціального Комітету, який складатиметься з:

- а) Предстоятеля Української Греко-Православної Церкви в Канаді;
- б) Голови Президії Консисторії Української Греко-Православної Церкви в Канаді;
- в) директора Колегії Св. Андрія у Вінніпезі;
- г) декана факультету теології Колегії Св. Андрія у Вінніпезі;

- д) голови Ради директорів Колегії Св. Андрія у Вінніпезі;
- е) Анатолія Огієнка з м. Нью-Йорка, США, сина Митрополита Іларіона;
- є) директора Товариства "Волинь".

5.2. Цей комітет вирішуватиме питання частини майна, що належатиме родині, і тієї частини, що належатиме Архіву.

б. У подальшому погоджено між сторонами, що коли факультет теології Української Православної Церкви буде існувати в Києві, в Незалежній і Вільній Україні, Колегія зробить всі приготування, щоб переслати Зібрання Митрополита Іларіона в бібліотеку такого факультету теології.

7. Між сторонами погоджено, що Предстоятель Української Греко-Православної Церкви в Канаді, голова Президії Консисторії і особа, призначена комітетом у п. 5, утворять комітет, який матиме повноваження вирішувати питання: що передати в архів, а що — знищити.

В повному здоров'ї Іван Огієнко, доктор філософії, приклав свою печать і руку, і Колегія приклала свою печать і руку і були засвідчені руками належних офіційних осіб дня і року, вищезазначених¹.

Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) помер 29 березня 1972 року у Вінніпезі. На превеликий жаль, місце вічного спочинку великого сина України виявилось так далеко від рідного Києва, про повернення до якого він не переставав мріяти до останніх хвилин свого земного буття. Його тлін-

¹ Переклад здійснено за копією Заповіту, що зберігається в архіві автора. Оригінал документу зберігається в Консисторії Української православної церкви в Канаді.

не тіло перед полуднем 12 квітня 1972 року навично прийняла канадська земля — на цвинтарі Глен Іден, що за 20 кілометрів на північ від Вінніпега, у православної його секції Св. Воскресіння. Єдиною розрадою в ту мить для його душі могло було те, що канадська земля запричастилася грудочкою української землі, вкладеною перед опущенням домовини в могилу під голову покійного. Про це постаралися добрі люди, які в умовах існування залізної завіси між Радянським Союзом і капіталістичним заходом все ж змогли передати через туристів літаком взятую з Батьківщини Огієнка пригорщу землі та свічку з київського храму. Цей зворушливий до сліз ритуал виконав його духівник протопресвітер Сергій Герус.

Незадовго після похорону заходами Українського наукового Богословського товариства в Канаді було видано “Жалобну книгу в пам’ять митрополита Іларіона”. До книги увійшли тексти всіх офіційних оповіщень, жалобних листів і телеграм, короткий опис життя й діяльності покійного, опубліковані також досі не відомі світлини родини професора Івана Огієнка. І сьогодні не можна без хвилювання читати цю книгу, особливо ті сотні відгуків, співчуттів на смерть великого українського вченого і патріота, які надійшли від урядових і політичних кіл ряду країн американського і європейського континентів, керівників світових наукових, громадсько-політичних, просвітницьких, релігійних, миротворчих, благодійницьких організацій та об’єднань. Немає, однак, у цій книзі жодного відгуку, жодного співчуття з України. З тієї України, якій він віддав весь свій вік, весь свій труд...

... 27 вересня 1997 року під час наукового стажування в Колегії Св. Андрія при Манітобському

університеті в Канаді й опрацювання колосального архіву митрополита Іларіона автор цих рядків побував на цвинтарі Глен Іден разом із тодішнім деканом Богословського факультету Колегії св. Андрія доктором душпастирства і Богослов'я Степаном Ярмусем та колишньою співробітницею митрополита Іларіона та співголовою Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) Анною Фігус-Ралько.

Строгим і величним постає перед відвідувачем це святе для кожного українця місце. Надмогильний надгробник становить мідна плита з викарбуваним написом “Блаженніший митрополит Іларіон. 15.01. 1882 — 29. 03. 1972. Усопшому митрополиту Іларіону на вічну пам'ять”. Посередині плити вміщені дві строфи його передсмертної поетичної сповіді та найголовніші заповіді митрополита, які на сьогодні стали вже крилатими: “Українська церква — то наша рідна мати”, “Служити народові — то служити Богу”, “Любити — то служити”, “Мова — душа народу”, “Любімо все своє, рідне”.

У голові могили стоїть кам'яна плита, завершена малим мідним хрестом. Могилу увінчує величне зображення з білого мармуру образу Христового Воскресіння, виконаного на тлі овально-кам'яної стіни. Вся скульптурна композиція нагадує гріб Господній у Єрусалимі. Зведена на кам'яному підвищенні, немов на горі Голгофі, вона увінчує не лише могилу митрополита Іларіона, а й усю православну частину цвинтаря.

Довкола панувала мертва тиша, яку порушувало лише ледь чутне шерехтіння опадаючого із дерев осіннього листя. А ще курликання тамтешніх журавлів, що вже гуртувалися в передчутті далекої дороги до зимівлі. Мимоволі на пам'ять прийшли

щемкі слова з Іларіонової поеми “На Голготі”, написаної у тяжкі часи у Лозанні:

*Так тяжко чутися вигнанцем
Із краю рідного навіки,
Хто щирим був його коханцем,
Хто ніс йому цілющі ліки.*

*Для мене Україна мила,
Немов та молодість минула:
Умріях лиш, як юна сила,
Й не вернеться краса заснула...*

*Летять пташки ключем у вирій
Й додому вернуться весною —
А я в роботі Краю щирій
Лишусь навіки з чужиною...*

*Збулася листя деревина,
Але весною знов зодягне —
А я навіки — чужанина,
Хоч серце в вирій вічно прагне...*

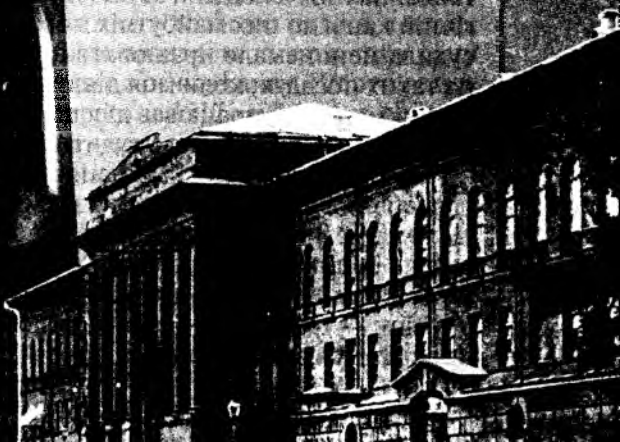
Лишусь навіки з чужиною... Які щемкі, сумні і глибинні за змістом слова! Скільки болю, несправджених сподівань і надій вкладено в них! Скільки думок і переживань викликають вони у кожного, хто бодай однією гранню своєї небайдужої душі доторкнувся до того величезного пласту духовного й наукового скарбу, створеного цією людиною, хто спробував бодай усвідомити велич зробленого й пережитого ним заради незалежної України... Так, тлінне тіло митрополита Іларіона — Івана Огієнка — вже стільки літ перебуває на чужині, а душа його, чиста і чесна, напевне ж, там, далеко за океаном, над рідною Україною, якій він, незважаючи ні на які обставини, залишився вірним до кінця.

Помріялось тоді: пройде ще якийсь час, коли наша Україна стане справді українською, а біля її керма будуть справжні патріоти-державники. Такі державники, які усвідомлять важливість і необхідність створення в нашій древній і славній столиці, на Дніпрових кручах величного пантеону слави борців за волю України, до якого буде перенесено тлінні останки тих, хто в суворі лихоліття мужньо і самозречено боровся за українську національну ідею й могили яких розкидані близькими й далекими чужинами. Серед тих, хто знайде вже вічний спочинок в такому пантеоні, переконаний, будуть Іван Мазепа й Пилип Орлик, Олександр Довженко й Іван Огієнко (митрополит Іларіон)...

Микола ТИМОШИК,
доктор філологічних наук, професор,
лауреат премії імені Івана Огієнка

МОЄ ЖИТТЯ

Автобіографічна
хронологічна
канва

Віддавна вже почуваю за собою невідкладний обов'язок конче написати спомини про свою культурну й громадську діяльність, про що слушно раз-у-раз нагадують мені мої приятелі. За своє життя доводилось мені не раз бути самовидцем великих наших подій, які описати вважаю за свій конечний обов'язок. Але, оглядаючись на все пережите, бачу, що на виготовлення докладних моїх споминів потрібні роки. Не маючи ж тепер на те ані вільного часу, ані відповідного спокійнішого життя, обмежуюсь поки що тільки на нижчеподаній автобіографічній хронологічній канві до цих майбутніх моїх споминів. Доля судила мені немало працювати в таких умовах і на таких посадах, коли моя діяльність не належала тільки мені, — я працював для цілого українського народу. Як я працював — судити не мені.

Свідома українська праця моя розпочалася якраз із року нового буйного відродження України — з 1905 року, й з того часу — по силах своїх — от уже 30 літ я й працюю на нашому культурному полі. Роки незабутнього величного воскресення України — 1917–1920 — мені довелось пережити не простим глядачем тодішніх історичних подій, але

посильним культурним працівником, а почасти й активним творцем їх. Оце останнє й змушує мене видати “Моє життя”, щоб громадянство, головню молодше, ближче знало, що ж робилося за часів нашого найбільшого піднесення бодай у ділянці культурній. Українське громадянство має право вимагати від мене публічно розповісти, що ж саме робив я, бувши ректором Кам’янець-Подільського державного українського університету (1918–1920), міністром освіти (1918–1919), міністром ісповідань (1919–1923) та Головноуповноваженим міністром уряду Української Народної Республіки (1919–1920), коли уряд наш змушений був розв’язатися, здавши всі свої функції мені одному. Не маючи ще змоги докладно все описати, обмежуюсь наразі оцією короткою хронологічною канвою.

Складаю “Моє життя” на основі своїх споминів, але головню на основі збережених денників, листування та інших матеріалів, часто офіційних. Повні матеріали оголошу в докладних своїх споминах. Думаю, що вибрана тут форма — форма короткої хронологічної канви, що дає мені змогу легше описати пережите, — дасть багатьом змогу докладніш орієнтуватися в тодішніх подіях, а може, й стане прикладом та заохотою писати таку саму автобіографічну хронологічну канву. Цілого опису праці наших міністерств за 1917–1920 роки, а також на вигнанні, ми ще не маємо — нехай хоч малим початком для того й стане “Моє життя”.

Щоб легше орієнтуватися в подіях, подаю тут у [] й деякі дати, як хронологічні віхи. Дати до 8 березня 1917 року (день запровадження нового стилю в УНР) подаю за стилем старим, а далі — за стилем новим.

1. ДИТЯЧІ РОКИ. 1882–1896

2(14).I.1882

Субота. Народився і того ж дня охрещений у Св.-Вознесенській церкві за священника Марковського в містечку Брусиліві Радомишльського повіту на Київщині, в селянській родині. Батько, з кантоністів, Іван (Рулька), мати Пріська з Петриченків (Титарчучка).

21.XI.1884

Помер батько Іван, переїханий кіньми. Вдова залишилася з дрібними дітьми: Василем, Михайлом, Іваном та дочкою на виданні Палажкою. Двоє старших (Хведько й Одарка) були вже поза домом.

1884–1891

Вдова Пріська сильно бідуює, роздає дітей по людях навчатися кушнірства, а сама перебивається тяжкою працею. Наймолодший син Іван допомагає матері й росте хоч у недостатках, але на вільній волі.

Жовтень 1891

Вдова віддає свого сина Івана до місцевої школи, але незабаром забирає його, бо нема відповідного вбрання.

Літо 1892

Працює з матір'ю в місцевій економії.

1892–1896

Наука в Брусилівській чотирирічній міністерській школі, спочатку в учительок Анни Кочергової та Олександри Ртишевої, а потім, з 3-го року, — у вчителя Івана Григоровича Сливки. Постійне прислужування в церкві при священникові Ника-

норові Сташевському, що навчив глибокої любови до церкви. Учитель Сливка зацепив своєму учневі глибоке захопання до науки. Школу закінчив першим учнем.

Осінь 1893

Працює на плантаціях хмелю в с. Озеранах.

Осінь 1894

Працює на бурякових плантаціях гр. Тишкевича біля м. Ходоркова.

1895

Огієнко починає писати вірші російською мовою. Поема “Женитьба в школі, или Сказка о том, как Петриченко женился постом”. Учитель І. Сливка заохочує писати.

1895–1896

Навчає селянських дітей грамоти й молитов за малу плату.

Навчає дітей (Станислава й Владислава) родини Стаховського, співвласника парового млина в м. Брусилові, а це дає змогу самому вчитися.

Перша передплата місячника “Сельській Вестникъ” із Петрограда.

V–VII. 1896

За радою вчителя І. Сливки та священика Н. Сташевського готується до вступу до Військово-фельдшерської школи в фельдшера Олександра Кохниченка.

Серпень 1896

Огієнко пішки прибув із матір'ю до Києва, склав іспити й одним із перших був прийнятий до Військово-фельдшерської школи.

2. ЮНАЦЬКІ РОКИ Й СТУДЕНТСТВО. 1896–1905

VIII. 1896–VI. 1900

Навчається в чотирилітній Військово-фельдшерській школі. Начальник школи полковник (пізніше генерал-майор) Коломійцев. Класний вихователь і вчитель російської мови й літератури Андрій Суслів. Ближчі товариші в школі: Юхим Придворов (тепер письменник Дем'ян Бедний), Михайло Донець (тепер оперовий артист) і ін.

Червень 1897

Згоріла хата вдови Приськи Огієнкової. Без даху над головою.

Літо 1897–1898

Навчає дітей у п. Флята в м. Брусиліві, допомагаючи тим матері.

Липень 1897

Перша друкована стаття: “М-ко Брусилівь. Как живут крестьяне” (див. “Сельській Вестник” 1897 р., липень, Петроград), написана за порадою вчителя І. Сливки ще 1896 року.

1897–1900

Писання поем і віршів російською мовою наперегони з Юхимом Придворовим (Дем'яном Бедним).

1898

Будова нової хати замість згорілої.

1899–1900

Співредактор із Ю. Придворовим (Д. Бедним) рукописного шкільного місячника “Моя Библиотека”, де містить свої вірші.

VI.1900

Закінчує Військово-фельдшерську школу першим учнем із обов'язком відслужити фельдшером шість літ за отриману освіту.

VI.1900—VIII.1903

Трьохлітня служба фельдшером у Київській військовій шпиталі, у відділі психічних та нервових хвороб, із підвищеною платнею: 10 карб. місячно. Відділом завідував доктор С. Максимов, лікарі: М. Колесников, Горшков і Кошевський. Тут і кафедра проф. І. Сікорського.

1900

Перші зустрічі з передчасною смертю хворих, що породили нехіль до медицини.

Перше пробудження української свідомости, головно під впливом Андрія Коровая, фельдшера Колегії Павла Галагана в Києві та українського театру.

1900—1903

Готується до іспиту зрілости.

Травень 1903

Складає іспита зрілости (матура) при Острозькій (на Волині) класичній гімназії. Curriculum vitae подав віршованого.

6.VI.1903

Дістав свідоцтво зрілости (ч. 434).

VII.1903

Дістав військову рангу кандидата на класові посади.

VIII.1903

Кидає військову службу з обов'язком вступити на медичний факультет університету Св. Володи-

мира в Києві. Записується на медичний факультет, але виклади слухає на факультеті історично-філологічним.

1903–1909

Безперервна репетиторська праця для прожиття й науки в Києві, а літом у м. Брусиліві та для утримання матері.

Жовтень 1903

Подає прохання “на Височайшее ім’я” звільнитися від обов’язку вчитися на медичнім факультеті. Відповіді не було.

1904

За порадою декана проф. Т. Д. Флоринського остаточно пориває з медичним факультетом, віддаючись історично-філологічним студіям.

Звільнення з університету через незаплатення за навчання. Допомогли вернутись назад проф. Т. Д. Флоринський і проф. Ю. Я. Кулаковський.

За конкурсом і допомогою декана проф. Т. Флоринського дістав Кирило-Методієвську стипендію (25 карб. місячно) й звільнення від плати за науку.

Сильне пробудження українського національного почуття під впливом захоплюючих викладів слов’янознавства проф. Т. Флоринського.

1904–1909

Усильно навчається головно у професора В. М. Петретца (церковнослов’янська й російська мови, російська література, діалектологія, палеографія, методологія літератури), а також у професорів: А. М. Лободи (нова література, українська література, народна словесність), Г. Челпанова (нова філософія, логіка, психологія), Гилярова (давня

й середньовічна філософія), М. Дашкевича (західноєвропейська література, церковна лірика), Лук'яненка (мови: церковнослов'янська, польська й сербська), І. Шаровольського й гр. Ф. Де-ля-Барта (західні літератури), Ю. Я. Кулаковського (латинська мова й література), Сонні й Леціуса (грецька мова й література), Кнауера (загальне мовознавство й санскрит), В. П. Голубовського (давньоруська історія), М. Довнар-Запольського (історія Росії), С. Голубева (історія церкви), прот. Світлова (апологетичне богослов'є), М. Бубнова (історія Греції й Риму), Ардашева (історія Європи), Желізнава (політична економія).

Ближчі товариші в університеті: А. І. Зморович, М. В. Величковський, Є. С. Бражников, Є. К. Тимченко, С. Ф. Шевченко, С. І. Маслов, В. І. Маслов, А. А. Назаревський, А. К. Гудзій, Ол. С. Грузинський і ін.

3. ПОЧАТКОВА НАУКОВА Й ГРОМАДСЬКА ПРАЦЯ. 1905–1914

Листопад 1905

Огієнко розпочинає писати по-українському. В київській пресі містять дописи, замітки, рецензії й т. ін. Співробітник київської "Громадської Думки", згодом "Ради".

1905

Проф. Т. Флоринський відраджує студентові Огієнкові займатися українознавством. Не добившись цього, змінює свій стосунок до нього.

11(24).VI.1907

Понеділок. Побрався з учителькою Домінікою Литвинчуковою (народилася 4.I.1882. у м. Брусиліві).

1907

Ближче зазізнання з Євгеном Тимченком, що сильно впливав на вироблення українського мовознавчого світогляду й на зріст національного почуття взагалі. Перше знайомство з Михальчуком і П. Г. Житецьким.

1907–1909

Ближче зазізнання з письменником Борисом Грінченком і довгі дебати з ним про чистоту літературної мови й про український правопис.

12.V.1907

М. Грушевський, В. Перетц і ін. закладають у Києві Наукове Товариство ім. Шевченка. Учні Перетца, в тім числі й Огієнко, стають працівниками Товариства.

10.X.1907

Середа. Початок праці в “Семінарі Російської Філології” проф. В. М. Перетца. Огієнко був членом-основником цього семінару. Семінар збирався щосереді аж по 1914 рік, і в цім семінарі Огієнко відбув свій науковий стаж. Проф. Перетц, досконалий педагог-учений, сильно впливав на всіх своїх учнів.

1908

Член української “Просвіти” в Києві.

[1908. Заклався Український клуб у Києві].

1.X.1908

Народився син Євген.

Листопад 1908

Смерть матері, виснаженої тяжкою працею. Доброї й вистачальної допомоги від сина не дочекалась...

1908–1909

Коректор, перекладник і неофіційний редактор “Записок Наукового Товариства ім. Шевченка” в Києві, томів I—VI. Ближче зазізнання з проф. М. Грушевським. Перекладає на українську мову праці В. Перетца, А. Лободи, М. Петрова, Л. П. Добровольського, Г. Павлуцького й ін.

III. 1909–1911

Учитель російської мови й літератури в Комерційній середній школі “Товариства поширення освіти” в Києві. Директор — В. Г. Козленко, за-
коновчитель — о. протоієрей Василь Липківський, пізніше митрополит Української автокефальної церкви.

Квітень 1909

Закінчив із дипломом першого ступеня історично-філологічний факультет університету Св. Володимира в Києві, написавши кандидатську працю “Ключ Розуміння” Іоанікія Галятовського” й склавши державні іспити.

Серпень 1909

До м. Брусилова, в гостину до І. Огієнка, приїхав Євген Тимченко. Довгі розмови про українське мовознавство.

1909

Огієнко — дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка в Києві.

Жовтень 1909

Історично-філологічний факультет університету Св. Володимира в Києві, на внесок проф. В. Перетца, просить Міністерство народної освіти затвердити обраного ним І. Огієнка стипендистом

при Київським університеті готуватися до професорської діяльності.

Грудень 1909

Вперті поголоски в Києві, ніби проф. Т. Флоринський подав до Міністерства освіти свою характеристику про І. Огієнка як українського сепаратиста.

Січень 1910

Міністерство народної освіти таємним листом повідомило Київський університет, що воно не може затвердити І. Огієнка стипендистом, бо він “український сепаратист”. Заява проф. Т. Флоринського на засіданні факультету, що жодного донесення до Міністерства освіти він не подавав, він тільки — на жадання куратора Київської округи — дав характеристику наукових здібностей І. Огієнка. Стаття про це С. Єфремова в московським деннику “Русское Слово”: “Трагедія молодого украинскаго ученого”.

1910

Київський університет вдруге просить Міністерство освіти затвердити його обрання І. Огієнка професорським стипендистом. Відповіді нема. Клопотання в Міністерстві впливової А. П. Імшенецької, властительки Комерційної школи, де навчав І. Огієнко, успіху не мали.

Огієнко кидає працю в “Записках Наукового Товариства ім. Шевченка” в Києві, розійшовшись із М. Грушевським у поглядах на методу праці.

26.II–6.III.1910

Наукова подорож І. Огієнка до Петрограда з “Семінаром Російської Філології” проф. В. Петца.

[21.IV.1910. Влада закрила Київську “Просвіту”].

[6.V.1910. Помер Борис Грінченко].

26.VII.1910

Помер син Огієнка Євген.

23.VIII.1910

Народився син Анатоль.

1910–1912

Огієнко закінчує Вищі педагогічні курси в Києві.

Січень 1911

Успішне клопотання в Петрограді в справі стипендіатства І. Огієнка впливової матері його товарища С. Р. Зморовичевої.

Січень 1911

Міністерство затвердило обрання І. Огієнка професорським стипендистом при кафедрі російської мови й літератури університету Св. Володимира в Києві.

21.XI.1910

На станції Астапово вмер Л. Н. Толстой.

22. XI.1910

Огієнко читає в Комерційній школі короткий виклад про Л. Толстого, назвавши того людиною релігійною. Законвчитель о. Дем'яновський протестує проти промови, загрожуючи донести про неї до куратори. Справу полагоджує другий законвчитель, протоіерей Василь Липківський, утихомирюючи войовничого о. Дем'яновського.

1911–1914

Професорське стипендіятство, перше без стипендії, а згодом із міністерською стипендією 100 карб., місячно. Спеціальність: російська й українська мова й література.

12.XII.1911

Народився син Юрко.

1–12.II.1912

Наукова екскурсія в Москву. Перше знайомство з акад. А. І. Соболевським, що своєю історичною методою праці сильно впливав на Огієнка.

13–28.II.1912

Наукова екскурсія в Петроград. Знайомство з акад. А. А. Шахматовим.

Літо 1912

Огієнко обраний головою допомогового товариства “Каса наречених” у м. Брусиліві (при виході заміж однієї з членів усі інші складають їй по одному карбованцю).

1912–1914

Зближення з Володимиром Павловичем Леонтовичем. Готує його сина Віктора до гімназії В. Науменка.

1912

В Києві вийшла книжка С. Н. Щоголева “Украинское движение, какъ современный этапъ Южно-русскаго сепаратизма” з доносами на українців. Про І. Огієнка тут написано: “Научныя силы Киевской “Просвѣты” представлены: проф. Л. Крыжскимъ, прив.-доц. А. А. Русовымъ и г. И. Огієнко, проф. стипендіатомъ Киевскаго Университета по кафедре русскаго языка (с. 197)... г. Огієнко — патен-

тований українець (217)... Талантливий ученик проф. Перетца г. Огієнко (изъ крестьян Кіевской губ.) в началъ 1911 г. оставлень при Университетѣ профессорским стипендіатом подготавливаться на профессора по кафедрѣ русскаго языка и словесности. Очевидно, г. Перетць готовит себѣ сотрудника, а со временем и преемника. Выборъ нельзя не признать удачнымъ. Достаточно прочесть ряд статей г. Огієнко въ “Раде” под недвусмысленнымъ заголовкомъ “Вчимося рідної мови”, чтобы признать у него не только задатки, но и рвеніе к украинизаторской дѣятельности. Съ 1906 г. г. И. Огієнко осѣдлал украинскаго пегаса. По тенденціи очень любопытны его символическіе вирши: “Могутній орел” и совсѣмъ не символическіе: “Не питай” (“Українська Муза”, Кіев, 1908, ст. 1143–1145). Можно думать, что тучи, собравшіяся над кафедрой русскаго языка и словесности в Кіевскомъ Университетѣ, не скоро разсеются” (с. 445).

23.I–3.III.1913

Наукова екскурсія в Петроград.

VI–VIII.1913

З доручення Радомишльського повітового земства Огієнко будує селянам бетонові колодязі в м. Брусилові.

Січень 1914

Огієнко випустив працю польською мовою — “Kościół parafjalny w Brusilowie, rys historyczny” (відбитка з “Dziennik Kijowski”, 1914 р., ч. 5–6), що принесла йому службові клопоти.

Літо 1914

Огієнко — фундатор і голова “Ссудо-сберегательнаго Общества” для селян у м. Брусилові.

Організація місцевого селянства коло цього товариства.

20.VII.1914

Оголошення війни між Росією й Австрією. І. Огієнко, як професорський стипендист, звільнений від військової служби.

Осінь 1914

Призначений учителем російської мови й літератури до гімназії о. М. Стельмашенка в Києві (“на испытаніє”). Той приймає його нерадо й підозріло.

4. ПРОФЕСОРСЬКА ПРАЦЯ В КИЄВІ. 1914–1918

1914–1915

Складає професорські магістерські іспити (церковнослов'янська, російська, польська й сербська мови, історія літератури — російська й європейська), всі “весьма успѣшно”.

Квітень 1915

Останній професорський іспит у проф. Т. Флоринського (сербська й польська мови). Цього дня в українофобському деннику “Кієвлянинъ” уміщено фейлетона “Сонъ”, де автор пише, що бачив у сні поставлені в Києві пам'ятники українським сепаратистам, серед них і Огієнкові. Це принесло службові клопоти.

Квітень 1915

Перший виклад pro venia legendi в Київському університеті Св. Володимира на тему “Жидівствующі й їхня література”.

Квітень 1915

Другий виклад там же pro venia legendi на тему “Наголос у слові музика”.

Квітень 1915

Стає приват-доцентом університету Св. Володимира при кафедрі російської мови й літератури, але університет — через військові обставини — переноситься до Саратова. Огієнко залишається в Києві.

Липень 1915

Лектор російської мови на літніх курсах у м. Радомишлі для вчителів початкових шкіл.

1915

Ближче познайомлення Огієнка з проф. Ніжинського ліцею гр. А. Ільїнським; сильний вплив того на мовознавчі погляди Огієнка.

Огієнко призначений почесним куратором трирічної міністеріяльної школи в м. Брусиліві. Ремонтує цю школу й своїм коштом збільшує їй бібліотеку.

1915–1916

Довгі клопотання Огієнка по урядах, щоб заснувати в м. Брусиліві Вищу початкову школу. В Міністерстві освіти допомагає А. П. Імшенецька та її чоловік, начальник відділу народних шкіл.

Огієнко працює серед селян і жидів для заснування Вищої початкової школи в м. Брусиліві. Організував селян і жидів, що разом склали на школу 1000 рублів. Дістав на цю школу три десятини землі від місцевого дідача д. ст. сов. О. П. Синельникова. Прохання про відкриття школи мало тисячу підписів. Школу дозволено відкрити. Огієнко підшукує кандидатів на вчителів.

Жовтень 1916

Урочисте відкриття Вищої початкової школи в м. Брусиліві: 1. Молебень на площі; 2. Освячення школи; 3. Привіти; 4. Урочистий обід для гостей і вчителів.

Листопад 1916

Приват-доцента Огієнка Міністерство йменувало Почесним куратором Вищої початкової школи в м. Брусиліві, що він заснував.

1916

Клопотання Огієнка заснувати народну школу в с. Морозівці біля Брусилова. Постанова селян матеріально допомогти цій школі й дати для неї необхідний кавалок землі.

Вертається університет Св. Володимира з Саратова до Києва. Огієнко викладає в нім свій перший курс “Історія східнослов’янського наголосу” (дві години тижнево, по суботах).

Учитель гімназії Жеребцов скаржить на приват-доцента Огієнка, ніби той сміявся з царських орденів. Директор о. М. Стельмашенко роздмухує цю справу. Кураторія припинює завзяття о. Стельмашенка.

Осінь 1916

Огієнко обраний делегатом від гімназії о. М. Стельмашенка на з’їзд учителів середніх шкіл Київської округи, проти бажання директора.

1916

Огієнко призначений учителем російської мови й літератури до VI Державної гімназії в Києві. Директор гімназії — Янковський. Законовчителем

тут був о. протоіерей Нестір Шараєвський, пізніш архієпископ Української автокефальної церкви в Києві.

1916–1918

Огієнко обраний членом правління й секретарем Споживчої кооперативи в Києві на Лук'янівці. Діяльно працює тут два й півроку.

[8.III.1917 н.ст. Четвер. Початок революції в Росії].

10.III. н.ст. 1917

Субота. Відомість про революцію в Києві. Студенти переривають виклад доцента Огієнка, бо зала потрібна була їм для збірки. Ректор Спекторський грозить закликати до університету військову силу. Проф. Т. Флоринський у професорській залі трагічним голосом розповідає про деталі зневаги над царем і царицею. Вся професура загадково мовчить. В університеті кипить, як у котлі.

[1917.15.III н.ст.: Цар Микола II зрікся престолу. 17.III н.ст.: В Києві утворилась Центральна Рада].

1.IV.1917 н.ст. (19.III ст.ст.)

Велична українська маніфестація в Києві — “Свято Свободи”, що врядила Центральна Рада.

Квітень 1917

Огієнко читає в університеті курс “Історії української мови”.

[19–21.III.1917 н.ст.: Перший Всеукраїнський національний конгрес (1500 людей в залі Купецького зібрання) обирає членів до Центральної Ради й оголошує її найвищою владою в Україні.

18–21.V.1917 н.ст.: Перший Всеукраїнський військовий з'їзд. 10–16.VI. н.ст.: Перший Всеукраїнський селянський з'їзд у Києві. 18–23.VI н.ст.: Другий Всеукраїнський військовий з'їзд. 23.VI н.ст. (10.VI. ст.ст.): Перший Універсал Центральної Ради про автономію України. 28.VI. н.ст.: Організація Генерального Секретаріату Центральної Ради].

1917

Огієнко обраний професором Українського народного університету в Києві на катедру української мови. Читає в нім у величезній XIV аудиторії, завжди по береги переповненій, історію української мови та історію української культури. Входить до малої Комісії організації цього університету.

Огієнко обраний секретарем історично-філологічного факультету Українського народного університету в Києві.

VI–VII.1917

Працює в Петроградських бібліотеках та архівах над історією східньослов'янського наголосу. Закінчив велику працю: “Небо Нове” Іоанікія Галатовського”.

[16.VII.1917 н.ст. (3.VII ст.ст.): Другий Універсал Центральної Ради про угоду з російським урядом].

10–12.VIII.1917

Другий Всеукраїнський учительський з'їзд. Огієнко читає на нім доклад “Рідна мова в школі”.

12.VIII.1917

З'їзд діячів вищої школи. Огієнко читає на нім доклад “Найперші завдання української філології”. Головує проф. М. Грушевський.

18(5).X.1917

Огієнко читає публічний виклад “Українська культура” на святі офіційного відкриття Українського народного університету перед кількатисячною аудиторією. Генеральний Секретар Військових Справ С. Петлюра через свого старшину А. Чернявського забирає цей виклад, друкує 100.000 примірників і розкидає серед війська.

1917

Разом із архієпископом Олексієм Дородницею Огієнко утворює перший план діяльності Всеукраїнської Церковної Ради. Довгі наради з ним про дерусифікацію Української церкви.

[2–12. XI.1917. Третій Всеукраїнський військовий з'їзд].

1917–1918

Огієнко читає курс української мови на Вищих педагогічних курсах при Київській кураторії.

7. XI.1917

Урочисте відкриття Української науково-педагогічної академії. Огієнко читає в ній курс “Історії української мови”. Багато працює разом із Ф. Сушицьким для зорганізування цієї академії.

[19.XI.1917 н.ст.: Третій Універсал Центральної Ради оголошує Українську Народну Республіку. 22.XI н.ст.: Урочисте відчитання Третього Універсалу на Софійській площі.]

XII.1917

Архієпископ Олексій Дородниця разом із двома впливовими членами київської Всеукраїнської Церковної Ради просять Голову Центральної Ради

проф. М. Грушевського призначити І. Огієнка або кого іншого Генеральним секретарем ісповідань. Проф. Грушевський відповів: “Обійдемося і без попів”. А хаос у церковних справах, полишених без українського проводу, все збільшується.

XII. 1917

Генеральний секретар освіти І. М. Стешенко закликає І. Огієнка стати членом його Ради.

[5. XII. 1917. В Києві відкрито Українську академію мистецтв].

14. I. 1918

На запрошення президії Огієнко читає двогодинний виклад на Всеукраїнському церковному Соборі “Відродження Української церкви”. Запрошений членом собору на секцію богослужбових книжок. По закінченні викладу частина священників проспівала “Ще не вмерла Україна”. Голова архиеп. Євлогій заявив, що він годиться на проект відродження Української церкви проф. Огієнка.

[22. I. 1918: IV Універсал Центральної Ради про незалежність України, проголошено його о пів до першої вночі на 25 січня. 28. I: Більшовицьке повстання в Києві. Ніч з 29 на 30. I: Бій під Крутами, де героями полягло за Батьківщину 300 українських юнаків. Вночі з 8 на 9. II.: Уряд УНР покинув Київ. О 2-й годині ночі на 9. II підписано в Бресті перемир'я з німцями. 12. II: Закон УНР у Житомирі про запровадження нового стилю: рахувати 16. II за I. III. 2. III: Українське військо й уряд вертаються до Києва].

9. II. 1918

Більшовики під проводом Муравйова зайняли Київ. Огієнко переховується на Лук'янівці в різних знайомих.

1.III.1918

Більшовики кидають Київ. Огієнко повідомлений, щоб негайно ховався, бо має бути взятий за-ложником. Українське й німецьке війська вступають до Києва.

1918

Огієнко читає курс української мови для урядовців Міністерства закордонних справ.

Огієнко обраний професором на катедру української мови Вищих жіночих курсів (Жекулиної) у Києві.

[28. IV.1918. Німці закрили Центральну Раду. 29.IV: Урочисте обрання й проголошення ген. Павла Скоропадського гетьманом усієї України].

1918

З призначення міністра освіти М. Василенка Огієнко — член Комісії з вироблення нового статуту для українських університетів. Голова Комісії: В. Вернадський, члени: Г. Павлуцький, Я. Кримський, Ф. Сушицький, І. А. Красуський, І. Огієнко та ін.

Червень 1918

З призначення міністра освіти М. Василенка Огієнко — Голова Правописної Комісії в Києві. Члени Комісії: Є. Тимченко, О. Курилова, Г. Голоскевич, М. Марковський і ін., пізніш А. Кримський.

10.VI–VII.1918

Огієнко викладає курс української мови на міністерських літніх курсах для вчителів середніх і вищих початкових шкіл.

1.VII.1918

Огієнко призначений надзвичайним професором на кафедрі української мови до нового Українського державного університету в Києві.

[30.VII.1918. Трагічна смерть у Полтаві першого міністра освіти І. М. Стешенка].

5. ІВАН ОГІЄНКО — РЕКТОР КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Праця в Києві

Січень 1918

Заснування в Києві, при Українським народнім університеті, окремої комісії для відкриття по містах України (Полтава, Катеринослав та ін.) вищих шкіл, як філій Київського народного університету. Голова комісії — проф. Київського політехнічного інституту Іван Михайлович Ганицький, секретар — І. Огієнко, члени: Ф. П. Сушицький, Ф. П. Швець і В. В. Дуб'янський.

Лютий 1918

Кам'янчани в Києві просять заснувати їм університет. У Міністерстві освіти прийнято їх сухо й нічого не обіцяно. Справу перебирає до своїх рук комісія при Українським народнім університеті. Проф. Ф. Сушицький, директор департаменту вищої школи Міністерства освіти, поставився спочатку негативно до думки про університет у Кам'янці, але згодом прихилився до неї.

Березень 1918

Комісія для відкриття філій Українського народного університету постановила розвідати реальну

можливість заснувати свою філію в Кам'янці-Подільському й постановила післати до Кам'янця: голову проф. І. Ганицького, секретаря проф. І. Огієнка, проф. В. Дуб'янського та начальника відділу професійної освіти інж. О. Вілінського з міністерства. Огієнкові доручено виголосити в Кам'янці виклада.

Березень 1918

В Проскурові привітав комісію комісар місцевих залізничних шляхів К. Місевич. Огієнко звернув йому увагу на прикре явище: "Назви станцій іще скрізь російською мовою". Вертаючись до Києва через три дні, комісія скрізь побачила вже написи українські. На пам'ятку про таку швидку українізацію подаровано К. Місевичу книжку "Українська культура".

Березень 1918

Приїзд університетської комісії до Кам'янця. Виклад Огієнка в переповненім театрі на тему "Українська культура". Познайомлення з місцевими діячами й вияснення реальности заснувати в Кам'янці філію Українського народного університету.

Березень 1918

Болгарський посол при Українській Народній Республіці проф. Шишманов в оточенні ректора Українського народного університету І. М. Ганицького та декана Г. Павлуцького відвідують виклад проф. Огієнка в цім університеті (історія зміни о, е на і). Переповнена зала. Огієнко вітає посла-гостя по-болгарськи. На урочистім засіданні Професорської Ради Шишманов і Павлуцький добре оцінюють Огієнків виклад, що сильно вплинуло потім на службовий стан його.

Квітень 1918

Широко умотивоване пропозиція Огієнка в університетській комісії заснувати в Кам'янці не філію, але окремий державний повний університет. Переконаливо удowodнив, що Кам'янець конче потребує університету й добре надається до того. Комісія погодилась на це, але з умовою, що Огієнко візьме на себе організацію цього університету бодай на два перші роки.

[29.IV.1918: Обрання Павла Скоропадського гетьманом. 2.V.1918: Міністром освіти став проф. Микола Прокопович Василенко].

Квітень 1918

Другий приїзд проф. Огієнка до Кам'янця-Подільського як делегата від університетської комісії й Міністерства освіти в справі заснування університету. Збори місцевих діячів. Уперті торги Огієнка з представниками місцевих установ. Обрання початкової університетської комісії. Огієнко вивіз із собою до Києва акти: 1). Постанова міської Думи про асигнування на потреби нового університету 1.000.000 карб., 100 десятин землі та передачу будинку міської триповерхової Технічної школи з цілою її садибою; 2). Постанова губерніяльної земської управи про асигнування 1.000.000 карб., платних 5 років, по 200.000 карб. річно; і 3). Постанова повітової Кам'янецької управи асигнувати на потреби університету 100.000 карб. Всі ці три інституції, крім того, постановили допомогти ремонтувати зруйноване помешкання Технічної школи.

Квітень 1918

Довга розмова з духовним рабином Кам'янця Оксманом. Огієнко вияснює, що університет при-

несе кам'янецькому жидівству величезні користі матеріальні й духові; Оксман погоджується зібрати на потреби університету 100.000 рублів, а в разі змоги й більше, й прихилити ціле жидівство до цього. Огієнко обіцяв: виклопотатись заснувати катедру юдознавства й приймати до нового університету до 25 відсотків студентів-жидів.

Квітень 1918

Довга розмова з головою польських організацій м. Кам'янця лікарем Тадеушем Заленським про новий університет. Огієнко погодився клопотатися, щоб при університеті була катедра полонознавства, щоб студенти-поляки приймалися без обмежень і мали доступ до державних стипендій. Т. Заленський зобов'язався: підпирати справу університету скрізь, де треба, й зобов'язати до того всіх поляків у Кам'янці, а також зібрати на університет 50.000 рублів.

Квітень 1918

Цілу справу організації університету Огієнко поставив так, що перша організація університету й праця його на початку мусить відбутися виключно на місцеві кошти. Це дуже прискішить цілу справу. Притягнення всіх громадських організацій до справи будови університету.

Червень 1918

Доклад у Києві про наслідки поїздки до Кам'янця. Подяка Огієнкові від комісії за дуже вигідну реалізацію справи. Постанова про негайне розпочаття підготовчих справ для відкриття вищих українських шкіл по інших містах України, а також у Києві. Доручення Огієнкові деяких справ перетворення Українського народного університету на Університет державний у Києві.

Червень 1918

Предложення Огієнкові від університетської комісії зайнятися найперше організацією Українського державного університету в Києві. Огієнко просить не відтягати його від праці в Кам'янці, бо праця в Києві вже організована й має своїх робітників.

Червень 1918

Професорська Рада Українського народного університету на внесення окремої університетської комісії для заснування вищих шкіл на провінції обрала 19 голосами проти 2 (були за проф. О. Грушевського) проф. І. Огієнка ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету на два роки, і своє обрання внесла міністрові освіти на затвердження з проханням приспішити з цим затвердженням іще до закону про відкриття університету, щоб офіційний ректор міг уже сильніше провадити цілу справу.

Червень 1918

Перший доклад Огієнків про університет у Кам'янці міністрові освіти М. Василенкові. До цього Огієнко з міністром про Кам'янецький університет ніколи нічого не говорив. Міністр рішуче проти заснування університету в такій глибокій провінції, як Кам'янець, не погодиться на це й гетьман. У довгім докладі Огієнко збиває сумніви міністра, доводячи про політичні користі від університету на кордоні двох українських культур. Переконалий міністр заломлюється й обіцяє переконувати гетьмана.

VII-X. 1918

Ректор Огієнко по всіх відповідних вищих урядах у Києві особисто полагодує складні справи

відкриття й організації Кам'янець-Подільського державного українського університету, а цим сильно прискорює цілу справу. Директор департаменту Міністерства фінансів Хар. Мих. Лебідь-Юрчик багато допомагає ректорові порадами й виконанням справ свого міністерства.

Липень 1918

Наказ гетьмана П. Скоропадського пропускати до нього ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету без черги й без формальностей. Спершу наказ цей виконується, але скоро забутий.

Липень 1918

Гетьман призначив ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету І. Огієнка головою тимчасової комісії для підшукання помешкання для Українського державного університету в Києві. Члени комісії: Г. Павлуцький, Ф. П. Сушицький і Ф. П. Швець. Комісія вибрала на університет новий величезний будинок Миколаївської Артилерійської школи. На пропозицію Комісії гетьман передає цей будинок університетові.

1918

Вибір Огієнка членом Головної управи Українського Червоного Хреста в Києві.

VII-X. 1918

Організація канцелярій Кам'янець-Подільського державного українського університету й призначення перших урядників: помічника бібліотекаря І. Г. Сливки, секретаря правління університету Д. М. Коломійцева, секретаря студентських справ М. О. Грінченка, бухгалтера Н. І. Величка, лікарського помічника й скарбника Ю. Л. Гудзія. Двох-

тижневе ознайомлення цих осіб із канцелярійною справою вищих шкіл м. Києва.

Липень 1918

Комісія в складі: Г. Павлуцького, Д. Багалія, І. М. Ганицького, Ф. Сушицького й ін. розглядає, виправляє й ухвалює проекта закону про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, що склав ректор того університету.

Липень 1918

Ректори І. Огієнко та Ф. Сушицький на довірочній двохгодинній авдієнції докладають гетьманові про сильне незадоволення українського громадянства через "антиукраїнську" гетьманську політику. Гетьман довго й докладно вияснює, як його бойкотують українські партії, не хочучи йти на відповідальну працю, через що Українська держава помітно обезсилюється, бо провінціальне життя не налагоджене відповідно.

Липень 1918

Приїзд Огієнка до Кам'янця-Подільського. Урочиста зустріч ректора представниками міста, земства й університетської комісії. Засідання університетської комісії. Двигнення всіх справ уперед. Розподіл праці організації університету між місцевими діячами.

Липень 1918

Запрошення настоятелем університетської церкви о. протоієрея Євфимія Сіцинського. Ремонт церкви.

Липень 1918

Запрошення на посаду університетського лікаря К. Г. Солухи. Урядження університетської амбулаторії коштом губерніяльної земської лікарні.

Липень 1918

Візита ректора університету до губерніяльного кам'янець-подільського старости Кисельова. В розмові староста запитав, чи ж дійсно проф. Огієнко вірить у те, що можна створити український університет. Візита ректора до єпископа кам'янецького й брацлавського Пимена та до біскупа кам'янецького П. Маньковського.

Липень 1918

Ректор призначив керівником університетського господарства (екзекутором) свящ. Д. Мирського.

Серпень 1918

Повернення до Києва. Засідання при Міністерстві ісповідань окремої комісії для заснування Богословського факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті; головує о. проф. П. Світлов, члени — професори духовної академії й урядовці міністерства, а серед них і єпископ Никон (Безсонов), колишній член Державної Думи IV скликання. Огієнко відбиває напади, ніби не всі богословські дисципліни можна викладати українською мовою.

Серпень 1918

З великими труднощами й перепонами Огієнко вистарався заложення катедр полоністики й юдаїстики при Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Обрання кандидатів на професорів цих катедр передав польським і жидівським організаціям м. Кам'янця. Поляки виставили кандидатуру на доцента полоністики д-ра Леона Бялковського; жиди поки що кандидата не мали.

Серпень 1918

Вистарався наказа гетьмана вільно брати для потреб університету необхідне майно з демобілі-

заційних військових складів у Кам'янці. Екзекутор о. Д. Чирський, з наказу ректора, забирає до університету все, що можна взяти.

VIII—X. 1918

Перетворення зруйнованої садиби Технічної школи в Кам'янці на величний палац університету.

VIII—X. 1918

В порозумінні з Міністерством освіти, по нараді з комісією (І. М. Ганицький, Ф. П. Швець, Г. Павлуцький, Є. Тимченко, Ф. П. Сушицький), запрошення перших професорів і доцентів Кам'янецького університету: В. О. Біднова, Л. Т. Білецького, К. Широцького, Шелудька і ін.; з Галичини: І. Крип'якевича, В. Кучера, Ю. Гірняка, Балея, Гаморака, Гериновича, В. Бірчака й ін.; на катедру полоністики — д-ра Л. Бялковського.

[15.VIII.1918. Урочисте відкриття в Києві Всенародньої бібліотеки України].

17.VIII. 1918

Оголошено “Закона про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету” з 1 липня 1918 року.

Серпень 1918

На внесення ректора міністр освіти призначає деканом природничо-математичного факультету проф. Петра Миколайовича Бучинського.

Серпень 1918

Оголошення прийому студентів до Кам'янець-Подільського державного українського університету. Поступає дуже багато прохань. Великий відсоток жидів.

Вересень 1918

Розсилка урочистих запрошень на свято відкриття університету. Авдієнція в міністра закордонних справ Д. І. Дорошенка й прохання розіслати ці запрошення за кордоном через українських послів.

Вересень 1918

Авдієнція в Прем'єр-міністра Ф. Лизогуба й прохання наказати, щоб день відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету — вівторок 22 жовтня — був оголошений святковим днем для цілого Поділля.

Вересень 1918

На внесення ректора І. Огієнка міністр освіти затверджує такий остаточний склад "Комісії для збудування Кам'янець-Подільського державного українського університету": 13 представників кам'янець-подільського міського самоврядування, 5 представників подільського земства й 3 представники громадських та вчених закладів м. Кам'янець-Подільського. А саме:

1. Проф. П. М. Бучинський, заступник голови комісії (поляк);

2. В. К. Приходько, голова Подільської губерніяльної управи;

3. Д-р Міранський (жид), голова Кам'янецької міської Думи;

4. Инж. Самусь, міський голова;

5. О. М. Пашенко, голова Кам'янецької повітової управи, секретар комісії;

6. О. П. Шульмінський (поляк), заступник міського голови;

7. П. Бутовський, голова Ради "Просвіти";

8. Адвокат Гумінер (жид), радник Думи;

9. Прот. Є. Сіцинський, від “Просвіти”;
10. Інж. Вольфман (жид), директор електровні;
11. Провізор Нацкевич (поляк), радник Думи;
12. Учитель гімн. В. Злотчанський, радник Думи;
13. Бать (жид), радник Думи і ін.

Жовтень 1918

Запрошення на свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету ректорів: університету Св. Володимира, Політехнічного інституту, Комерційного інституту й інших вищих шкіл м. Києва.

Жовтень 1918

Запрошення на свято відкриття ректора Київської духовної академії єпископа Василя й прохання подарувати новому університетові всі видання академії.

6.X.1918

Неділя. Як делегат від Кам'янець-Подільського державного українського університету, Огієнко виголошує промову на святі відкриття Українського державного університету в Києві. З доручення Професорської Ради Київського університету мав виголосити й академічний виклад.

Жовтень 1918

Ректор Огієнко просить міністра шляхів пустити 21.X окремий потяг із Києва до Кам'янця з гістьми на свято відкриття Кам'янецького університету.

Жовтень 1918

Запрошення гетьмана на свято відкриття університету. Гетьман не обіцяє приїхати, бо побоюється, що державні справи не дозволять йому того. Коли б

мав приїхати — конче зателеграфує заздалегідь. На сильне прохання ректора прирікає, що, коли б не зміг приїхати, нікому не говоритиме того аж до дня 21.Х. До дня 21.Х всі знатимуть, що гетьман приїде на свято, а це дасть змогу сильніше користати з допомоги місцевої кам'янецької влади, а також упорядкувати саме місто.

Жовтень 1918

Запрошення на свято відкриття університету митрополита київського Антонія Храповицького й прохання поблагословити новий університет Острозькою Біблією 1581 р.

14.Х.1918

Остаточний переїзд до Кам'янця з родиною. В Кам'янці ректор зайняв вільне помешкання інспектора Технічної школи, а директор цієї школи Биков позостався в директорській помешканні. Представники міста пропонують ректорові зайняти репрезентаційне помешкання директора школи, але ректор не погодився.

У Кам'янці-Подільському

Жовтень 1918

Ціла кам'янецька влада, на чолі з губерніяльним старостою Кисельовим, очікуючи приїзду до Кам'янця гетьмана, гарячково допомагає закінчувати ремонт будинку університету. Ціле місто допроваджується до порядку.

Жовтень 1918

Ціла університетська комісія гарячково працює коло університету, закінчуючи його ремонт та умеблювання.

Жовтень 1918

Прибуття до Кам'янця-Подільського частини призначених професорів і доцентів: Л. Т. Білецького, В. О. Біднова, М. Драй-Хмари.

1918.

Початок заснування університетського студентського хору.

Жовтень 1918

Ректор виробив найдокладніший план свята відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету й перебування гостей у Кам'янці. Усім керівникам свята вияснено їхні ролі. Організація студентства для керування порядком на святі. Велика праця губерніяльного й повітового земства та міської управи для свята.

Жовтень 1918

Візита губерніяльного старости Кисельова до ректора й оповідання про те, що напроти університету, в будинку колишньої "Просвіти", відкрито підозрілий склепик содової води, а його господарі, два жидки соціялісти-революціонери, готовлять замах на гетьмана. Пропонує, щоб ректор просив гетьмана на свято не приїжджати. Ректор (добре знаючи, що гетьман не приїде) настоює, що гетьман приїде, а тому треба всі ремонти покінчити, а місто допровадити до порядку.

Жовтень 1918

Наказ ректора по університетові, що він зрікається з свого ректорського утримання, передаючи його на заснування студентських стипендій.

Жовтень 1918

Телеграма ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету до гетьмана з

проханням підкреслити врочистість свята відкриття цього закладу й оголосити амністію політичним в'язням Поділля, а в разі можливості — й цілої України, а такий акт “стане найкращим діамантом в короні гетьманській”. Відповіді на цю телеграму не прийшло.

16.X.1918

Конференція ректора з головами місцевих установ про конечність урочистого обіду для гостей, що прийдуть на свято. Керування справами обіду доручено голові губерніяльної лікарської управи О. Х. Білоусову.

18.X.1918

Конференція ректора з редакторами місцевої преси. Постановлено цілі числа на 22.X присвятити виключно святу відкриття університету. Губерніяльна земська управа постановила видати на день 22 жовтня одноднівку — “Свято Поділля”.

18.X.1918

Конференція ректора з представниками студентства про допомогу прикрашувати університет й про найкраще керування порядком на святі.

20.X.1918

Візита губерніяльного старости Кисельова до ректора й прохання негайно телеграфувати гетьманові не приїжджати. Заява, що він для охорони гетьмана й гостей зробив усе можливе. Ректор (добре знаючи, що гетьман не приїде) охорону безпеки особи гетьмана в стінах університету бере й на себе.

21.X.1918

Будова тріумфальних брам. Ціле місто радісно й пильно готується до Свята Культури. Прикраса

домів. Кам'янецький двірець пишно прибраний. Високо над ним — тризуб із електричних ламп. Поставлення громадської варти на двірці стрічати гостей. Ціле місто прибрало найурочистіший вигляд.

21.X.1918

Ректор висилає до Проскурова делегацію на зустріч гостям із Києва, щоб вона всіх гостей поінформувала про порядок свята, роздаючи видрукувані програмки та роздаючи всім числа візників від двірця та на місця перебування в Кам'янці.

21.X.1918

Вечір. Телеграма з Києва, що окремий потяг із гостями на свято вирушає з Києва.

22.X.1918

Вівторок. Урочисте відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Програма свята:

1. Зустріч гостей на двірці о 9-й год. ранку.
2. Урочисте Богослуження в університетській церкві цілого кам'янецького духовенства на чолі з о. протоієреєм Євф. Сіцинським, від 10-ї до 12 1/2 год. дня.
3. Урочистий молебень; править те ж духовенство на чолі з єпископом кам'янець-подільським Пименом і виголошення "Многоліття" Українській державі, ясновельможному гетьманові, урядові, ректорові, професорам, студентам і присутнім. Виголошення вічної пам'яті "всім у Бозі спочилим українським князям, гетьманам і всім, хто життя своє віддав за Україну".
4. Урочисте відкриття Університету представником гетьмана, що відчитав Грамоту гетьмана

університету (військовий пушечний салют під час читання Грамоти; Грамота була з однією печаткою замість двох), о 1-й год. дня.

5. Урочиста промова ректора університету (коротка історія університету; подяка гетьманові й урядові; подяка всім, хто допомагав будувати університет; подякував і всім членам старої міської думи, з чого громадянство зробило виразну демонстрацію; публічна заява ректора, що він зрікається урядової ректорської платні й передає її на студентські стипендії).

6. Урочисті привітання новому університетові писані (сотні телеграм і листів) й усні — від численних делегацій і осіб, від 2-ї до 5-ї год. дня. Відповідь на ці привітання ректора.

7. Урочистий обід в університеті для всіх гостей, від 5-ї до 8-ї год. вечора.

8. Урочистий концерт у розкішно прибранім Народнім домі, від 8-ї до 10-ї год. вечора, по 10-й год. — балъ.

Цілий університет розкішно умаяний зеленню та квітами, прибраний килимами й прапорцями. Співають два хори: національний Кошиця та місцевий “Просвіти”. Знадвору цілий університет також прикрашений зеленню та національними прапорами. Високо над фронтом урядова вивіска, золотом на блакитному полі кирилицею: “Кам’янець-Подільський державний український університет”. Коло університету — всі школи, урядники всіх установ, й військо, й тисячні товпи народу. З високої помистецькому удекорованої трибуни промовляв до народу товариш міністра освіти П. Холодний та ректор університету Огієнко.

На свято прибули: представник гетьмана генерал-хорунжий Лібов, представник міністра освіти

П. Холодний, представник київського митрополита (Антонія Храповицького) єпископ чигиринський Дмитрій (Вербицький), ректор Київського народного університету проф. І. М. Ганицький, ректор Київського державного університету проф. Ф. П. Сушицький, ціла колишня Комісія для заснування вищих шкіл на провінції: проф. Ф. П. Швець, проф. В. В. Дуб'янський і ін., усі вищі урядники Міністерства освіти: директор департаменту вищої освіти Ф. Сушицький і його заступник Плечко, директор департаменту середньої школи А. С. Синявський, директор департаменту професійної освіти інж. О. В. Вілінський, нижчої освіти А. І. Лещенко, позашкільної освіти С. Ф. Русова, Л. М. Старицька-Черняхівська і ін., вищі урядники зо всіх міністерств, доц. свящ. Н. Смирнов від Київської духовної академії. О. Кошиць і його національний хор. З Буковини прибули: декан Чернівецького університету та проф. і посол С. Смаль-Стоцький; із Галичини прибуло зовсім мало: проф. Львівського університету О. Колесса, д-р І. Крип'якевич, д-р В. Кучер, делегація від львівського студентства (О. Степанівна, Сілецький і ін), делегація від львівських богословів, делегація від Січових Стрільців: пор. д-р Старосольський, Л. Лепкий і ін. З Кам'янця-Подільського були представники цілого міста: міська управа — нова й стара, губерніяльне й повітове самоврядування, "Просвіта", всі установи, школи, преса й т. ін. Від поляків: біскуп Петер Маньковський, представники всіх організацій на чолі з лікарем Т. Заленським. Від жидів: головний рабин Оксман та представники жидівських організацій.

Багато інституцій офірували на розбудову університету поважні суми.

Деякі промови, особливо за обідом, мали натяки протигетьманські. М. Шаповал, що прибув із Києва, пробував виголосити палку протигетьманську промову.

Всі кам'янецькі газети цілі були присвячені святу. Губерніяльне земство випустило велику одноднівку "Свято Поділля", де подана ціла історія заснування університету, біографії ректора, професорів і т. ін.

Цілий день у місті небувалий рух. Люди вітають один одного зо Святом Культури й цілуються, як на Великдень. Старші плакали від радості й переповнення щастям серця.

23.X.1918

Огляд гістьми університету й Кам'янця. Від'їзд потягу з гістьми до Києва. Спільні фотографії.

1.XI.1918

Урочисте розпочаття викладів в університеті. Виклад ректора з історії української мови в присутності запрошеного місцевого громадянства.

Листопад 1918

Ректор дозволяє й широким колам кам'янецького громадянства слухати виклади в університеті.

Листопад 1918

Клопотання ректора заснувати збільшене число стипендій для студентів.

[14.XI.1918. Урочисте відкриття Української Академії наук у Києві. 15.XI: Повстання Директорії проти гетьмана].

Грудень 1918

Публічний виклад ректора в залі міського театру на тему: "Українська мова".

Грудень 1918

На прохання студентів перенесено університетські виклади на пообідній час: від год. 2-ї до 10-ї вечора.

1918—1920

Невпинна матеріальна допомога галицькому студентству в Кам'янець-Подільському державному українському університеті.

1918

“Prof. I. Ohijenko z wielkim napięciem sił wywalczył u Rządu Ukraińskiego katedry literatury i historii Polski przy Kamienieckim Uniwersytecie i powierzył je szczeremu patryocie polskiemu, profesorowi Białkowskiemu, jedyna w tym czasie katedre polską na całym ogromnym obszarze byłego caratu”. (Zaświadczenie Kaliskiego Związku Uchodców Polaków, dnia 22 sierpnia 1923 r.).

1918

“Pomimo sprzeciwu, za rządów hetman Skoropadskiego, Prof. I. Ohijenko założył przy Kamienieckim Uniwersytecie katedrę polskiej literatury s historii, mianując na tę posadę Polaka, obecnie profesora Uniwersytetu w Poznaniu, p. Białkowskiego”. (Notarjalne Zaświadczenie b. Prezydenta m. Kamieńca A. Szulmińskiego, z dnia 4 sierpnia 1923 r.).

1918—1920

“Ludność polska m. Kamieńca głęboko szanowała Rektora Ohijenkę, co wyraziła w adresie inteligencji polskiej w dzien otwarcia Uniwersytetu”. (Zaświadczenie byłego Prezydenta m. Kamieńca A. Szulmińskiego, z dnia 4 sierpnia 1923 r.).

1918—1920

“Stypendja rządowe dla studentów Kamienieckiego Uniwersytetu pod wpływem Rektora Ohienki były

udzielane I studentom Polakom bez żadnej różnicy z Ukraincami”. (Notarjalne Zaświadczenie byłego Prezydenta m. Kamieńca A. Szulmińskiego, z dnia 4 sierpnia 1923 r.).

6. ІВАН ОГІЄНКО — МІНІСТР ОСВІТИ. 1918–1919

[14.XII.1918. Субота. Гетьман Павло Скоропадський зрікся влади й покинув Київ. О годині 4-й пополудні війська Директорії увійшли до Києва. 19.XII. Четвер: Урочистий в'їзд Директорії до Києва].

25.XII.1918

“В порозумінні з організованим громадянством і політичними партіями” Директорія закликає ректора Кам'янецького університету Огієнка на посаду міністра освіти. Безпосереднім сполученням Київ–Кам'янець член Директорії проф. Ф. Швець переговорює про це з ректором Огієнком. Ректор просить дати йому три дні до надуми, бо боїться кидати ще не міцно організований Кам'янець-Подільський державний український університет.

28.XII.1918

Другі переговори про те ж із членом Директорії Ф. Швецем. Огієнко ставить дві умови: 1. Остаточну згоду дасть у Києві; 2. Конче залишає за собою посаду ректора університету. В імені Директорії Ф. Швець приймає ці умови.

[1.I.1919. Закон Директорії про державну мову: “Державною мовою в Українській Народній Республіці вважається українська мова”. 1.I: Закон про устрій Української автокефальної церкви: про Собор і Си-

нод: “Українська Автокефальна церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності од Всеросійського патріарха не стоїть”].

3.I.1919

Прибув губерніяльний подільський комісар Г. Степура з запитом, “коли міністр виїжджає до Києва, бо йому наказано з Києва допомогти міністрові виїхати сьогодні”. Огієнко виїжджає до Києва.

4.I.1919

Нарада з проф. Д. Багалієм, І. М. Ганицьким, Ф. П. Сушицьким і ін. про найближчу працю Міністерства освіти.

5.I.1919

Вступлення до виконання обов’язків міністра освіти.

6.I.1919

Приїзд до Міністерства освіти. Міністра зустріли й привітали: товариш міністра П. Холодний, начальник департаменту вищих шкіл і ректор Ф. Сушицький, начальник департаменту середніх шкіл А. Синявський, начальник відділу мистецтва П. Я. Дорошенко, начальник департаменту нижчих шкіл А. І. Лещенко, начальник департаменту позашкільної освіти С. Ф. Русова й ін.

6.I.1919

Перший наказ по Міністерству освіти, що міністр освіти Огієнко зрікається від належного йому утримання й передає його на створення студентських стипендій у Кам’янець-Подільському державному українському університеті.

Січень 1919

На внесення комітету урядовців Міністерства освіти звільнено зо служби в міністерстві частину урядовців — чистих росіян.

Січень 1919

Наказ Директорії міністрові освіти негайно внести пропозицію звільнити з посади товариша міністра Петра Холодного “за бездіяльність і нездатність до адміністраційної праці.” Міністр Огієнко вистарався відміни цього наказу, але змушений був погодитися на призначення йому ще й другого товариша міністра — соціяліста-революціонера Юхима Щириці, “щоб посилити діяльність Міністерства освіти.”

Січень 1919

Створення великої Ради міністра освіти з професорів вищих шкіл і видатних громадських діячів, а саме: Д. Багалій, А. Кримський, Є. Тимченко, Ф. Сушицький, Г. Павлуцький, О. Левицький, Ф. Музиченко, М. Марковський, Л. Лобода й багато ін.

Січень 1919

Небезпечні репресії Директорії проти бувшого гетьманського міністра Дмитра Дорошенка. Міністр освіти бере його під свою оборону, призначає доцентом Кам'янецького університету й дає кімнату в своїм приватнім помешканні в Кам'янці.

Січень 1919

Міністр освіти повідомляє бувшого міністра освіти за Гетьманщини Миколу Василенка конче сховатися, бо йому загрожує сильна небезпека.

Січень 1919

Пильна праця міністра освіти в Києві для дальшої організації Кам'янецького університету. Наказ пропускати до міністра в справах Кам'янецького університету без черги. Закуп книжок і лабораторійного майна для університету на великі суми. Значне збільшення бюджету Кам'янецького університету. Призначення нових професорів і доцентів: архієпископа Олексія (Дородниці), В. Петра, О. Столярова, М. Хведорова, А. Малиновського, П. Клепатського, І. Любарського, Й. Пеленського, М. Плевака, Й. Оксіюка, В. Васильківського, М. Чайківського, Шелудька, Прахова, асист. О. Оленича й ін.

Січень 1919

Часті конференції міністра освіти з ректором Київського українського державного університету проф. Ф. Сушицьким про потреби цього університету. Збільшення асигнувань на цей університет. Предложення ректорові Ф. Сушицькому провадити організацію Київського університету прискореним темпом, щоб його зміцнити.

Січень 1919

Делегація членів Української Академії наук до міністра освіти в справі реорганізації й більшої українізації Академії. Міністр освіти пропонує зробити всю цю реорганізацію внутрішнім способом — він охоче затвердить відповідні організаційні постанови Академії. Значне збільшення асигнувань на Академію наук.

Січень 1919

Предложення члена Директорії С. Петлюри мобілізувати гімназистів VI—VII—VIII класів середніх

шкіл. Міністр освіти спротивився цьому пропозиції як малореальному й небезпечному.

12–17.I.1919

Праця малої Правописної Комісії з трьох членів: проф. А. Кримський, проф. Є. Тимченко й проф. І. Огієнко. Редакція правописних правил, ухвалених Правописною Комісією в літі 1918 р. (склав ці правила І. Огієнко).

17.I.1919

Четвер. Наказ міністра освіти про запровадження одного правопису для обов'язкового шкільного вжитку в усій Україні.

19.I.1919

Субота. Історична постанова Директорії про злуку Західної й Східної Українських Республік в одно — соборну Українську Народну Республіку.

19.I.1919

Рада Міністрів доручила міністрові Огієнкові виробити проекта урочистого Свята Соборности України.

20.I.1910

Виробленого міністром освіти проекта Свята Соборности України Рада Міністрів затвердила й ціле виконання його доручила міністрові освіти Огієнкові.

20.I.1919

Доклад міністра освіти Директорії програми Свята Соборности. Сильний протест проти церковної частини Свята Голови Директорії В. Винниченка. По нараді Директорія план Свята прийняла, а В. Винниченко зобов'язався бути на Святі (на молебні).

20. I. 1919.

Міністр освіти призначає комісію для зреалізування програми Свята Соборности з осіб: П. Я. Дорошенко, Г. Павлуцький і ін.; для зовнішнього догляду Свята призначає артиста М. К. Садовського.

20. I. 1919

Розпорядження міністра освіти, щоб по цілій Україні в вівторок 22 січня не було шкільних занять і щоб по всіх церквах відправлено врочистого молебня й три дні дзвонено.

21. I. 1919

На внесення міністра освіти Рада Міністрів ухвалила, а Директорія затвердила закона вважати день 22 січня на вічні часи державним святом в Україні.

22. I. 1919

Вівторок. Величне Свято Соборности України, відсвятковане на Софійській площі за планом міністра освіти.

22. I. 1919

Вівторок. Відкриття засідань Трудового Конгресу в Києві. Конгрес затверджує цілу Раду Міністрів. Панічна промова міністра військових справ генерала О. Грекова про військовий стан.

Січень 1919

Більшовики великими силами сунуть в Україну. Українське військо ставить їм зовсім слабенький опір. Селянство явно хилиться на бік більшовиків. "Демократична" інтелігенція не вірить у злі наміри більшовицької влади.

25.1.1919

Безладдя збільшується. Ніхто не знає про правдиве положення військового фронту. На засіданнях Ради Міністрів, що затягуються на цілі ночі, військовий міністр ген. О. Греков подає незадовольняючі звіти. Під впливом усього цього Директорія й Рада Міністрів постановили, щоб уряд виїхав до Вінниці, узявши з собою тільки найнеобхідніше; урядників до виїзду не силувати — нехай виїде, хто хоче й кому потрібно.

26.1.1919

Довге засідання Ради Міністрів із вищим військовим командуванням. Отаман Коновалець урочисто заявляє, що Київ може бути спокійний — він не здасть його, “хіба ворог увійде до Києва через груп його”.

26.1.1919

Тільки невелика частина урядовців Міністерства освіти погодилася виїхати до Вінниці. Решта лишаються на своїх місцях і продовжують працю.

27.1.1919

Оголошено евакуацію Києва. Цілий день до міністра освіти довгою низкою йдуть керівники окремих освітніх установ. Усіх, у міру можливості, задоволено. Міністр освіти приймав від 10 год. ранку до 5-ї вечора без перерви. Вказівки міністра освіти керівникам окремих установ, що позостаються в Києві.

Наказ міністра освіти, що він, тимчасово від'їжджаючи, здає Міністерство освіти директорові департаменту нижчих шкіл Андрію Івановичу Лещенку. Довга нарада з ним про освітню працю.

Евакуація призначена на 6-ту годину вечора, але міністра освіти повідомлено приїхати на двірець о годині 10-й вечора, де йому й його вищим урядовцям зарезервоване окреме купе. О 10-й год. міністр освіти в супроводі своїх вищих урядників прибув на двірець. Там повний хаос. Купе міністра освіти зайняв один із директорів Міністерства юстиції, замкнувся в нім і міністра освіти не впустив.

Потяг із урядом відійшов із Києва тільки 28. I рано вранці.

28. I. 1919

Трудовий Конгрес у Києві припинив свою діяльність.

29. I. 1919

Тільки вночі на 29. I уряд прибув до Вінниці й оселився з готелях "Савой" та "Франція". Призначене для Міністерства освіти помешкання знову зайняв войовничий урядник Міністерства юстиції, але тепер змушений був підпорядкуватись зарядженням. Міністра освіти взяв до свого мешкання товариш міністра Ю. Щириця.

4. II. 1919

Українська армія залишила Київ.

Лютий 1919

Організація праці Міністерства освіти в Вінниці.

Лютий 1919

Пропозиція міністра освіти своєму товаришеві міністра Ю. Щириці, керівникові справ культури П. Я. Дорошенкові й директорові вищих шкіл ректорові проф. Ф. П. Сушицькому їхати з Міністерством освіти до Кам'янця. Всі три відмови-

лись, бачучи загальний хаос і твердячи, що можна працювати й з більшовиками (незабаром Ю. Щириця був розстріляний більшовиками в Вінниці, П. Я. Дорошенко — в Одесі, а Ф. Сушицький помер від тифу).

Початок лютого 1919

Катастрофа потягу, що ним їхав міністр освіти з Вінниці до Кам'янця, в снігах біля станції Балин. Міністр Огієнко тільки легко контужений. Проф. М. Грушевський, що їхав цим потягом, вийшов зовсім здоровий.

Початок лютого 1919

Міністр освіти прямим сполученням із Кам'янця дає свої останні накази позostalому в Києві А. Лещенкові щодо справ освіти.

Лютий 1919

Директорія й уряд у "Відозві до народу" оголошують війну більшовикам.

Березень 1919

Ректор університету й міністр освіти Огієнко довго упрощує професора М. Грушевського не їхати за кордон, а перебути непевний час при Кам'янецькім університеті, читаючи виклади й допомагаючи його науковій організації. Грушевський не погодився.

Січень—квітень 1919

Розпорядження й закони Міністерства освіти:

- Про українізацію середніх шкіл;
- Про вільний вступ до V кл. гімназій із вищих початкових шкіл;
- Про визнання в Україні закордонних докторатів;

- Про початок плану єдиної школи;
- Закриття російської I гімназії за демонстративно вороже ставлення до української влади й публічне співання “Боже, царя храни”;
- Надання права особам, що закінчили 4 класи духовних семінарій, педагогічні інститути та фельдшерські 4-класні школи, вільного вступу до університету;
- Видача великих допомог українським видавництвам;
- Закон про Українську Державну капелу за кордоном;
- Відкриття багатьох нових українських гімназій;
- Значне підвищення платні вчителям народних шкіл;
- Закон про обов’язкове загальне навчання.

Лютий 1919

Призначення доцентів на Богословський факультет Кам’янець-Подільського державного українського університету: маг. О. Неселовського, П. Табінського і о. Й. Сіцинського.

19.II.1919

На внесення міністра освіти Рада Міністрів постановила видати 22.000.000 гривень культурно-освітнім організаціям Галичини.

Лютий 1919

Організація при Кам’янецькім університеті Наукового товариства з багатьма секціями. Притягнення до наукової праці учителів середніх шкіл м. Кам’янця й еміграції.

Лютий 1919

До Кам’янця приїхав член Трудового Конгресу Н. з дорученням організувати допомогу війську

й призначив публічний свій виклад (про сучасну ситуацію) в міському театрі. На виклад прибула сила народу всіх національностей. Прибув і депутат Н., але... зовсім п'яний, пробував говорити, але не міг. Присутній на цім "викладі" міністр освіти покинув збори й післав урядові телеграму про скандал. Другого дня депутат Н. просив вибачення в міністра освіти...

Лютий 1919

Уряд В. Чехівського подається на демісію. Утворення нового уряду С. Остапенка, до якого входить, як міністр освіти, і проф. Огієнко.

6.III.1919

Евакуація уряду з Вінниці. До Жмеринки прибули 7.III, до Держані — 8, до Ярмолинець — 10.III.

11.III.1919

Прибуття уряду й урядовців до Кам'янця-Подільського. Міністерство освіти оселилося в університеті; товариш міністра П. Холодний живе в родині Огієнків.

Березень 1919

Уперта агітація с.-р. і с.-д. проти уряду С. Остапенка. Розпускання чуток, що з більшовиками треба миритися і що тільки це врятує Україну.

22.III.1919

З невідповідного наказу військової влади, що став відомий тільки о 2-й годині дня, Рада Міністрів виїжджає на кордон Галичини. Наказ урядовцям виїхати, але багато з них цього наказу не виконали з різних причин. В Кам'янці великий хаос і поденервування. Ситуацію використали с.-р. і с.-д., й негайно утворили "Комітет спасіння України",

до якого входили: М. Грушевський, В. Голубович, А. Степаненко, І. Мазепа, В. Чехівський, Ткаченко та інші. Комітет узяв владу в свої руки і відмінив евакуацію. Хаос іще збільшився.

Березень 1919

Довідавшись про утворення в Кам'янці "Комітету спасіння України", Директорія вислала до Кам'янця старшину Хомодовського, що спокійно й швидко зліквідував кам'янецьку революту.

28.III.1919

З наказу Голови Директорії уряд та урядники евакуюються з Кам'янця до Рівного, куди й прибули 31.III.

Березень 1919

Професорська Рада Кам'янецького університету висилає за кордон прив.-доц. Д. Дорошенка купити відповідну друкарню, на що видає йому 300.000 карб. Разом посилається й прив.-доц. М. Чайківський накупити потрібних книжок для бібліотеки університету.

7. ПЕРША ЕМІГРАЦІЯ. ПОВЕРНЕННЯ ДО РЕКТОРСЬКИХ ОBOB'ЯЗКІВ. 1919

Початок квітня 1919

Створення лівого кабінету Б. Мартоса. Огієнко до цього кабінету не ввійшов. Сильне поширення чуток, ніби кабінет Мартоса має замір миритися з більшовиками.

14.IV.1919

Примусова еміграція з цілим урядом до Галичини.

17.IV.1919

Страсний четвер. Більшовицька частина Андрєва зайняла Кам'янець-Подільський. Комісаром до університету призначений студент-більшовик Волянський, що сильно його боронить. В помешканні ректора університету, де лишилась його родина, більшовики по ночах роблять труси.

20.IV.1919

До Кам'янця прибув комісар освіти Затонський і закрав Богословський факультет.

1.V–VI.1919

Тулячка Огієнка по Галичині: Тернопіль, Станиславів, Бучач, Чортків, Борщів.

[11.IV.1919: Політична нарада в Здолбунові уряду УНР та військових. Головує С. Петлюра. Голосами с.-р. та с.-д. (мін. Сиротенко, ген. Осецький, полк. Мельник, полк. Коновалець і ін.) раджено: миритися з більшовиками, воювати з поляками. Вночі з 24 на 25 квітня: Центральний Комітет Партії Самостійників на таємних зборах постановив перешкодити урядові порозумітися з більшовиками й зробити державний переворот. 28.IV: Наказ Головного Отамана С. Петлюри (ч. 756) про звільнення з посади командуючого Північною армією отамана В. Оскілка. Вночі з 28 на 29 квітня: повстання В. Оскілка. Арешт частини міністрів-соціалістів, що ніби "найбільш шкодили державності України": Б. Мартоса, А. Ливицького, Сиротенка, Іс. Мазепи. Відозви до війська й народу. Призначення інж. Є. Архипенка комісаром цивільних справ при Оскілкові. 30.IV: Повстання В. Оскілка припинене].

[V.1919: Блукання уряду УНР. Переїзд із Рівного до Радзивилова. 19.V: Приїзд до Золочева. 23.V: Приїзд

до Тернополя. 4.VI: Приїзд до Волочиського. 8.VI: до Чорного Острова. 14.VI: Повернення до Кам'янця].

Травень 1919

Переговори Огієнка в Бучачу з митрополитом Антонієм Храповицьким та архієпископом Євлогієм. Умови повороту й праці їх у дусі нових вимог. При переговорах був і архієпископ Олексій Дорідниця.

Травень 1919

Життя в Борщеві в очікуванні звільнення Кам'янця (жив у радника В. Мриця).

[2.VI.1919. Більшовицька влада арештувала в Кам'янці проф. В. Біднова та Л. Білецького].

3.VI.1919

Вівторок. Полковник Удовиченко з 16-м пішим загоном звільнив Кам'янець-Подільський від більшовиків.

4.VI.1919

Огієнко вернувся до Кам'янця й приступив до виконання своїх ректорських обов'язків. Відновлення закритого більшовиками Богословського факультету.

Червень 1919

Запрошення Огієнка радником міністра освіти.

1919

Зародження української університетської гімназії для дорослих. В гімназії викладали: проф. В. О. Біднов, доц. Л. Т. Білецький, доц. М. Чайковський, К. Копержинський, Л. Злотчанський, І. Майстренко й ін. Директором гімназії обраний проф. І. Огієнко.

Червень 1919

Заложення ідальні для студентів Кам'янецького університету. Здобуття від міської управи потрібно-го на це помешкання, а від Міністерства освіти — коштів.

Червень 1919

В помешканні ректора Огієнка оселяється член Директорії Ф. Швець.

VI—IX. 1919

Приспіншена праця ректора для розвитку Кам'я-нець-Подільського державного українського уні-верситету.

VI—IX. 1919

Організація правничого факультету. Призначен-ня доц. Х. М. Лебідь-Юрчика в. о. декана цього фа-культету. Призначення проф. С. Остапенка, лекто-ра Завадського, лектора Шманкевича, стипендиста І. Шимоновича на цей факультет. Проведення за-кону про правничий факультет.

Червень 1919

Призначення на природничий факультет Кам'я-нецького університету нових професорів: В. Гери-новича та Н. Гаморака.

Червень 1919—1920

Організація сільськогосподарського факультету. Призначення (за рекомендацією М. Хведорова та В. Біднова) в. о. декана цього факультету доц. С. Ба-чинського. Призначення на цей факультет проф. Гаращенко й О. Полонського та лекторів: Архипен-ка, Баєра, Б. Іваницького, Крижанівського, Храме-вича й Шереметинського (останній до викладів не приступив і тому затверджений не був).

Червень 1919

Призначення нових асистентів на природничий факультет: М. Вікула, А. Чернявського, Л. Бачинського, Синдика, Пахаря й інших.

14.VII.1919

В Кам'янці-Подільському закладається “Національно-Державний Союз” (союз усіх партій без с.-р. і с.-д.).

[16.VII.1919. Серeda: Українська Галицька Армія переходить Збруч. 29.VIII: Зміна кабінету Б. Мартоса на кабінет І. П. Мазепи. 30.VIII: Українські війська взяли Київ вночі на суботу 30 серпня. 31.VIII: Зрадливий напад Денікінського війська на Українське, чому воно покинуло Київ].

Липень 1919

З наказу міністра внутрішніх справ Іс. Мазепи зроблено поліцейний трус в університеті (шукано І. Ліпи, Білинського, І. Кобзу й ін.). Коли поліція зайшла вночі до помешкання ректора Огієнка, її рішуче випросив член Директорії Ф. Швець, що жив у цім помешканні. Професорська Рада принесла писаний протест проти цього безпідставного трусу (це перше втручання поліції на територію університету). Міністр Іс. Мазепа вибачався за непорозуміння.

19.VIII.1919

Товариська бесіда членів “Національно-Державного Союзу” й окремих осіб із галицьким урядом у театрі ім. Шевченка в Кам'янці. Промова І. Огієнка про об'єднання.

8. ІВАН ОГІЄНКО — ГОЛОВА
УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО
ХРЕСТА В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

20. VI. 1919

З ініціативи ректора І. Огієнка постає філія Українського Червоного Хреста в Кам'янці-Подільському. Організаційні збори в університеті 20. VI. Обрана така президія: голова — І. Огієнко, члени: лікар К. Г. Солуха, скарбник — о. прот. Є. Сіцинський, лікар О. Х. Білоус, В. К. Приходько, проф. Б. О. Біднов, С. Х. Русова, О. Петлюра, С. Січинський, секретар — Ю. А. Гудзій, бухгалтер — Н. І. Величко. Пізніш до управи ввійшли Г. П. Приходько, Г. Турович і ін. (див. "Наше Життя" 1920 р., ч. 1, с. 15).

Червень 1919

Огієнко здобуває від уряду УНР кошти на працю Червоного Хреста. Частина коштів здобувається виставами, збірками і т. ін.

Липень 1919

Організація короткотермінових медичних курсів для сестер-жалібниць. Курси закінчили 30 сестер.

Липень 1919

Організація санітарно-харчових пунктів для військових на станції Кам'янець-Подільський (завідував Х. Т. Хорищенко) та на фронті. При організації цих пунктів багато працювала Г. П. Приходько.

Липень 1919

Міністерство народного здоров'я посилає І. Огієнка, як голову Українського Червоного Хреста в Кам'янці, за кордон для здобуття потрібних ліків. Виїзд не відбувся через брак потрібних коштів.

Серпень 1919

Організація дитячих притулків для дітей військових і незаможних у м. Кам'янці-Подільському та с. Ориниці.

Серпень 1919

Організація дешевої їдальні для незаможних у м. Кам'янці-Подільському.

Осінь 1919

Заснування в м. Кам'янці-Подільському амбулаторії Червоного Хреста. На чолі став К. Г. Солуха. Працювали три лікарі.

Жовтень 1919

Значне збільшення праці санітарно-харчового пункту на станції Кам'янець-Подільський.

Жовтень 1919

З фронту приходять найчорніші вістки про тяжке санітарне становище Галицької Армії. Ректор Огієнко розповідає про це зібраним студентам і закликає їх допомагати Галицькій Армії, творити санітарні летючі відділи. Для вирішення пропозиції ректора збираються загальні збори студентів Кам'янецького університету. Збори постановили: всі студенти віддають себе на працю для рятування армії; до постанови студентів приєднуються й урядники університету. На нових студентських зборах ректор дякує студентам за їхню безприкладну патріотичну жертвенність, заявляючи, що для справи потрібні наразі декілька десятків осіб. За найближчих днів організовані були летючі санітарні відділи й вислані на фронт.

Жовтень 1919

Розпорядження міністра ісповідань Огієнка про збір по церквах добровільних пожертв на

Український Червоний Хрест. Наказ повторений 10.V.1920 року (ч.104).

9. ІВАН ОГІЄНКО — МІНІСТР ІСПОВІДАНЬ

1.IX.1919

Директорія УНР запрошує ректора Кам'янецького університету стати міністром ісповідань. Затяжні переговори в цій справі.

Вересень 1919

Кирило-Методіївське церковне братство на своїх зборах обрало ректора Івана Огієнка кандидатом на міністра ісповідань.

Вересень 1919

Управа Кирило-Методіївського церковного братства відвідала Директорію УНР, просячи її призначити ректора І. Огієнка міністром ісповідань.

15.IX.1919

Понеділок. Директорія УНР, "в порозумінні з організованим громадянством українським", призначила ректора І. Огієнка міністром ісповідань.

Вересень 1919

Міністр ісповідань створив Раду міністра ісповідань із вищих духовних осіб і видатних церковних та громадських діячів, а саме: прот. Василь Липківський, прот. Євфимій Сіцинський, свящ. Макарій Крамаренко, бувший Прем'єр-міністр Володимир Чехівський, декан Богословського факультету Кам'янецького університету проф. Василь Біднов і представник від Кирило-Методіївського братства М. Мороз.

Вересень 1919

На внесення міністра ісповідань прийнято закон про перейменування Міністерства культів на Міністерство ісповідань.

16.IX.1919

Лист міністра ісповідань І. Огієнка (ч. 1025) до всього українського єпископату з повідомленням про призначення його міністром ісповідань і накреслення найближчої праці міністерства.

17.IX.1919

Лист "До українського народу від міністра ісповідань" — "з гарячим закликом до повного братерства, до широкого єднання й до одностайної допомоги збудуванню нашої Народньої Української Республіки і її автокефальної церкви".

17.IX.1919

Урочиста візита подільського римо-католицького біскупа Петра Маньковського з двома членами його капітули до міністра ісповідань у Кам'янці-Подільському.

18.IX.1919

Ревізита міністра ісповідань біскупові П. Маньковському.

18.IX.1919

Наказ міністра ісповідань про запровадження по всіх духовних школах і по всіх духовних інституціях одного правопису, того самого, що наказом міністра освіти 17 січня 1919 року запроваджений для обов'язкового шкільного вжитку в усій Україні.

18.IX.1919

Наказ міністра ісповідань (ч. 1026) про повну українізацію церковного діловодства, згідно з законом 1.І. 1919 року про державну мову.

21.IX.1919

Неділя. Єпископ подільський Пимен із усім міським духовенством править урочистого молебня з приводу вступу до праці міністра Огієнка. Палка церковна промова про це катедрального протоієрея.

22.IX.1919

Візита єпископа подільського Пимена до міністра ісповідань і обговорення способів дерусифікації церкви.

23.IX.1919

Ревізіта міністра ісповідань єпископові подільському Пименові.

24.IX.1919

Середа. Наказ міністра ісповідань (ч. 1082) про дерусифікацію Української церкви, а саме:

1. Служби Божі відправляти з українською (а не російською) вимовою (дано їй відповідні правила цієї вимови).

2. Апостола й Євангелію читати, де є змога, українською мовою.

3. Церковні проповіді виголошувати українською мовою.

Вересень 1919

Перемови міністра ісповідань із біскупом П. Маньковським і підготовка українізації римо-католицької церкви в Україні на таких підставах:

1. Де людність українська, там проповідь і додаткові молитви, що тепер мовою польською, мусять бути мовою українською.

2. До римо-католицької Духовної семінарії приймати тільки громадян УНР.

3. Предмети, що в Духовній семінарії викладаються тепер польською мовою, викладати надалі мовою українською.

4. Запровадити до Духовної семінарії обов'язковий курс української мови, а для учнів польської народowości ще й курс польської мови.

5. Для всіх слухачів запровадити курс українознавства.

27.IX.1919

Наказ про урядження курсів для духовенства для ознайомлення з правилами української вимови богослужбених текстів і призначення керівником цих курсів проф. В. О. Біднова.

Вересень 1919

Проф. Огієнко викладає в Кам'янці "Правила української вимови богослужбених текстів" на курсах для духовенства.

IX-X.1919

Деякі члени Кирило-Методіївського братства своєю демагогічною постановою сильно шкодять діяльності Міністерства ісповідань і псують стосунки міністра з єп. Піменом. Член Ради міністра М. Мороз подає Директорії УНР таємного доноса на діяльність міністра ісповідань; доноса цього Директорія переслала міністрові.

Жовтень 1919

Наказ міністра ісповідань про заложення нового греко-католицького відділу при Міністерстві ісповідань і наказ цьому відділові — крім іншої праці — нести матеріальну допомогу греко-католицькому духовенству, що було на еміграції. Призначення начальником цього відділу о. Івана Іванчука, ре-

комендованого вищою емігрантською греко-католицькою церковною владою.

Жовтень 1919

Міністр ісповідань — за згодою духовних влад — передає другу університетську церкву для релігійних потреб емігрантів греко-католиків.

Жовтень 1919

Міністр ісповідань, за згодою духовних влад, передає будинок двокласової церковної школи на потреби університету й розміщує там сільськогосподарський факультет. Бібліотека цієї школи передається до університету.

Жовтень 1919

Винаймлення помешкання гімназії Славутинської для потреб природничо-математичного факультету.

3.X.1919

Розпорядження Міністерства ісповідань (ч. 2068) Подільській духовній консисторії наказати місцевому духовенству, щоб воно “вжило заходів щодо охорони старовинних речей і взагалі культурно-історичних пам’яток у залишених панських маєтках або пограбованих селянами”.

7.X.1919

Наказ (ч. 2110) Міністерства ісповідань Подільській духовній консисторії, “щоб церковні бібліотеки та архіви Подільської єпархії надіслали до духовної консисторії дублети своїх книжок, а також непотрібні їм книжки, видані до XIX ст. Всі отримані таким чином книжки консисторія повинна переслати до бібліотеки Кам’янець-Подільського державного українського університету”.

7.X.1919

Предложення Міністерства ісповідань Подільській духовній консисторії “надіслати копії розпоряджень преосвященного Пімена про українізацію діловодства по всіх підлеглих йому інституціях, а також і про українську вимову церковнослов’янського тексту згідно з розпорядженнями п. міністра ісповідань від 18 і 24 вересня б. р. (ч. 1026 і 1082).

7.X.1919

Декрет Директорії УНР про автокефальність Української церкви й про повну її незалежність від церкви Московської, та про скликання Священного Синоду на 14 жовтня.

7.X.1919

Наказ міністра ісповідань (ч. 2128) до українського єпископату призначати на церковні посади осіб неукраїнського походження тільки за згодою міністерства.

12.X.1919

З ініціативи міністра ісповідань вийшов “Закон про скасування статті 39-ї “Положение об особых преимуществах гражданской службы в отдаленных местностях, а также в губерниях западных и Царства Польскаго”.

12.X.1919

Розпорядження Міністерства ісповідань (ч. 2173) Подільській духовній консисторії: “Вжити негайно заходів, щоб Декрет Високої Директорії від 7 цього жовтня був оголошений по всіх церквах Подільської єпархії”.

13.X.1919

Понеділок. Закон про урочисту обітницю Директорії, міністрів, урядовців і суддів та присягу

військових на вірність Українській Народній Республіці. Ініціатором Закону й Свята був міністр ісповідань, він же виробляв тексти присяги та відповідних розпоряджень.

14.X.1919

Вівторок. Урочиста присяга членів Директорії, міністрів, урядовців, суддів та війська на вірність Українській Народній Республіці.

14.X.1919

Універсал Високої Директорії “До Українського Народу” про початок праці Українського Священного Синоду 14 жовтня.

14.X.1919

Урочисте відкриття праці Українського Священного Синоду о год. 4 пополудні в присутності членів Директорії, міністрів і громадянства. Урочистий молебен правило вище міське духовенство на чолі з протоєреєм о. Василем Липківським.

14.X.1919

Урочисте перше засідання Українського Священного Синоду в складі членів: прот. о. Євфим Січинський, прот. о. Василь Липківський, свящ. о. М. Крамаренко; від мирян: бувший прем'єр Володимир Чехівський та декан Богословського факультету Василь Біднов. Члени Синоду — єпископ подільський Пимен та єпископ вінницький не прибули. Від Уряду УНР був міністр ісповідань І. Огієнко.

16.X.1919

Наказ Міністерства ісповідань (ч. 2221) Подільській духовній консисторії заборонити всім підлег-

лим органам уживати старих російських печаток (з двоголовим орлом).

18.X.1919

Розпорядження Міністерства ісповідань (ч. 2229) Подільській духовній консисторії, “щоб нею, а також і всіма підлеглими їй органами, було складено урочисту обітницю на вірність Українській Народній Республіці”.

20.X.1919

Наказ (ч. 2223) Міністерства ісповідань Подільській духовній консисторії, що їй “належить неодмінно звертатися до Українського Священного Синоду в усіх тих випадках, коли давніше зверталася вона до Російського Св. Синоду”.

22.X.1919

Середа. Свято Культури — урочисте свято першої річниці відкриття Українського державного університету в Кам’янці в присутності членів Директорії УНР і міністрів.

25.X.1919

О 5 год. вечора, субота, в будинку Подільського комісаріату — державна нарада членів Директорії, міністрів та представників від усіх українських партій та громадських організацій.

27.X.1919

Постанова Ради Міністрів “Про асигнування в розпорядження міністра ісповідань 4.000.000 гривень на видання Св. Письма, Богослужебних і інших духовного змісту книжок”.

5.XI.1919

Наказ Міністерства ісповідань (ч. 35/2355 про те, щоб місцевості, відірвані від свого єпархіяль-

ного осередку, звертались у церковних справах до Міністерства ісповідань.

11.XI.1919

Закон про утворення Ради міністра ісповідань з 15 вересня 1919 року.

12.XI.1919

Наказ міністра ісповідань (ч. 60): “Наказую через підлеглі мені органи зробити відповідні розпорядження, щоб по всіх церквах та інших місцях богослужбених зібрань членів різних ісповідань та вір на території Української Народньої Республіки духовні особи під час Служби Божої закликали народ допомагати хворим та раненим козакам та провадити в церквах грошевий збір на їх користь”.

Листопад 1919

Міністр ісповідань засновує пастирські курси при Богословським факультеті Кам’янецького університету.

“Prof. Ohijenko był w ciągłym kontakcie z frakcją ukraińską Rady Miejskiej i dzięki jemu utworzyły się tak miłe stosunki między państwową frakcją ukraińską i frakcją polską, że prawie wszystkie kulturalne potrzeby karnienieckich polaków były uwzględniane. Polacy, nie bacząc na swój liczebnie nieznaczny stosunek do całej Rady miejskiej (9 polaków na 62 radnych), otrzymali swoje szkoły, tak że wszystkie dzieci polskie, mogły, się w nich uczyć na koszt miasta i Rządu. W działalności p. Ohijenko w Kamieńcu polacy nigdy nie spotykali sięz odmową słusznych swoich żądań”. (Zaświadczenie Kaliskiego Związku Uchodźców Polaków, dnia 22-go sierpnia 1923 r.).

“Gdy w Kamieńcu był zaaresztowany cały prawie Polski Komitet Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny i ksiądz administrator katedry kamienieckiej Lachowicz pod zarzutem zdrady stanu, p., Ohijenko użył wszelkich swych wpływów, aby zwolnić z więzienia aresztowanych”. (Notarjalne zaświadczenie Prezydenta m. Kamieńca A. Szulmińskiego, dnia 4-go sierpnia 1923 r.).

“Prof. Ohijenko dal wielki dowód sympatji do Polaków podczas śledztwa nad “Piotrogradzkim Komitem Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny”, do którego należały najprzedniejsze działaczki Kamieńca, jak to pp. Kwiatkowska Zofja, Przyborowska Dioniza, K. Kosmińska i inne, jako też ks. Lachowicz, którym groziła wielka kara. Nadludzkie wysiłki i zapobiegliwość p. Ohijenko i jego przyjaciół politycznych sprawiły to, że sprawa ta, bardzo groźna dla członków Komitetu, była umorzona i dziś ci ludzie, dzięki p. Ohijenko, pracują z tą że niezłomną energią w Polsce”. (Zaświadczenie Kaliskiego Związku Uchodźców Polaków, dnia 22, sierpnia 1923 r.).

Z całą stanowczością stwierdzam, że stosunek prof. Ohijenko zawsze był nacechowany życzliwością i chęcią pogodzenia interesów obu narodowości: polskiej i ukraińskiej. Wszystkie te fakta, które przytacza w swoim zaświadczeniu Pan A. Szulmiński, były burmister m. Kamieńca, są najzupełniej zgodne z prawdą i podkreślają życzliwy stosunek prof. Ohijeński do Polaków, stwierdzony czynami”. (Zaświadczenie byłego Komisarza Polskiego (Kijowskiego) Komitetu Wykonawczego na Rusi na miasto Kamieniec Podolski, dnia 9 sierpnia 1923 r.).

10. І. ОГІЄНКО — НА ТЯЖКІЙ СЛУЖБІ
НАРОДОВІ: ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНИЙ
МІНІСТР УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.
1919–1920¹

15.XI.1919

Субота. Кам'янець-Подільський. Призначення міністра ісповідань І. Огієнка Головноуповноваженим міністром уряду Української Народної Республіки. Ніякої інструкції Головноуповноваженому не дано. “Робіть, що буде потрібно”, — наказала Директорія.

15.XI.1919

Вночі з 15 на 16.XI виїхав із Кам'янця-Подільського диктатор ЗОУНР д-р. А. Петрушевич, позоставивши біля університету багато свого майна й записку до ректора І. Огієнка прийняти те, як дарунок університетові.

15.XI.1919

Докладні вяснення міністра ісповідань о. протоіереєві В. Липківському в справі його хиротонії від екзарха Грузії.

16.XI.1919

Неділя. Виїзд із Кам'янця-Подільського уряду Української Народної Республіки й небагатьох вищих урядовців. Головна маса урядників позосталась у Кам'янці.

¹ Офіційні матеріали, що наводяться в цім розділі, подає О. Доценко в своїй праці “Літопис Української революції” (1924, т. II, кн. 5). Багато матеріалів подав й Н. Григоріїв у скрентонській “Народній Волі” (1936, березень–квітень).

16.XI.1919

Наказ єпископа подільського й брацлавського Пимена від 10.XI. (№ 2679, 2680 і 2681) про заборону священослуження прот. о. В. Липківському, свящ. М. Крамаренкові та свящ. П. Табінському за те, що “отложились от московскаго патриарха, признав автокефальность Украинской церкви” та “вступили в число членов Кирилло-Мефодиевского Братства, агитировавшего против православной русской иерархии”.

16.XI.1919

Виїзд із Кам'янця двох членів Українського Священного Синоду: о. В. Липківського та о. М. Крамаренка.

16.XI.1919

Година 5–7 вечора. Конференція Головноупноваженого Огієнка з Прем'єр-міністром І. Мазепою. Мазепа заявив, що нічого не знав про умови, на яких польське військо займало Кам'янець. Головноупноважений нехай робить, як вимагатимуть обставини. Між іншим постановлено, що вільні помешкання для військової польської влади вкаже губерніяльний комісар Поділля Микола Кондрашенко (с.-р.), що позостається в Кам'янці й що прийшов на кінець цієї конференції.

16.XI.1919

О год. 9-й вечора покинув Кам'янець останнім Прем'єр-міністр Ісак Мазепа.

16.XI.1919

Неділя. О годині 11-й вечора сьома польська дивізія зайняла Кам'янець-Подільський. Писаної умови про зайняття не було — була тільки словесна

умова зі зв'язковим офіцером кап. В. Чарноцьким (О. Доценко. Літопис української революції. — 1924. — Т. II. — Кн. 5. — С. 127).

17.XI.1919

О год. 4-й вранці прибув до Головноуповноваженого полковник, представник військової польської влади, з запитом про вільні помешкання для них. Головноуповноважений поїхав із ним до губерніяльного комісара Поділля М. Кондрашенка, але виявилось, що той вночі виїхав, нікого не повідомивши.

17.XI.1919

Огієнко призначив Білинського (галичанина) заступником губерніяльного комісара Поділля замість М. Кондрашенка, що самовільно покинув посаду й Кам'янець.

17.XI.1919

Таємний наказ Ради Міністрів УНР з Проскурова, щоб міністр Огієнко, як Головноуповноважений, негайно знищив Експедицію Заготовок Державних Паперів, а всіх урядовців, що лишилися в Кам'янці-Подільському, звільнив зі служби. Огієнко цього розпорядження не виконав.

17.XI.1919

Поставлення таємної варті з Експедиції Заготовок Державних Паперів, щоб на перший приказ міністра Огієнка знищити її.

17.XI.1919

Переговори міністра Огієнка з вищою військовою польською владою про правне забезпечення Експедиції Заготовок Державних Паперів.

19.XI.1919

Наказ єпископа подільського Пимена від 10.XI (№ 2682) про заборону священнослуження о. прот. Євфимієві Сіцинському такого ж змісту, як і іншим (див. вище під 16.XI).

20.XI.1919

Головноуповноважений і міністр ісповідань звільнив від керування Подільською й Брацлавською єпархією єпископа Пимена "за руйнування Української автокефальної церкви, за непослух законам Української Народної Республіки, за втручання в компетенцію цивільної влади й за агітацію на користь Денікіна" (наказ № 23 за 20.XI.1919 р.).

20.XI.1919

Головноуповноважений звільняє з посади священника Олександра Юр'євського, незаконно призначеного подільським єпархіяльним місіонером.

21.XI.1919

Представник польської влади, кап. В. Чарноцький, узяв єп. Пимена під свою оборону, заявляючи, що заборонить йому всяку протиукраїнську агітацію. Міністр ісповідань не відмінив свого наказу. Єп. Пимен наказу не виконав.

21.XI.1919

Видача міністрові Огієнкові охоронної грамоти від вищої військової польської влади на Експедицію Заготовок Державних Паперів й дозвіл друкувати українські гроші. Цим урятовано рештки державності, а всі українські урядники й учительство мали платню.

23.XI.1919

Наказ Головноуповноваженого й міністра ісповідань (ч. 16) про призначення до Подільської

духовної консисторії тимчасового комісара “для догляду за виконанням розпоряджень Уряду Української Народньої Республіки в справах державно-церковного життя”. Наказом (ч. 195) таким комісаром призначений Арсен Длугопільський.

Листопад 1919

Міністр Огієнко створив Раду Головноуповноваженого уряду УНР. До цієї Ради входили голови або представники від усіх українських партій, а саме: бувший державний секретар М. А. Корчинський, бувший Прем'єр-міністр В. Голубович, бувший міністр Іван Липа, О. Ковалевський, д-р. С. Баран, І. І. Кобза, М. Білинський та ін. Усі важливі рішення Головноуповноважений Огієнко робив тільки по нараді з цією Радою. Спочатку Рада збиралася двічі, пізніш раз — тижнево, а ще пізніш — у міру потреби.

Листопад 1919

Організація позоставих у Кам'янці українських урядовців. Створення уряду Головноуповноваженого з великим числом референтур зо всіх ділянок державного життя. Усім урядовцям виплачується відповідне утримання.

Листопад 1919

Головноуповноважений призначив генерала О. Х. Колодія референтом військових справ. Аж до своєї смерти (від тифу) генерал сумлінно й старанно виконував свої обов'язки.

Листопад 1919

Предложення Головноуповноваженого п. М. А. Корчинському, І. І. Кобзі та І. Л. Липі стати товаришами Головноуповноваженого, бо йому самому тяжко працювати. Всі відмовились, вказуючи на непевну

політичну ситуацію, а в дійсності ніхто не хотів “працювати з поляками”.

Листопад 1919

Прохання Огієнка до Ради Головноуповноваженого обрати заступника Головноуповноваженому. Всі відмовились, мотивуючи тим самим.

Листопад 1919

Скарга міністра Огієнка до Ради Головноуповноваженого, що ті представники соціалістичних партій (с.-д. та с.-р.), що працюють у Раді Головноуповноваженого, поза нею ведуть сильну, неперебірливу в засобах, агітацію проти нього як усно, так і писемно в есерівськiм деннику “Трудова Громада”, а це сильно шкодить українській справі й осміщує міністра в очах чужинців. Рада осудила цю діяльність соціалістичних партій, а міністрові Огієнкові висловила повне довір’я. Міністр В. Голубович урочисто прирік, що здержить своїх від агітації, але обіцянки не виконав.

Листопад 1919

Організація півурядового безпартійного демократичного денника “Наш Шлях”, редактор міністр пошт і телеграфів Іларіон Федорович Косенко. Видача коштів на цей орган. Редакція містилася в помешканні Українського клубу й виконувала завдання Головноуповноваженого.

XI. 1919–1920

Невпинна матеріальна допомога галицькій еміграції. Підшукання способів опіки над нею. Видача допомог на прожиття.

1919

Огієнко створив Комітет для допомоги галичанам, що вертаються додому. Видача допомог на повернення додому.

24.XI.1919

Рішучий протест Головноуповноваженого перед зв'язковим польським офіцером про те, що 21.XI забрано без дозволу й порозуміння санітарне та господарське майно шпиталю Червоного Хреста в с. Панівцях під Кам'янцем.

26.XI.1919

Наказ 2717 звільненого єпископа подільського й брацлавського Пимена по єпархії, що "все священнослужители, подчиняющиеся распоряжениям Украинскаго Синода, будут запрещаемы мною в священнослужении с преданием их церковному суду Всероссийскаго патріарха".

Кінець листопада 1919

З наказу військової влади забрано телефонні апарати зо всіх українських інституцій. На протест Головноуповноваженого повернено телефона тільки йому.

XI.1919—III.1920

Головноуповноважений кілька разів вислав телеграми до Головного Отамана С. Петлюри в Варшаві й до Української Місії там. Телеграми до адресатів, звичайно, не доходили.

Початок грудня 1919

Головноуповноважений зорганізував комісію для опису всього майна, що забрало Польське Військо.

Грудень 1919

Велика небезпека для цілості готівки Українського державного банку. Головноуповноважений Огієнко скликав поширену раду, закликав державного контролера Т. Кабачкова й ін. і на таємній

нараді доповідав їм про сучасний стан. Нарада постановила: 1. Негайно перевести грошову готівку до університету й поставити коло неї варту: одного урядовця банку й одного — університету. 2. Негайно частину готівки видати на підтримку дальшого існування українських установ. 3. Відповідальність за цей акт громадянська нарада приймає на себе. 4. Про це все скласти таємного протокола. На основі цієї постанови Головноуповноважений: а) негайно видав 25.000.000 карб. на утримання професури й урядовців та на купівлю двох будинків для Українського державного університету (гроші ці передано на схованку проректорові М. Федорові й деканам В. Біднову, Л. Білецькому та Х. Лебедю-Юрчикові); б) відіслав до Києва особним післанцем 7.000.000 карб. на утримання Академії наук і 4.000.000 на утримання Академії мистецтва та українських гімназій; в) видав великі суми українським видавництвам і пресі.

Грудень 1919

Рішучий протест Головноуповноваженого з приводу забирання українського майна без поквитовання.

Грудень 1919

Донос польській владі єпископа Пимена, ніби міністр ісповідань веде серед духовенства антипольську агітацію.

Грудень 1919

Рішучий протест Головноуповноваженого перед командиром корпусу ген. Івашкевичем за зірвання й потоптання українського прапора з будинку комісара Поділля. З наказу ген. Івашкевича польський офіцер повісив прапора на його місце. Тисячна товпа народу аплодує цьому.

Грудень 1919

Телеграма (ч. 757) шефа штабу Довудства Галицького фронту полк. Кесслера, що “wobec stanowienia ze strony ministra Ogieńki ultimatum, względnie przeciwdziałania zarządzeniom Władz Polskich, przedsięwzięcie Naczelne. Dowództwo przeciw odpowiednie kroki”. Це була відповідь на протести Головноуповноваженого.

Грудень 1919

Переформував Український державний народний театр у Кам'янці-Подільському на чолі з артистом М. К. Садовським, як директором його.

1.XII.1919

При Богословським факультеті Кам'янець-Подільського державного українського університету міністр Огієнко заклав комісію для перекладу Св. Письма на українську мову й видавав потрібні на це великі кошти. Всі переклади мали стати власністю університету. Перекладено “Дії апостольські”.

Грудень 1919

При тім же університеті Огієнко заклав комісію для складання історичного словника української мови, видаючи потрібні на це великі кошти.

Грудень 1919

При тім же університеті при правничім факультеті Огієнко заклав комісію для вироблення правничої термінології й видав потрібні на це кошти.

1.XII.1919

Головноуповноважений висилає до Варшави, до Головного Отамана С. Петлюри, свого посла, бувшого державного секретаря М. Корчинсько-

го з таємними листами. Післанця придержано в Борщеві три дні й відіслано до Кам'янця, а листи розпечатано.

3.XII.1919

Трус у помешканні повітової народної (земської) управи з 6-ї години вечора. Без поквитовання забрано багато цінних речей.

4.XII.1919

До Кам'янця прибула польська комісія “приймати майно українського уряду”.

8–16.XII.1919

Накази Головноуповноваженого українського уряду міністра І. Огієнка до всіх українських інституцій прислати найдокладніші протоколи про все, що в них відібрано.

9.XII.1919

Головноуповноважений посилає до С. Петлюри другого свого посланця, урядовця Л. Клепацького, але його в Борщеві арештовано, а листи до Головного Отамана відібрано.

11.XII.1919

Наказ Головноуповноваженого й міністра ісповідань, що “керування Подільською єпархією доручається тимчасово Амвросію Вінницькому”.

12.XII.1919

Наказ коменданта міста Кам'янця майора Борутти, щоб Експедиція Заготовки Державних Паперів віддала все своє військове приладдя, позоставляючи собі для охорони тільки 6 рушниць і 30 набоїв до них.

13.XII.1919

Повідомлення Головноуповноваженого від тактичної групи ген. Боннінса, що з наказу Довудства дивізії перестало функціонувати Бюро зв'язкового польського офіцера в Кам'янці. Всі зв'язкові справи перебрав на себе комендант міста майор Борута-Спехович.

13.XII.1919

Наказ Довудства групи ген. Боннінса (ч. 7.465/III) — відпис міністорві Огієнкові: а) всі українські міністри й урядовці позостаються в Кам'янці-Подільському тільки як особи приватні; б) Експедиція Заготовки Державних Паперів, університет та Юнацька школа можуть функціонувати тільки як інституції приватні.

14.XII.1919

Рада Міністрів і Голова Директорії в Варшаві затвердили звільнення еп. Пимена від керування Подільською єпархією (постанова ч. 1242).

1—14.XII.1919

Переговори Головноуповноваженого з польською владою про кінцевість нормально-го існування Української військової Юнацької школи.

15.XII.1919

Довудство дивізії відмовляє організування Української військової Юнацької школи.

Грудень 1919

Головноуповноважений нарешті добуває згоду на Українську військову Юнацьку школу й доорганізовує її.

Грудень 1919

Кам'янець-Подільська земська управа подарувала Головноуповноваженому своє найкраще авто ("червоне").

Грудень 1919

З наказу військової влади корпусу від Головноуповноваженого забрано без його згоди для репарації "червоне" авто. Року 1921-го в Тарнові з наказу ген. Івашкевича авто це повернено йому.

15.XII.1919

Листовне пропозиція польської влади через коменданта міста майора Боруту, щоб усі старшини Української Армії від'їхали для формування Української Армії до Ланцута. Головноуповноважений заявив, що він цього виконати не може без писаного наказу Головного Отамана Симона Петлюри.

15.XII.1919

Наказ Довудства групи ген. Крайовського (ч. 7527/IV) про концентрацію офіцерів "byłej Armji Ukraińskiej" в Домб'ї.

Середина грудня 1919

Головноуповноважений призначає Віктора Приходька губерніяльним комісаром Поділля.

17.XII.1919

Поручник Військ Польських Мацьковяк з 3-ї год. дня робить пильний трус у Подільській губерніяльній земській управі. Нічого не знайдено.

17.XII.1919

Головноуповноважений протестує перед польською владою з приводу трусу в земській управі.

18.XII.1919

Писаний протест (ч. 7456) Подільської губерніальної народної (земської) управи з приводу трусу в її помешканні.

18.XII.1919

Прохання Головноуповноваженого й міністра ісповідань до Головного Отамана Симона Петлюри звільнити його від виконання обов'язків.

19.XII.1919

Комендант міста майор Борути повідомляє, що українськими шпиталями в Кам'янці буде рядити гарнізонний лікар полковник Алтов, а "wszelkie rozkazy władzy byłej Ukraińskiej nie mają znaczenia". Головноуповноважений оскаржує це розпорядження, як неправдиве.

21.XII.1919

Оголошення коменданта міста майора Борути, щоб 24.XII. усі старшини Української Армії зібралися для відправки їх до Домб'я, де ніби Отаман С. Петлюра формує нову Українську Армію.

23.XII.1919

Конференція Головноуповноваженого в асисті двох генералів: його референта військових справ Колодія і голови старшинської громади Зілинського в Довудци дивізії ген. Крайовського. Довудца заявив, що офіцерів до Домб'я викликає сам Отаман С. Петлюра. Огієнко твердить, що про це Петлюра нічого йому не писав.

25.XII.1919

Невідомо, чия замітка по газетах, що збір і від'їзд українських офіцерів відкладається на 26.XII.

26.XII.1919

Більшість українських офіцерів на збір не з'явилися, частина їх втекли, частина сховалися.

26.XII.1919

Польська влада обеззброїла охорону Експедиції Заготовок Державних Паперів. клопотання в цій справі Головноуповноваженого, бо Експедиції загрожує небезпека від бандитів.

1.I.1920

На основі матеріалів, що Головноуповноважений прислав із Кам'янця-Подільського, Українська Місія в Варшаві виробила "Меморандум Голови Директорії УНР до пана Начальника Польського Панства в справі поводження польських військових властей на території України, зайнятій Польським Військом".

2.I.1920

Повторне прохання Головноуповноваженого й міністра ісповідань до Головного Отамана С. Петлюри звільнити його від урядування.

2.I.1920

Польська влада арештувала міського голову українця М. Килимника. За протестом Головноуповноваженого випущений із арешту того ж таки дня.

2.I.1920

До Кам'янця переїхав з Чорткова штаб керівника 7-ї дивізії Подільського фронту ген. Крайовського. Генерал заявив міністрові Огієнкові, що усуне всі кривди українському населенню.

Січень 1920

Головноуповноважений І. Огієнко видав про-тоїгумену чину св. Василя Великого Анастасію

Калишу на культурно-освітню працю на Поділлі 4.000 000 карб. і вистарався для чину від міста десятину землі на будівлі. При цьому свідком був о. ігумен Онуфрій Бурдяк.

4. I. 1920

Голова Української Місії в Варшаві, міністр юстиції Андрій Левицький мав передати начальникові панства Пілсудському меморандум, але той вночі з 3 на 4. I виїхав на Волинь.

7. I. 1920

Міністр А. Левицький виїхав до Рівного, щоб там доручити Й. Пілсудському меморандум від 1. I, але прийнятий не був.

8. I. 1920

(24. XII. 1919 ст. ст.). Прибув новий Довудца повіту й міста кап. Оцеткевич. Наказав негайно очистити для нього помешкання українського губерніяльного комісара Поділля. Протест Головноуповноваженого в цій справі успіху не мав.

9. I. 1920

Відозва Довудци повіту й міста кап. Оцеткевича до людности про те, що місто Кам'янець-Подільський "prastara kresowa twierdza, po długich latach niewoli, ucisku lreki do dawnej wgasca macierzy". Міністр Огієнко відсилає цю відозву українському урядові в Варшаві і вносить на це скаргу Довудці дивізії ген. Крайовському, вказуючи, що ця відозва сильно нервує громадянство. Дня 22. I ця відозва анульована.

Січень 1920

Головноуповноважений посилає через двох своїх післанців 1.000.000 карб. для хворих інтернованих у Тернополі, Ланцуті та Домб'ї.

11. I. 1920

Декрет (№ 444 N. O. B.) про призначення Юліяна Губерта польським старостою кам'янецьким (декрет виданий без відома української влади).

Перша половина січня 1920

В Кам'янці-Подільському утворилась Національна Рада з представників усіх українських політичних партій (більшість увіходила до Ради Головноуповноваженого) з М. Корчинським на чолі й д-ром С. Бараном, як заступником голови. Рада планувала захопити владу до своїх рук і провадила надзвичайно шкідливу розкладову агітацію проти українського уряду. Окремі члени Ради завжди просили в Головноуповноваженого різних допомог, посад і т. ін. чи для себе, чи для своїх знайомих, чи для своїх видавництв, і жили тільки на урядове утримання. Дати помічників Головноуповноваженому Рада зреклась.

Січень 1920

Головноуповноважений висилає до Варшави п. Романченка з великими грішми для Головного Отамана Симона Петлюри. Огієнко в листі підкреслює, що його відмова знищити Експедицію Заготовки Державних Паперів була оправдана.

14. I. 1920

П'ятихвилинна авдієнція міністра А. Левицького у Й. Пілсудського в Луцьку й доручення меморандуму з 1. I. 1920.

Січень 1920

На клопотання міністра Огієнка Українська державна гімназія ім. С. Руданського в Кам'янці передала університетові більше тисячі непотрібних їй старих книжок, серед них багато стародруків.

14. I. 1920

Заборона Довудци повіту кап. Оцеткевича носити українську військову уніформу й військові відзнаки. Головноуповноважений Огієнко опротестував цей наказ як неправний.

15. I. 1920

Конференція Головноуповноваженого з ген. Крайовським. Міністр Огієнко скаржить на: 1) невідповідальність відозви до населення Довудци повіту й міста кап. Оцеткевича; 2) неправність наказу кап. Оцеткевича про заміну українських вивісок польськими; 3) неправність побирання оплат за реєстрацію; 4) сваволю й гвалти деяких жовнірів; 5) недозволені реквізиції майна, яке забирають без списків; 6) неправну реквізицію будинку губернського комісара й свавільне забрання з нього ціннішого урядження й коней і 7) незручність зносин з Головноуповноваженим нижчої польської влади. Про це саме була конференція й з кап. Чарноцьким.

18. I. 1920

(5. I. ст.ст., голодна кутя). До Кам'янця прибув і мав конференцію з Головноуповноваженим голова Української Місії в Варшаві міністр Андрій Ливицький.

22. I. 1920

На скаргу Головноуповноваженого про невідповідність відозви до населення з дня 9. I Довудци повіту Оцеткевича прийшла телеграма від Довудства фронту Подільського: "Sztab Frontu odezwę do ludności anuluje. Odezwa ma być bezzwłocznie wycofana pod osobistą odpowiedzialnością Dowódcy Grupy".

22. I. 1920

Доручення польському Міністерству закордонних справ від Української Місії в Варшаві меморандуму (ч. 133 з 1. I) про поводження польської влади на зайнятих теренах Поділля.

22. I. 1920

Як вислід конференції з генералом Крайовським 15 січня, Головноуповноважений одержав листа від ген. Крайовського й відпис його наказу про задоволення всіх скарг міністру, а саме: 1) відозва до населення анулюється; 2) вивіски українські позостаються; 3) оплата за реєстрацію касується; 4) ніякої сваволі й гвалтів надалі допущено не буде; 5) створюється комісія для опису взятого майна; 6) будинок губерніяльного комісара буде повернений із майном; 7) кап. Оцеткевич може зноситися з мін. Огієнком тільки через штаб ген. Крайовського.

22. I. 1920

Ноти протесту Української Дипломатичної Місії до високого уряду РПП та до Міністерства закордонних справ РПП в справі арешту кур'єрів Головноуповноваженого міністра Огієнка, посланих до Головного Отамана С. Петлюри і в справі непропускання його телеграм із Кам'янця, в справі невідповідної відозви до населення Довудци Кам'янецького повіту кап. Оцеткевича, в справі заборони військовим носити уніформу, про безправний вивіз майна з України, про незгідне з правдою покликування місцевої польської влади, ніби все те робиться з відома Отамана С. Петлюри, про зневажливе й образливе відношення польської влади в Кам'янці до Головноуповноваженого українського уряду міністра І. Огієнка.

22. I. 1920

Наказ Довудства групи ген. Крайовського, щоб усі мешканці Галичини виїхали за Збруч. По довгих перемових у цій справі вдалося Головноуповноваженому позоставити в Кам'янці всіх, хто потрібний для праці або вчиться в університеті.

24. I. 1920

Naczelný Komisarz Ziemi Wołyńia i Frontu Podolskiego призначив начальником Подільської округи Болеслава Крачкевича.

26. I. 1920

Таємно й неофіційно прибув до Кам'янця Прем'єр І. П. Мазепа й оселився в помешканні проф. І. Огієнка.

Січень 1920

Як і за попередніх місяців, ліві партії доносять Отаману С. Петлюрі на міністра І. Огієнка найрізніші небилиці, аби лишень його дискредитувати й повалити, “щоб ніхто з поляками не працював, щоб витворяти якнайбільший хаос”. Багатьом цим наклепам С. Петлюра давав віру. “Наші крайні ліві партії за всяку ціну хотіли ліквідувати міністра Огієнка. З цією метою вони розвинули шалену агітацію. Поляки на цю внутрішню боротьбу не звертали уваги, бо це було їм на руку”. (О. Доценко. Літопис Української революції. — 1924. — Т. II. — Вип. 5. — С. 169).

31. I. 1920

Наказ (ч. 63) Отамана С. Петлюри своєму ад'ютантові сотникові Доценкові від'їхати до Кам'янця “для виконання доручених Вам справ, які мають дотичність Головноуповноваженого уряду УНР міністра Огієнка...” Про цього наказу Головно-

уповноважений нічого не знав — він був таємний для нього. (Див.: *О. Доценко*. Літопис Української революції. — С. 164–165).

1. II. 1920

Наказ Довудци VII дивізії ген. Крайовського, щоб усі попередні (українські) уряди припинили свою діяльність, а свої уряди поздавали старості Ю. Губертові.

1. II. 1920

Староста кам'янець-подільський Юліян Губерт приступив до виконання своїх обов'язків (вул. Московська, ч. 23).

1. II. 1920

Староста Ю. Губерт розв'язує міську демократичну Думу й призначає замість неї Магістрат, що складається з бурмістра, його заступника й п'яти членів. Бурмістром призначено Олександра Шульмінського, а його заступником провізора К. Дуніна.

1. II. 1920

Наказ кам'янець-подільського старости Ю. Губерта, щоб усі українські школи запровадили обов'язкове навчання польської мови.

1. II. 1920

Наказ кам'янець-подільського старости Ю. Губерта, щоб усі урядники дотеперішні (українські) конечно зложили урочисте приречення на вірність Польщі.

6. II. 1920

Довга розмова Головноуповноваженого з посланцем С. Петлюри сотником О. Доценком.

7.II.1920

Таємний наказ Довудци дивізії ген. Крайовського арештувати сотника Доценка, що видав себе за ад'ютанта Петлюри. Головноуповноважений висловив непорозуміння й до арешту не дійшло.

9.II.1920

Постанова правничого факультету Кам'янецького університету заснувати ще дві нові катедри: катедру кооперації й катедру місцевого самоврядування.

10.II.1920

До Кам'янця-Подільського приїхав головний комісар Волині й Фронту Подільського (Naczelny Komisarz Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego) міністр Антоній Мінкевич. Візита його заступника — бо комісар хворий — до Головноуповноваженого.

10.II.1920

Ревізіта міністра І. Огієнка до комісара А. Мінкевича. Умовились: завтра А. Мінкевич о 12 годині буде в Головноуповноваженого, а потім складе візиту Прем'єр-міністрові І. Мазепі в приватнім помешканні Головноуповноваженого, "там і поговорим про всі справи". На пропозицію Головноуповноваженого А. Мінкевич обіцяв видати місцевим владам розпорядження про повну автономію державного українського університету в Кам'янці. Комісар погодився також і на те, що ціле українське шкільництво позостанеться під зарядом української влади. Розпорядження повітового старости Ю. Губерта про навчання польської мови по всіх українських школах — на рішучий протест міністра Огієнка — анулюється.

10. II. 1920

Прем'єр-міністр І. Мазепа особисто повідомляє Головноуповноваженого, що він, як особа приватна в Кам'янці, не може переговорювати з міністром А. Мінькевичем і тому завтра о 12 годині дня його заступить міністр юстиції Андрій Лівницький; сам він у Кам'янці перебував інкогніто, а тому бацитись із міністром Мінькевичем не може.

11. II. 1920

Рівно о 12 год. дня до Головноуповноваженого, до його кабінету в університеті, прибув міністр А. Мінькевич із двома своїми заступниками. Пробув до 12:20, а міністра А. Лівницького нема. Перейшли до приватного помешкання ректора Огієнка, де пробули за кавою ще 40 хвилин. О годині першій гості, не дочекавшись міністра А. Лівницького, від'їхали.

11. II. 1920

За півгодини по цьому, о пів до другої, прибув міністр А. Лівницький.

11. II. 1920

О четвертій годині прибули представники польської влади: кап. В. Чарноцький, радник Станіслав Стемповський і офіційно заявили, що їхнього міністра зневажено, а винні того понесуть відповідні наслідки.

11. II. 1920

З наказу головного комісара Волині й Фронту Подільського Антонія Мінькевича міністр Огієнко арештований разом із Прем'єр-міністром І. Мазепою о 7-й год. вечора. Перед цим був арештований і міністр А. Лівницький.

12. II. 1920

Ген. Крайовський звільняє з-під арешту о годині 12-й дня міністра І. Огієнка.

12. II. 1920

Офіцерський балъ "w prastarem grodzie polskim" Кам'янці-Подільському.

12. II. 1920

Ген. Крайовський запрошує міністра Огієнка на офіційний балъ. Головноуповноважений протестує проти того, що без його згоди вмістили протектором балю і його, чому на балъ не йде. Зрештою з-під арешту не ходять на балъ. Ген. Крайовський заперечив: міністр Огієнко був арештований з непорозуміння.

13. II. 1920

До приватного помешкання міністра Огієнка з'явився офіцер Польської Армії й забрав до комісара А. Мінькевича Прем'єр-міністра Ісака Мазепу. За півтори години по цьому І. Мазепа вернувся і був звільнений з-під арешту зовсім.

13. II. 1920

До приватного помешкання міністра Огієнка переведений арештований міністр юстиції Андрій Ливицький. Того дня звільнений з-під арешту й він.

14. II. 1920

Предложення представника польської влади взяти цілий університет і всі школи на польське удержання. Міністр Огієнко, дякуючи, відхилив це, заявляючи, що український уряд мав змогу удержувати свої школи сам.

14. II. 1920

Декрет начальника комісара Волині й Подільського фронту А. Мінкевича до начальника Подільської округи Б. Крачкевича про те, що ціле шкільництво позаставляється українським, а університет мав повну автономію.

15. II. 1920

Головноуповноважений видав Кам'янець-Подільському університетові 2.400.000 карб. на створення при університетові 200 стипендій, по 2000 карб. кожна на семестр — для незаможних студентів, особливо галичан.

15. II. 1920

Видача допомоги студентській Раді Кам'янець-Подільського університету на відкриття їдальні.

15. II. 1920

Начальник Подільської округи Б. Крачкевич приступив до виконання свого уряду і того ж дня зложив візиту Головноуповноваженому українського уряду. Заявив, що два рази тижнево буде докладати Головноуповноваженому про цивільні справи Поділля.

15. II. 1920

Прем'єр-міністр І. Мазепа виїхав із Кам'янця-Подільського, по довгій нараді з Головноуповноваженим.

18. II. 1920

Міністр Андрій Лівичський докладає в Варшаві Отаману С. Петлюрі про життя Кам'янця й про роботу там Головноуповноваженого.

Лютий 1920.

Видача співакові Голинському допомоги на науку.

Лютий 1920

Передача через архимандрита Змарагда (Латишенка) річного утримання для єпископа Діонісія й для цілої духовної семінарії в Крем'янці.

Кінець лютого 1920

Головноуповноважений призначив своїм представником до управління начальника Подільської округи Івана Кишківського.

Лютий 1920

Запрошення Петра Холодного товаришем Головноуповноваженого (всі політичні партії відмовилися дати свого кандидата на цю посаду). П. Холодний радо погодився.

Лютий 1920

Українські гроші сильно падають у ціні. Нарада правління університету (ректор, проректор і п'ять деканів), як зберегти вартість запасових сум університету. Постановлено купити будинки для кінцевих потреб університету, що сильно розрісся. На основі цієї постанови куплено цілу садибу й добрий дім п. Осаулової на Високій вулиці за чотири мільйони карб. й передано будинок для потреб природничо-математичного та сільськогосподарського факультетів. Тоді ж куплено й другий будинок у п. Шпіцглуза за два і пів мільйона карб. Купчий акт підписало ціле правління університету, сама купівля зроблена була на ім'я університету.

1.III.1920. (16.II. ст.ст.)

Наказ начальника Подільської округи Б. Крачевича (№ 698) про ліквідацію губерніяльної земської управи. Всі старання Головноуповноваженого про відміну цього наказу успіху не мали.

4.III.1920

Наказ (ч. 3) Головноуповноваженого та міністра ісповідань: “Комісія для перекладу Св. Письма на українську мову при Міністерстві ісповідань тимчасово переходить у повному своєму складі з коштами до Богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету”.

7.III.1920

Висилка уповноваженого делегата адв. І. Я. Бощюрка до Варшави до цивільного уряду Волині й Подільського Фронту боронити інтереси галичан-емігрантів та ін.

Березень 1920

Катастрофа авта міністра Огієнка, коли він їхав визволяти арештованих двох членів Подільської земської управи та начальника залізниць Годилю-Годлевського. Тільки випадком Огієнко (і його секретар Старосольський) зберігся від смерти.

10.III.1920

Величезна й урочиста маніфестація кам'янець-подільської людности з приводу Шевченківського свята. Багатотисячні лави зо співами проходили коло Головноуповноваженого, що стояв на авті біля управління. Одна з лав ніби заспівала: “Не пора” (Головноуповноважений того не чув).

Березень 1920

Наказ Довудци повіту й міста кап. Оцеткевича й відповідний пильний лист до Головноуповноваженого, щоб до 20 березня всі, хто походить із Галичини, опустили територію на схід до Збруча (бо ніби це галичани співали “Не пора”).

11.III.1920

Пильний лист від Довудци 13-ї пішої дивізії ген.-підпоручника (№ 4379/IV) з пропозицією заплатити 128 кор. 40 гал. телеграфічній стації “Hughes” за 7 телеграм, що міністр Огієнко вислав до Варшави своєму урядові (ні одна з телеграм адресатові не доручена).

11.III.1920

Польське Міністерство закордонних справ зложило перед Українською Дипломатичною Місією в Варшаві вибачення за прикрий випадок — арешт українських міністрів у Кам'янці-Подільському.

Березень 1920

Протест Головноуповноваженого Огієнка перед генералом Крайовським проти наказу кап. Оцеткевича про висилку галичан. Ген. Крайовський наказ цей частинно відмінив, частинно злагодив.

22.III.1920

Приступлення до праці представника Головноуповноваженого Івана Кишківського при уряді начальника Подільської округи.

1920

Початок переговорів із апостольським візитатором на Україну монс. Дженоккі.

6.IV.1920

Неділя. Конференція Головноуповноваженого міністра з представником польської влади кап. Чарноцьким з приводу його скарг. Під час тієї конференції п'яний жовнір побив вікна в університетським будинкові.

11.IV.1920

Великдень. 29.III ст.ст. Урочисті розговини в актовій залі університету студентів-емігрантів, головню з Галичини, на що Головноуповноважений видав 200.000 карб.

Весна 1920

Професорська Рада Кам'янецького університету обрала проф. І. Огієнка другий раз ректором на три роки.

13.IV.1920

До Кам'янця прибув голова Української Дипломатичної Місії в Варшаві міністр А. Лівницький, щоб довідатись, як деякі члени уряду та партії дивляться на польсько-українське порозуміння.

15.IV.1920

Без дозволу ректора в одній із аудиторій університету зібралася Кам'янецька Національна Рада. Міністр А. Лівницький зробив доклада про польсько-український договір. Спочатку Національна Рада була проти договору. Проект договору реферував у позитивному розумінні д-р Степан Баран, і на його внесок Рада дала свою згоду на цей договір (див. "Діло" за 1936 р., ч. 47).

18.IV.1920

Виїхав до Варшави міністр А. Лівницький.

19.IV.1920

Телеграма (ч. 233) С. Петлюри з Варшави до Огієнка, що польська влада незабаром поверне все зайняте українцям. Робота Головноуповноваженого мусить бути звужена.

20.IV.1920

Помер від тифу референт військових справ Головноуповноваженого генерал Олександр Федорович Колодій.

21.IV.1920

Політична конвенція між Польщею й Україною.

22.IV.1920

О годині 1:40 у Бельведері в Варшаві керівники Міністерства закордонних справ УНР Л. Ливицький та РПП. Ян Домбський підписали політичну українсько-польську конвенцію.

24.IV.1920

Підписання додаткової військової польсько-української конвенції.

25.IV.1920

Польсько-українське військо (2-га стрілецька дивізія полк. О. Удовиченка й 6-та стрілецька дивізія полк. М. Безручка) розпочало наступ для звільнення України від більшовиків.

25.IV.1920

Відозва маршала Пілсудського до українського народу з виясненням, що він іде боронити українську землю від напасників і передасть її законному урядові.

29.IV.1920

Наказ (ч. 4) міністра ісповідань про звільнення о. Макарія Крамаренка від виконання обов'язків ректора Подільської духовної семінарії й призначення на цю посаду приват-доцента Кам'янець-По-

дільського державного українського університету
о. Петра Табінського з 30.IV. 1920.

1.V.1920

Урочистий приїзд Головного Отамана С. Петлюри до Кам'янця. Урочисту зустріч приготував Головноуповноважений.

2.V.1920

Доклад Головному Отаманові С. Петлюрі про ситуацію в краю й прохання про демісію. Демісії не дано.

З приїздом Головного Отамана відживає праця всіх міністерств. Тяжка праця Головноуповноваженого закінчена, хоч і не формально.

Про цю працю пише О. Доценко, ад'ютант С. Петлюри, в своїй книжці: "Літопис Української революції" (с. 165–166) так: "Міністр Огієнко зробив велику цінну прислугу для України. Він поведився в Кам'янці з достоїнством, обороняв українське громадянство, та українські установи од сусідських зазіхань, виривав од поляків, що тільки можна було вирвати, і все робив, керуючись все ж тільки інтересами нації".

Суддя В. Завадський у статті: "Як ми мандрували" (Календар-альманах "Дніпро" на 1927 р., Львів, с. 118) пише таке: "Треба признати, що поляки заняли зичливу позицію до українців, хоч гніт чужої влади сильно відчувався, але на українцях це відбивалося менше, як на росіянах. Можна думати, що тут відіграв певну роль Головноуповноважений проф. Огієнко, що зумів зав'язати з генералом Крайовським добрі стосунки, тримався з гідністю і, як тільки міг, боронив українські інтереси".

11. МІНІСТР ІСПОВІДАНЬ
І ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНИЙ.
1920

Травень 1920

Усильна праця для організації церковного життя в Україні.

5.V.1920

Довудца першого полку шволежерів майор Ян Глоговський зайняв Київ.

6.V.1920

Повернення Армії УНР з “Зимового походу”.

7–8.V.1920

Польська 3-тя армія й Українська 6-та стрілецька дивізія полк. Безручка зайняли Київ.

8.V.1920

Урочистий католицький молебень на площі в Кам’янці з приводу взяття Києва. Присутні: ген. Крайовський і Головноуповноважений Огієнко. По молебні, виголошуючи промову, ксьондз сказав: “Ogzeł biały już nad Dnieprzem, Kijów — wtasa do swej Macierzy”. Ген. Крайовський перебив промовця. Головноуповноважений покинув урочистість.

10.V.1920

Другий наказ (ч. 104) міністра ісповідань про збори по всіх церквах на Український Червоний Хрест.

Травень 1920

Переїзд уряду, а також і Міністерства ісповідань, до Вінниці.

23.V.1920

Міністр ісповідань виїхав із Вінниці до Києва організувати там церковне управління.

24.V.1920

Урочистий в'їзд Симона Петлюри до Києва (з міністрів із Петлюрою був тільки І. Огієнко). Генерал Ридз-Смігли вітає Петлюру на двірці. Багатотисячні товпи народу по вулицях. Урочисте прийняття в домі Купецького зібрання.

Травень—червень 1920

Міністр ісповідань І. Огієнко 10 днів у Києві.

27.V.1920

Міністр ісповідань своїм наказом (ч. 6) затверджує на посаді комісара релігійних справ м. Києва І. С. Приймак-Приймачевського.

27.V.1920

Наказ (ч. 7) міністра ісповідань про організацію губерніяльної Церковної Ради в Києві.

29.V.1920

Призначення членів до Київської губерніяльної Церковної Ради: прот. о. В. Липківського, прот. о. Н. Шараївського, о. Ю. Жевченка, від губерніяльного комісара Київщини — В. Й. Крижанівського, від Всеукраїнської Церковної Ради — Т. К. Лященка.

Червень 1920

Київ. Ректор Київського українського державного університету проф. Г. Г. Павлуцький від імени групи професорів пропонує проф. І. Огієнкові стати ректором їх університету. Огієнко відповів, що ця справа тепер передчасна.

Червень 1920

Вінниця. Звільненого з Міністерства фінансів поета Володимира Самійленка приймає до себе на службу міністр ісповідань Огієнко.

Червень 1920

Перевезення з Києва до Кам'янця декількох видатних українських артистів на службу до Державного театру.

Червень 1920

Вінниця. Доклад міністра ісповідань Раді Міністрів про свою діяльність у Кам'янці як Головноуповноваженого. Рада слухала докладу з великим здивуванням. Постановила: уряду Головноуповноваженого не касувати й далі.

Червень 1920

Новий доклад про це саме міністра ісповідань самому Прем'єр-міністрові В. К. Прокоповичеві. Заява В. Прокоповича, що погляди уряду й погляди мін. Огієнка на польсько-українські взаємовідношення не в усьому однакові.

Червень 1920

Прохання Головноуповноваженого й міністра ісповідань про демісію. Директорія демісії не дала.

Червень 1920

Українські міністерства потроху налагоджують свою працю, але польська влада й надалі зноситься переважно з урядом Головноуповноваженого, чому цей уряд не припиняє своєї влади.

8.VI.1920

Другий наказ Міністерства ісповідань (ч. 133) Подільській духовній консисторії "негайно спо-

вістити все духовенство Подільської єпархії, що єпископ Пимен звільнений на спокій, а тому розпорядження його з часу звільнення не дійсні”.

9.VI.1920

Наказ (ч. 8) міністра ісповідань про організацію Подільської губернiальної Церковної Ради з місцем осідку в м. Вінниці.

9.VI.1920

Розпорядження Міністерства ісповідань про скликання в м. Вінниці церковного з'їзду на 4 і 5 липня 1920 р.

9.VI.1920

Виїзд українського уряду з Вінниці до Жмеринки; 15.VI. — в Проскурові; 21.VI. — в Кам'янці.

15.VI.1920

В Кам'янці-Подільському вийшло ч. 1-е неперіодичного видання “Вісник Міністерства ісповідань Української Народньої Республіки”.

23.VI.1920

Наказом міністра ісповідань (ч. 12) призначається новий склад членів Подільської єпархiальної Ради з дня 9.VI. 1920 р., з тимчасовим місцем осідку в м. Кам'янці-Подільському.

Кінець червня 1920

До міністра ісповідань прибув із Вінниці поет Володимир Самійленко з запитом, чи не служить він часом у Міністерстві ісповідань, як про це йде чутка.

Початок липня 1920

Обрання проф. Геращенка деканом сільськогосподарського факультету. Ректор І. Огієнко доручав

йому привести до порядку цілу справу університетського городу.

2.VII.1920

В Кам'янці-Подільському вийшло ч. 3-тє неперіодичного видання "Вісник Міністерства ісповідань Української Народньої Республіки".

2.VII.1920

Затверджено закона про українські церковні братства.

2.VII.1920

Закон про скасування духовних консисторій і заведення замість них церковних єпархіяльних рад.

4.VII.1920

Видача атестатів зрілости першому випускові української університетської гімназії для дорослих.

Початок липня 1920

Під натиском більшовиків армія відступає на захід. Усі знову готуються до евакуації.

8.VII.1920

До Головноуповноваженого прибув римо-католицький єпископ подільський Маньковський та ксьондз Носалевський і подарував Кам'янець-Подільському державному українському університетові цінну збірку латинських стародруків та старинних портретів.

8.VII.1920

О годині 12-й до Головноуповноваженого прибув Naczelnik Okręgu Podolskiego Bolesław Kraczkiewicz з двома своїми помічниками й урочисто заявив, що

передає владу над Кам'янцем і Поділлям до рук міністра Огієнка. На зазначення міністра, що тепер є вже український уряд із міністрами, відповів, що він того не знає.

8.VII.1920

Цивільна польська влада покинула Кам'янець-Подільський.

8–11.VII.1920

Людність Кам'янця-Подільського й околиць зносить свої книжки до бібліотеки державного університету. Наказ ректора університету І. Огієнка приймати книжки як дарунки, а не на переховання.

Рятування України

На тяжкій службі
своєму
народові

ІВАН ОГІЄНКО,

Професор Київського Університету.

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА.

Коротка історія культурного
життя українського народу.

БУКС, ЧИТАННЯ в УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

З малюнками і портретами
Українських діячів.

ВСТУП

Листопад 1919-го року — найтяжчий час в українській історії, власне в історії нашої визвольної боротьби за Україну. Велика революція 1917 року мало була підготовлена в Україні. Вона почалася й творилася в Росії, головню в Петербурзі, а в Україну неслася не революція, а вже революційні накази. Російська імперія і в час революції, й по ній в основі своїй оставалася в дійсності та сама: єдина, неподільна, панівна. Революція принесла тільки іншу ідеологічну підставу того самого, що було: Росія — це ніби добровільний союз окремих самостійних соціалістичних республік, але союз неподільний...

Так було наказано згори, з революційного Петербурга. Революційні — дуже слабенькі! — партії України пішли за російськими гаслами і виконували чужі накази, бо своєї виробленої “революційної” ідеології на початку не було, а коли й була, то тільки в думках зовсім не багатьох осіб. Спочатку, в 1917–1918 роках, в Україні панувала автономія, як своя ідеологічна форма державного устрою. Автономія з ким? З Росією. Так навчав проф. М. Грушевський, а всі йшли за ним.

І це була головна ідеологія початкової Центральної Ради. Українська інтелігенція була нечисленна, політично таки малосвідома, в своїй пере-

важаючій більшості міцно й сильно пов'язана з інтелігенцією російською. Свої українські партії тільки-но починалися, своєї виробленої традиції не мали й народу за собою ще не вели, а коли мали його, то небагато. Усі були провінціяли. Київ традиційно столицею ще не був, бо столицею — і то дуже міцною — таки справді був Петербург. Звичайно, крім часу давнього.

Київ диктувати належно ще не міг, довго по-зоставався провінцією — і то не революційною. Проте в Київ вливалися дальші провінціяльні ді-ячі, і тому це місто дало Грушевського, як голову Центральної Ради, а провінція дала Петлюру, як військового революційного двигуна її. Обидва за-хоплювали головню інтелігенцію, обидвох широкий народ розумів мало, бо був малосвідомий.

Була війна, піднявся проти неправди головню безправний солдат і голосно крикнув, що воюва-ти більше не може й не хоче. Його дуже спритно схопили в свої обманні руки російські комуністи й повели по лівосоціальної дорозі.

В Україні революційними були головню вій-ськові з'їзди: перший — 1917. V. 10–16; другий — 1917. VI. 18–23 і третій — 1917. XI. 2–12. Оці три військові з'їзди, що в більшості склалися з про-стих вояків, надали Центральній Раді революцій-ного духу, якого вона сприйняла по-чужому, бо в Українській революції головним було — націона-лізм, а в соціальних питаннях свого було мало, але було головне — земля.

Революційний Петербург чи Петроград скоро обернувся в комуністичний, советський, солдат-сько-селянський, який став голосно й наказово ви-конувати свої накази для всієї Росії: “Вся влада — в руки солдатсько-робітничо-селянським Советам!”

“Земля — селянам! Фабрики — робітникам!”, а в кінці — “Граб награбленное!”

Усі були змучені безконечною війною, яку на своїх плечах ніс головно простий безправний народ. І цей “простий народ” легко й довірливо пішов за комуністичними гаслами, які він добре розумів, а гасла національні були йому аж надто малознані. Український народ до національної революції підготовлений належно не був.

І тому український народ у масі своїй таки покладался на крайні комуністичні гасла, а українська інтелігенція — на демократичний націоналізм. Центром усього питання відразу стала земля, а Центральна Рада якраз із цим питанням найбільше воловодилась і відтягала.

І скоро-скоро російські комуністи головною методологією своєї праці обрали обман і насилля, і ця метода найголовніша в комуністів і до сьогодні: ціль виправдує методи праці. Навпаки — і Центральна Рада, і Гетьманат, і Українська Народна Республіка — хотіли бути і були правдивими європейцями, і обману й насилля в своїй праці не вживали.

Комуністи при допомозі насилля та обману (диктатура) помалу захоплювали всю Україну, і все одною метою: вони опиралися на крайні гасла і при допомозі військового насилля та обману два—три активних комуністи захоплювали село — містечко — місто. Національні елементи християнської культури були аж надто пасивні, і, звичайно, сиділи тихо, а на всяких зборах їх завжди переконали крайні комуністи.

Одною з головних причин, чому Українська держава таки не могла відразу вдержатися на своїй рідній землі, безумовно, було те, що початкова Українська революція пішла без своєї церкви, не звернула на неї належної уваги. Український народ у своїй істоті релігійний і міцно прив'язаний до православної церкви. Нашу церкву сильно хитали й не визнавали російські соціалістичні партії, а за ними ці ж партії й українські. І треба ствердити, що початкова революція в 1917–1919 роках все сильно й руїнно виступала проти церкви й непокоїла її. Через це і Українська революція 1917–1918 років буяла без церкви, навпаки — часто виступала проти неї. Церква й народ були в руках духовенства, а революційна інтелігенція була проти духовенства.

Українське духовенство було цим сильно вдарене й розгубилося... Його більшість в Україні була таки своєю, національною, хоч не вся політично свідомою. Ця більшість відразу приставала до своєї національної ідеології, але її саму “не приймали”... Рідне духовенство було ніби чуже в перетворенні України, а це було тільки комуністичним насиллям!..

Власне це було найбільшою недочакою Української національної революції.

Національне духовенство було свідоме своїх національних завдань, але свого національного проводу й організації не мало. Проте молоде духовенство в масі своїй було в нас національне — принаймні, воно починало вже розуміти українську національну ідеологію.

По вибуху революції в Київ року 1917-го приїхав із Росії архієпископ калузький Олексій Доронич, свідомий українець. Стрівся я з ним

ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО

Рятування України

НА ТЯЖКІЙ СЛУЖБІ СВОЄМУ
НАРОДОВІ

Видання друге, доповнене

Видання Товариства "Волинь"

1968

ВІННІПЕГ

Обкладинка канадського видання
книги "Рятування України"

і познайомився в бібліотеці Києво-Печерської лаври. Він мене шукав, а в Лаврі я часто бував. І він відразу став говорити зо мною про українізацію церкви — ця тема тоді вже була найпершою, а я якраз працював над нею. Я довго говорив архієпископу Олексієві про необхідну якнайскорішу потребу національної організації духовенства, бо церква мусить горувати в Україні. Архієпископ Олексій у всьому зо мною погоджувався. Тоді скрізь панували “ради”, і я говорив, що духовенству треба неодмінно закласти Церковну Раду, і нехай вона бере в свої руки справи Української церкви, адже єпископат цього не зробить, бо мало розуміє справу і в більшості він не з нами.

Початки Церковної Ради в Києві саме вже зачиналися, і архієпископ Олексій багато в цьому допоміг. Церковна Рада склалася, але працювала несміло й мало, єпископат був проти неї.

Жив я тоді, року 1917-го, в Києві, на вулиці Дорогожицькій 21. У грудні цього року завітали до мене троє осіб, усі члени Церковної Ради, посланці від неї: архієпископ Олексій Дородниця, о. Макарій Крамаренко і один диякон. Вони повідомили мене, що Церковна Рада виставляє мою кандидатуру на генерального секретаря церковних справ до Центральної Ради. Чи я згоден зайняти цю посаду?

За звичаєм, я перше відмовлявся, але вкінці погодився. Умовилися, що завтра вони відвідають Голову Центральної Ради проф. Михайла Грушевського і будуть просити його запровадити в Центральній Раді окремий Секретаріят ісповідань з професором Іваном Огієнком на чолі його.

Другого дня ці три особи були в мене знову і з великим сумом розповіли таке:

— Були ми сьогодні на прийнятті в Центральній Раді, у проф. М. Грушевського. Довго ми просиділи в почекальні, він нас усе не приймав. Нарешті прийняв. Говорили йому ми всі троє, доводили, що в Центральній Раді повинен бути Секретаріат (Міністерство) ісповідань, і на його голову вони в імені Церковної Ради виставлять кандидатуру професора Київського університету Івана Огієнка.

Голова Центральної Ради, проф. М. Грушевський, тоді офіційно вже був членом соціал-революційної партії, що церкви не визнавала. Він уперто мовчав і слухав... Нарешті коротко відповів:

— Обійдемося без попів!..

І знову мовчав... Ми йому сильно доводили, що церква — душа українського народу, що український народ церковний, що при допомозі церкви піде легше відродження України...

А Грушевський уперто мовчав, і говорити з нами більше не захотів...

Не видержав архієпископ Олексій і перервав свою розмову рясними слізьми...

Відходячи від мене, всі троє ще раз сказали мені:

— Обійдемося без попів!..

Старий архієпископ пильно поглянув мені в очі і запитався:

— Чи ж обійдемося?..

Я відкрито й свідомо відповів:

— Ніколи!..

І це “Обійдемося без попів!” пішло по всьому Києву...

Якраз тоді в Києві відбувався церковний Собор, і його президія, на прохання духовенства, запросила мене прочитати під Новий рік, 13 січня 1918 року, ввечері на Соборі доклада про Україн-

ську церкву. Я погодився зробити виклад на тему “Відродження Української церкви”.

На виклад я прибув своєчасно. Величезна зала Собору переповнена духовенством. Було, як у вулику. Спереду сиділи три архиєреї, з головою, архиєпископом Євлогієм. Я зайняв місце на окремій високій катедрі — молодий (35 літ мав тоді), енергійний, говорити вмію. На два боки обклався стародруками, вірними свідками нашої старої правди-вої Української православної церкви.

Це був мій один з найкращих і найсильніших викладів. Я давав численні факти і доводив тут же відповідним стародруком. Мій виклад звався “Відродження” Української церкви, а не запровадження її. “Нічого нового я не пропоную — хочу повернення України до того, що було вже в нас, але росіяни помалу нам вивели його...” Виклад був державного характеру.

Спочатку духовенство сприймало мій виклад спокійно, а трохи пізніше почало радісно реагувати сильними оплесками... Дві години я викладав і свого повно досяг: ясно показав, що Українська православна церква була, новин ми не заводимо!..

Закінчив я під бурю оплесків духовенства... Всі встали, встали й єпископи, й усі оплескували...

І раптом група українського духовенства почала співати українського гімна “Ще не вмерла Україна”... Спочатку несміливо й неодноразово, але за хвилину вся зала загриміла, і з зорями в очах підхопила гімна!.. Це була найрадісніша хвилина всього мого життя!..

Усі відчували: історична хвиля в Українській православній церкві!

Три єпископи підійшли й поцілувалися з мною...

У своєму викладі я пильнував бути державником, а не революціонером!

Архиєпископ Євлогій голосно проказав, що він годиться на такий проєкт відродження Української церкви!

Виклад мій був вдалий і плідний. Архиєпископ Євлогій запросив мене стати членом Собору, в секції Богослужбових книжок. Я погодився.

Виклад цей дав високо добрі й основні наслідки, бо показав відразу й ясно головну дорогу нашої церковної праці: відродження церкви, а не творення нової, не українізація церкви, а її відмосковлення...

Це відразу вибило ґрунт з-під ніг тим крикунам, що скрізь кричали “українізація”, звучи її неканонічною!.. Я показав у викладі, що обмосковлення Української церкви було неканонічне!..

* * *

Обман і насилля — головні двигуни комунізму ще й сьогодні. Зрештою комуністи цього не хочуть, і своє правління правдиво звать диктатурою, ніби “рабоче-крестьянская диктатура”, хоч вона і не робітнича, і не селянська, а тільки партійна — обманна.

На кінець 1919 року відновлена Українська держава була загукана, обманена, із рідної хати була вигнана головно комуністами. Уряд УНР осівся на довше на південному заході, в Кам’янці-Подільському, дуже вигідному для цього місті, в якому вже була пророблена велика українізаційна глибока робота, бо там осівся Український державний університет. Але на листопад 1919 року матеріальні сили Української Народної Республіки зовсім

ослабіли, і вона мусила переходити за кордон, як ідеологічний центр Української держави. З урядом і патріотична армія.

Але трапились події, які фізичний кінець Української держави задержали на цілий рік, власне на час від 16 листопада 1919 року по 9 липня 1920 року, і цим дали змогу держатися ще й далі. Це окрема доба в історії нашої визвольної боротьби, доба т. зв. Головноуповноваженого уряду УНР міністра, якому була передана вся влада в Україні. Це високоважлива доба, в нашій історії зовсім ще не вияснена.

І я, фактичний діяч і виконавець цієї доби, власне та особа, що її тягла на своїх плечах і відповідальна за неї, хочу хоч коротко розповісти тут про неї.

Я мав намір видати про цю добу окрему книгу, але мої сили і вік (починається 86 рік життя) не дають мені змоги виконати свій замір.

* * *

Нижче подається тільки коротка хронологічна канва головної праці Головноуповноваженого міністра Івана Огієнка, складена ще року 1935-го в Варшаві. Дати цієї хронологічної канви взяті головню з моїх особистих “Записок”, з “Денника” та з урядового листування, які тоді були в автора в Варшаві. Це мої джерела!

Цю хронологічну канву подаю як перевірений фактичний матеріал для написання історичної монографії про цю високоважливу історичну добу нашої визвольної боротьби, роки 1919–1920.

При Головноуповноваженому міністрі позоставався в м. Кам’янці-Подільському на весь час державний контролер Іван Кабачків зо всіма своїми

урядниками. Він постійно контролював усі видатки державної каси та витрати Головноуповноваженого міністра. Він здіймав з нього офіційну відповідальність за витрати на всіх ділянках управління.

Література про цю важливу добу історії української визвольної боротьби зовсім мала. Важніші документи про ці події, які тут згадуються, видрукував ад'ютант Головного Отамана Симона Петлюри сотник Олександр Доценко в своїй документальній праці "Літопис Української революції" (1924 рік, т. II, книга V, Тарнів).

Див. ще скрентонську "Народню Волю" 1936 року за березень-квітень, статті Н. Григорієва "Поляки на Україні. Українсько-польські відносини в історичній перспективі".

Ісак Мазепа, Прем'єр-міністр того часу у своїй праці "Україна в огні й бурі Революції" 1917–1921 років" присвятив цій добі XVII розділ тому II, с. 188–197, але цілоти доби він не охоплює, та й був він тоді в центрі, в Кам'янці, тільки деякий недовгий час.

Проф. Іван Огієнко. Мое життя: автобіографічна хронологічна канва. На тяжкій службі народові // Наша Культура. — Варшава, 1936 р., кн. 7, с. 554–557, кн. 8–9, с. 628–636 і кн. 10, с. 710–712. Тут були подані події в хронологічному порядку, а в цій книзі вони передруковуються значно доповнені й розміщені за змістом їх: Це власне було перше видання цієї праці.

Проф. Іван Огієнко. Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920-го року // Наша Культура. — Варшава–Львів, 1936 р., кн. 5 (14), с. 321–331.

I

ПЕРЕД ПОЛЬСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

1919. XI. Поляки наступають на Україну, про що кілька місяців іде дискусія. Жодного п и с а - н о г о договору з урядом Української Народної Республіки, що перебував тоді в Кам'янці-Подільському, поляки не склали. Польський уряд вів себе дуже підозріло й зовсім не зважав на те, що робилося в Варшаві на верхах. Не виключено було, що Польська армія, зайнявши Кам'янець-Подільський, арештує Директорію та уряд УНР. Тому й Директорія, і уряд її постановили покинути Кам'янець-Подільський, усіх урядовців позвільняти (їх було біля 5000 осіб), а самим виїздити, куди можна...

Куди, коли большевики стояли вже на границях Поділля? Українська армія так само має розсипатись...

Усі опинились в безвихідному тяжкому становищі...

І більшість Директорії, і майже вся Рада Міністрів склалися з соціалістів (соціал-демократів та соціал-революціонерів), які тоді склали таку ідеологію: вони, як соціалісти, офіційно з поляками співпрацювати не можуть, тому кидають Україну, а Польська армія входить до неї. Хто з уряду хоче, нехай позостається в Україні чи в Кам'янці, але офіційно співпрацювати з поляками, як соціаліст, не може...

Головний Отаман Симон Петлюра не погоджувався з цим, але це не допомогло...

Постановили: нехай позостається непартійний міністр сам і рятує Україну...

Відновлена Українська держава мала тимчасово спинитися... Прийшов кінець...

З цим рішуче не погодився міністр ісповідань (перше міністр освіти) проф. Іван Огієнко, і на зборах заявив Директорії й Раді Міністрів, що кидати Україну — це зрада. Він пропонує передати всю владу у цей такий тяжкий час одному обраному Головноуповноваженому міністрові, передати йому всю владу, і нехай він позостається в Україні й рятує її перед напасниками поляками, як може... І ніяк не можна позоставляти України без уряду, бо все впаде, як тільки УНР покине Україну. І піде агітація: “Український уряд покинув Україну!..”

Позостатися в Кам'янці й боронити Україну до останку ніхто не погодився — всі міністри кидали Україну. Погодився тільки один міністр ісповідань — проф. Іван Огієнко, він же й ректор місцевого державного українського університету. Проф. І. Огієнко до жодної партії не належить, він тільки учений і буде боронити Україну перед поляками до кінця! Він згоден віддати життя своє за Україну...

Уся Директорія й вся Рада Міністрів одногосно погодилися з думкою міністра Огієнка і всі одногосно обрали його на Головноуповноваженого уряду УНР міністра, як керівника всієї вільної України.

Але жодної писаної інструкції для праці йому не дано. “Робіть, що буде потрібно й можливо!” — говорили йому члени Директорії та міністри уряду... “Нехай Вам Бог допомагає!”

Ситуацію найбільше зрозумів, здається, член Директорії Федір Швець. Він найбільше умовляв мене прийняти становище Головноуповноваженого уряду.

— Ми всі соціялісти, тому повинні покинути Україну, бо поляки нас виарештують, — говорив Федір Швець. А Ви головно вчений, Ви професор, ректор університету, з Вами поляки будуть рахуватися... Та Ви їй показали вже себе, як міністр, трудолюбивим та ініціативним... Позостаньтеся!

Головний Отаман Симон Петлюра все це підтвердив і так само сильно настоював на цьому.

І я погодився прийняти на себе уряд Головноуповноваженого міністра, як заступника всього уряду України.

II ГОЛОВНОУПОВНОВАЖЕНИЙ МІНІСТР ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО

1919. 15.XI. Субота. Кам'янець-Подільський. Призначення міністра ісповідань проф. Івана Огієнка Головноуповноваженим міністром уряду Української Народної Республіки. Ніякої писаної інструкції Головноуповноваженому не дано. “Робіть, що буде потрібно”, — наказала Директорія. Міністр Огієнко заступає Директорію та уряд УНР і позостається в Кам'янці. Терен його діяльності — уся Україна, вільна від ворога.

1919. 16.XI. Довга конференція Головноуповноваженого міністра Івана Огієнка з Головою Директорії Симоном Петлюрою. “Не знаю, що буде далі... Полякам не вірю, з ними писаної умови нема, не дають... Бережіть Україну, як зможете”, — сказав С. Петлюра...

Із Кам'янця-Подільського він виїхав 16 листопада перед полуднем.

1919. 16.XI. Неділя. Година 5—7 вечора. Конференція Головноуповаженого міністра Огієнка з Прем'єр-міністром Ісаком Прокоповичем М а з е - п о ю. Мазепа заявив, що зовсім нічого не знає про умови, на яких Польське Військо займає сьогодні Кам'янець. Головноуповноважений нехай робить, як вимагатимуть обставини, — “ви маєте необмежені права”.

Між іншим, умовлено, що вільні помешкання для Польського Війська та військової польської влади вкаже губерніяльний комісар Поділля Микола Кондрашенко (с.-р.), що позостається в Кам'янці й який прийшов на кінець цієї конференції. Ісак Мазепа сказав мені: “Бороніть Україну від поляків, як можете... А ми їдемо в Проскурів, а далі — нічого не знаю”.

ІІІ УРЯД ПОКИДАЄ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

1919. 15.XI. Субота. Уночі з 15 на 16 XI. виїхав із Кам'янця-Подільського диктатор ЗОУНР д-р Антін Петрушевич зо своїм управлінням, позоставивши біля університету багато скринь різного майна й листа до ректора університету проф. І. Огієнка прийняти те, як дарунок університетові.

1919. 16.XI. Неділя. Виїзд із Кам'янця-Подільського Директорії та уряду Української Народної Республіки й небагатьох вищих урядовців. Головна маса урядників та військових позоставилися в Кам'янці при своїх установах. Уряд УНР виїздив, своїх урядників про це офіційно не сповістивши.

Дехто з міністрів і урядників пізніше вернулися до Кам'янця.

1919. 16.XI. О год. 9-й вечора покинув Кам'янець-Подільський останнім Прем'єр-міністр Ісак Мазепа, попрощавшись з Головноуповноваженим міністром.

Кам'янець-Подільський у листопаді 1919 року був переповнений мешканцями-втікачами. Сам собою невеликий, він мусив прийняти до себе урядовців, які приїхали в Кам'янець разом з урядом УНР. Урядовців було аж надто велике число, тисяч із п'ять, бо до Кам'янця взагалі збиралися всі, хто вже покуштував нової советської влади. Директорія, а особливо Симон Петлюра, завжди вимагали від міністрів звільнення цих урядовців, чи “скорочення міністерства”, як тоді говорилося. Але реально таке скорочення тяжко було зробити, бо більшість урядовців були привезені ще з Києва, або втекли звідти, і викинути їх на чужині, то було кинути їх на голодування.

Це було високо тяжке завдання того часу!

Друга класа мешканців Кам'янця-Подільського були військові, головні старшини. Військове міністерство взагалі було перевантажене і на жодні скорочення не годилося. У Кам'янці перебувало чимало різних “отаманів”, які тут тільки формували свої частини.

І раптом — Директорія й уряд УНР покинули Кам'янець... Враження було, як від розірваної бомби... “А що ж з нами?” — питав кожен... Настрій був високо тяжкий...

Позосталі працювали при своїх міністерствах та при своїх установах. Тепер усе це рушилось і закипіло... Куди виїздив уряд — ніхто твердо не знав. Знали, що Директорія “втікає” на Захід, а міністри,

в більшості партійні соціялісти, відкрито казали: “Десь розсіємось поміж народом... Нам до цього не звикати...”

І пішли тяжкі нарікання та прокльони і на Директорію, і на уряд. “Нас покинули на голод... Покинули всю Україну на поталу... Самі з грішми повтікали...”

Мені треба було великих сил триматися в цьому морі незадоволення...

Настрій був надзвичайно тяжкий та непевний. Ходило безконечне число пліток... Але коли всі довідалися, що Директорія й уряд позоставили в Кам'янці міністра Огієнка як свого Головноуповноваженого, то помалу почали заспокоюватись і добирати правди.

Директорія й уряд, а особливо Прем'єр-міністр Ісак Мазепа, створили теорію, що їхні соціялістичні переконання не дозволяють їм перебувати відкрито на території, окупованій поляками. “Зникнемо, а там будемо бачити, що робити...”

І Директорія та уряд “позникали”... А Кам'янець позостався на непевність та на неймовірні плітки...

Для Головноуповаженого міністра позосталася найтяжча Голгота! Треба було не тільки вести належну політику з поляками, що вступали в Кам'янець, але найперше прогодувати армію незабезпечених урядовців!..

1919. 16.XI. Неділя. Я зібрав багатьох вищих урядників та голів важливіших установ і всіх поінформував про наше політичне становище. Кам'янець займають поляки, ніби як приятелі, але можна чекати всього...

Усі українські установи, усі школи, пошта, вся поліція (міліція) і т. ін. працюють нормально

і мають постійний зв'язок зо мною. Я мешкав, як ректор університету, в ньому.

У цей же час генерал М. Омелянович-Павленко закінчував свою підготовку до т. зв. Зимового Походу, який і розпочав 6 грудня 1919 року. Він цим відтягнув багато-багато військових з Кам'янця-Подільського.

Що тільки можна було дати, я дав для цього походу. Військові поспішали вийти з Кам'янця, щоб не було сутички з поляками.

IV ПОЛЯКИ ЗАЙМАЮТЬ КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКИЙ

1919. 16.XI. Неділя. О годині 11-й вечора VII Польська дивізія генерала Крайовського зайняла Кам'янець-Подільський. Писаної умови про зайняття не було — була тільки якась словесна умова з польським зв'язковим офіцером капітаном В. Чарноцьким (О. Доценко. Літопис Української революції. 1924. Т. II, кн. 5, с. 127).

Поляки вперто пускали поголоски, ніби вони прийшли на запрошення українського уряду, — це була явна неправда, цього на письмі не було!

Населення в своїй масі було явно вороже наставлене проти поляків і стріло їх повною темрявою: рішуче скрізь і рішуче всі мешканці погасили світло... Поляки сунули по Кам'янцю, як по вимерлій пустелі...

Головна вартова телефоністка, на моє зарадження, цілу ніч інформувала канцелярію Головноуповноваженого про всі рухи Польського Війська, а вартовий у канцелярії повідомляв про все міністра.

Кожен більший рух Польського Війська в Кам'янці я знав.

1919. 17.XI. О год. 4-й вранці прибув до Головноуповноваженого поляк, полковник, представник військової польської влади, з запитом, де приготовлені помешкання для війська. Головноуповноважений вислав свого урядника з ним до губерніяльного комісара Поділля М. Кондрашенка, який мав списаними приготовлені казарми. Але виявилось, що той уночі виїхав, нікого про це не повідомивши і нікому своєї влади не передавши. Це сильно пошкодило престижеві української влади... І Польське Військо почало само брати собі потрібні помешкання. Частина цих помешкань я знав.

1919. 17.XI. Міністр Огієнко призначив п. Білинського (галичанина) заступником губерніяльного комісара Поділля, бо попередній покинув свою посаду й Кам'янець.

І новий губерніяльний комісар став організувати своє управління і вносити хоч який порядок в розміщення нової армії й нової влади. Звичайно, це трохи допомогло.

V ЕКСПЕДИЦІЯ ЗАГОТОВКИ ДЕРЖАВНИХ ПАПЕРІВ

1919. 17.XI. Прийшов мені телеграфічний наказ Ради Міністрів УНР з Проскурова, щоб міністр Огієнко, як Головноуповноважений, негайно знищив Експедицію Заготовок Державних Паперів, а всіх урядовців та військових, що лишилися в Кам'янці-Подільському, звільнив зо служби. Телеграму підписали: С. Петлюра та І. Мазепа. Міністр Огі-

енко цього розпорядження не виконав свідомо, порахувавши його непорозумінням.

Це була подія великої ваги, бо в Кам'янці-Подільському зібралася сила-силенна урядовців. Пізніше С. Петлюра вияснював мені, що це зарядження зроблене було для полегшення мені правного стосунку до всіх урядовців, — цебто звільнення їх взяла на себе Рада Міністрів у дорозі.

Я зробив зарядження, що всі державні установи зо своїми урядовцями працюють нормально й далі. Я викликав до себе директора Експедиції Заготовки Державних Паперів, наказав йому провадити нормальну свою працю і бути в постійному зв'язку зо мною.

1919. 17.XI. Поставлення таємної варти в Експедиції Заготовок Державних Паперів, щоб на перший приказ міністра Огієнка знищити їх, якщо поляки силою хотіли б їх захопити.

1919. 17.XI. Переговори й телеграми міністра Огієнка з вищою військовою польською владою про правне забезпечення Експедиції Заготовок Державних Паперів. Директору Експедиції було наказано в жодному разі не здавати своєї установи полякам, а зо мною мати безперервний телефонний зв'язок. Я його повідомив, що домагаюся від польської влади дозволу на цю Експедицію.

1919. 21.XI. Видача міністрові Огієнкові Охоронної грамоти від вищої військової польської влади на Експедицію Заготовок Державних Паперів й дозвіл і далі друкувати українські гроші.

Цим урятовано було рештки державности України, а всі українські урядники і всі школи мали забезпечену нормальну платню.

Це було велике досягнення, яке міністр І. Огієнко вирвав від поляків. Польська влада дала дозвіл

на працю Експедиції, не обдумавши, яке це буде мати державне значення. Пізніше польська влада не раз пробувала це своє розпорядження хоч обмежити, але мало вдалося.

Українські банкноти в той час вільно ходили по всьому Поділлі і стояли вище від банкнотів польських.

Виявилось, що Експедиція має величезні готіві суми, і я маю підстави не звільняти урядовців, а стріти поляків у повному порядку всіх державних українських установ.

У дальших подіях це мало величезне значення, бо були державні гроші для продовжування праці, а це спасло державність від передчасного скону. Це допомогло:

1. Усі школи оплачувати.
2. Не звільняти тисячі державних урядовців на голодування.
3. Держати й організувати тисячі військових та Юнацьку військову школу. (Це особливо важливе!)
4. Не закривати й не відривати від праці центральних українських урядів.
5. Посилати помітну реальну допомогу науковим установам м. Києва, звичайно, таємно.
6. Посилати великі суми в Варшаву, коли там організувалася і працювала Українська Дипломатична Місія і коли туди приїхав Симон Петлюра й став керувати нею.
7. Провадити Український державний університет з тисячами студентів. Серед студентів дуже багато було з Галичини — вони тут рятувалися від поляків. Їх треба було не тільки прогодувати, а й зберегти від польської розправи.

VI
ОРГАНІЗАЦІЯ РАДИ
ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНОГО
МІНІСТРА

1919, листопад. Створення Ради Головноуповноваженого Уряду УНР як дорадчого органу при Головноуповноваженому. До цієї Ради входили представники від усіх тодішніх українських партій, а саме: бувший Державний секретар Михайло Афанович Корчинський, бувший Прем'єр-міністр Всеволод Голубович, бувший міністр Іван Липа, О. Ковалевський, адвокат з Галичини д-р Степан Баран, І. І. Кобза, Михайло Білинський, М. Клименко, М. Баєр та ін.

Усі важливі рішення Головноуповноважений робив тільки по нараді з цією Радою.

Спочатку Рада працювала безперервно, потім збиралася двічі, пізніше раз тижнево, а ще пізніше — у міру потреби. Усі члени Ради мали державне утримання. Поляки вважали цю Раду за український парламент і перешкоджали їй працювати, чим тільки могли.

Організація Ради Головноуповноваженого мала велике значення і дала цінні наслідки, хоч вона сильно лякала Директорію в Варшаві, особливо С. Петлюру, зовсім безпідставно.

У найтяжчий час визвольної боротьби за Україну на чолі її стала Рада з видатних осіб. Я не позостався самотнім!

Ця Рада надавала сил Головноуповноваженому, бо в найтяжчий час він мав поважне опортя в боротьбі проти поляків, що захопили Україну.

Але в цій Раді спочатку перевагу мали соціалісти, які скоро побачили, що Головноуповноважений

міністр є потрібний, але безпартійний. Та вони вважали незручним, що на чолі позostalої України, як її вища влада, стоїть не соціяліст і не партійний. Були вони спочатку і проти якої-будь співпраці з поляками. Їхня ідеологія була спершу творити хаос, щоб у ньому поляки були побиті...

Незабаром Рада поповнилася референтами окремих установ. Соціялісти відтак позostалися в меншості, але свого наставлення до Директорії й уряду не змінили. Це сильно било державну спроможність України.

1919. XI. Предложення Головноуповноваженого панам М. А. Корчинському, І. І. Кобзі та І. Л. Липі стати заступниками його, бо йому самому тяжко працювати, а великої й відповідальної праці аж надто багато. Усі відмовились, указуючи на непевну політичну ситуацію.

Уже йшла явна агітація: оголосити Директорію й уряд УНР скиненим, бо вони покинули Україну...

1919. XI. Скарга міністра Огієнка до Ради Головноуповноваженого, що ті представники соціялістичних партій (с.-д. та с.-р.), що працюють у Раді Головноуповноваженого, поза нею ведуть неперебірливу в засобах розкладову агітацію проти Директорії та уряду УНР як усно, так і письмово в есерівському кам'янецькому деннику "Трудова Громада", а це сильно шкодить українській справі взагалі й осміщує Головноуповноваженого в очах чужинців.

Рада осудила цю діяльність соціялістичних партій, а міністрові Огієнкові висловила своє повне довір'я. Міністр Всеволод Голубович урочисто прирік, що здержить своїх від агітації, але обіцянки не виконав.

Взагалі серед партійних українців згоди й єдності не було. Соціялісти виразно твердили, що Україна мусить бути тепер соціялістичною.

Пізніше Головноуповноважений намагався перетворити Раду в український парламент, але польська влада до цього не допустила. Проти перетворення Ради на український парламент рішуче став і Голова Директорії Симон Петлюра — він радив не дратувати поляків.

А працювати Головноуповноваженому ставало все тяжче, бо поляки поводитися в Україні, як у завойованому краї... Насильства та гвалти поляків були щоденні.

1920, лютий. Запрошення бувшого товариша міністра освіти Петра Холодного товаришем Головноуповноваженого. П. Холодний радо погодився і став працювати. Він відтягнув працю по справах освіти і в Раді Головноуповноваженого не раз виступав проти розкладової праці інших.

VII ОРГАНІЗАЦІЯ УРЯДУ ГОЛОВНОУПОВНОВАЖЕНОГО

1919. XI. У Кам'янці-Подільському й далі перебували всі міністерства УНР, і при кожному з них працювало багато урядовців. Урядовці ці в своїй більшості виїхали ще з Києва разом з евакуацією міністерств і вкінці (по Вінниці) опинилися в Кам'янці-Подільському.

Директорія завжди була проти цього надмірного обтяження міністерств. І на засіданнях Ради Міністрів С. Петлюра часто ставив справу звільнення урядовців на три чверти, позоставити тільки чверть

їх. До цього С. Петлюра завжди додавав: “І так само зменшити на три чверти склад наших по- сольств за кордоном!..” Дійсно, за кордон виносився кожен, хто міг, а вдома працювати було аж надто трудно... На ці пропозиції Голови Директорії Рада Міністрів завжди мовчала — ніхто не відважувався “розігнати” урядовців.

Таке намагання “розігнати” урядовців було тільки незнанням діла та зневірою в воскресення України. Як міністр, я завжди був проти звільнення урядовців — завжди вказував на краще використання їх, а не на розігнання.

Коли Директорія й уряд виїхали з Кам’янець-Подільського, Головноуповноважений скликав старших урядовців до університету і в університетській величезній залі оголосив їм, що всі українські установи зо своїми урядовцями позостаються на праці, праці не переривати, всім буде платитися нормально за працю, як це і досі було.

Це оголошення Головноуповноваженого цілком заспокоїло урядовців, вони воскресли на душі і приступили до праці.

Головноуповноважений видав зарядження, що твориться уряд Головноуповноваженого, який складається з великого числа окремих референтур зо всіх ділянок державного життя: референтура Військових справ, Освіти, Ісповідань, Юстиції, Земельних справ, Шляхів, Пропаганди, Промисловости й т. ін., Державного контролю. Кожен урядовець обов’язаний реально працювати в своїй референтурі.

Крім цього, урядовці мають обрати найстаршого серед себе, який буде референтом тієї чи іншої справи в Раді Головноуповноваженого, буде відповідати за працю всієї референтури і в міру потреби

буде докладати Головноуповноваженому про стан праці своєї референтури.

І тисячі урядовців були заспокоєні й забезпечені працею та прожитком. Багато урядовців були приділені до інших установ, особливо до університету, бо там завжди бракувало працівників.

Коли всі референтури організувалися, Головноуповноважений увів референтів до складу Ради Головноуповноваженого. Це значно підсилило Раду, а головне — надало Раді характеру державного й більше ділового. Соціалістичні голоси в Раді стали значно спокійнішими.

Я голосно говорив, що Директорія й уряд УНР вернуться до Кам'янця і застануть готовий апарат для праці, — і Україна воскресне! Говорив так, бо вірив у це...

1919. XI. Організація півурядового безпартійного демократичного денника “Наш Шлях”, редактор міністр пошт і телеграфів Іларіон Федорович Косенко. Видача коштів на цей орган. Редакція містилася в помешканні Українського клубу й чесно виконувала завдання Українського уряду.

Організація свого органу була ділом дуже потрібним і дуже корисним. Соціалісти мали свою “Трудову Громаду”. Крім цього, соціалістична “Трудова Громада” іноді виступала з різкою критикою Директорії та уряду УНР, а це йшло на руку ворогам України та полякам.

Головноуповноважений заклав “Наш Шлях”, біля нього згуртувалися всі помірковані й ширили чисту українську ідеологію, чого дуже потребувало населення і час.

1919, середина грудня. Головноуповноважений призначає голову земської Управи Віктора Кін-

дратовича Приходька губерніяльним комісаром Поділля.

Це призначення було дуже потрібне, бо треба було організувати все Поділля, і нічого не можна було позоставляти без догляду. При губерніяльному комісарі склалося велике управління, воно провадило реальну працю по всьому Поділлі.

VIII БЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

1919. XI. Головноуповноважений призначив генерала Олександра Федоровича Колодія референтом військових справ і доручив йому всебічну організацію військової справи старшин. Аж до своєї смерти (від тифу) генерал сумлінно й старанно виконував свої обов'язки, і військових таки організував. Була створена велика референтура Військових Справ.

Військовиків було дуже багато, і багато з них були без жодного діла. Я став на тому, що їх треба неодмінно організувати, вишколювати і кожного берегти для потреби. С. Петлюра з Варшави, зайнятий іншою справою, не міг належно відзиватися.

Генерал Олександр Колодій був людиною працюютою й кристально чистою і безпереривно працював для організації війська. Помер у Кам'янці від тифу 1920 року, 20 квітня.

1919. 8.XII. Військовий міністр, генерал М. Омелянкович-Павленко цього часу склав потрібну групу військовиків і вирушив з ними на північ. Це початок Зимового Походу.

1919. 1–14.XII. Почалися довгі переговори Головноуповноваженого з польською владою про конечність нормального існування Української військової Юнацької школи в м. Кам'янці. Поляки були рішуче проти цього.

1919. 15.XII. Керівництво дивізії відмовляє дозволу на організування Української військової Юнацької школи. Головноуповноважений протестує проти цього.

1919, грудень. Головноуповноважений нарешті добуває згоду вищого Польського уряду в Варшаві на Українську військову Юнацьку школу і доорганізовує її, видаючи на це великі кошти. Цим був збережений військовий осередок — при школі було багато старшин, вона завжди була переповнена юнаками.

Юнацька школа стала офіційним центром військових справ — дала приміщення для багатьох старшин і для сили-силенної військових юнаків.

“Правда, — казав міністр І. Огієнко, — з дозволу поляків у Кам'янці вже почато формування українських військових відділів під командою от. Олександра Шаповала й полк. Шандрука. Але боюся, що справа з цими формуваннями далеко не піде. Хоч командуючий Польським Військом у цьому районі, ген. Крайовський, ставиться прихильно до цієї справи, але не він є тут рішачим чинником з боку поляків” (І. Мазепа. Україна в огні й бурі революції. Т. II, с. 189).

Військові в Кам'янці сильно лякали поляків.

1919. 15.XII. Листовне пропозиція польської влади через коменданта міста майора Боруту, щоб усі старшини Української армії від'їхали для формування Української армії до Ланцута. Головноуповноважений заявив, що він цього виконати не може

без писаного наказу Головного Отамана Симона Петлюри. Це був підступ польської влади знищити українське старшинство.

1919. 15.XII. Наказ Довудства групи ген. Крайовського ч. 7527/IV про концентрацію офіцерів "byłej Armji Ukraińskiej" в Домб'ї.

Це було те саме. А С. Петлюра в Варшаві мовчав, і ніяких повідомлень не присилав... Утворювалась дуже тяжка ситуація... Можна було втратити й рештки своєї Армії... Головноуповноважений опинився в тяжкому стані, бо готовилась для військових якась пастка...

1919. 21.XII. Оголошення коменданта міста майора Борути, щоб 24. XII усі старшини Української Армії зібралися для відправки їх до Домб'я, де ніби Отаман Симон Петлюра формує нову Українську Армію.

А з Варшави — ані слова...

1919. 23.XII. Конференція Головноуповноваженого в асисті двох генералів: його референта Військових Справ О. Колодія і голови Старшинської Громади генерала Зілинського в Довудци дивізії ген. Крайовського. Довудца заявив, що офіцерів до Домб'я викликає сам Отаман С. Петлюра. Міністр І. Огієнко твердить, що про це Петлюра нічого йому не писав, тому він наказу українським офіцерам про виїзд не може видати. І не видав...

1919. 25.XII. Не відомо, чия провокаційна замітка по газетах, що збір і від'їзд українських офіцерів призначається на 26 грудня.

1919. 26.XII. Більшість українських офіцерів на збір на виїзд не з'явилися — частина їх втекла, частина тимчасово поховалася...

1920, січень. Головноуповноважений посилав через двох своїх посланців 1.000.000 карб. для хво-

рих інтернованих військових у Тернополі, Ланцуті та Домб'ї.

1920. 14.I. Заборона Довудци повіту кап. Оцеткевича носити українську військову уніформу й військові відзнаки. Головноуповноважений опротестував цей наказ, як неправний, а також докладно повідомив С. Петлюру в Варшаві про все це посланцем.

1920. 20.IV. Помер від тифу референт Військових Справ Головноуповноваженого генерал Олександр Федорович Колодій. Багато робив у військових справах.

1920. 6.V. Повернення Армії УНР із Зимового Походу.

В Кам'янці-Подільському збиралося все більше військових, а Варшава на мої доклади мовчала... Це створювало хаос у військовій справі, а полякам давало змогу помалу прибирати все в свої руки...

І всю силу військових треба було утримувати — дати приміщення і утримання.

ІХ

ВАЖЛИВІШІ ЦЕРКОВНІ СПРАВИ

1919. 15.XI. Докладні вияснення міністра ісповідань члену Ради о. протоієреєві Василеві Липківському в справі його хіротонії в єпископа від екзарха Грузії, що було тоді підготовлене. При цьому були присутні члени Ради Головноуповноваженого міністра: Володимир Чехівський та протоієрей М. Крамаренко.

1919. 16.XI. Виїзд із Кам'янця до Києва двох членів Українського Священного Синоду: О. В. Липківського та О. М. Крамаренка — членів Ради

міністра ісповідань. В. Чехівський позостався в Кам'янці.

1919. 16.XI. Наказ єпископа подільського й брацлавського Пимена від 10. XI, числа 2679, 2680 і 2681 про заборону священнослуження прот. о. Василеві Липківському, свящ. М. Крамаренкові та свящ. Петрові Табінському за те, що “отложились от Московскаго патріарха, признав автокефальность Украинской церкви” та “вступили в число членов Кирилло-Мефодиевскаго Братства, агитировавшаго против православной русской ієрархіи”.

1919. 19.XI. Наказ єпископа подільського Пимена від 10. XI (ч. 2682) про заборону священнослуження о. протоієреєві Євфимію Сіцинському такого ж змісту, як і іншим (див. вище під 16. XI).

1919. 20.XI. Головноуповноважений і міністр ісповідань звільнив від керування Подільською й Брацлавською єпархією єпископа кам'янецького Пимена “за руйнування Української автокефальної церкви, за непослух законам Української Народньої Республіки, за втручання в компетенції цивільної влади й за агітацію в церквах на користь Денікіна” (Наказ, ч. 23 за 20. XI. 1919 р.).

1919. 20.XI. Головноуповноважений звільняє з посади священника Олександра Юр'євського, незаконно призначеного подільським єпархіальним місіонером, який провадив відкриту агітацію проти української влади.

1919. 21.XI. Представник польської влади, капітан В. Чарноцький, узяв єп. Пимена під свою оборону, заявляючи, що заборонить йому всяку протиукраїнську агітацію. Міністр ісповідань не відмінив свого наказу. Єп. Пимен наказу не виконав і агітацію проти України вів далі.

1919. 23.XI. Наказ Головноуповноваженого й міністра ісповідань (ч. 16) про призначення до Подільської духовної консисторії тимчасового комісара “для догляду за виконанням розпоряджень уряду Української Народньої Республіки в справах державно-церковного життя”. Наказом (ч. 195) таким комісаром призначений був Арсен Длугопільський.

1919. 26.XI. Наказ 2717 звільненого єпископа подільського й брацлавського Пимена по єпархії, що “всѣ священнослужители, подчиняющиеся распоряженіям Украинского Синода, будутъ за-прещаемы въ Священнослуженіи съ преданіемъ ихъ церковному суду Всероссійскаго Патріарха”. Польська влада явно підтримує єпископа Пимена, щоб творити в Українській церкві непорядок.

1919, грудень. Писаний донос польській владі єпископа Пимена, ніби міністр ісповідань проф. І. Огієнко веде серед українського духовенства протипольську агітацію, а польської влади зовсім не визнає.

1919. 11.XII. Наказ Головноуповноваженого й міністра ісповідань, що “керування Подільською єпархією доручається тимчасово єпископу Амвросію Вінницькому”.

1919. 14.XII. Голова Директорії С. Петлюра в Варшаві затвердив звільнення єп. Пимена від керування Подільською єпархією (постанова ч. 1242).

1920, лютий. Архимандрит Смарагд Латишенко самовільно покинув Крем'янецьку духовну семінарію, де був інспектором, і подався додому на Харківщину. По дорозі на Поділлі провадив явну протиукраїнську агітацію, за що його арештували Січові Стрільці й доставили до управління Головноуповноваженого в Кам'янець.

Міністр ісповідань наказав отцю архимандриту Латишенкові вертатися до Крем'янця. Той погодився і дав розписку про це.

Пізніше цей архимандрит Смарагд року 1923-го 8 лютого убив варшавського митрополита Георгія Ярошевича.

1920, лютий. Передача через архимандрита Смарагда (Латишенка) річного утримання для єпископа Діонісія й річного утримання для цілої духовної семінарії в Крем'янці.

1920. III. Початок переговорів із Апостольським візитатором на Україну монс. Дженоккі. Але з цього нічого не вийшло.

1920. 29. IV. Наказ міністра ісповідань про звільнення за пропаганду Макарія Крамаренка від виконання обов'язків ректора Подільської духовної семінарії й призначення на цю посаду приват-доцента Кам'янець-Подільського державного університету о. Петра Табінського з 30. IV. 1920. Отець Макарій Крамаренко виїхав до Києва із завданнями від міністра ісповідань І. Огієнка.

Х

НЕВПИННА ДОПОМОГА ГАЛИЧАНАМ

1919. XI–1920. Невпинна матеріальна допомога Галицькій Армії. Підшукання способів опіки над нею. Видача допомог на прожиття окремим галичанам.

1919. Головноуповноважений створив Комітет для допомоги галичанам і давав йому великі суми допомоги. Видача допомог на повернення додому, в Галичину. Цей Комітет існував аж по червень 1920 року.

1920. 22.I. Наказ Довудства групи генерала Крайовського, щоб усі мешканці Галичини виїхали за Збруч. По довгих перемових у цій справі вдалося Головноуповноваженому позоставити в Кам'янці всіх, хто був потрібний для праці або вчиться в університеті в м. Кам'янці.

1920. 15.II. Головноуповноважений видав Кам'янець-Подільському університетові 2.400.000 карб. на створення при університеті 200 стипендій, по 2000 карб. кожна на семестр, для незаможних студентів, особливо галичан-емігрантів.

1920. 15.II. Видача постійної допомоги Студентській Раді Кам'янець-Подільського університету на відкриття і провадження студентської їдальні.

1920. 7.III. Висилка уповноваженого делегата адвоката І. Я. Боцюрка до Варшави до цивільного уряду Волині й Подільського фронту боронити інтереси галичан-емігрантів та ін.

1920. 11.III. Наказ Довудци повіту й міста кап. Оцеткевича й відповідний пильний лист до Головноуповноваженого, щоб до 20 березня всі, хто походить з Галичини, опустили територію на схід від Збруча (бо ніби це галичани співали "Не пора").

1920, березень. Протест Головноуповноваженого міністра І. Огієнка перед генералом Крайовським проти наказу кап. Оцеткевича про висилку з Поділля галичан. Ген. Крайовський наказ цей частинно відмінив, частинно злагодив.

1920. 11.IV. (Великдень 29.III. ст. ст.). Урочисті розговини в актовій залі університету всіх студентів-емігрантів, головно з Галичини, на що Головноуповноважений видав 200.000 карб.

XI ДОПОМОГА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ

1920, січень. Головноуповноважений І. Огієнко видав протоігумену чину св. Василя Великого о. Анастасію Калишу на культурно-освітню працю на Поділлі 4.400.000 карб., і вистарався для чину від міста десятину землі на будівлі. При цьому свідком був о. ігумен Онуфрій Бурдяк. Але чину заборонена була всяка унійна агітація.

XII ГРАБУНОК УКРАЇНСЬКОГО МАЙНА

1919. 24.XI. Рішучий протест Головноуповноваженого перед зв'язковим польським офіцером про те, що 21.XI забрано без дозволу й порозуміння санітарне та господарське майно шпиталю Українського Червоного Хреста в с. Панівцях під Кам'янцем.

1919, кінець листопада. З наказу польської військової влади забрано телефонні апарати зо всіх українських інституцій міста Кам'янця, ніби з потреб військового часу. На протест Головноуповноваженого повернено телефона тільки деяким установам.

1919. 3.XII. Трус у помешканні повітової народної (земської) управи з 6 години вечора. Без усякого поквитовання забрано багато цінних речей.

1919, грудень. Рішучий протест Головноуповноваженого з приводу забирання поляками українського майна без поквитування.

Про все це оповіщається посланцями Головного Отамана С. Петлюру.

1919, грудень. Зо всіх міст Поділля до Головноуповноваженого впливають скарги на безперервні грабунки польського війська. По багатьох містах жовніри, заходячи до шкіл чи й до приватних помешкань, коли бачили там портрети видатних українців, наприклад, Т. Шевченка, то такі портрети нищили, бібліотеки палили й т. ін.

1919, грудень. Кам'янець-Подільська земська управа подарувала Головноуповноваженому своє найкраще авто ("червоне").

1919, грудень. З наказу військової польської влади від Головноуповноваженого забрано без його згоди "для репарації" "червоне" авто, яке опинилося в генерала Івашкевича. Року 1921-го в м. Тарнові з наказу цього генерала авто це несподівано було повернене міністрові Огієнкові, бо генерала тоді судили.

1919. 17.XII. Поручник Військ Польських Мацьков'як з 3-ї години дня робить пильний трус у Подільській губерніяльній управі. Нічого не знайдено, а майно пограбоване.

1919. 17.XII. Головноуповноважений рішуче протестує перед польською владою з приводу незаконного трусу в земській управі.

1919. 18.XII. Писаний протест (ч. 7456) Подільської губерніяльної народної (земської) управи з приводу трусу в її помешканні.

Усі ці грабунки і безправні дії Головноуповноважений рішуче опротестував перед польською владою.

1920. 6.IV (неділя). Конференція Головноуповноваженого міністра з представником польської влади капітаном Чарноцьким з приводу його скарг на бешкети польських жовнірів. Під час цієї конферен-

ції п'яний жовнір побив вікна в університетському будинкові. Це була жива ілюстрація для конференції... Конференція відбувалася в університеті.

XIII ПОГРОЗИ ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНОМУ

1919, грудень. Телеграма (ч. 757) шефа Штабу Довудства Галицького фронту полковника Кесслара, що “wobec stawionego ze strony Ministra Ogijenki ultimatum, względnie przeciwdziałania zarządzeniom Władz Polskich, przesię weźmie Dowóztwo przeciw niemu odpowiednie kroki.”

Це була відповідь на протести Головноуповноваженого проти польських грабунків та бешкетів — погроза арештувати його...

1919, грудень. Українська розвідка повідомила, що більшовики заміряють убити міністра Огієнка і полюють за ним. Так само непевні й поляки, і треба стерегтися й їх. Ініціативу для охорони Головноуповноваженого виявили військові. З того часу поставили військову варту з юнаків Юнацької школи, яка завжди вартувала Головноуповноваженого в час його праці та в час його переїздів.

1920, березень. Підозріла катастрофа авта міністра Огієнка, коли він їхав визволяти арештованих двох членів Подільської земської управи та начальника Подільських залізниць Годила-Годлевського. Тільки випадком міністр Огієнко (і його секретар Старосольський) зберігся від смерті. Польське вантажне авто на мості в м. Кам'янци вдарило авто міністра, і воно повисло над річкою, зачепившись за поручі... А міст над річкою Смотрич надзвичайно високий...

Населення вперто говорило, що ця автова катастрофа була наперед приготовлена поляками...

XIV КОМІСІЯ ДЛЯ ЗАПИСУ ПОЛЬСЬКИХ ГРАБУНКІВ

1919, початок грудня. Головноуповноважений zorganizував Комісію для опису всього майна, що забиравало польське військо на українській землі.

1919. 8–16.XII. Накази Головноуповноваженого українського уряду міністра І. Огієнка до всіх українських інституцій прислати найдокладніші протоколи про все, що в них забрано поляками.

Усі складені акти про пограбоване поляками українське майно як державне, так і приватне, були зібрані в м. Кам'янці-Подільському й віддані для дослідів й охорони прокуророві Судової палати. Актів зібралось величезне число.

При евакуації м. Кам'янця в 1920 р. ці акти не були вивезені й попали в руки советської влади. Советська влада їх використала належно: коли польський уряд подав советському акти про грабунок польського майна в 1920 році, то советська влада зробила контрпредложення: оплатити за грабунок українського майна, на що були належні акти з Кам'янця-Подільського на величезні суми.

XV РЯТУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ГОТІВКИ

1919, грудень. Велика раптова небезпека для цілості готівки Українського Державного банку.

Головноуповноважений Огієнко скликає поширену Раду, закликає державного контролера Івана Кабачкова й ін., і на таємній нараді доповідає їм про сучасний стан.

Нарада постановила: 1. Негайно перевезти грошову готівку до університету й поставити коло неї варту: одного урядовця Державного банку й одного з університету. 2. Негайно частину готівки видати на підтримку дальшого існування українських установ. 3. Відповідальність за цей акт громадська нарада приймає на себе. 4. Про все це скласти таємного протокола.

На основі цієї постанови Головноуповноважений міністр негайно видав: 1.25.000.000 карб. на утримання професури й урядовців та на купівлю двох будинків для Українського державного університету (гроші ці передано на схованку: проректорові проф. М. Федорові й деканам: В. Біднову, Л. Білецькому та Х. Лебедю-Юрчикові). 2. Відіслав до Києва окремим посланцем 7.000.000 карб. на утримання Академії наук і 4.000.000 на утримання Академії мистецтва та українських гімназій. 3. Видав великі суми українським видавництвам і пресі.

1920, лютий. Українські гроші сильно падають на вартості. Нарада Правління університету (ректор, проректор і п'ять деканів) про те, як зберегти вартість запасових сум університету. Постановлено купити будинки для конечних потреб університету, що сильно розрісся і в одному будинкові йому тісно. На основі цієї постанови куплено цілу садибу й добрий великий дім п. Осаулової на Високій вулиці за чотири мільйони карб. і передано цей будинок для потреби природничо-математичного та сільськогосподарського факультетів.

Тоді ж куплено й другий будинок у п. Шпіц-глуза за два і пів мільйона карб. на потреби університету. Купчий акт підписало ціле Правління університету, а сама купівля зроблена була на ім'я університету.

Державний контролер Іван Кабачків контролював усі акти купівлі цих домів і передачі їх університетові.

Ліві українські партії, с.-р. та с.-д., стали неперемінливо агітувати, буцімто Головноуповноважений купує будинки “для себе”, і це доносили і в Варшаву С. Петлюрі.

Приїхавши до Кам'янця, Головний Отаман С. Петлюра увесь час жив у купленому домі п. Осаулової на Високій вулиці. Відомі його фотографії — в садку цього дому.

Тут треба підкреслити, що українські гроші, хоч і падали в ціні, але весь час були дорожчі, як гроші польські. Українська людність рішуче полякам не довіряла, тому й польські злоти завжди цінувалися нижче від українських карбованців.

XVI КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ПРАЦЯ ЗА ЧАС ГОЛОВНОУПОВНОВАЖЕНОГО

1919, грудень. Міністр І. Огієнко переформував Український театр у Кам'янці-Подільському на Український державний театр на чолі з артистом Миколою Карповичем Садовським як директором його. І утримував увесь цей театр аж до виїзду на еміграцію державним коштом. Цим збереглося багато артистів.

1919. I.XII. При Богословському факультеті Кам'янець-Подільського державного українського

університету міністр Огієнко заклав Комісію для перекладу Св. Письма на українську мову й видавав потрібні на це великі кошти. Усі переклади мали статися власністю університету. Перекладено “Дії апостолів” й інше.

1919, грудень. При тому ж університеті міністр Огієнко заклав Комісію для складання “Історичного словника української мови”, видаючи потрібні на це великі кошти. Головою цієї комісії став проф. Євген Костянтинович Тимченко. Цю працю проф. Є. Тимченко закінчив у Києві, де й видав “Історичного словника української мови” 1930 р.

1919, грудень. При тому ж університеті при правничому факультеті Головноуповноважений міністр Огієнко заклав Комісію для вироблення правничої термінології й видав потрібні на це кошти.

Взагалі, державний університет проробив тоді велику працю в царині матеріалів української термінології.

1920. I. На клопотання міністра Огієнка Українська державна гімназія ім. Ст. Руданського в Кам’янці передала університетові більше тисячі цінних старих книжок, серед них багато українських стародруків.

1920. 9.II. Постанова правничого факультету Кам’янецького університету заснувала ще дві нові катедри: катедру кооперації й катедру місцевого самоврядування. Міністр Огієнко затвердив цю постанову і провів її в життя.

1920, лютий. Видача співакові Михайлу Голинському допомоги на науку співу в Італії.

1920. 4.III. Наказ (ч. 3) Головноуповноваженого та міністра ісповідань: “Комісія для перекладу Св. Письма на українську мову при Міністерстві

ісповідань тимчасово переходить у повному складі з коштами до Богословського факультету Кам'янець-Подільського державного університету”.

1920, весна. Професорська Рада Кам'янецького університету обрала проф. І. Огієнка другим раз своїм ректором на три роки.

1920. 4.VII. Видача атестатів зрілості першому випускові Української університетської гімназії для дорослих, в якій почесним директором був міністр Огієнко. Головноуповноважений утримував цю гімназію державними коштами.

1920, початок липня. Обрання проф. Гаращенка деканом сільськогосподарського факультету. Ректор І. Огієнко доручає йому привести до порядку цілу справу університетського городу.

XVII ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА

1919–1920. Головноуповноважений міністр Іван Огієнко звернув свою пильну увагу на українське шкільництво на всьому Поділлі і зберіг його від розвалу. Учителі всіх шкіл на Поділлі й далі, де тільки не було большевиків і де тільки сягала українська влада, нормально одержували своє державне утримання. Так жили всі школи народні й інші. Так жив Кам'янець-Подільський державний університет, гімназія, духовна семінарія й ін.

Про життя українського шкільництва за час головноуповноваженства див. тут по різних інших відділах.

XVIII ПОЛЯКИ НИШАТЬ ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ

1919, грудень. Рішучий протест Головноуповноваженого перед польським командиром корпусу генералом Івашкевичем за зірвання й потоптання Українського державного прапора з будинку комісара Поділля. З наказу генерала Івашкевича польський офіцер, що зірвав прапора, сам же повісив його на місце. Тисячна товпа народу аплодує цьому.

1919. 4.XII. До Кам'янця прибула польська комісія "приймати майно українського уряду", бо він ніби перестав існувати. Міністр Огієнко не допустив цю комісію до праці, вимагаючи зарядження вищої влади.

1919. 12.XII. Наказ коменданта міста Кам'янця майора Борути, щоб Експедиція Заготовки Державних Паперів віддала все своє військове приладдя, позоставляючи собі для охорони тільки 6 рушниць і 30 куль до них.

1919. 13.XII. Повідомлення Головноуповноваженому від тактичної групи генерала Боннінса, що з наказу Довудства дивізії перестало функціонувати Бюро зв'язкового польського офіцера в Кам'янці. Усі зв'язкові справи перебрав на себе комендант міста майор Бурута-Спехович.

1919. 13.XII. Наказ Довудства групи ген. Боннінса (ч. 7.465/III), відпис міністрові Огієнкові: "а) Усі українські міністри й урядовці позостаються в Кам'янці-Подільському тільки як особи приватні і б) Експедиція Заготовки Державних Паперів, університет та Юнацька школа можуть функціонувати тільки як інституції приватні".

1919. 19.XII. Комендант міста майор Борута повідомляє, що українським шпиталями в Кам'янці буде надалі рядити гарнізонний лікар полковник Алтов, а "wszelkie rozkazy władzy byłej Ukraińskiej nie mają znaczenia". Головноуповноважений рішуче оскаржує це розпорядження, як незаконне.

1919. 26.XII. Польська влада обеззброїла охорону Експедиції Заготовок Державних Паперів. Клопотання в цій справі Головноуповноваженого, бо Експедиції загрожує небезпека від бандитів, а особливо від п'яних польських жовнірів, якими переповнений Кам'янець.

1920. 2.I. Польська влада арештувала міського Голову українця М. Килимника. За протестом Головноуповноваженого він був випущений із арешту того ж таки дня.

1920. 1.II. Староста польський кам'янець-подільський Ю. Губерт розв'язує міську демократичну Думу й призначає замість неї Магістрат, що складається з бурмістра, його заступника й п'яти членів. Бурмістром призначено поляка-українофіла Олександра Шульмінського, а його заступником — провізора поляка К. Дуніна.

1920. 1.II. Наказ кам'янець-подільського старости Ю. Губерта, щоб усі українські школи запровадили обов'язкове навчання польської мови. Але школи цього, з наказу Головноуповноваженого, не виконали.

1920. 1.II. Наказ кам'янець-подільського старости Ю. Губерта, щоб дотеперішні (українські) урядники неодмінно зложили урочисте приречення на вірність Польщі. На протест міністра Огієнка ця присяга була відмінена.

1920. 1.III. (16.II. ст.ст.). Наказ начальника Подільської округи Б. Крачкевича ч. 698 про ліквіда-

цію губерніяльної земської управи. Усі старання Головноуповноваженого про відміну цього наказу успіху не мали, а Директорія в Варшаві була безсила що зробити...

1920. 10.III. Величезна й урочиста маніфестація кам'янець-подільської людности з приводу Шевченківського свята. Багатотисячні лави зо співами проходили коло Головноуповноваженого, що стояв на авті біля свого управління і приймав маніфестантів. Одна з лав, проходячи, ніби заспівала: "Не пора". Із цієї причини поляки хватали, де могли, галичан і висилали їх в Галичину.

Головноуповноважений складав протести майже кожного дня, будши як на Голготі. Це саме робилося й всюди по Поділлю. Він засипав копіями своїх протестів Варшаву, але вона була безсила... Ніякої писаної умови з поляками не було, а між тим польська армія руйнувала Україну як державу й обдирала її до нитки. Сама Польша робила незрозумілі речі, бо офіційно визнала з українського уряду одного тільки Головноуповноваженого міністра І. Огієнка, а інших міністрів — як приватних осіб.

А я робив усе, щоб зберегти Україну... І робив, правда, щоденно чекаючи арешту або обманного вбивства...

XIX ПОЛЬСЬКА АДМІНІСТРАТИВНА ВЛАДА В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

1920. 8.I. (24.XII. ст.ст.). Прибув новий Довудца повіту й міста капітан Оцеткевич. Зараз таки наказав негайно очистити для нього помешкання українського губерніяльного комісара Поділля. Протест

Головноуповноваженого в цій справі успіхів не мав — помешкання забрали насиллям.

1920. 9.I. Відозва Довудци повіту й міста кап. Оцеткевича до людности повіту й міста про те, що Кам'янець-Подільський, “prastara kresowa twierdza, po długich latach niewoli, ucisku i udręki, do dawnej wręca macierzy...”. Міністр Огієнко відсилає цю відозву Директорії та Українському урядові в Варшаві і вносить на це сильний протест Довудци дивізії ген. Крайовському, вказуючи, що ця відозва сильно нервує все громадянство Поділля. Дня 22.I ця відозва була анульована польською владою. Отже, офіційне знищення України польською владою протестами Головноуповноваженого було офіційно й відмінене.

1920. 11.I. Декрет (ч. 444 Н.О.В.) про призначення Юліяна Губерта польським старостою кам'янецьким (декрет виданий без відома української влади).

1920. 24.I. Naczeiny Komisarz Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego призначив начальником Подільської округи Болеслава Крачкевича.

1920. 1.II. Староста кам'янець-подільський Юліян Губерт приступив до виконання своїх обов'язків (вул. Московська, ч. 23).

1920. 15.II. Начальник Подільської округи Болеслав Крачкевич приступив до виконання свого уряду, і того ж дня у супроводі своїх помічників зложив візиту Головноуповноваженому українського уряду. Заявив, що два рази тижнево він “буде докладати Головноуповноваженому міністрові про цивільні справи Поділля”. Він уважав Головноуповноваженого за вищу владу України.

1920, кінець лютого. Головноуповноважений призначив своїм представником до управління

начальника Подільської округи Івана Кишківського.

1920. 22.III. Приступлення до праці представника Головноуповноваженого Івана Кишківського при уряді начальника Подільської округи.

XX

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

1920, перша половина січня. У Кам'янці-Подільському утворилась таємна Українська Національна Рада з представників усіх українських політичних партій (більшість з них входила до Ради Головноуповноваженого) з Михайлом Корчинським на чолі й д-р Степаном Бараном, як заступником голови — він, власне, найбільше проводив усією Радою. Рада планувала оголосити С. Петлюру скиненим, захопити владу до своїх рук і провадити шкідливу розкладову агітацію проти Українського уряду.

Окремі члени Ради завжди просили в Головноуповноваженого різних допомог, посад і т. ін. чи для себе, чи для своїх знайомих, чи для своїх видавництв, і жили тільки на урядове утримання.

Дати помічників Головноуповноваженому Рада з політичних мотивів зрікалась. Головна агітація була: “Директорія й уряд УНР утекли з України, покинувши її на поталу... А коли Директорія й уряд утекли, то вважаємо їх за неіснуючих, — вони самі зреклися влади”.

“Ще в грудні 1919 року в Кам'янці організувалася т. зв. Українська Національна Рада, що цілком виразно стала в опозиції до уряду й Директорії. Ця

Рада, — казав мені міністр Огієнко, — не ставить ніяких безпосередніх перешкод у моїй діяльності, як Головноуповноваженому, але своєю безвідповідальною критикою нашого уряду й Директорії вона не сприяє обороні українських інтересів під польською владою.

Наприклад, з приводу мого приїзду до Кам'яця С. Баран писав тоді до одного з правих галицьких діячів у Відні, В. Сингалевича: “До Кам'яця приїхав Прем'єр Мазепа. Утік від своїх, бо наддніпрянські і галицькі військові частини хотіли його розстріляти разом з Безпалком і д-ром Макухом та прочими вищими урядовцями за послідню катастрофу... У Вінниці й Могилеві мусили вони укриватися перед своїми. Д-р Макух з державним секретарем Шрамченком укриваються даліше в Могилеві, бо на Захід бояться також їхати”.

Ось на підставі таких “інформацій” провадив свою діяльність головний керівник кам'янецької Національної Ради разом з деякими своїми однодумцями. З цього я побачив, що міністр І. Огієнко мав рацію, коли казав мені, що діяльність Ради “не є в інтересах української справи”.

Але найбільше мене здивувало, коли я довідався, що між представниками правих українських груп, що входили в кам'янецьку Національну Раду, і українськими соціал-революціонерами існувала певна єдність у поглядах щодо совітської форми влади в Україні. У розмові зо мною А. Степаненко і В. Голубович, що були тоді в Кам'яці, запевняли мене, що представники всіх правих груп готові визнати совітську владу в Україні і лояльно з нею співпрацювати, якщо ця влада буде справді українська. З цього я зрозумів, що есери брали участь у кам'янецькій Раді головно з тою

метою, щоб впливати на праві групи в напрямі прихильного ставлення їх до утворення “своєї” радянської влади в Україні. Уже пізніше я довідався, що цей контакт між есерами і правими групами в Кам’янці зайшов тоді так далеко, що між ними був навіть підписаний окремий договір у цій справі” (І. М а з е п а . Україна в огні й бурі революції. Т. II. — С. 190—191).

Адвокат С. Баран часто приходив до Головноуповноваженого міністра І. Огієнка, і все вивчав, що Директорія й уряд, покинувши Україну, правно стратили свою владу... Багато розповідав мені, що і С. Петлюра, і окремі міністри уряду УНР перешкоджають праці Головноуповноваженого в Україні.

1920, січень. Як і за попередніх місяців, не дивлячись на тяжкий час, ліві українські партії (с.-д. та с.-р.) доносять Отаманові С. Петлюрі в Варшаві на міністра І. Огієнка найрізніші небиліці, аби лишень його дискредитувати й “повалити”, щоб витворити якнайбільший хаос.

“Наші крайні ліві партії за всяку ціну хотіли ліквідувати міністра Огієнка. З цією метою вони розвинули шалену агітацію. Поляки на цю внутрішню боротьбу українців не звертали уваги, бо це було їм на руку” (О. Д о ц е н к о . Літопис Української революції. — 1924. Т. II. Кн. 5. — С. 169).

1920. 31. I. Наказ (ч. 63) Отамана С. Петлюри своєму ад’ютантові сотникові Доценкові від’їхати до Кам’янця “для виконання доручених вам справ, які мають дотичність Головноуповноваженого уряду УНР міністра Огієнка... Про цього наказу Головноуповноважений нічого не знав — він був таємний для нього” (Див.: О. Д о ц е н к о : Літопис Української революції. — С. 164—165).

1920. 6.II. Довга розмова Головноуповноваженого з посланцем Головного Отамана С. Петлюри сотником О. Доценком. Він розвідувався найбільше про таємну Українську Національну Раду та її план, і розповів міністру Огієнкові про доноси на нього членів цієї Ради.

1920. 7.II. Таємний наказ Довудци дивізії генерала Крайовського арештувати сотника Доценка, "що видає себе за ад'ютанта Петлюри". Головноуповноважений вияснив непорозуміння і до арешту не дійшло.

1919. XI.—1920. III. Головноуповноважений міністр кілька разів вислав телеграми до Головного Отамана Симона Петлюри в Варшаву й до Української Місії там. Телеграми до адресатів часто не доходили — їх перехоплювано по дорозі.

1919. 1.XII. Головноуповноважений висилає до Варшави, до Головного Отамана С. Петлюри свого секретаря Михайла Корчинського з таємними листами. Цього посланця придержано в м. Борщеві три дні й відіслано назад до Кам'янця, а листи розпечатувано.

1919. 9.XII. Головноуповноважений посилає до Головного Отамана С. Петлюри в Варшаву другого свого посланця, урядовця Л. Клепацького, але його так само в м. Борщеві арештовано, а листи до Головного Отамана відібрано.

1919. 18.XII. Прохання Головноуповноваженого й міністра ісповідань до Головного Отамана Симона Петлюри звільнити його від виконання обов'язків. Петлюра просить (пізніше) не лишати свого важливого становища.

1920. 2.I. Повторне прохання Головноуповноваженого й міністра ісповідань до Головного Ота-

мана С. Петлюри звільнити його від урядування. С. Петлюра просить не кидати становища.

1920. 1.1. На основі матеріалів, що Головноуповноважений прислав із Кам'янця-Подільського, Українська Місія у Варшаві виробила "Меморандум Голови Директорії УНР до пана Начальника Польського Панства (Пілсудського) в справі поводження польських військових властей на території України, зайнятій польським військом".

1920. 4.1. Голова Української Місії в Варшаві, міністр юстиції Андрій Ливицький мав передати Начальникові Панства Пілсудському вироблений у Варшаві меморандум, але той уночі з 3 на 4 січня виїхав на Волинь.

1920. 7.1. Міністр А. Ливицький виїхав до Рівного, щоб там таки доручити Й. Пілсудському меморандума від 1 січня, але прийнятий у Рівному не був.

1920. 14.1. П'ятихвилинна авдієнція міністра Андрія Ливицького у Й. Пілсудського в Луцьку, й таки доручення йому меморандуму.

1920, січень. Головноуповноважений висилає до Варшави п. сотника Романченка з великими грошми для Головного Отамана Симона Петлюри. Міністр Огієнко в листі підкреслює, що його відмова знищити Експедицію Заготовки Державних Паперів була всебічно оправдана.

1920. 22.1. Доручення польському міністерству закордонних справ від Української Місії в Варшаві меморандума (ч. 133 з 1 січня) про брутальне поводження польської влади на зайнятих теренах Поділля. Меморандум складений на основі матеріалів, які прислав Головноуповноважений з Кам'янця-Подільського.

1920. 18.I. (5.I. ст.ст., Голодна кутя). До Кам'янця прибув і мав конференцію з Головноуповноваженим головою Української Місії у Варшаві Андрій Лівницький.

1920. 22.I. Ноти протесту Української Дипломатичної Місії до Високого Уряду Р. П. П. та до міністра закордонних справ Р. П. П. в справах: арешту кур'єрів Головноуповноваженого міністра Огієнка, посланих до Головного Отамана С. Петлюри; і в справі непропускання його телеграм із Кам'янця; у справі невідповідної відозви до населення Довудци Кам'янецького повіту капітана Оцеткевича у справі заборони військовим носити уніформу; про безправний вивіз величезного майна з України; про незгідне з правдою покликання місцевої польської влади, ніби все те робиться з відома Головного Отамана С. Петлюри; про невідповідне відношення польської влади в Кам'янці до Головноуповноваженого українського уряду міністра І. Огієнка, "якому передана вся влада в Україні і який є офіційним представником влади УНР", за офіційним визнанням вищого польського уряду.

1920. 18.II. Міністр Андрій Лівницький докладає у Варшаві Головному Отаману С. Петлюрі про життя Кам'янця й про роботу Головноуповноваженого, який скаржить на відсутність їх допомоги: йому не допомагає нічим Українська Місія у Варшаві.

1920. 11.III. Пильний лист (ч. 4379/IV) від Довудци 13-ї пішої дивізії генерала-підпоручника з пропозицією заплатити 128 кор. 40 гал. телеграфічній станції "Hughes" за сім телеграм, що міністр Огієнко вислав до Варшави своєму урядові (ні одна з телеграм адресатам не доручена).

XXI
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНЬСКА УГОДА

1919. 2.XII. "Наша Українська Місія в Варшаві під натиском поляків ще 2-го грудня, тобто перед приїздом туди С. Петлюри, подала польському урядові декларацію, в якій між іншим заявлялося, що границя між Україною і Польщею має проходити річкою Збручем і далі на північ через південно-західну Волинь. Ця вістка дуже неприємно вразила, бо декларація йшла всупереч директивам, які наша Місія мала від уряду й Директорії.

Поляки, вирвавши цю декларацію від наших представників у Варшаві, рівночасно провадили страшний режим на окупованих ними українських землях. Цей режим показував, що ніякого позитивного ставлення до нашої справи від поляків не можна було чекати. Уже по дорозі до Кам'янця я мав нагоду бачити, що поляки поводитися на наших землях, як окупанти.

У Кам'янці я ще більш переконався в цьому. Міністр І. Огієнко, інформуючи мене про становище в Кам'янецькому районі, категорично заявляв, що польська влада поводитися з нашою людністю не краще, як большевицька. Поляки забирали й вивозили в Польщу все: хліб, цукор, різне військове майно, шкіру, рештки мануфактури та інших товарів. Навіть телефони повітового земства зруйновано і всі апарати вивезено. Ціни на все піднялися страшно. Одночасно поляки взяли всю адміністрацію в свої руки. Почалися організовані реквізиції, арешти, труси. У місті знищено всі українські національні ознаки, знято український прапор, українські вівіски наказано перемінювати на польські. Нарешті польський місцевий комендант Оцеткевич дійшов до того, що в своїй відозві опові-

стив Кам'янець і цілий Кам'янецький повіт прилученим до Польщі.

Оповідючи мені про все це, міністр І. Огієнко казав, що він сам і представники нашого уряду в Варшаві вживають всіх заходів для усунення цих польських "порядків", але поки що наслідків не видно. Наших розпоряджень, казав він, ніхто не виконує, кожний польський урядовець робить по своєму" (І. М а з е п а . Україна в огні й бурі революції. — Т. II. — С. 188—189).

1920. 13.IV. До Кам'янця прибув Голова Української Дипломатичної Місії в Варшаві А. Лівницький, щоб довідатись, як деякі члени бувшого уряду та партій дивляться на польсько-українське порозуміння та на акт угоди про це.

Міністру А. Лівницькому ходило головню про те, щоб акт українсько-польської угоди підписали всі міністри, що тоді частинно приватно перебували в Кам'янці-Подільському.

Перші збори про це відбулися в помешканні Головноуповноваженого міністра І. Огієнка — міністр І. Огієнко угоди не підписав і закликав до того всіх міністрів, критикуючи цю угоду та розповідаючи про реальний стан в Україні під поляками.

Другого дня А. Лівницький скликав міністрів до себе в готель і частина їх угоду підписала.

Але підпису Головноуповноваженого міністра І. Огієнка під польсько-українською угодою нема — він рішуче зрікся цей акт підписати (головню не погоджувався з границями).

1920. 15.IV. Без дозволу ректора (проф. І. Огієнка) в одній із аудиторій університету зібралася Українська Національна Рада. Міністр А. Лівницький зробив доклад про польсько-український до-

говір. Спочатку Рада була проти договору. Проекта реферував у позитивному розумінні д-р Степан Баран і на його внесок частина Ради таки дала свою згоду на цей договір (див. "Діло" за 1936 р., ч. 47).

1920. 18.IV. Виїхав з Кам'янця до Варшави міністр А. Лівницький — з підписами про ухвалу українсько-польського договору. Головноуповноважений міністр І. Огієнко цього договору не підписав.

1920. 21.IV. Політична конвенція між Польщею й Україною, т. зв. "Польсько-українська угода".

1920. 22.IV. О годині 1.40 у Бельведері в Варшаві керівники Міністерства закордонних справ УНР А. Лівницький та РПП Ян Домбський підписали політичну українсько-польську конвенцію. Тому відновлено Раду Міністрів УНР і дозволено їй працювати, хоч це в життя реально майже не ввійшло.

XXII ГЕНЕРАЛ КРАЙОВСЬКИЙ БОРОНИТЬ УКРАЇНУ

1920. 2.I. До Кам'янця переїхав з Чорткова штаб керівника 7-ї дивізії Подольського фронту генерала Крайовського. Генерал явився до міністра Огієнка з візитом і заявив, що усуне всі кривди українському населенню від польської місцевої влади та війська.

І справді, генерал Крайовський, чех з походження, об'єктивно ставився до українських державних справ і був добре поінформований про те, чого вища польська влада хоче — бодай про людське око — допомагати Україні.

Міністр Огієнко зав'язав добрі стосунки з генералом Крайовським, гостили один в одного, а це давало змогу багато зробити неофіційно.

Генерал Крайовський був найвищою місцевою військовою польською владою на Поділлі.

1920. 15.I. Конференція Головноуповноваженого з генералом Крайовським. Міністр Огієнко скаржить на: 1. Невідповідальність і шкідливість відозви до населення Довудци повіту й міста капітана Оцеткевича; 2. Неправність наказу капітана Оцеткевича про заміну українських вивісок польськими; 3. Неправність побирання оплат за реєстрацію населення; 4. Часті сваволя і гвалти деяких польських жовнірів; 5. Недозволені реквізиції майна, яке забирають без опису; 6. Неправна реквізиція будинку губерніяльного комісара Поділля й свавільне забрання з нього ціннішого урядження й коней; 7. Незручність зносин з Головноуповноваженим міністром нижчої польської влади. Про це саме була конференція і з капітаном Чарноцьким.

1920. 22.I. На скаргу Головноуповноваженого про невідповідність відозви до населення з дня 9.I Довудци повіту капітана Оцеткевича прийшла телеграма від Довудства фронту Подольського: "Sztab Frontu Odezwe do ludności anuluje. Odezwa ma być bezzwłocznie wycofana pod osobistą odpowiedzialnością Dowódcy Grupy".

1920. 22.I. Як вислід конференції з генералом Крайовським 15 січня, Головноуповноважений одержав від нього листа й відпис його наказу про задоволення всіх скарг міністра, а саме: 1. Відозва до населення капітана Оцеткевича анулюється; 2. Вивіски українські позостаються; 3. Оплата за реєстрацію населення касується; 4. Ніякої сваволі й гвалтів польських жовнірів надалі допущено не

буде; 5. Створюється Комісія для опису взятого поляками майна; 6. Будинок губерніяльного комісара буде повернений із майном; 7. Капітан Оцеткевич може зноситися з міністром Огієнком тільки через штаб генерала Крайовського.

1920. 1. II. Наказ Довудци VII дивізії ген. Крайовського, щоб усі попередні (українські) уряди припинили свою діяльність, а свої уряди поздавали старості Ю. Губертові. Це він робить на основі наказу згори з Варшави...

XXIII

ПОЛЬСЬКИЙ МІНІСТР АНТОНІЙ МІНЬКЕВИЧ І АРЕШТИ УКРАЇНСЬКИХ МІНІСТРІВ

1920. 26. I. Таємно й неофіційно прибув до Кам'янця-Подільського Прем'єр-міністр Ісак Прохорович Мазепа й оселився в помешканні міністра професора І. Огієнка.

1920. 10. II. До Кам'янця-Подільського приїхав Головний комісар Волині й фронту Подільського (Naczelnny Komisarz Ziemi Wołyńia i Frontu Podolskiego) міністр Антоній Мінкевич. Візита його заступника — бо ніби комісар хворий — до Головноуповноваженого.

1920. 10. II. Ревізіта міністра І. Огієнка до комісара А. Мінкевича на двірці в вагоні. Умовились: завтра А. Мінкевич о 12 годині буде в Головноуповноваженого з офіційною йому візитою, а потім складе візиту Прем'єр-міністрові Ісакові Мазепі в приватнім помешканні Головноуповноваженого, "там і поговоримо про всі справи".

На пропозицію Головноуповноваженого А. Мінкевич обіцяв видати місцевим владам роз-

порядження про повну автономію українського державного університету в Кам'янці. Комісар погодився також і на те, що все українське шкільництво позостанеться під зарядом української влади, цебто Головноуповноваженого.

Розпорядження повітового старости Ю. Губерта про навчання польської мови по всіх українських школах — на рішучий протест міністра Огієнка — відмінюється.

1920. 10.II. Прем'єр-міністр Ісак Мазепа особисто повідомляє Головноуповноваженого, що він, як приватна особа в Кам'янці, не може переговорювати з міністром А. Мінькевичем і тому завтра, о 12 годині дня, його заступить міністр юстиції Андрій Лівіцький — той прийме візиту А. Мінькевича. А сам він у Кам'янці перебуває інкогніто, а тому бачитись із міністром Мінькевичем не може.

1920. 11.II. Рівно о 12 год. дня до Головноуповноваженого, до його офіційного кабінету в університеті прибув міністр А. Мінькевич із двома своїми заступниками. Міністр І. Огієнко розповів, що Іс. Мазепу заступить А. Лівіцький. Мінькевич прийняв це спокійно.

Пробув до 12.20, а міністра А. Лівіцького нема...

Перейшли до приватного помешкання ректора міністра Огієнка, де пробули за кавою 40 хвилин. О годині першій гості, не дочекавшись міністра А. Лівіцького, від'їхали сильно незадоволені...

За півгодини по цьому, о пів до другої, прибув міністр А. Лівіцький. "Я, здається, трохи спізнився!.. Я був зайнятий..." — сказав А. Лівіцький...

1920. 11.II. О четвертій годині прибули до Головноуповноваженого представники міністра

А. Мінькевича: капітан В. Чарноцький і радник Станіслав Стемповський. Вони офіційно заявили, що їхнього міністра навмисне сьогодні зневажено, а винні того понесуть відповідні наслідки, разом з тим і міністр Огієнко... І відійшли...

1920. 11.II. З наказу Головного комісара Волині й фронту Подільського Антонія Мінькевича міністр Огієнко був арештований в університеті разом із Прем'єр-міністром Ісаком Мазепою, що був з ним, о 7-й год. вечора. Перед цим був арештований у готелі і міністр А. Ливицький.

Пізніше являється до мене генерал Крайовський, приносить пляшку доброго вина і просить іти спати...

1920. 11.II. Генерал Крайовський звільняє з-під арешту о годині 12-й дня міністра І. Огієнка. Просить не звертати уваги на непорозуміння — військова влада не допустить до образи...

1920. 12.II. Офіцерський балъ “w prastarem grodzie polskim”, у Кам'янці-Подільському, широко перед тим розреклямований.

1920. 12.II. Генерал Крайовський прибув до міністра Огієнка й особисто запросив його на офіційний військовий балъ. Головноуповноважений протестує проти того, що без його згоди вмістили протектором балю і його, чому на балъ демонстративно не йде. Зрештою з-під арешту не ходять на балъ... Генерал Крайовський заперечив, що міністр Огієнко був арештований, — це непорозуміння, — мали бути арештовані інші, “що видають себе за міністрів”...

1920. 13.II. До приватного помешкання міністра Огієнка з'явився офіцер Польської армії й забрав до комісара А. Мінькевича Прем'єр-міністра Ісака Мазепу...

За півтори години по цьому І. Мазепа вернувся і був звільнений з-під арешту зовсім. Сам Ісак Мазепа вияснює це так:

“На другий день я вже був приготувався втікати з-під польського арешту, бо запідозрював, що поляки просто хочуть ліквідувати Український уряд.

Квартира проф. І. Огієнка, в якого я мешкав, була тим якраз зручна, що одною стороною виходила на вулицю, де не було ніякої польської варти. Отож, за згодою міністра Огієнка та його покійної дружини Домни Данилівни, щирої української патріотки, що — разом з Ніною Сингалевич і Данилом Петрівським — підготувала технічне виконання задуманого плану, я мав уночі спуститися з балкону другого поверху на вулицю й негайно виїхати з Кам’яця...

Але сталося так, що того самого дня до міністра І. Огієнка приїхав від польського міністра А. Мінькевича офіцер з наказом “привезти” мене до нього. Я поїхав” (І. М а з е п а . Україна в огні й бурі революції. — Т. II. — С. 205).

Про свій арешт і розмову з міністром А. Мінькевичем розповідає сам І. Мазепа в II томі своєї праці “Україна в огні й бурі революції” на с. 204—206. Але причину свого арешту І. Мазепа подає не точно і не так, як було.

1920. 13.II. До помешкання міністра І. Огієнка прибув посланець від селянських організацій і сказав, що коли б поляки намагалися зробити що зле з міністром Огієнком, то вони можуть легко його викрасти... Повідомив також, що вони в багатьох місцях дали полякам знати, що вони відплатять полякам за зло, заподіяне міністрові Огієнкові.

Я радив посланцеві бути обережним і розсудливим.

По Кам'янці йдуть чутки, що міністра Огієнка поляки розстріляють за його активну перешкоду захопити Україну...

1920. 13.II. До приватного помешкання міністра Огієнка переведений з готелю арештований Анрій Лівицький. Того дня був звільнений з-під арешту й він.

1920. 14.II. Предложення вищого представника польської влади взяти цілий університет і всі українські школи Поділля на польське державне удержання. Міністр Огієнко рішуче відхилив це, заявляючи, що уряд України має змогу удержувати свої школи в Україні сам і буде так робити. Міністр А. Мінькевич на те погодився.

1920. 14.II. Декрет начального комісара Волині й Подільського фронту А. Мінькевича до начальника Подільської округи Б. Крачкевича про те, що все шкільництво позоставляється українським, а університет має повну автономію. Утримує його і всі школи міністр Огієнко.

1920. 15.II. Прем'єр-міністр І. Мазепа тайно виїхав із Кам'янця-Подільського, по довгій нараді з Головноуповноваженим. "Рятуйте Україну!" — тема наради.

1920. 11.III. Польське Міністерство закордонних справ зложило перед Українською Дипломатичною Місією в Варшаві вибачення за прикрий випадок — "арешт українських міністрів у Кам'янці-Подільському".

Примітка. Коли польський міністр Антоній Мінькевич вертався до Варшави з Поділля, то під Проскуровом він попав до рук більшовиків, — і був забитий...

XXIV
ПОЛЬСЬКЕ ВІЙСЬКО
ПІШЛО "ВИЗВОЛЯТИ" УКРАЇНУ

1920. 24.IV. Підписання додаткової військової польсько-української конвенції.

1920. 25.IV. Польсько-українське військо (2-га стрілецька дивізія полковника О. Удовиченка й 6-та стрілецька дивізія полковника Марка Безручка) розпочало наступ для звільнення України від більшовиків.

1920. 25.IV. Відозва маршала Пілсудського до українського народу з виясненням, що ніби він іде боронити українську землю від напасників і передасть її законному урядові.

1920. 1.V. Урочистий приїзд Головного Отамана С. Петлюри до Кам'янця. Урочисту зустріч йому приготував Головноуповноважений міністр І. Огієнко.

Див. про це статтю І. Огієнка "Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 року" ("Наша Культура". — 1936. — Кн. 5/14. — С. 321–331).

1920. 2.V. Доклад Головному Отаманові С. Петлюрі про ситуацію в краю та про поведіння поляків і прохання про демісію. Демісії не дано. Міністр І. Огієнко сильно підкреслює обманливість ставлення польської влади до української, що видно на кожному кроці.

З приїздом Головного Отамана помалу відживає праця міністерств. Тяжка праця Головноуповноваженого помалу закінчується, хоч і неформально, бо польська влада і надалі не визнає уряду УНР, крім одного Головноуповноваженого.

1920. 5.V. Довудца першого полку польських шволежерів майор Ян Глоговський зайняв Київ.

1920. 7—8.V. Польська 3-тя армія й українська 6-та стрілецька дивізія полковника Марка Безручка зайняли Київ.

1920. 8.V. Урочистий католицький молебень на площі в Кам'янці з приводу взяття Києва. Присутні: генерал Крайовський, Головноуповноважений міністр Огієнко та ін. По молебні, виголошуючи промову, ксьондз кричав: "Orzeł biały już nad Dnieprem, Kijów wraca do swej Macierzy..." Генерал Крайовський грубо перебив промовця, що він говорить непотрібне... Той спинився...

Головноуповноважений демонстративно покинув урочистість і вернувся додому...

XXV ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ

1920. 19.IV. Телеграма (ч. 233) С. Петлюри з Варшави до міністра Огієнка, що польська влада незабаром поверне все зайняте українцями майно. Робота Головноуповноваженого буде звужена.

1920. IV.—V. У Кам'янці-Подільському по-малу збирається Рада Міністрів УНР, але до праці не приступає — працює Головноуповноважений і далі. Але при Головноуповноваженому є готові кадри урядників для всіх міністерств. Він готовий їх відпустити і державна праця України піде вперед повним ходом...

1920. V. Переїзд уряду, а також і міністра ісповідань І. Огієнка з Кам'янця до міста Вінниці.

1920. 24.V. Урочистий в'їзд Симона Петлюри до Києва (з міністрів із Петлюрою був тільки І. Огієнко). Генерал Ридз-Смігли вітає Петлюру на двірці.

Багатотисячні товпи народу по вулицях. Урочисте прийняття в домі Купецького зібрання.

1920, червень. Вінниця. Доклад міністра ісповідань Раді Міністрів про свою діяльність в Кам'янці як Головноуповноваженого. Рада слухала докладу з великим здивуванням. Постановила: уряду Головноуповноваженого не касувати й далі, а міністру Огієнкові висловити велику подяку за працю...

1920, червень. Новий доклад про це саме міністра ісповідань самому Прем'єр-міністрові В. К. Прокоповичеві. Заява В. Прокоповича, що погляди уряду й погляди міністра Огієнка на польсько-українські взаємовідношення не в усьому однакові. В. Прокопович вірить полякам...

1920, червень. Прохання Головноуповноваженого й міністра ісповідань про демісію. Директорія демісії не дала.

1920, червень. Українські міністерства потроху налагоджують свою працю, але польська влада й надалі зноситься тільки з урядом Головноуповноваженого, чому цей уряд не може припинити своєї праці.

1920. 9.VI. Примусовий виїзд Українського уряду з Вінниці до Жмеринки; 15.V — в Проскурові; 21.VI — знову в Кам'янці...

XXVI ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

1920. V. Другий наказ (ч. 104) міністра ісповідань про збори по всіх церквах на Український Червоний Хрест.

1920, червень. Вінниця. Звільненого без прохання з Міністерства фінансів поета Володимира Самійленка приймає до себе на службу міністр ісповідань Огієнко. Самійленка звільнив товариш міністра Петро Видибіда-Руденко, і поет позостався без праці.

1920. 8.VI. Другий наказ Міністерства ісповідань (ч. 133) Подільській духовній консисторії “негайно сповістити все духовенство Подільської єпархії, що єпископ Пимен відходить на спокій, а тому розпорядження його з часу звільнення не дійсні”.

1920. 9.VI. Наказ (ч. 8) міністра ісповідань про організацію Подільської губерніяльної Церковної Ради з місцем осідку в м. Вінниці.

1920. 9.VI. Розпорядження Міністерства ісповідань про скликання в м. Вінниці церковного з’їзду — Собору — на 4 і 5 липня 1920 р. Але військові події не дали змоги зібратися цьому з’їздові-Соборові.

1920. 15.VI. У Кам’янці-Подільському вийшла ч. 1 неперіодичного видання “Вісник Міністерства ісповідань Української Народньої Республіки”.

1920. 23.VI. Наказом міністра ісповідань (ч. 12) призначається новий склад членів Подільської єпархіяльної Ради з дня 9.V.1920 р., з тимчасовим місцем осідку в м. Кам’янці-Подільському.

1920, кінець червня. До міністра ісповідань прибув із Вінниці поет Володимир Самійленко з запитом, “чи не служить він часом у Міністерстві ісповідань, як про це йде чутка”... Міністр Огієнко взяв В. Самійленка на службу до Міністерства ісповідань.

1920. 2.VII. У Кам’янці-Подільському вийшла ч. 3 неперіодичного видання “Вісник Міністерства ісповідань Української Народньої Республіки”.

1920. 2.VII. Закон про скасування духовних консисторій і заведення замість них церковних єпархіяльних рад.

XXVII
МІНІСТР ІСПОВІДАНЬ
ПРОФ. І. ОГІЄНКО У КИЄВІ

1920. 23.V. Міністр ісповідань виїхав із Вінниці до Києва організувати там церковне управління.

1920, травень—червень. Міністр ісповідань проф. І. Огієнко пробув 10 днів у Києві, організуючи церковне управління.

1920. 27.I. Міністр ісповідань своїм наказом (ч. 6) затверджує на посаді Комісара релігійних справ м. Києва І. С. Приймака-Приймачевського.

1920. 27.V. Наказ (ч. 7) міністра ісповідань про організацію губерніяльної Церковної Ради в Києві.

1920. 29.V. Призначення членів до Київської губерніяльної Церковної Ради: прот. О. В. Липківського, прот. О. Н. Шараївського, О. Ю. Жевченка, від губерніяльного комісара Київщини — В. Й. Крижанівського, від Всеукраїнської Церковної Ради — Г. К. Лященка.

1920. 29.V. Нарада міністра ісповідань з Київським єпископатом. На нараду прибули три єпископи. Дві години йшли розмови про церковні справи. Єпископи погоджувалися на “українізацію” церкви і згоджувалися висвятити на єпископів українських кандидатів, але рішуче відкидали кандидатуру “священника-революціонера” Василя Липківського. На жаль, нарада з єпископами перервалася, бо більшовики підступали до Києва, і нарада йшла під обстрілом...

ІВАН ОГІЄНКО

У. Р. У.
МІНІСТЕРСТВО
ІСПОВІДАнь
Департамент Заг. Справа
4-го червня
Року Божого 1922г
4.1882

Авді Св. 1922

ПОСВІДЧЕННЯ

Звання , прізвище та ім'я .	Міністр Ісповідань, Ректор Камінець - Подільського Державного Укрїнського Університету, Професор Огієнко Іван Іванович
Коли народився і де .	Народився 2-го січня 1882-го року в м. Бруцеліа, Радомиського повіту на Київщині.
Якої віри .	Православної
Семейний стан .	Має дружину - Доминію Дамлякіну, що народилась 4-го січня 1882-го року, і троє дітей: Анатолія, народився 23-го червня 1910-го року, Георгія, народився 12-го грудня 1911-го року і Марчу, народився 8-го січня 1921-го року .
Освіта .	Скінчив Бруцеліаьому 2-х класову Народну Школу 1892-1896 Скінчив Київському Військовому Службовому Школу 1896-1900 Склав Іспит на матуру при Острівській

-фiл на Волчій ; грамота віа 30/Х . . . 1921 .

Департаменту *[Signature]*

Начальник Відділу *[Signature]*

Старший Діловод *[Signature]*

Фрагменти особової справи
міністра Ісповідань уряду УНР Івана Огієнка

“Перервемо нараду, пане міністре... До кращих часів”, — заявили всі єпископи... Коли б не ця “перерва”, Українська церква була б постала!..

1920, червень. Перевезення з Києва до Кам’янця декількох видатних українських артистів на службу до Державного театру. До потягу приєднався і молодий танцюрист Василь Авраменко.

XXVIII КІНЕЦЬ УРЯДУВАННЯ ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНОГО

1920, початок липня. Під натиском більшовиків Українська армія відступає на Захід. Усі знову готуються до евакуації.

1920. 8.VII. До Головноуповноваженого прибув римо-католицький єпископ подільський Маньковський та ксьондз Носалевський і подарував Кам’янець-Подільському державному українському університетові цінну збірку латинських стародруків та старинних портретів.

1920. 8.VII. О год. 12-й до Головноуповноваженого прибув Naczelnik Okręgu Podolskiego Болеслав Крачкевич з двома своїми помічниками і врочисто заявив, що передає владу над Кам’янцем і Поділлям до рук Головноуповноваженого міністра І. Огієнка.

На зазначення міністра Огієнка, що тепер є вже Український уряд із міністрами, відповів, що “він того не знає”. “А за вашу працю, як Головноуповноваженого, — сказав Б. Крачкевич, — поговорить пізніше з вами польський уряд у Польщі...”

1920. 8.VII. Цивільна польська влада покинула Кам’янець-Подільський.

1920. 8.VII. До міністра І. Огієнка прибули два представники жидівського населення м. Кам'янця-Подільського і просили не виїздити за кордон. Заявили, що все населення Кам'янця буде боронити міністра, бо він усіх їх однаково боронив від поляків...

1920. 8–11.VII. Людність Кам'янця-Подільського й околиць зносить свої книжки до бібліотеки державного університету в Кам'янці. Наказ ректора університету І. Огієнка приймати ці книжки тільки як дарунки, а не на переховання.

1920. 9.VII. Виїзд уряду Української Народної Республіки з Кам'янця до Станіслава в Галичині. Про це буде окрема стаття.

Кінець реальної праці Головноуповноваженого...

Примітка. Начальник Подільської округи Болеслав Крачеквич пізніше в Польщі був позвільнюваний і з інших своїх посад за невідповідне ведення справи в Кам'янці-Подільському.

XXIX ОЦІНКА ПРАЦІ ГОЛОВНОУПОВНОВАЖЕНОГО

Оцінки праці Головноуповноваженого ще не зроблено, бо в Україні про неї не вільно писати, а на еміграції — через виїзд з України Директорії й уряду — її замовчували.

Подаємо тут лише деякі оцінки.

1. Про цю працю пише О. Доценко, ад'ютант С. Петлюри у своїй книжці "Літопис Україн-

ської революції” (1924 р., т. II, кн. 5, с. 165–166) так:

“Міністр Огієнко зробив велику цінну послугу для України. Він поводився в Кам’янці з достоїнством, обороняв українське громадянство та українські установи од сусідських (польських) зазіхань, виривав од поляків, що тільки можна було вирвати, все робив, керуючись тільки інтересами Нації!”

Пригадаю, що Головний Отаман С. Петлюра послав свого ад’ютанта О. Доценка контролювати Головноуповноваженого.

2. Суддя Віктор З а в а д с ь к и й, вищий урядник у Міністерстві юстиції, у статті “Як ми мандрували” (Календар-альманах “Дніпро” на 1927 р. (Львів, с. 118) пише таке:

“Треба признати, що поляки зайняли зичливу позицію до українців, і хоч гніт чужої влади сильно відчувався, але на українцях це відбивалося менше, як на росіянах. Можна думати, що тут відіграв певну роль Головноуповноважений проф. Огієнко, що зумів зав’язати з генералом Крайовським добрі стосунки, тримався з гідністю, і, як тільки міг, боронив українські інтереси!”

3. Польська письменниця Марія Д у н і н - К о з і ц к а року 1932-го випустила в Варшаві свій роман: “Ania z lechickich ról”, і в ньому (ч. II, с. 112–113) описує якраз тяжкий цей час — лютий 1920-го року. Вона пише (перекладаємо на мову українську):

“Ситуація на Поділлі незмірно скомплікована, і навіть такий енергійний організатор, як п. Крачкович, мусить ламати собі голову від наростаючих

труднощів. Наші відділи ввійшли сюди на запрошення* [* Це не так було! — І. О.]. Українського уряду з міністром Огієнком на чолі. Наслідком того в Кам'янці панує скоріше карбованець, аніж польська марка, а творення нашого цивільного уряду приймається тут, як замах на українську незалежність.

Зовсім інакше стоїть справа у Проскуріві, куди польські війська ввійшли зараз же, як його очистили денікінці. Українці в Кам'янці зігнорували наше прибуття, але інакше зробили православний єпископ Пимен та польське громадянство — вони стрічали з квітами входячих поляків. Єпископ Пимен — росіянин.

Аж повно тут корон австрійських, марок німецьких, рублів денікінських, кубанських, совітських, карбованців, гривень, лопаток, гетманок... Так само повно і всяких паперових наказів, що їх видавала щораз то інша влада. Наслідком того сільська людність живе своїми, їм найдогіднішими, правами.

Потворилося багато малих республік, озброєних карабінами, кулеметами, а навіть — польовими гарматами. Усе це постягане з поля боїв різних армій, що тут воювали й розсипалися.

Додай до того інструкції польського Головного комісара, що нашою ціллю є створення незалежної Української держави...

Серед українського громадянства панує дві течії: Петлюри, що прагне опиратися на Польщу, і Огієнка — цілком до нас незичливого...

У такій неспокійній млі ми мусимо працювати..."

А польське населення думало й хотіло того, що це на цих землях твориться Польща...

4. У статті “Шляхом науки і праці” (місячник “Молода Україна” 1967 р., с. 2) автор пише про Головноуповноваженого І. Огієнка так:

“У 1919 році український уряд, покидаючи Україну, передав всю повноту своєї влади проф. І. Огієнкові, який залишився в Кам’янці-Подільському на Україні, як Головноуповноважений уряду УНР міністр, фактично — Президент України.

Цілий рік проф. І. Огієнко достойно і чесно виконував цей високий обов’язок і не допустив до перервання тяглости української державности, чим багато прислужився українському народові”.

* * *

Праця Головноуповноваженого міністра мала в історії української визвольної боротьби поважне додатне значення. А саме:

1. Коли б не створено уряду Головноуповноваженого міністра, то боротьба за Українську державність закінчилася б ще в листопаді 1919-го року, а так ця боротьба продовжилась іще на один рік. А рік у той час мав велике значення!

2. Коли б не позостався був Головноуповноважений міністр в Україні, то це дало б ворогам України підставу до сильної агітації, що Директорія й уряд втекли з України, покинувши свій народ без оборони на поталу чужому ворогові, покинули Україну навіть без протесту проти його окупаційного наїзду. Так твердило багато наших ворогів.

3. Коли б поляки, прийшовши в Україну, не застали в ній Головноуповноваженого міністра, який скрізь був офіційним свідком їхніх дій, вони сильно й безборонно пограбували б Україну, а майно повивозили б у Польщу в сотню раз більше, як вони це зробили.

4. Малооправданий виїзд Директорії й уряду, Українська армія втрачала організовані форми, був компенсований власне передачею влади Головноуповноваженому міністрові Огієнкові.

5. В Кам'янці-Подільському по виїзді Директорії й уряду позосталися сотні урядовців з різних міністерств, а серед них було багато дуже цінних працівників. Усі вони були покинуті напризволяще, усі позосталися без праці й без заробітку. Усі вони були люті й рознервовані. Головноуповноважений поставив собі завданням кожному з них дати працю й хліб.

А коли в травні 1920 року уряд УНР вернувся й став відновляти міністерства, то знайшов готові кадри урядників. У цьому була велика заслуга Головноуповноваженого міністра.

6. По виїзді Директорії й уряду УНР в Кам'янці-Подільському позосталося багато військових, які виїхати не могли. А з часом до Кам'янця збиралося військових усе більше та більше, які з різних країн з'їздилися сюди. Переважаюча більшість цих військових були старшини Української Армії. Усі вони були без праці, без забезпечення, з тяжкою душею супроти тих, хто їх "покинув напризволяще".

Серед багатьох сотень військовиків були офіцери дуже цінні, оставлені тепер без проводу. І Голов-

ноуповноважений міністр звернув на військовиків особливо пильну увагу — усіх їх організував, усіх поставив до праці, усім дав роботу. Поляки на все це дивилися з острахом і не раз намагалися розігнати військових з Кам'янця, але міністр Огієнко пильно їх беріг та сильно за них заступався.

І коли настав слухний час, березень—квітень—травень 1920 року, то кадри для Української Армії були готові. На особливу увагу заслуговує ще й те, що Головноуповноважений зберіг навіть військовою Юнацьку школу, з якої вийшли сотні молодих українських старшин. А цю школу поляки часто намагалися закрити!

7. Крім цього, Головноуповноважений зберіг цілим українське шкільництво по всіх Поділлі, в якому навчалися тисячі учнів і в якому навчали довгі сотні вчителів. Головноуповноважений не допустив до спинення праці цих шкіл, кожна школа була на державному удержанні. І не допустив і до ополячення їх!

Серед шкіл був і державний український університет у Кам'янці-Подільському, на якого Головноуповноважений, його ректор, звернув найпильнішу увагу, добре забезпечив професорів матеріально і повно допоміг, щоб університет розрісся. Навіть численні студенти мали велику матеріальну піддержку.

8. Головноуповноважений міцно підтримав і різні українські установи, театр і т. ін.; і всім їм давав державну допомогу, про всіх дбав, щоб не допустити їх до закриття.

Ось через усе це праця Головноуповноваженого міністра в Україні в 1919—1920-х роках мала велике

й реальне значення в історії української визвольної боротьби.

Це було реальне рятування України, яке спинилося тільки перед грубою фізичною силою во-рога!..

Ці спогади були написані й видрукувані року 1936-го (див.: “Наша Культура”. — Львів—Варшава, 1936. — С. 554—557, 628—636, 710—712. Кн. VII—VIII—IX). Це було перше видання, а тут дано видання друге, доповнене. Друге видання приготовлене 1965 року.

Раз добром налите серце

Світлій пам'яті
Д. Д. Огієнкової

Світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової.
Замість вінка намогильного

I

Неред самою своєю смертю моя покійна дружина рішуче поставила мені питання, яке, видно, сильно її хвилювало: “Чи за 30 літ подружнього життя з тобою не була я тобі вірною помічницею у всіх твоїх працях? Може, була тобі тільки жінкою? Чи, може, забудеш мене зараз, як вічний сон закриє зболілі очі мої?” На це я відповів, що 30-літній культурний дорібок її як моєї помічниці в усіх моїх працях і виданнях надзвичайно великий і його я не тільки ніколи не забуду, а й публічно розповім про нього. Виконуючи це своє приречення й пишу оці рядки.

Домініка Данилівна Огієнкова (Литвинчукова) народилася в м. Брусиліві Радомишльського повіту на Київщині 4 січня 1882 року, цебто там, де народився два дні перед тим і я, й була недалекою моєю сусідкою. Батько її, Данило Литвинчук, походив із простого козацького роду, а мати, Акулина Францівна Жураківська, була зукраїнізована польська шляхтянка. Початкову освіту разом з мною одержала Домініка в Брусилівській п'ятирічній школі, під досвідною рукою вчителя-українця Івана Сливки. Вчилася на рік старше від мене, тому

закінчила школу 1895 року. Отут, у школі, ми й спізналися вперше. Домініка Литвинчукова була першою ученицею в своїй класі, а я першим учнем у своїй, а що класи містилися тільки в двох покоях, то ми часто знаходилися разом, разом проробляли й одну роботу. Була надзвичайно гарна, співала розкішним сильним голосом й вирізнялася великими здібностями до науки, особливо величезної сили пам'яттю. Незлу пам'ять маю й я, але пам'яті покійної я задрив ціле своє спільне з нею життя. Завжди була підкреслено інтелігентна й лагідна.

Родина Литвинчуків була покровнена з шляхетською родиною Григорія Васильовича Барвінського, місцевого дяка, приходька з Галичини з Тернопільщини (брат батька Д. Д. був оженений із старшою донькою Барвінського, а сама Барвінська була хрещена мати Домініки). Барвінські сильно вирізнялися поміж місцевою людністю своєю великою національною українською свідомістю, а сам Григійр знав "Кобзаря" напам'ять. Ось власне у цих Барвінських і викохалась Домініка, набралась української свідомости, і чи не від них набралася й багатьох рис свого характеру: лагідного поводження й сили своїх переконань.

Родина Жураківських, з якої походила мати Домініки, жила в Радомишлі; це (була досить заможна польська шляхетська родина, спочатку римокатолики, але всі українізувалися й перейшли на благочестиву (православну) віру. Домініка була пістункою цієї родини, тут її всі на руках носили й боготворили. Жураківські часто приїжджали до Брусилова (конче чвіркою з дзвінками!) до своєї доньки, матері Домініки, й починалося гостювання на "широку ногу", конче й з родиною Барвінських. Шевченка боготворили, й зараз прочитували

(напам'ять) чи не цілого “Кобзаря”, а мала Домініка, сильним своїм голосом виспівувала кращі місця. Григій Барвінський понад усе любив Гонту, а трохи захмелівши, починав спірку з “ляхами” Жураківськими. Ті Христом-Богом клялися, що вони давно вже поукраїнщились, але це мало переконувало завзятого Гонту-Барвінського, і він хва- тав рогача й кидався на “ляхів”, а мала Домініка втікала на піч...

Це сильно впливало на національне вихован- ня Домініки. Григій Барвінський до глибини іс- тоти своєї ненавидів “москалів” і був перекона- ний український гетьманець-самостійник. Такою самою була й родина Данила Литвинчука, бать- ка Домініки. Із цих родин це саме переконання сильно ширилося й по цілому закуткові. Ніколи не забуду однієї пригоди з свого власного життя. Вертався раз я, малий хлопчина, з своєю матір'ю з лісу. День був душний і я пити хотів до смерті. Під лісом жив баштанник-, „москаль” і я побіг до ньо- го напитися. Перелякана мати моя спинила мене грізним окриком: “Не можна... борони тебе Боже... Таж баштанник — москаль...”

Батьки Домініки були досить заможні, дочка була в них тільки одна (був іще син Петро), яку вони гаряче кохали. Так виховувалась Домініка, всіма кохана й пещена, виховувалась головно на Шевченкові й його ідеях. Батько Домініки довгий час був церковним старостою, і дівчина не опускала ані однієї церковної відправи. Її розкішний голос завжди переповнював церкву. Глибоко релігійною позосталась вона ціле життя своє.

З часом батьки Домініки досить збідніли й вона стала вчителькою в сусіднім селі в церковно-при- ходській школі. Цілою молодою душею віддава-

лася дітям і сільській просвітній праці. Ціле село на руках носило свою вчительку. По тодішньому звичаю, в церковних школах учителям давали утримання натурою — селяни за встановленою чергою приносили своїй учительці три рази денно поживу. І ось тоді вже зазначилася риса, така характерна для Домни Данилівни на ціле її життя: вона, сама відмовляючи собі, годувала кілько вбогих дівчаток...

У 1900 році я закінчив військову фельдшерську школу в Києві, а року 1901-го приїхав додому на місячну відпустку на травень місяць. Ось цього травня ми ближче зійшлися, покохалися й уже не розходились аж до смерти покійної.

Домініка скоро переїхала до Києва, де й закінчила акушерську школу. Рвалась цілою молодю душею до вищої школи, але збіднілі батьки не могли їй цього дати. На мій світогляд мала вона перша сильний і вирішальний вплив — це вона мене зробила свідомим українцем. Незабаром, 11 червня 1907 року, коли я був на останньому році університету, ми побралися з Домінікою. А тепер неповного місяця бракувало до нашого 30-літнього подружнього життя.

II

За 30 літ подружнього життя виробилось у Д. Д. багато таких рис, на які й хочу звернути тут належну увагу. Д. Д. мала свої сталі переконання на завдання жінки й на родину. Любила говорити, що родина — це мала держава; умієте належно збудувати родину, то вмітимете будувати й державу. Найперше завдання жінки — служити родині, створити її такою, щоб усі члени її свідо-

мо й віддано служили Батьківщині. Недобре, коли жінка вся відривається від родини. Але коли вона має хист і замилювання до політичної партійної роботи — нехай працює. “Могий вмістити — да вмістить”. Біда тільки в тім, що така жінка сильно відривається від власної родини, мало пильнує за її розвитком.

На супружжя Д. Д. дивилась, як на найбільше Боже таїнство. Уважала, що жінка мусить злитись із своїм чоловіком в одне неподільне гармонійне ціле. Любила покликуватись на Єв. Матв. 19.4—6: “Той, хто створив споконвіку людей, створив їх чоловіком і жінкою. І сказав: “Покине тому чоловік батька й матір і пристане до жінки своєї, — і стануть обоє вони одним тілом, тому немає вже двох, але одне тіло. Тож, що Бог спарував — людина нехай не розлучує”. Ось із такого світогляду самі собою випливали головні риси подружнього життя Д. Д.

Найперше — ціла віддалась родинному життю й вихованню дітей. Любила своїх дітей цілим матернім серцем. Ні до яких організацій свідомо не належала. “Я там ніколи не зроблю стільки реального, правдивого, як у своїм домі. Хіба ж виховати здорову патріотичну свідому родину — це мала робота?” — звичайно говорила вона, знеохчена до дрібних сварок емігрантських громадських організацій.

По-друге, ціле своє життя Д. Д. була вірною й високоцінною помічницею своєму чоловікові. “Невпинно служити своєму чоловікові” — було її гаслом. Заздрила всім вищу освіту. Коли в Києві повстав вільний український університет, вона одна з перших стала його пильною слухачкою, а пізніше, року 1918-го, була перерахована й до

числа дійсних студентів Українського державного університету в Києві. На жаль, бурхливе життя складалося так, що не дало Д. Д. здійснити цю мрію — закінчити університет.

Д. Д. незвичайно багато читала й глибоко любила це читання, якому віддавала весь свій вільний час. Цим вона вповні надробила брак вищої школи. Як я вже згадував, мала надзвичайно сильну пам'ять: пам'ятала прочитане й пережите так, ніби це тільки що відбулося. Прикована тяжкою хворобою до ліжка, перечитувала рішуче все, що приходило до “Рідної Мови” та “Нашої Культури”, а ввечері коротко реферувала мені все, гідне уваги.

Усе це давало їй спроможність завжди працювати поруч зо мною. Ми здавна умовились, що всю “чорну” роботу для моєї наукової праці пророблятиме вона. А саме: вона списувала мені потрібний для праці матеріал, звичайно, за моїми вказівками, сортувала цей матеріал, часто переписувала, готову працю. Я ціле життя збираю картотеку для мовознавчих праць — і десятки тисяч карток до цієї картотеки й до моїх праць посписувала мені Д. Д. І не тільки посписувала — вона ж і складала їх за алфавітом. Серед моїх праць є багато словників — і тут поміч Д. Д. завжди була велика й корисна, бо вона готовила мені все до праці. Навіть минулого року, вже прикована тяжкою хворобою до ліжка, Д. Д. посортувала мені десятки тисяч карток для моєї нової, ще не друкованої, праці “Український літературний наголос”. Відірвати хворої Д. Д. від цієї праці ніяк не можна було: лежачи з піднесеною головою, на грудях розкладала картки, тихо співаючи укохані пісні, а при тому сильно втомлюючись, але... “жінка мусить допомагати своєму чоловіко-

ві. Ти ж сам цілий день працюєш, і привчив мене до того. Нехай бачать діти, як працює їхня навіть хвора мати...”

Я багато писав і видавав, але це тільки тому, що моя помічниця завжди самовіддано допомагала мені. Ось тому вся та робота, яку я проробив за життя своє, це не тільки моя робота, а й робота Д. Д. Цим вона сильно заслужилася перед рідною культурою.

Д. Д. якимось легко вміла створити мені своєю ніжною рукою та чулим серцем найкращі умовини для моєї культурної праці. Ніколи я ні про що не турбувався — все потрібне для спокійної праці (можливої в емігрантських умовах) вона мені робила. Пильнувала, щоб та праця нормально й успішно провадилася.

І взагалі, все, що тільки могла зробити в кожній моїй праці, любовно робила. Коректу зо мною читала всі 30 літ пожиття, багато займаючись цим іще й на смертному одрі...

Коли в кінці 1932 року зачав я видавати “Рідну Мову”, а пізніше “Нашу Культуру”, Д. Д. віддано зайнялася адміністрацією цих видань і була мені тут широкою помічницею. Але тяжка хвороба скоро відірвала її з цього культурного поля.

Є ще одна ділянка, де покійна багато служила мені. Це — р і д н а м о в а. Знала живу українську мову найдокладніше. Мову барвисту й чисту, а головне — наша питома фразеологія була природна в її мові. Знала безконечне число приказок та казок, а ці останні розповідала справді живою мовою Київщини. Як подав я, ціле життя мала сильний барвистий голос і кохалася в українських піснях. Найдосконаліше знала величезне число їх, знала їх річний уклад, і моя хата повна була цього співу все

різних пісень, бо співала їх за народним календарем. Вже хворою мріяла записати кодекс цих пісень за народним календарем, як співає їх сам народ.

Ось через усе це покійна завжди була для мене живим словником рідної мови — словником найповнішим і найвірнішим. На кожне слово відразу давала кілька прикладів із пісень чи казок. Цим своїм глибоким знанням рідної мови покійна сильно прислужилася моєму місячникові “Рідна Мова”.

III

Покійна достойно допомагала своєму чоловікові й при його публічній громадській службі. Зачинаючи з 1918 року, я став ректором Кам'янець-Подільського державного університету, а з 1919 року — міністром освіти й ісповідань. Положення дружини чоловіка на таких посадах дуже відповідальне й тяжке. Не було ж обіду без гостей чи гостей — і то день у день. І Д. Д. створила ширу атмосферу державної самостійності в своїм домі, сполученої з атмосферою української сердечної гостинності. Не було українського міністра чи високого урядовця, який не побував би гостем у домі Д. Д. і якого б вона гостинно не приймала. Мінялися кабінети за кабінетами, а я все залишався на своїм високім пості, цебто Д. Д. все полишалася “панею міністровою” з її тяжкими й відповідальними обов'язками. Любили бувати в неї в домі всі професори, міністри, високі урядовці міністерства, члени Директорії, кілька раз С. Петлюра. В Кам'янці ректорське помешкання наше складалося з шести кімнат і Д. Д. все дві кімнати відводила гостям. У нас довший чи коротший час мешкали: член Директорії Ф. Швець, Прем'єр-міністр Ма-

зепи, міністр О. Саліковський, товариш міністра п. Холодний, міністр А. М. Ливицький, проф. Д. Дорошенко, його дружина Н. Дорошенкова, професорова З. Фещенко-Чопівська, проф. Маковецька, проф. В. Біднов, проф. Л. Білецький і багато ін., — всіх їх треба було гідно прийняти. І день у день Д. Д. ходила коло цих гостей, завжди тиха й привітна, завжди за когось оступаючись чи за когось про щось просячи.

Для свого чоловіка робила все, що тільки можна було, щоб полегшити йому виконання його важких і відповідальних обов'язків. Пунктуальна була, як годинник, від призначеного часу не відступала ані на хвилю. Це вносило порядок і в працю, і в життя. І це панувало в родині до її смерті.

Особливо тяжке було положення Д. Д. в Кам'янці-Подільському за 1918–1920 роки і як ректорської, і як міністрівської. Центр українського життя пересунувся до Кам'янця і прийоми в гостинному домі Д. Д. були щоденні. А з листопада 1919 року, коли Кам'янець-Подільський зайняли були поляки, положення пані міністрівської Д. Д. (я тоді залишився в Кам'янці, як Головноуповноважений міністр, а сам уряд покинув Кам'янець) стало аж занадто відповідальне. Високі польські чинники не ввійшли ще були в смак і курс справи, тому сильно оглядалися на українську владу, цебто на Головноуповноваженого. В мене відбувалися щоденні конференції на пекучі питання дня. І часто творилося дивне диво: конференція в офіційнім міністерським кабінеті йшла якось тяжко, так ніби їхали немазанним возом по грудкуватій землі. А коли по цьому переходили до помешкання приватного під теплі крила Д. Д. з її наймудрішою широукраїнською кухнею, гість розм'якав, хвалив українські звичаї,

страви та запіканки, а в кінці — перерішувалось наново й зовсім добре те, що спочатку не клеїлось... В цьому відношенні заслуги Д. Д. завжди були немалі.

Доля української справи сильно залежала тоді від керівника місцевої VII польської армії генерала Йос. Крайовського. Це був неподатний старий, але дуже розумна людина. Конференції з ним відбувалися в мене кілька раз тижнево, усе в справах важливих і гарячих. Якось вийшло, що генерал став постійним нашим гостем, а Д. Д. сердечно шанував. Старий любив попоїсти й попопити, любив затишну родинну обставу, інтелігентне сервування стола — все це Д. Д. за своєю звичкою спокійно й розсудливо робила йому. І старий м'як, заспокоювався, сипав компліменти пані міністровій і... дуже часто робив власне те, про що його прощено. Тут заслуги Д. Д. для нашої державної справи безсумнівні, а що її гріб не вкривав якийсь почесний хрест заслуги Відродження Нації, то це пояснюю тільки розвалом нашої держави.

Якось само собою встановилось, що покійна у власному домі ніколи не говорила з гостями інакше, як тільки українською мовою. “Ти можеш говорити собі й по-польському, а я — господиня дому, і гості мусять мене вшанувати бодай тим, щоб розуміти мою мову”. І тільки поза столом часом дозволяла собі говорити й по-польському. Трималася гідно, а додержання українських звичаїв уважала за найсвятіший свій обов'язок.

Покійна була гаряча українська патріотка, соборничка з переконання, завжди вміла свою патріотичність виявити в реальній роботі. Згадаю такий факт. Як відомо, військова влада з наказу міністра Б. Мінкевича арештувала була в Кам'янці нашого

Прем'єр-міністра Ісака Мазепу й оселила його під відповідною сильною вартою в мене в домі (останнє — вплив ген. Крайовського). Як я пізніше довідався, Д. Д. приготувала була Мазепі втечу — вікном... Коли я вияснив своїй дружині, що за це їй грозив, за законами військового часу, розстріл, вона спокійно відповіла мені:

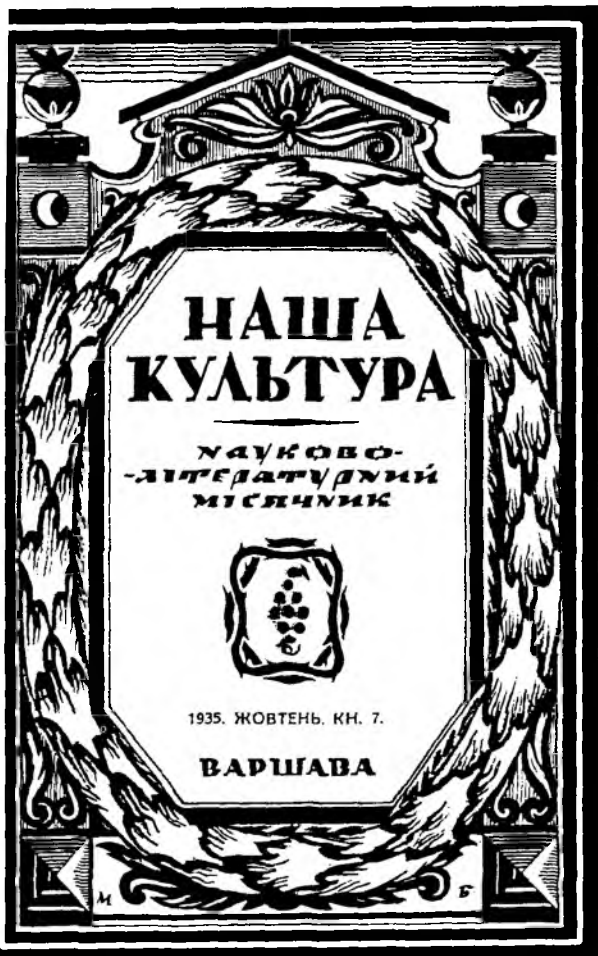
— А хіба ж я боюся смерті? Чи ж не ти сам завжди говориш, що найвище щастя людини — покласти життя своє за рідний край?

А коли я вказав їй іще, що Прем'єр Мазепа аж занадто соціяліст і мало підходить до нашого світогляду, вона різко мене обірвала:

— Я того знати не хочу. Мазепа — голова Ради українських міністрів, а цього для мене досить, щоб навіть життя віддати за те, щоб не дозволити арештувати його кожному, хто того хоче... Є ж яка честь в українців...

Другого дня арешту приїхав до мене офіцер, щоб забрати І. Мазепу на переслухання до мін. Мінкевіча. Якраз застав він нас усіх за обідом. Офіцер поведився сухо, офіційно, демонстративно виявляючи свою владу. З-за стола спокійно піднялася пані дому і чемно запросила офіцера... до столу, на обід, вказуючи, що такий український звичай і він мусить вшанувати його...

Збентежений офіцер, що до цього часу навіть шапки не знімав, ніяково мнеться, але таки сідає за стіл. А трохи заспокоївшись, зняв шаблю, повеселішав і став щебетати з панею міністровою, добре до того випивши... За кавою Мазепа пішов перебратися в мою візитку, а офіцер вже казав нам, що це не арешт і що він попильнує міністра Мазепу в найкоротшому часі вернути назад... І так і сталося: зо всіма гонорами привіз Мазепу з поворотом, уро-

Обкладинка журналу "Наша Культура", де вперше було опубліковано автобіографічну працю І. Огієнка "Моє життя"

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНЯ
РЕСПУБЛІКА

МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ
СПРАВ

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПАСПОРТ

В Імені Уряду Української Народної
Республіки подіємо до відома всім, до кого

це може відноситися, що власник цього е
пан Іван Огієнко, Іван;
і Франсуа Іванович Огієнко
Вірний Українського Уряду
підпису

який їде до *за кордон на місцевому*
Урядовому Республіки Міністерства
Закордонних Справ 7.6.21

Тому наказуємо всім цивільним та вій-

ським Установам Української Народної
Республіки і просимо всі цивільні та військові
Установи Чужоземних Держав не чинити ні-
яких перешкод при переході і проїзді цього
пана Іванова Івана Огієнка
і оказувати йому всяку допомогу.

В доказ чого видається цей паспорт за
належними підписами та приложенням офі-
ційної печатки.

Бурчак, Ю. Іванович 1921.

Г. О. Міністри Закордонних Справ *Огієнко*

/ Директор Департаменту

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE
UKRAINIENNE

LE MINISTÈRE DES AFFAIRES
ÉTRANGÈRES

PASSEPORT DIPLOMATIQUE

Au Nom du Gouvernement de la République
Démocratique Ukrainienne nous portons à la
connaissance de tous ceux à qui il appartient que

le porteur du présent est *Monsieur Jean*
Ogienko, Iwan, et professeur
de l'Université d'État de Lwow
Insitituty

qui se rend à *Belgique*
ambassadeur du Ministère des
Affaires Étrangères de la R. U.

Aussi ordonnons nous à toutes les Autorités
civiles et militaires de la République Démocra-

tique Ukrainienne et prions toutes les Autorités
civiles et militaires compétentes des Hautes
Puissances Étrangères de laisser passer et sé-
journer librement *Monsieur le Pasteur J. Ogi*
et de lui accorder aide et protection.

En foi de quoi a été délivré le présent
passeport avec les signatures conformes et
l'apposition du sceau officiel.

Paris le 10. Avril 1921

Ministre des Affaires Étrangères *Janin*

Directeur du Département *(Signature)*

Дипломатичний паспорт Головноуповноваженого
уряду УНР Івана Огієнка. Тарнів, 1921

чисто оголосив, що арешт з нього знятий, елегантно поцілував ручки пані міністрів — і від'їхав...

Не сила мені тут пригадати й перелічити всієї подібної “буденної” праці Д. Д. Така праця зветься в нас буденною, приватною, й ніколи не доцінюється. Думаю, що цим ми наносим своїм дружинам глибоку кривду... А взагалі, ролю жінки в державній роботі в нас звичайно не хочять знати. Це глибока помилка.

Гарячий активний патріотизм був повсякчасною ознакою покійної. В цьому патріотизмі завжди йшла на жертви. Службою, а особливо своїми виданнями вдалося мені в Києві стати маючою людиною. Всі свої збереження держав я в Державному банку. 27 січня 1919 р. — останній день мого перебування в Києві; тоді ж я мав забрати з банку свої збереження. Але цілий день, як міністр освіти, я був переобтяжений пильним прийняттям голів окремих установ і кожному давав вказівки, що робити надалі. Так я грошей із банку й не забрав, а пізніше забрали їх більшовики... Коли Д. Д. довідалась, що втрачено всі наші збереження, в неї не вирвалось ані звука протесту чи нарікання на мою необачність...

— Ти зробив так, як мусить зробити кожний чесний українець, — потішила мене...

В літі 1919 року одне київське видавництво, через свого уповноваженого С. Є. Гаєвського, закупило в мене всі мої підручники й науково-популярні праці за 7.500.000 карб. Усі ці гроші я негайно склав до Українбанку, на руки директора його П. Відибіди. Чутка про це зараз пішла по Кам'янці. Українські гроші падали тоді в ціні й до мене через якийсь час явився Хаїм Пейсатий, що меблював університет і добре ставився до мене. Вказавши,

що українські гроші сильно падають, запропонував мені обміняти всю мою готівку на чужоземну валюту.

Присутня покійниця без задуми й рішуче за-протестувала:

— Українському міністрові не пристало збувати своїх рідних грошей. Про виміну грошей відразу довідається цілий Кам'янець, а це викличе грошову паніку, бо ж то сам міністр збуває свої гроші...

І нічого ми не зміняли, а потому пішли на еміграцію бідніші бідних, пішли на нужду та на поневіряння... Але ніколи покійна ані слівцем не згадала про ту втрачену можливість стати людьми багатими... Бо вміла бути патріоткою на ділі.

Глибока патріотка, покійна тримала цілий дім свій у такому ж патріотизмі. Коли по судовім процесі з приводу замордування Симона Петлюри вернулися наші свідки, а жид Шварцбарт, убивник Петлюри, вийшов із суду спокійно, покійна з глибоким обуренням і слізьми скрикнула:

— Українці чести не знають...

IV

Щира добрість була основною природною рисою покійної. Особливо це виявилось у Кам'янці-Подільському, де за 1918—1920 роки вона багато раз показала своє чуле серце. Завжди нагадувала мені про обов'язок допомагати незаможнім студентам й сама багато їм допомагала. Студенти знали це й часто вдавалися до неї, щоб заступилася за них перед ректором чи міністром. І завжди її заступництво давало добрі наслідки.

На Великдень 1920 року, 11 квітня, все галицьке студентство розговлялося в актовій залі універси-

тету. На ці розговини я, як Головноуповноважений міністр, видав студентству 200.000 карб. Д. Д. багато допомагала, щоб ці розговини вийшли якнайвеличніші, вона ж упрошувала мене не скупитися на кошти, через що студенти розговлялися аж два дні...

Галицькій еміграції Д. Д. завжди допомагала. Ніколи не забуду такого випадку. Десь зимою 1919 року, прийшовши додому на обід, я застав гостя — греко-католицького священика з Галичини. Виявилось, що священик під півраною реверендою нічого не мав... Д. Д. вказала мені, що таких священиків є більше, а це не робить нам чести... Звичайно, священик був задоволений і зодягнений, а при Міністерстві ісповідань незабаром постав окремий відділ, що опікувався допомогою греко-католицьким священикам-емігрантам. На чолі відділу став о. Іванчук.

Свою ширю доброту до студентів виявляла Д. Д. не раз і на еміграції, в Варшаві, заступаючись за студентів-богословів.

Взагалі, покійна мала глибоко чуле серце. Як я згадував, вона читала всю присилану для “Рідної Мови” й “Нашої Культури” літературу. Бачила вона, як на мене руйнуюче впливають безпідставні, організовані з Варшави, напади в пресі, а тому... ховала і палила часописи з цими нападами... Відомого нападу “Діла”, наприклад, я так і досі не читав, бо довідався про нього пізно, а покійна його своєчасно спалила... Відомі брутальні напади журналу “Назустріч” найперше тяжко ранили її чуле серце, і вона його палила...

Зате глибокою радістю світилося її зболіле й змучене чоло, коли десь вичитувала щось добре про наші видання чи про її невтомного робітника, як звала мене.

Терпеливість покійної переходила всякі людські границі. Терпеливість сполучена завжди з добрим гумором і бадьорістю. Ніколи не кинула мене в еміграції, покірно й достойно несучи тяжку долю жінки-емігрантки. Коли в 1923 році опинився я в м. Винниках біля Львова без усяких засобів до існування, то власне вона міцно підтримала мене на дусі, закликаючи тільки більше працювати, а все інше — додасться. Сама працювала тяжело, за трьох, не жаліючи сил своїх, про одне тільки клопочучись, що вогка хата занадто поїдала наші сили. Але завжди була терпелива, розсудна — ніколи від неї не чув я жоднісінької скарги... Що тяжче було наше життя, то лагіднішою ставала вона до мене.

В емігрантських блуканнях моїх постійно виявляла Д. Д. найбільшу терпеливість, ніколи нічого не жадаючи для себе особисто. “Аби-но дітям вистачило, а я якось обійдусь...” Одягалась на еміграції завжди більш як скромно — і тут так само ніколи нічого не вимагала... Була класичним втіленням терпеливості, сумуючи тільки про долю дітей та про кращі умовини праці для свого чоловіка.

Надійшов критичний 1932 рік. З вересня я дістав завідомлення, що з 1 жовтня міністерство надалі контракту зо мною не має наміру продовжити. Цебто, що я втратив катедру в університеті й зостався безробітний. Стан був надзвичайно грізний, бо прожити без заробітку в чужому місті зовсім нелегко. Але Д. Д. не впала на дусі й міцним своїм словом підтримала чоловіка. Загрівала його до праці, вірячи, що вихід знайдеться. Ті “приятелі”, що довели до втрати катедри, відкрито тріюмфували й погрожували мені ще й висилкою за границі Польщі. Чекали мого заломлення й поклонення їм. Але цього не сталося, хоч власне ці “приятелі” й

довели до смерті мою дружину... Та й вона не зігнулася, але... зломилася...

Вона зараз же відправила служницю й всю домову роботу провадила сама, завжди спокійна й духом міцна. А тут незабаром і допомога просто “звалилася з неба” — маленька праця з доручення того єдиного, що побачив недолю мою, — митрополита Андрія Шептицького...

Д. Д. запопадливо працювала — й скоро підірвала своє здоров'я... Стала сильно хворіти, завжди ховаючи свою хворобу, щоб не кинути мене в розпач... Ховалася, аж поки буквально не звалилася з ніг... Завіз хвору до шпиталю Св. Лазаря в Варшаві й там 10 березня 1934 року вирізали їй ліву нирку... Гістологічно-патологічна аналіза показала, що нирку з'їв рак (*hypernephana renis*). Таємно лікар мене попередив, що треба чекати перекиду рака на інше місце, а від того — смерті...

Д. Д. почувалася все гірше, а 1 січня 1936 року звалилася знову — виявилось, що рак перекинувся на хребет. Пішли нелюдські муки, а жодного рятунку не було... По цьому Д. Д. пролежала в ліжку, не встаючи, 17 місяців, терплячи наворотами жахливі болі... Але ніколи не застогнала не тільки при дітях своїх, але й при лікареві (Д-р Ю. Липа), та той добре розпізнавав біль по очах: “Очі говорять про нелюдський біль, а уста пробують лагідно усміхнутись”, — як казав доктор... Коли лежала вдома, робила надлюдські зусилля, щоб нікому не перешкоджати й не показати свого болю; коли була в шпиталі, завжди, при відвідинах, надлюдськими зусиллями маскувала свою хворобу, й діти верталися задоволені, бо “мама видужує”... І ніхто ніколи не почув її стогону, хоч болі вбивали її так, що рухнутись не могла...

Один тільки раз при мені покійна зрадила була свою надлюдську терпеливість. Сидів я коло ложа її в останніх днях її життя. Почала сильно скаржитися й нарікати на ціле інтелігентське життя зо всією його облудою, з вічною зграєю нерозбірливих ворогів або вдаваних приятелів. Село й природу любила над усе, бо викохалася в них. “А місто мене мучить, як могила. Люди бездушні, лицеміри... Не знаєш, хто твій приятель, а хто ворог.. Кого найбільше поважала, відвернулись від нас, зубожілих, а тепер і не відвідають... Наші селяни чемніші, як ці ваші бездушні інтелігенти...”

“Від усього ми з тобою відмовились, все віддали на культурну працю для нашого народу. А до чого доробилися? Що більше ми працювали, то більше на нас нападали рідні “діла” та “назустрічі”... Тяжко було жити серед ворогів та злиднів, а ще тяжче вмирати й лишати тебе самого на наругу та знущання...”

І тихо-тихо знесилено заспівала:

*Чи я в лузі не калина була,
 Чи я в батька не дитина була?
 Взяли мене, полومали
 Та в пучечки пов'язали —
 Така доля моя...*

Дні Д. Д. були пораховані. Знала це добре, знав і я, але все вміло маскувала від дітей своїх... Від 8 квітня перестала їсти, бо вимети не давали можливості навіть до уст узяти чого-будь, — стали годувати штучними вливаннями, хвора танула з дня на день на очах... В середу 19 мая вартував біля хворої з самого ранку я. Хвора все впадала в сон, але не тратила ані притомності, ані нам'яти. Порадившись з лікарем, переконався, що приходять

останні години... На всі мої питання вона свідомо відповідала, але все просила не заважати їй спати... Переконавшись у грізному стані хворої, я викликав всіх дітей своїх до шпиталю. Хвора з ними привіталась, але просила не говорити до неї, бо сильно хоче спати... Поклала висохлу руку свою на коліна коханої доні, а голову схилила з подушки — і спала та спала тихо-тихесенько... Потім доню змінив я, але хвора міцно спала... й уже більше не прокинулася... О годині 18-й мін. 15 перестало битись серце й хвора заснула навіки на руках своєї улюбленої родини, якій служила все своє життя... Вираз глибокого спокійного сну так і застиг на зболілому обличчі покійної...

V

Умираючи, покійна найбільше сумувала про дальшу долю своїх укоханих дітей та свого мужа. Власні терпіння відсувала далеко на задній план. Але серед суму за матеріальну долю дітей брав верх сум за їх національну міць. “Духом невидимим пробуватиму завжди з вами, і все вам прощу, але не прощу вам найменшої національної зради... Усі ви мусите любити обездолену й поцвертовану Україну над усе...”

Не вдовольнилась нашою присягою, що всі ми це виконаємо. Склала, чи вірніш — подиктувала свою Духівницю, яку й підписала в присутності чотирьох свідків. Подаю деякі уривки з цієї Духівниці:

*“До мужа й дітей моїх моє останнє слово
Во ім’я Отця і Сина, і Святого Духа.*

Я, нижчепідписана, Домініка Данилівна Огієнкова, дружина професора Івана Огієнка, стоючи на

Божій дорозі, щоб піти на Суд Найвищого Судді, при повній пам'яті й цілій свідомості, завіщаю своєму мужові і дітям своїм оцю останню волю свою.

1. Мужові моєму Іванові Огієнкові найперше завіщаю щиро кохати невгасимою батьківською любов'ю всіх своїх дітей...

2. ...Але не дозволяю мужові своєму оженитися з чужинкою.

3. Цілий вік свій я сердечно віддала своєму мужові, щиро й вірно допомагаючи йому в його повсякчасній праці на користь знедоленого Українського Народу. Завіщаю своєму мужові й решту віку свого віддати виключно на гарячу й віддану службу своєму українському народові. Завіщаю йому, щоб він і далі, аж до кінця віку свого, позостався вірний своїм безкомпромісовим патріотичним та національним переконанням, хоч би за це йому довелося так само тяжко терпіти, як він досі терпів. Стоючи перед престолом Найвищого, я буду ревно й невпинно молити про полегшення йому цієї тернистої дороги та про здійснення його національних бажань.

4. Усім своїй дітям, яких я ціле життя своє палко кохала та по-матерньому виховувала, — Анатолію, Юрію та Ларисі — завіщаю, щоб вони ціле життя своє щиро, палко й віддано кохали батька свого. Пам'ятайте, що окремі члени родини тільки тоді матимуть правдиве щастя, коли буде між ними повний спокій та віддана любов. Як не будете ви щиро й віддано любити батька свого, як голову нашого роду, то сумління ваше не буде чисте й спокійне ціле життя ваше, і від своїх власних дітей не дочекаетесь ви ліпшого ставлення.

6. Пункт 5-й цієї моєї Духівниці внесений сюди тільки тому, що муж мій, Іван Огієнко, через свої

безкомпромісові національні переконання й поступовання, позостався без усякого забезпечення на старість...

7. ...Синам моїм женитися з чужинками, а доньці моїй виходити заміж за чужинця — свого благословення я рішуче не даю.

9. Завіщаю всім своїм дітям, Анатолію, Юрію та Лесі, ціле своє життя добре й ясно пам'ятати про своє українське походження та про свої національні обов'язки до своєї обездоленої Батьківщини — України. Нехай вам буде взірцем для цього ваш батько, що ціле життя своє сильно терпів від своїх і чужих за свої безкомпромісові національні переконання й поступовання. А коли Бог дасть вам дочекатися діток своїх, виховайте їх національно так само, як ми виховували вас.

12. ...Усім тим, що спричинилися до втрати моїм мужем катедри в Варшавському університеті, а тим самим до моєї хвороби й смерти, по-християнському щиро прощаю — нехай судить їх за це Сам Господь Справедливий.

Нехай оця остання воля моя буде вам усім завжди в пам'яті. Нехай вона світить вам провідною зорею в цім вашім житті. Духом невидимим я буду невідступно з вами. Амінь.

Варшавський шпиталь Дитятка Ісуса.

26 квітня 1937 року. Домінікія Огієнкова".

Духівницю підписано в присутності чотирьох свідків. Підписи свідків.

VI

Уважаю за конче потрібне подати тут і голоси сторонніх осіб, що знали покійну й поважали її за її риси характеру й життя. Ці свідоцтва сторон-

ніх осіб добре схарактеризують нам найголовніші прикмети характеру покійної.

Глибокий український патріотизм покійної просто бив ув очі, його легко запримічували в неї навіть чужинці. Так, у кінці 1922 року і на початку року 1923-го гостив у нас у Винниках адміністратор Української православної церкви в Канаді о. С. Савчук. І ось він написав про Д. Д. таке (див. "Православний Вісник", 1925, ч. 12) з приводу мого 20-літнього ювілею наукової праці:

"Коли я маю які милі спомини з мого короткого побуту в Галичині, то вони тісно в'яжуться з особою проф. Огієнка та його тихою, гостинною, привітною й цілим серцем відданою праці її мужа, дружиною, якій, я певний, належить велике признание за ті великі здобутки для українського народу й його церкви, які шановний ювілянт своєю працею придбав. Гаряча патріотка, в життєвих вимогах виrozumіла, шановна Домна Данилівна не раз зносила з трьома діточками поза межами Рідного Краю голод і холод у повнім значенні того слова, щоб тільки дати змогу мужеві видати друком яку працю, що мала принести користь не їм самим, тільки рідному народові й церкві. Тяжкі матеріальні злидні переживали шановний ювілянт і його дружина, коли я познайомився з ними (не краці, мабуть, і тепер), але я не чув від них ані одного слова скарги, не доглянув ані зерна зневіри чи знеохоти. Завважив я хіба тільки одну тугу за Рідним Краєм, на саму згадку якого вони відверталися вбік, щоб де зрадити своїх сліз. На початку мого знайомства з ними я не раз запитував себе, що помагає їм нести з такою відвагою й витривалістю той хрест, який люта доля на них наложила, яка сила помагає їм зносити їх надмірні терпіння? І я вкінці зрозумів, що силою тією була їх

безмірна любов до Рідного Краю й непохитна віра в його кращу будуччину”.

Проф. Дм. Дорошенко в своїй відомій праці “Мої спомини про недавнє минуле” (Львів, 1924, частина IV) три рази згадує про покійну:

“Мене гостинно прийняла до себе родина ректора університету проф. Огієнка, уступивши в своїм помешканні дуже гарну й теплу кімнату. Завдяки цьому я позбувся великого клопоту щодо хати й скоро міг приступити до ознайомлення з університетськими справами й до підготовки до читання лекцій. В цій кімнаті я й прожив увесь час мого пробування в Кам’янці. Мушу зазначити, що проф. Огієнко не хотів брати з мене ніякої платні за кімнату, мотивуючи тим, що це помешкання казенне, сам він за нього не платить і тому не може здавати в найми, а приймає мене до себе, як доброго знайомого й колегу. Взагалі, та сердечна прихильність і тепле відношення, яке я зустрів у гостиннім домі Огієнків, дуже скрасили мені життя в чужому місті, серед невеселих обставин і настроїв” (с. 9).

Д. Д. допомагала Д. Дорошенкові втікати з Кам’янця перед більшовиками:

“... Я розповів пані Огієнковій, що сьогодні увечері я маю “зникнути”. Щоб не робити алярму, я буду на академії (в честь Шевченка), прочитаю свій реферат, тоді потихеньку покину залю, піду до дому, передягнуся і почимчикую в дорогу. Настав вечір. Мої колеги читали довше, ніж я міркував, зоставалось мало часу, і я дуже хвилювався, що не встигну. Та ось настала моя черга. Дуже поспішаючи й скорочуючи, прочитав я свого реферата й потихеньку зник з залі. Вдома передягся в високі чоботи (доводилося відступати походним маршем — пішки), взяв торбинку з необхідними речами, добра Домна Данилівна

(дружина проф. Огієнка) поклали мені туди харчів на дорогу, я попрощався з нею і тихенько, через вихід на бічну вулицю побрів величезною й темною площею до будинку жіночої гімназії” (с. 29).

Звідти мав рушити відділ галицького війська, з яким Д. Дорошенко думав разом вийти з Кам'янця. Але втікти не вдалось, і Дорошенко повернувся додому:

“Пізно вночі збудив я здивовану господиню (Д. Д. Огієнкову), що сама мусила відчинити двері, бо не було на той час прислуги, і коротко пояснив їй, чому мені доводиться залишитися. Більш нікому я тоді про це не розповідав” (с. 31).

Велику скромність покійної дуже влучно й тепло схарактеризував у “Ділі” (ч. 111 за 23. V.) о. протоієрей Петро Табінський такими словами:

“Пошта принесла мені сумне повідомлення: “По довгих і тяжких терпіннях 19 травня ц. р. упокоїлася в Бозі Домініка Огієнкова”. З щирим жалем схилию голову, а думкою лину в минуле — те минуле, що нині видається Казкою...

...Березень 1920 р. у Кам'янці-Подільськiм. Мiськiй театр, де відбувається врочиста академiя в роковини Тарасової смертi, переповнений публiкою. Розглядаю присутнiх: на обличчях їх — повага, свiдомiсть своєї високої гiдностi, певнiсть, що вони “зробили честь академiї своєю присутнiстю”...

“Подивiться на п. Огієнкову, — каже менi мiй сусiд, проф. Столярiв. — Жiнка ректора унiверситету й Головноуповноваженого уряду... Інша зразу дала б усiм це вiдчути, а вона — скромна, тактовна, нi одним рухом не видає свого положення... Зразу видно великий такт, правдиву шляхетнiсть i культуру “духа”.

Два роки пiзніше. Вiдвiдую п-во Огієнкiв у Винниках. Високодостойна Панi вся ввiйшла в турботи над

родиною й домом. Всюди слід її пильного ока, її дбайливості й заходів створити в тяжких емігрантських умовах такі обставини, щоб муж міг цілковито віддатися своїй науковій праці, щоб ніхто й ніщо не перешкоджувало йому. Такі ж заходи й для дітей. Всюди дає собі раду сама.

Ще десять літ пізніше. Знову я в н-ва Огієнків, знову свідком тієї самої праці, тієї ж самопосвяти. “Скажіть, панотче, — звертається до мене високодостойна пані. — Чи настануть кращі часи? Тяжко... З трудом даю собі раду — а в Варшаві й простори великі, й помешкання високе та й літа вже не ті...” Розумію добродійку й сумно мені, що не вмію її потішити. Навпаки, кажу отверто: “Ні, пані! Ті, що бажать бути вірними ідеалові, мусять бути приготовані до гіршого...” — “Власне й я так думаю”, — відповіла мені бесідниця.

Класична культура переказала історії оповідання про шляхетну римлянку, що в часах суспільної кризи вирізнялася від товаришок тим, що цілу свою увагу й цілу потіху зосередила на свої дітях. Порівнюю ті дві жіночі постаті й питаю себе: чи не вища з них та, що в часах національної кризи не тільки цілу потіху знаходила в своїй родині, але теж з цілою самопоświęтою віддавалася праці для неї, і в цій праці скінчила своє життя?

Так, безперечно, вища — і хай буде вічною її пам'ять!

Львів, 22.V. 1937. о. Петро Табінський”.

Подам тепер уривки з тих теплих листів моїх знайомих, що поспішали потішити мене в великому смуткові. Подаю тільки те, що стосується до характеристики покійної, і то тільки з деяких листів перших днів.

“Прийміть вислови мого найсердечнішого співчуття та побажання міцності й гарту духа та тіла для перенесення цього горя. Знаємо всі, скільки Україна має завдячувати Вашій Дружині-Товаришеві за всі велетенські висліди наукової та суспільної Вашої праці для добра нашої Великої Батьківщини. Вишнічі, 22. V. 1937. Д-р Т. Олесіюк”.

“Прохаю прийняти від мене й моєї родини вислови найщирішого співчуття з приводу смерті Вашої Дружини. Ми добре розуміємо, яка це велика й болюча втрата для Вас, тим більше, що всім відомо, що Ваша покійна бл. п. Дружина була людиною ідейною й характерною, та щирою помічницею у Вашій тяжкій науковій та видавничій праці. Перемишль, 23.V. 1937. Проф. д-р Євген Грицак”.

“Господь Милосердний відібрав від Вас найвірнішого Вашого друга, який сміливо йшов разом із Вами по тернистих шляхах Вашого життя. Так і стільки працювати для науки й рідного поневоленого краю Ви могли, лише маючи підтримку з боку того, хто відійшов від Вас тілом, а душею назавжди залишиться з Вами. Луцьк, 22. V. 1937. Протопресвітер о. П. Пащевський”.

“Прошу прийняти від моєї родини глибоке співчуття з приводу передчасної смерті Вашої Дружини-Добродійки, яка ціле життя була Вам помічницею і щирим приятелем у добру й злу годину. Перемишль, 22.V. 1937. Проф. Л. Бачинський”.

“Глибоко зворушений Вашою втратою, прохаю прийняти вислови щирого співчуття. Нехай потіхою будуть для Вас ті заслуги, що їх положили Ви, пане

Ректоре, в дружній співпраці зо своєю Дружиною для української нації. 25.V. 1937. Проф. Л. Кривоносюк”.

“Просимо Вас прийняти вислів нашого щирого співчуття в хвилину втрати найдорожчої людини й невтомної помічниці в Вашій цінній праці на користь українського народу, науки й культури. Прага, 25.V. 1937. Арк. Животко, Ол. Чернова.

“Най буде для Вас і дітей втіхою, що покійна користала з великої пошани цілого українського громадянства, яке болуче відчуло її смерть. Кельці, 23. V. 1937. Проф. Х. М. Лебідь-Юрчик”.

“Знаю Вас і високо ціню Вашу велетенську працю для культурного підйому українського народу. В тій праці є велика пайка покійниці. Вона дала змогу Вам розгортати ту працю — давати перлини свого великого духа нашому обездоленому народові, серед несприятливих відносин. Белз, 23.V. 1937. Адвокат д-р Ілля Салагуб”.

“Ваша Достойна Пані своєю скромністю, гідністю й гостинністю приковувала до себе всіх, що мали щастя знайтися в Вашому домі. Львів, 24.V. 1937. Проф. д-р К. Студинський”.

“Для мене до кінця мого життя пам’ять покійної Домни Данилівни дістанеться променіти, як найвищий ввір усіх чеснот української жінки. Отвоцк, 25.V. 1937. Інж. Дмитро Нестеренко”.

“Вашу Дружину мав я щастя бачити тільки раз у житті, і тільки раз говорити з нею, але той

один раз вистачав, щоб відчути її прекрасну душу й високо цінити й шанувати її. Львів, 27. V. 1937. Проф. М. Тершаковець”.

“Mel jsem osobne prilezitost a cest poznati Jeji vzacnou povahu, Jeji porozumeni pro Vasi vedeckou praci a pro potrebu ukrajinskeho naroda, a proto chapu velikost ztraty, ktera Vas a Vasi rodinu stihla Jejim odchodem. Praha, 26. V. 1937. Prof. Dr. Jos. Kurz”.

“Втратили Ви, п. Професоре, укохану Дружину — правдиву приятельку й помічницю в тяжкій праці для України. Втратили діти дорогу Матір, що заступала їм на чужині рідну Батьківщину. А разом із Вами й Вашою родиною й ми — свідоме українське суспільство, на чужині суще, — втратило в небіжчиці велику патріотку-українку, зразкову жінку-матір, тиху, скромну й просту в своїй активній праці, що в найтяжчих умовах на чужині, свідомо великих завдань та обов'язку, вміла нести тяжкого хреста жінки-українки... Тяжка втрата Вашої родини є втратою всього свідомого активного українського суспільства, що разом з Вами переживає глибокий жаль і смуток. Генерал-хорунжий Андрій Вовк”.

VII

Покійна завішала, щоб не робити їй вінків на труну від родини й не витратитися на її похорон. “Ліпше видаси щось на дітей своїх, бо ж їм це тепер так потрібно!” Вбоги жила, велично й тихо померла, велично і вбоги поховали Ту, що ціле наше визволення горіла й працювала вкупі з своїм чоловіком, як його найперша помічниця на користь Батьківщини... Вбога соснова труна, вбоге

вбрання — тільки в квітках гріб потопав. Лежала в гробі маєстатично велична, з виразом глибокого спокійного сну — без найменшої тіні того жахливого болю, від якого передчасно загинула...

О першій годині в четвер, по короткій літії, тіло перевезли до церкви при Волоському православному кладовищі, де й відправлено першого жалібного парастаса.

В п'ятницю 21 травня першого парастаса відслужив в сослуженні духовенства митрополит Діонисій. Він же поклав на гроба величного хреста з жовто-блакитних рож (на лентах: "Від митрополита Діонисія"). Від години 9-ї до 11-ї архим. Палладій правив жалібну Службу Божу й парастаса.

Похорон розпочався величною відправою о год. 5-й пополудні. Правив о. архим. Палладій (Відибіда-Руденко) з численним духовенством. Всі служби правилися українською мовою, в перекладі моїм, зробленим і за участю в них покійної. Співав великий міцний хор. Зібралася вся варшавська українська колонія.

Стояв розкішний тихий майовий вечір, а на кладовищі виросла нова свіжа могила. Земля навіки закрила ту, що так близько бачила, пережила й допомагала творити все світле наше визволення...

Надзвичайно чулу промову сказав о. архим. Палладій, підкресливши, що ховаємо не тільки професорову, але й довголітню міністрову... Це останнє відбилось якимсь збентеженим ехом на кладовищі, бо ніщо не вказувало, що ховають і міністрову з часу нашої найсвітлішої доби...

Тільки одна студентська громада стояла за своїм прапором... Було взагалі багато молоді, що чекала щось почути з часу нашого зриву, але... Промов не було... Всі забули про нашу недавню Казку...

Були вінки від декількох приватних осіб та ще від УЦК, інших не було...

Взагалі, я поховав свою Дружину, а діти — свою Матір. Що ховали довголітню міністрову з часу нашої Казки — ніхто ані словом не згадав... Видно, ця Казка випала вже з зачерствілих українських сердець.

Ні, згадав. Згадала чужа нам людина — митрополит Діонисій. Він зарядив нічого не брати за місце на кладовищі, бо ховають... жінку міністра ісповідань Української Народної Республіки...

Про це аж занадто дивне ставлення офіційних емігрантських кругів правдиво писав львівський "Новий Час" у числі за 25.V: *"Жодних привітань, промов, чи інших знаків уваги (поза вінком від УЦК) зо сторони емігрантських політичних чинників на могилі цієї шляхетної української Міністрової не було... Зійшла зо світа скромно, як і жила..."*

Запав чудовий майовий тихий вечір. Виросла нова вбога могила — могила української емігрантки. Виросла поруч могилки трагічно загинулої Мирусі Подільської, яку покійниця сердечно кохала... Тепер вони вдвох навіки лягли спочити від тих нелюдських болів, що забили їх обох... Місяць спинився на прозорому небі й здивовано заглядав через дерева до нового мешкання на старому кладовищі.

З розбитим серцем вернувся я до опустілого свого дому, де з кожного закутка хижо визирали важкий сум та чорна самотність, і зараз таки сплів тобі, моя помічнице вірная, із рож свого серця оцього вінка на твою свіжу могилу...

22. V. 1937

“Блаженні переслідувані за Правду!”
Матвій 5.10

I

УСЕ НА СЛУЖБУ УКРАЇНИ

Минає час, і рік за роком
Летять, мов листя восени,
І сорок літ звіриним скоком
Майнули, як дитячі сни.

Час чеше пильно наші роки,
Як осінь листя з деревини,
І випиває живні соки
Із тіла смертної людини.

Сидить у задумі Боріна,
Схопивши голову в долоні, —
Мов снігом всипана чуприна,
Й думки летять, баскі, мов коні.

Ой весь садочок був в цвітінні
І млосно в пахощах спав цвіт,
Та вітер ось зірвавсь весінній —
І випив молоко із віт...

Почав він працю спозаранку,
Як повний сили й мрій юнак.
І жав її, як любу ланку
В жнива жне пильний неборак.

Хто без упину все працює
І в працю топить душу й тіло,
Тому життя мине не все,
І дивиться вперед він сміло.

Й на праці сорок літ злетіло,
Немов чуйний у літі сон, —
Ішов в житті Борина сміло
І прямував на свій Сіон.

Життя йому вложить хотіло
Все серце в мертвую труну,
Господь же вклав живу струну
Бриніть на підихи всі сміло.

І сонце сипало проміння
Йому на довгу путь-дорогу,
І додавало сили й вміння
Служить народові та Богу.

Йому світили ясно зорі,
Як провідні в житті огні,
Й він плів в життєвому просторі —
Рибак сміливий у човні.

* * *

Сидить Борина скам'янілий,
А сум літає чорним птахом.
Й туман у душу летється білий
І коле серце гострим жахом.

Життя кінчає за дротами
Скитальник в світі бездорожній.
Думки ж летять йому без тами,
Й по вінця болю й яду в кожній.

Не сорокліття це — Голгота,
Огненне болісне завзяття,
Бо пильна людові робота
Веде звичайно до розп'яття...

Так всі Пророки стародавні
Над все любили край свій рідний,
Й в свого народу стали славні
За цей характер їх побідний.

І як той місяць на сторожі
Пантрує пильно цілий світ —
Сторожать так обранці Божі
Свій рідний люд ще з юних літ.

І сорок літ — усе народу,
Усе — на службу Україні,
Чи то за сонця, чи в негоду,
Чи то за щастя, чи в руїні:

“Усе тобі, мій рідний краю,
Усе тобі, народе рідний:
Тобі все щастя й світло Раю,
Тобі одному дзвін побідний!

Як спрагнений потоків водних
Стрілою мчить до них олень,
Так до дітей своїх голодних
Я радо гнав вночі і вдень.

Я був тобі, як лікар вірний,
Що щиро брав тебе в опіку,
Й, як пес, зостануся покірний
Тобі, народе мій, довіку!

Й коли б я міг тобі, мій краю,
Свою віддати в жили кров,
Я зараз би прирік: вмираю
За тебе, о моя любов!

Й коли б в одну зіллять просторі
Любови, що цвітуть по людях,
Була б це капля тільки в морі,
Яка в моїх палає грудях!..

За тебе всі мої моління,
За тебе всі мої пісні,
За тебе Богу піснопіння,
Про тебе юні мрії в сні!

Бо все для мене — Україна,
Немов повітря те людині,
Й схиляю Богові коліна
Лише за неї я в Святині.

За неї лиш мої молитви,
За неї лиш мої прохання,
І тільки їй мої гонитви
До ночі темної з-за рання!"

* * *

І в задумі Іван Борина
Пантрує пройдену дорогу:
Чи жив коли він, як людина,
Чи перемоги мав він змогу?

Сидить він в вогкому таборі,
А голод з холодом у танці —
І всі погасли тихі зорі
Йому давно вже рано-вранці...

“Не хочу людської я слави,
Пихи не хочу я земної, —
Мені все пахнуть райські страви
У сяйві вічності ясної”.

А слава — то вінець із терня,
Якого взнав ще Божий син:
Вона колюча, як та стерня,
Вона гірка, як той полин!..

Зирнула раз дитина в воду,
А в ній небачена краса:
Свою відбило сонце вроду,
Й відбилися тихі небеса.

І скік дитина до озерця —
Й по шию вгрузла до болота.
Й пізнала криком свого серця,
Яка обманлива марнота!..

Зима танцює до Борини
І густо снігом потрусила,
Й як по морозі для калини —
Підрізались колишні крила...

Осінній дощ шумить надворі,
І слізьми б'ється об вікно —
Це верхи старість зла на гбрі,
Як злодій, крадеться давно.

Підкралась їй смокче живні сили,
Немов задушливий вампір, —
Їй спокою руки вже просили,
І зраджував орлиний зір.

Ой ходить осінь по садкові
І сипле злотом на дерева,
І відлітає в цій обнові
Уся їх силюнька серпнева.

А як хотів він світ обняти.
Їй зробити рідний край щасливим —
Так обіймає сина мати
Гарячим серденьком пестливим!

Живе Борина в недостатках,
Нема нізвідки допомоги...
Обранцям доля — жити в латках,
І по колодах нести ноги!

І ось тепер він на чужині
Свої гіркі літа кінчає,
Бо цілий довгий вік Борині
Сміялось лихо лиш безкрає...

Сибірний в'язень він в таборі,
Скитальник хворий та бездомний;
Кругом заниділо все в горі,
І безлад болісно-соромний...

Він цілий вік служив народу,
Своїй коханій Україні
І вислужив: як псу в негоду,
Дрижати треба на чужині...

Ой пролетіла пташка в вирій,
Й свої потерла ніжні крила —
Отак обранцю в праці щирій
Буває гине юна сила.

Та все ж й осіння вонна рожа
Цілує палко наші очі,
Як гостонька остання Божа,
Як мрійна зірка серед ночі...

Усе майорить десь в минулім,
Неначе в темного сліпця,
І в серці, як та арфа, чулім,
Не видно мрійного кінця...

Гірка холодная чужина,
У мріях — тільки рідний край...
І голову схилив Борина,
І зорить в сні "минулий Рай".

Він думкою шугав в просторі
Тих літ, що злинули давно.
А з неба мрійно тихі зорі
До нього моргали в вікно.

І місяць слухав на сторожі
Душевні спомини днедавні:
Вони пахучі, як ті рожі,
І хоч гіркі, та млосно славні!

* * *

І чує в серці срібні дзвони,
Немов ті дзвони Великодні,
І тихнуть в ньому скорбні стони,
І щось шепоче, мов з безодні:

“Життя нам коротке,
Мов ніченька в літі,
Й минуле солодке
На Божому світі.

Здалека все красне,
Як небо блакитне,
Бо ж сонечко ясне,
Як мати, привітне.

Усе наше горе —
Чуттєва омана,
А щастя просторе
Нам сяє від рана.

Нема в світі лиха,
Бо весь він, як рожа,
Й душа наша — тиха
Оселя та Божа.

Тому-то в минулім
Все вонні лелії,
І в серденьку чулім
Цвігуть тихі мрії...

Минуле не гасне,
І світить, як зорі,
І сонечко ясне
В життєвому борі!”

Спустив Борина довгі вії
На змучені свої зіниці,
І перед ним встають події,
Як на життєвій шахівниці.

Летять події довгим роєм,
Так, ніби в кінці на екрані,
Приваблені, мов водопоєм,
Женуть ніжні поспраглі лані...

Сидить Борина в призадумі,
Обнявшись з сумом навісним,
А серце плаче, й в млоснім шумі
Встає минуле перед ним...

II

ЖИЛА ВДОВИЦЯ ТІЛЬКИ СИНОМ

Понад дорогою хатина
Заснула хвора й несмілива —
У ній вдова стара Борина,
Немов бджола та клопітлива.

Така старенька ця хатина,
Що грає більш життя надворі:
Тут з сонцем бавиться дитина,
Тут їй бринять моргливі зорі.

Оця хатинка при дорозі
Навіки пам'ятна Борині,
Бо тут його дитячі нозі
Ходили, наче по святині.

Тяжке життя в селі вдовине,
Коли маєток цілий — хатка,
Коли кожух — вбрання єдине,
Та й то росте на латці латка.

Але вдова метка й весела,
Немов у літі спілий лан:
Донька й сини пішли на села,
При ній один синок Іван.

То не кубелечко пташина
В садку звиває спозаранку,
То з піснею вдова Борина
Працює пильно від світанку.

Й хоч лихо їсть її аж люто,
Проте з очей їй б'є надія:
Спаде вже скоро з неї путо —
Зросте Івасик, горда мрія!

Не раз скуб голову Івану
Ікластий голод довгі дні,
Носив сорочку в свято драну,
І чоботи — на всіх одні.

Та всі бідацькі ці терпіння
Давали хлопцю тільки гарту,
Й пізніше темна ніч осіння
Була йому, як посміх жарту.

В дворі тополі на сторожі
Із небом тихо розмовляли,
Й Івасик чув глаголи Божі
Про кращі людські ідеали.

Він ріс, як пташка та на волі,
В кругу товаришів голінних,
Й хоч їм світились спини голі,
Йшов день у видумках промінних.

О молодість, ясна й безжурна,
Живеш ти в радіснім промінні,
І хоч круг тебе ніч похмурна,
В душі твоїй все дні весінні!

О молодість, ти те дитя кохане,
Що в мами рідної на лоні, —
До тебе лихо не пристане,
Бо пестять матері долоні!

В дитинстві ясно світять зорі,
В дитинстві мрії осяйні,
Й сам Бог в небесному просторі
Освітлює дитячі дні!

В дитинстві всюди вонні рожі,
В дитинстві скрізь пахкі лелії,
В дитинстві водять руці Божі
І сняться тихі райські мрії!

До школи бігає хлопчина,
Росте на славу Богу й людям,
Й ясніє доленька вдовина,
І легко дихати їй грудям!

Вдова укупочці з синочком
На всякій праці аж до ночі.
А мрії соняшним віночком
Уквітчують вдовині очі.

Синочок виросте, і в люди
Господь пошле йому дорогу!..
І дишуть щастям скорбні груди,
І піснопіння ллються Богу.

Вдова синочка виглядала,
Що скоро поміч їй настане,
І він їй був за ідеала,
Як тихе мріяння кохане!

* * *

Ясні були дитячі літа,
Хоч линули в біді та в горі:
У сяйві теплого привіта
Зростав Івась в сільським просторі.

Він стратив батька немовлятком,
Коли того забили коні,
Зростав Івась малим курчатком
При матері на теплім лоні.

Любив Івась над все природу,
Й пізнав її глибоку мову:
Він знав, як двір свій, тиху воду,
І з лісом вів живу розмову.

Бувало, літню довгу днину
Івась блукав по нивах в полі,
Й воно навчало цю дитину
Життя правдивого та волі...

І відкривавсь йому світ Божий
Помалу з пишної природи,
І сонце красне в день погожий
Вливало сил на довгі годи.

І спраглим зором він довкола
У всьому чув і бачив Бога —
І оживлялась дійсність гола,
Зорею грала в рай дорога!

Утішним святом для дитини
Було носити з лісу дрова,
Бо всі затишні ці години —
Палка з природою розмова.

І ясен був йому світ Божий,
Немов предивний храм Господній,
Травневі пахли всюди рожі,
І чулись дзвони Великодні.

Пило дитя спрагливим серцем
Солодкий легіт й сяйво сонця,
І в мріях млосних над озерцем
В небесні линуло віконця.

Й росла дитина, й завжди вгору,
Мов хміль по тичці, йшла в науці,
І все Івасю брак простору,
Усе йому свербіли руці!

Дитині часто снились зорі
Й ясна трояндна путь до раю,
Й пливла в небесному просторі
На довгих крилах мрій-розмаю.

У юнім віці з мрій віночки
Зорею сяють нам на чоблі,
Промінням сиплють наші очки
На всі путі в життєвім полі.

Та все летять на довгих крилах,
Як той орел, дитячі роки,
Як човен в бурю на вітрилах
До ще затишної затоки.

І ось у Київ його мати
Відвезла вчитися ще й далі,
Сама ж в селі своїм страждати
Лишилась в горі та в печалі.

Вдова працює дні та ночі.
Щоб вийшов їй Іван у люди,
І повні сяйва мрійні очі,
І повні щастя горді груди!

Жила вдовиця тільки сином,
Для нього все, хоча б із рота,
Сама ж ладна жить хоч під тином —
Аби дитині не біднота!

III

НАШ ВІРНИЙ ПРОВІДНИК БОРИНА

Довго вчивсь Іван у місті,
І став по школах сам навчати,
І гордо слухала ці вісті,
Як вісті з раю, щасна мати.

Як тільки вибивсь на дорогу
По школі вищій наш Борина,
Господь забрав вдову-небогу,
Коли могла мати поміч сина...

Усе життя стара вдовиця
Плела вінки про сина з мрій,
Та враз Господня десниця
Послала інший присуд свій...

В селі убогая могила,
В ній спочиває бідна мати —
І де в ній бралася та сила
З темноти сина визволяти?

Та хто працює для роботи, —
А праця завджи ціль життя, —
Тому в душі нема скорботи,
Тому не страшнее розп'яття!

Хвала тобі, селянська мати,
Що вмієш душу дати за діти,
Сама ж конаєш без заплати,
Як під морозом вонни квіти!

Ой то не пташка на калині
Пташатам їсти пильно носить —
Сільська то матінка дитині
У Бога долю щасну просить!

Чи є на світі інша мати,
Щоб так дітей своїх любила?
Не пишні родять їх палати —
Їх родить плідна зємна сила!

Ім'я святеє: рідна мати,
Й нема святішого на світі.
Блаженний кожен, хто пізнати
Зміг повно матір в юнім літі!

Було, остання ось хвилинка,
Незмога більш уже страждати,
Та сили знов вертав Борина,
Коли в очах ставала мати...

Бувало, як душа боліла,
Коли валилось все навколо, —
Являлась мати сніжно-біла,
І цілувала сина в чо́ло.

А він зривавсь на рівні ноги,
І, повний сили, бравсь до діла,
Знову летів до перемоги,
Душа відвагою кипіла...

Бо рідна мати — вонна рожа,
Вона, як дзвін той Великодній,
Вона повік — опіка Божа,
Гарячий промисел Господній!

І родить спомини солодкі
Вона, як той вечірній дзвін,
Як ті хиткі в озерці лодки,
Що мліли в них вона та він...

* * *

Іван зростав в великім місті,
Немов та дичка на чужині,
Терпів біду не раз, не двісті
В чужій холодній самотині.

І тільки вся йому розвага,
Коли в село летів додому,
Й тоді вся юная увага
Була на бідного сірому.

Він чув себе в боргу народу,
Що дав йому життя та соки,
За це добуть йому свободу —
Поставив ідеал високий.

Івась від матері завзяття
Поніс, як ту ознаку роду,
І не боявся хоч розп'яття,
Коли служити став народу.

Від матері він взяв і серце,
Що цілий світ любити вміло:
Широке й тихе, мов озерце,
У світі правдою йшло сміло.

Любив село Борина рідне,
Любив гарячою любов'ю:
Воно ж все спрагнене та бідне,
Оббризане святою кров'ю!..

Село ввійшло Борині в душу
Й істотою його було:
Воложило життєву сушу
Й давало сил терпіти зло.

І всі свої найкращі соки
Борина виніс від природи –
І легко зносив всі наскоки
Тяжкої долі довгі годи.

Земля приносить силу дубу
Через усі його коріння,
Й що глибше п'ють землю любу,
То довше йде йому спасіння.

В селі живі цілющі сили,
Й вони викохують орла,
Вони гартують наші жили
Супроти світу й пащі зла.

Село ж у серці позостане
Навік, як вонна квітка Божа.
Воно нам зоряно кохане,
Як та травнева біла рожа!

Добро та зло пізнав він рано,
Й умів їх серцем розрізняти:
Йому з села багато дано
І до хатини, й до палати!

Господь слугу свого ще вранці
Відзначив силою та духом,
І все, що мусять мать обранці,
Він мав і зором, й віщим слухом.

Усе життя природа-мати
Найбільш професора навчала,
І вмів спокійно працювати,
Коли лили за шкуру сала.

Любив Іван служить народу,
І ніс йому свої всі сили,
Терпів за нього недогоду,
Й тяжкий цей хрест йому був милий.

І щоб міцніш себе зв'язати
Навік з своїм народом рідним,
Він жінку взяв з села, й ці грати
Були йому вінком побідним.

І вірною була дружина
Йому весь свій трудящий вік,
І Богу дякував Борина,
Що ласощів міських утік.

ВИДАВНИЦТВО «НАША КУЛЬТУРА» Ч. 3

Митрополит ІЛАРІОН

НА ГОЛГОТІ

ПОЕМА

«Блаженні переслідувані за Правду!»

Матвій 5. 10.

П А Р И Ж

1 9 4 7

Любив Борина працювати
До ночі пізньої від рана,
Бо так його навчила мати,
Його страждальниця кохана.

І все він плів із мрій віночка,
Що прилетить нове життя,
І скорбна матінка синочка
Не поведе на розп'яття.

Борині праця — любя жертва,
Що люди мусять нести Богу,
Тому вона йому не мертва,
І в ній він пестить перемогу.

Для кого праця — ціль постійна,
Кому вона — солодка втіха,
Тому робота — зірка мрійна,
Як в бездоріжжі вірна віха.

Нехай при праці радість грає
У всій твоїй ясній істоті,
То й успіх зіркою засяє,
Як плата по тяжкій роботі!

Шукайте ж щастя тільки в праці —
Це щастя вічне, як та смерть:
Воно доступне й небораці.
Й робітник п'є його ущерб!

Нехай горить в тобі завзяття,
А в праці сяє хай кінець —
І не страшне тоді розп'яття,
Й терновий не страшить вінець!

А поле праці для народу
Безбережне, немов те море, —
Й реве, як звір, воно в негоду,
Й несе життя тобі суворе.

Зате коли деньки погожі,
І видно даль в яснім просторі,
Тоді на праці пахнуть рожі,
І в серці грають тихі зорі!

І все ж, пророки, ви щасливі,
Бо в праці ваші довгі дні,
І хоч вони стократ мінливі,
Засяють й зорі вам ясні!

Найбільше щастя для людини —
Служити рідному народу,
Про нього дбати щохвилини,
Й життя зложити за свободу!

Ой зёрно плакало на полі,
В холодній пріючі землі:
“Бездушні люди із сваволі
Вмирати кинули в імлі!..”

Не вмреш ти, зерно, у могилі, —
Стократно вродиш бідним людям,
Й твої святі плоди доспілі
Дадуть потуги людським грудям!

Це зерно — ти, святий пророче,
Не вмреш у світі ти ніколи —
Твоя наука пророкоче,
Як дзвін побідний, в гори й доли.

Тобі терниста путь-дорога,
Пророче вірний, всенародний.
Та все ж веде вона до Бога,
Та все ж ти чуєш Глас Господній!

Частіш самотнім був Борина,
Й не мав охоти йти на люди.
Коли була на це хвилина,
З душею вів розмови всюди.

Ніколи не боявся казні
У душу глянути собі,
Хоч ми, звичайно, в неї в'язні
У всій життєвій боротьбі.

Суддя собі він був суворий,
І клав під ніж свої випадки,
А досвід щедрий і просторий
Родив йому розумні гадки.

Борина серце мав чутливе,
Що все кривавилось від лиха,
Й на кожне зло було дражливе,
Немов на вітер річка тиха.

В Борині в серці легіт ніжний
Цілує завжди горді мрії,
В душі ж глибокій, білосніжній
Цвітуть пахучії лелії.

Душа в Борині сяйно-чиста,
Немов у проміні роса,
А в серці тихому перлиста
Кладе кубелечко краса.

Стрункий Борина, як тополя,
З обличчя б'є йому натхнення,
Увесь як вонна квітка з поля,
В очах ясних блакить весіння.

Він все низав разки намиста
Із вонних мрій про рідний край,
Й ніжна душа його пречиста
Цвіла квітками, як той гай.

І простий люд скрізь бив у дзвони:
“Наш вірний провідник — Борина,
Він чує серцем наші стони,
Надія наша він єдина!”

Професор все зростав у силу,
І розпинався за народ:
Йому здобути долю милу,
Довести край свій до свобод!

Борина був, як гусла Божі,
Що плачуть з леготом в недолі,
Й на кожні подихи ворожі
В душі його стогнали болі.

IV

СИДИТЬ ПРОФЕСОР У В'ЯЗНИЦІ

Й розцвітали дні погожі,
Усе сміялось під промінням,
Та хмари збіглися ворожі
Й забили сонечко камінням...

Неряд всесвітній: у в'язниці
Сидить професор місяць цілий,
Його провину — небилиці —
Хотять звернути в план дозрілий:

Чого близький він до народу,
Чого в устах сільська мова?
Яку на мислях мав свободу,
Коли писав про волю слова?

По допитах його тягали,
Немов лихого бунтаря,
Й шипіли грізно, як шакали,
Усі підлизники царя.

Писав із полум'ям Борина,
І все писав у мові рідній,
І це й була його провинна
В розправі пімсти цій негідній.

Писав він часто про недолю
Свого народу у темноті,
Картав спаношену сваволю
Супроти тих, що мліли в поті.

І пімста ось тепер наспіла
За цю народню роботу,
Бо праця чесна, праця сміла
Веде, звичайно, на Голготу.

І зло сміються судді вірні:
Одна Росія, неподільна,
Для всіх вона отчизна спільна,
Ми всі — раби царю покірні!...

Сидить Борина, й думи темні
Схиляють голову додолу —
Пізнав він заміри нечемні,
Пізнав ворожу правду голу...

Ой плакали квітки пахучі:
“Чого то крадуть мед в нас бджоли?
Чому вони, завзяті й злючі,
Не пожаліють нас ніколи?”

Не коршак хижий на пташину
Спадає всіми пазурами —
То ворог бідну Україну
Катує довгими віками.

І він постійно тільки й дбає,
Втопити край наш у темноті —
Тому нещастя в нас безкрає,
Тому й кінця нема Голготі!

Росія з націй шахівниця,
Та мають долю всі невільну,
І вікова царська десниця
Творила з всіх них “неподільну”.

Немає рідної в нас школи,
Своєї церкви в нас нема,
Нема й не буде їх ніколи,
Бо всім — холодна тут тюрма!..

Ярмо гнітить нам тіло й душу,
І в нас панує лиш неволя,
У нас відоме тільки “мушу”,
Й тому пропаща наша доля...

На нашім світі скрізь омана,
Щоб повалити брату брата:
Неправда бунт веде, як п'яна,
А правда — на хресті розп'ята...

І голову схилив в задумі
Побитий долею Борина.
І так минає в горі й сумі
Йому за днем в'язнична днина.

Професор молодий та знаний
Тепер картається в в'язниці,
І задум весь його коханий
Попав в брудні ворожі спиці...

* * *

Та можна вбити людське тіло,
Але нічим не вбити духа —
Орлом він вгору рветься сміло,
Й Борина мріє й з-під обуха:

“Любов до рідного народу —
Це найсвятіша любов:
За братнє щастя й за свободу
Так любо ллеться піт і кров.
Й Голгота зоряна — за нього
В обіймах запалу святого!..

Любов до матірнього краю —
Найперша це моя любов.
За нього радо я страждаю,
За нього й смерть прийнять готов.
Готов за рідний край вмирати,
Бо тут мене зродила мати!..

Готов я нести люті муки
За свій народ, за рідний край,
За ці поля, лани та луки,
За Україну, тихий рай, —
Тут мати спить моя в могилі,
Мої тут браття й сестри милі!..”

V

ІВАН БОРИНА ЗНОВ НА ВОЛІ

Ой буря раз знялась шалена,
І пазурами — скік на грушу:
Поскубла листя їй зелене
Їй трясла смертельно ніжну душу.

Та вчуло сонце це з-за хмари
І груші жменею спасіння —
І било буряні примари
Веселе сонячне проміння!

І ось риплять в'язничні двері,
Іван Борина знов на волі:
Зоставив він в брудній печері
І сил, і запалу доволі!..

Та місце втратив він у школі:
Навчать не може українець!..
І знов Борина в лапах долі,
В своєму краї — як чужинець!..

І бачить з дивом — навіть друзі
Його минають на дорозі,
І ходить він в смертельній тузі,
Чужий в ворожому повозі...

Бо, бачте, він сидів в в'язниці,
Яким же другом бути може?
“Бо ще й до нас ці небилиці
Пристати можуть, крий нас, Боже!”

Буває, вірний друг під боком
Смертельну краде вам сорочку,
І сам на все зрадливим оком
На кривду не моргне й разочку.

І вчулося тоді Борині,
Що не хати то в місті білі,
А лиш леговища вужині,
В зlobі та в заздрощах доспілі...

О ви, славетні й вірні друзі, —
Як вдарить холодом зима,
Бракує завжди вас в супрузі,
В нещасті завжди вас нема!

Коли тобі ведеться справа,
То маєш друзів повно всюду;
Якщо ж твоя хитнеться нава,
Вони стають тобі за Юду!..

Як ті квітки пахучі в лузі
Негайно в'януть по морозі,
Отак зав'януть й вірні друзі,
Як лихо стане на порозі...

І ходить він у самотині,
Й його цураються, як в'язня,
І вдома, ніби на чужині,
Борина став тепер за блазня.

Мечем кололо це втікання
Порожніх друзів цих зрадливих,
Пізнав Борина спозарання
Ціну всіх ласощів мінливих...

У нас звичайне — творчі люди
Не мають доброї пошани.
І гинуть всі серед облуди,
Серед підкопів та омани.

Обранцеві одна порада:
Не жди заплати за роботу:
Від друзів прийде тільки зрада,
Коли ти підеш на Голготу...

Нема пророка в краї ріднім,
І правда спить на цьому світі,
І навіть в голосі привітнім
Почуєш холод гострий в літі...

У нас обранцям всім народу
Постійно стелеться тюрма,
Але їх скріплює зима,
Як скріплює вона в лід воду.

І не страшні обранцям вдари:
Що більш залізо б'є коваль,
Міцнішою стається сталь
Й таки від сонця гинуть хмари!..

Та ось чутки летять про волю —
Нема в Московії царя:
Віщують тихі зорі долю
Й кінець ворожого псаря!

Як пильно миє дощ весною,
Щоб побілить, цвіт яблуневий,
Народ так радістю ясною
Собі обмив день березневий.

Борині в серці сяють мрії,
Горять йому веселі очі:
Увесь у подихах надії,
Події зорить він пророче.

VI

ВОСКРЕСЛА ЗНОВУ УКРАЇНА!

Гудуть у Києві всі дзвони,
До неба линуть піснопіння:
Господь почув всі наші стони —
Й спинив народові терпіння!

Схиляють всі свої коліна,
І Богу шлють палкі Молитви:
Воскресла знову Україна
Із лап чужинної гонитви!

Найбільше щастя патріоту —
Діждать воскресення народу:
Вінок за зроблену роботу,
Що буде цвісти в рід із роду!

Ярмо душило Україну,
Як коршак пташку ту безсилу,
Й вело обманом до загину
Народ наш тихий й землю милу.

Ой ходить сонечко в просторі
Та й оглядає справи Божі –
І бачить край наш в лютім горі,
І злісні утиски ворожі.

Стогнав в кайданах край наш рідний;
В ворожій корчився неволі,
І ось тепер цей дзвін побідний
Віщує нам початок долі.

І на Софійському майдані
Ревуть, як дзвін, універсали:
Кінець зрадливій всій омані,
Усі тепер ми вільні стали!

І повен люду, повен сонця,
Майдан кипить, як літом рій:
“Тепер ми маєм оборонця!”
І кожен сміло рветься в бій.

Брат брата бачить в фіміамі,
Й блищать в очах перлини Божі;
Як на Великдень в Божім храмі,
Цвітуть у серці вонні рожі!

І всі були, як гусла срібні,
На подих волі мрійно чуйні,
Й пісні, до леготу подібні,
Співали груди алилуйні...

Фрагмент художнього оформлення паризького видання поеми "На Голготі" у виконанні художника В. Ласовського

І повні паху душі стали,
А в серці вщертъ ясне проміння,
І сяли ясно ідеали,
Немов зірниця та весіння...

І кожному зростали крила,
І кожен мріяв в рай летіти,
Почулась всім незёмна сила.
І стали всі, як Божі діти.

І кожен ніс в руках тремтячих
Своє пахке, як рожа, серце,
Й разом з вінком із мрій дитячих
Складав на жёртовне озерце...

Універсали били громом,
З них сипались перлини волі,
І опікунка нашим домом
Благала в Господа нам долі.

Над Україною заграла
Веселка красна, знак надії,
І щиро линула похвала
Пречистій матері Марії.

Палкі співаються молебні,
По вінця повно люду в храмах,
Й голубками пісні хвалебні
Несуться в вонних фіміамах.

Як по зимі садки весною
Пишаються пахучим цвітом,
Так встала зіркою ясною
Зболіла мати перед світом!

Народ піднявся скрізь, як зо сну,
Згадали всі колишню славу,
Й творили свято казку млосну —
Свою воскреслу державу.

Багато жертов Україна
За це воскресення взяла,
І кров лилася по коліна
Дзюрком з святого джерела.

Народ розбив ворожі ґрати,
Розпалась вікова в'язниця,
На волю вийшла скорбна Мати,
Немов ранкова та зірниця.

То не садки цвітуть весною,
То не бринять пахучі рожі —
То творить з радістю ясною
Народ діла свої та Божі!

Ой цілувало сонце в очі
Заснулі квітоньки весняні.
Вони ж, як та красуня ночі,
Розгортались, від щастя п'яні.

І показала Україна
У соняшній своїй красі —
Лелійно біла, як та піна,
Й пахуча, як квітки в росі!

Отак буває: пишні квіти
На ніч красу ховають млосну,
Та перші соняшні привіти
Цілунком будять знов їх зо сну.

Пташки до Бога піснопіння
В подяку слали срібним хором,
А сяйво млосного проміння
Вкривало землю омофором.

І липи сонні та стрільчасті
Завмерли з ними на молитві,
І легіт тихий ранній пташці
На поміч біг в святій гонитві.

В садках розкохані лелії,
Як цілувалися з рососою,
Про волю снили тихі мрії
Й пишались райською красою.

І вся земля, як та бандура,
Чуйна́ була на легіт волі,
І зла минувшина похмура
Ховалась соромно поволі...

І встала зо сну Україна,
Немов травнева вонна рожа,
І ожила свята руїна,
Як та пахуча квітка Божа!

Віками довгими неволя
По Україні грасувала,
Й ворожа варварська сваволя
Гуляла пащею шакала.

І Україна знов воскресла,
І знову в Києві весна
І волю, й радість всім принесла,
Принадна, пишна та ясна.

І, мов веселка мерехтлива,
Заграла воля понад краєм,
І розцвіла земля щаслива
Пахучим зіллячком-розмаєм.

Всі працювали над народом.
Немов жінці на вонній ланці.
І пахло травами та глодом,
Й в росі купалось сонце вранці.

І падали на землю люди,
І цілували матір вільну,
Вона ж в відплату слала в груди
Цілющі ліки — воннощ пільну.

Бринять піснями храми Божі,
Несеться Великодній дзвін,
У всіх у серці вонні рожі,
В душі до раю мрійний гін.

Несуться Богові кадила,
І линуть в небо піснопіння:
Запала вся ворожа сила,
Кінець вже нашого терпіння!

Усі працюють в серці з Богом,
У всіх в душі молитва Божа,
Й стає Україна всім чертогом,
Як та розквітла вонна рожа.

Росли на силах діти Божі,
І вільно дихали всі груди,
І снились сни, ясні й погожі,
І мрійно ждали щастя люди...

Бринить усюди мова рідна,
Немов ті тихі срібні дзвони,
І скрізь вона, ясна й побідна,
Летить, як вихор, в перегони.

Ця рідна мова, мов по бурі
Те красне сонечко з-за хмари:
Ясніють лиця всі похмурі,
Зникають враз усі примари.

Вона була так довго гнана,
У краї рідному в кайданах,
Тепер усім вона кохана,
Немов гетьмани ті в жупанах.

Бо рідна мова — серце люду,
Без неї він — колода мертва,
Тому за неї в світі всюду
Несеться Богу більша жертва.

Вона, як дзвін той Великодній,
Бринить по-райськи в нашім серці.
Вона як голос нам Господній,
Як тихий легіт на озерці.

Бо рідна мова — пишна рожа,
Травнева райська лелія,
І нею молиться Госпóжа,
Пречиста Матінка Марія.

Коли Господь наш на Голготі
Простер свої пречисті длані,
По-рідному в тяжкій скорботі
Він плакав: “Лама савахтані!”

А вороги, що довго рили
Нам Україну, як кроти,
Сиділи мовчки, і щосили
Шукали іншої мети.

І ясно всім, що Україна —
Міцна, нова велика сила,
Що ця завмерлая руїна
В собі крицеву міць носила.

Бо Україна спочивала,
Немов рілля на яр зимою,
Тепер же враз, на страх шакала,
Скінчила з лютою тюрмою.

Сміється сонце і проміння
Із неба сипле на наш край,
Всі повні щастя та радіння,
У серці кожному — розмай.

І били дзвони Великодні
Над всім широким нашим ланом,
Віщання чулися Господні,
І пахло всім святим євшаном.

Як місяць в небі на сторожу
Посеред зірок впливає,
Він Україну зорить Божу
І бачить щастя скрізь безкрає.

Гудуть у Києві всі дзвони,
До неба линуть піснопіння:
Господь почув всі наші стони
Й спинив народів терпіння.

Схиляють всі свої коліна,
І Богу шлють палкі молитви:
Воскресла знову Україна
Із лап чужинної гонитви!

* * *

Сидить Борина скам'янілий,
А казка крильми йому має,
І ангол Божий сніжно-білий
Усе минуле відкриває.

Таке блакитне це минуле,
Як небо ранньою весною,
І серце, на троянди чуле,
Палає зіркою ясною!..

Буває казка раз в століття,
І ми її оце діждали —
І зашуміли верховіття
Про горді наші ідеали!

Була це казка над казками,
Весняна вонна юна мрія,
Й цвіла небесними квітками
Трояндна вікова надія!

VII

ПОСТАВИТЬ СОНЦЕ НА РУЇНІ

Пішов Борина зразу вгору
І став міністром в Україні.
Якраз йому робота впору:
Поставить сонце на руїні.

Працює він і дні і ночі,
І мила ця йому робота:
Відвагою палають очі,
Й дрижить невірничка темнота.

В Росії голод був на школи,
Зате в пошані скрізь тюрма,
Тому й не сохли тут ніколи
Сваволя дика й щира тьма.

Працює з запалом Борина,
Вкладає в працю серце й душу –
Від праці вищиться людина,
Як не працює тільки з “мушу”.

Він скрізь заводить рідну мову,
Яку Москва віками гнала:
У ній вбачає він основу
Свого нового ідеала.

І скрізь росли народні школи,
Світило сонце на руїні:
Такого не було ніколи
У нашій бідній Україні!

І сходив місяць на сторожу,
І дивувався від видіння:
Він бачив плідну вонну рожу
Серед завмерлого каміння.

Не зависокі мрійні гори —
То закороткі наші крила,
Обранець носить в простори,
Як пах солодкого кадила.

І сонце сипало проміння
На всі ті наші рідні школи,
Здавалось — врешті провидіння
Нас не забуде вже ніколи!

На устах всіх Іван Борина,
Йому росте на дріжджах слава:
Широкознана він людина,
І гнеться повна друзів лава.

* * *

Але знайшлися й “вірні друзі”,
Що й на Борину злісно вили,
Немов вітри холодні в лузі,
Що на калину дмуть шосили.

Бо хто сильніше пнеться в плузі,
Частіше падає той в рів,
Йому зраджають й вірні друзі,
Він має повно ворогів.

Багато в нас бува завзяття,
Та й краплі карности немає,
Тому в нас б'ються й рідні браття,
Й ведуть підваження безкрає!..

Нема пророка в краї ріднім,
Нема йому в своїх пошани —
В спокої тихім та погіднім
Собі він частки не дістане...

У нас обранця кожен учить,
Як учить вітчим дітвака,
А не послухає — замучить
Його на смерть сліпа рука...

Зате згадають всі по згоні,
Що славних маєм ми людей,
І знайде той на Божім лоні
Росу для спрагнених грудей...

Уваги вороги не варті,
Їх завжди в тебе повний міх —
Працюй спокійно в силі й гарті,
І не зважай на їхній сміх!

Бо то звичайне — сміх ворожий,
І заздрі видумки, їх суд,
Бо буде інший суд — Суд Божий,
Який оцінить весь твій труд!

Борина працю вів щосили
На користь рідної свободи,
А друзі підступом валили
Й під ноги кидали колоди...

Чому ж, чому, садки зелені,
Ви так спізналися із цвітом?
Бо дмуть вітри на нас шалені,
І роблять зиму нам і літом...

VIII

ТА Й ВОРОГИ ТЕПЕР НЕ СПАЛИ

Та й вороги тепер не спали,
Дивились з страхом на роботу
І вили скрізь, немов шакали,
Бо воля нищить їм темноту.

І переляк минавсь помалу,
Немов розходився туман,
Зростали сили знов шакалу,
Що скрізь пускався на обман.

Ой розцвіли садки весною,
Та й вдарили на них морози —
Покрили люд наш пеленою
Чутки ворожі та погрози...

І вороги тяжкі повстання
Здіймали підступом у нас,
І навіть в Києві від рання
Йшов на сперечки цінний час.

І скрізь по краю колотили
Без того збурений наш люд,
І витрачались кращі сили
На цих ворожих нам приблуд.

Буває часом так у травні
Спадають на садки морози —
На пишні квітоньки недавні
Летять смертельнії погрози...

Найбільший сором — бить обманом,
Пускати стріли з-за вугла,
Татарським бути скрито ханом,
І не вбачати в цьому зла...

Й обсіли злісні демагоги
Всі наші тихі й темні села
І обіцяли всім чертоги,
Як зникне з овиду омела...

З Москви шипіли шовіністи
Проти нової України:
“А що Росія буде їсти?
Мазепа пхне нас до руїни!

Вся Україна — твір німецький,
У них нема й своєї мови.
Послать на них би молодецький
Хоча б на місяць полк на влови!..”

Чужинці всюди рили й рили
І густо сіяли бур'ян,
Не бракло грошей їм та сили,
І край туманивсь з їх оман.

Чужинці скрізь пускали слухи,
Що Україні вже кінець,
І скрізь ворожі, злісні духи
Вели із пімстою танець...

* * *

І Україна вже тремтіла,
Немов дерева восени:
Вп'ялися п'явкою до тіла,
Й впилися кров'ю дикуни...

І били блискавки заграви,
Страшили землю леви громи,
І добивали рештки слави
На хрест розп'ятої сіроми...

І край наш рідний став конати,
Текла свята із нього кров:
Сварилася з донькюю мати,
І син із батьком бився знов...

Як солодко роса перлиста
Цілує квітоньки весінні,
Вітри ж дмухнули — і пречиста
Ураз розтанула в горінні...

І шкірила не раз вже зуби
Борині люта й нагла смерть,
Та доля берегла від згуби,
Й завзяття повен він ущерть.

Над вечір їхав раз Борина,
І кулі свиснули ворожі —
І людського палкого сина
Умент червоні вкрили рожі...

І кров линула аж до сонця,
І пурпуром текла з заходу,
І промінь пестив оборонця
Свого воскреслого народу...

Але на смерть його не вбили,
Стеріг Борину ангол Божий:
По ранах спали в нього сили
Й до праці став він менше гожий...

Ой цілував метелик вранці
У промінях росисту квітку,
Та надлетіли птахи-бранці
Й його ковтнули рано влітку...

ІХ

І ОСЬ БОРИНА НА ЧУЖИНІ

І ось Борина на чужині
Веде народну знов роботу
І має час тут в самотині
В розвагу взять усю скорботу.

На землю рідную напали
Ворожі темні дикуни,
І кров пили, як ті шакали,
І рвали тіло їй вони...

І як Христа на хрест прибили
За правду чисту та любов,
Отак ворожі темні сили
Втопили й нас у братню кров...

Ой гналася берізка вгору,
Щоб пити соняшне проміння,
І виросла на втіху бору,
Немов лелієчка весіння.

Та буря ось знялась шалена
І враз берізку повалила...
Було тобі, моя зелена,
Не ладити до сонця крила!..

І закотилася надія,
Потьмились людям горді сни,
І вже не пахла нам лелія
У мрійних подихах весни...

Так ніби зникло сонце красне
На нашій вдареній землі,
І видно стало, що погасне
Весняна мрія нам в імлі...

І до сусіди патріоти
Пішли, знемігши в боротьбі,
І тут взялися до роботи
В бідності чорній та в журбі.

* * *

На праці пильній знов Борина,
Хоча тепер уже й каліка;
За працю має все людина
Таку заплату спередвіка!

Ой тяжко дишеться калині,
Коли задмуть вітри з півночі,
Марніють й люди на чужині,
Як голод дивиться їм в очі...

Не жди за працю нагороди,
В людей подяки не чекай,
Бо так ведеться з роду в роді:
Жене пророків рідний край!..

Одна обранцеві заплата
В свого рідного народу:
Потала злісна, мов від ката,
Чекай під ноги лиш колоду...

Як слава дійде верховини,
Коли вона досягне щіту,
То власне з цеї вже хвилини
У лету падає неситу.

Бо де гора, там і долина,
Не знане світло без темноти,
І кожна з розумом людина
Втікає слави, як марноти...

* * *

І в світ пішов Іван Борина
Страждати серцем на чужині.
При нім безпомічна родина
Шукала захисту в пустині.

Купалась пташечка в промінні,
Як сонце брало шлюб з весною,
А вонні квітоньки весінні
Росою милися живною.

Та хмари збіглися похмурі
Й на сонце кинулись в злобі,
Й зламала пташка крильця в бурі
При тій запеклій боротьбі...

Так тяжко чутися вигнанцем
Із краю рідного навіки,
Хто щирим був йому коханцем,
Хто ніс йому цілющі ліки:

“Для мене Україна мила,
Немов та молодість минула:
У мріях лиш, як юна сила,
Й не вернеться краса заснула...”

Летять пташки ключем у вирій
Й додому вернуться весною,
А я в роботі краю щирій
Лишусь навіки з чужиною!..

Збулася листя деревина,
Але весною знов зодягне,
А я навіки чужанина,
Хоч серце в вирій вічно прагне...

Дивлюсь на сніг: весною тане,
І я за ним рясними плачу...
Це ти, село моє кохане,
Зродило вірність цю собачу!..

У світі славний тільки той,
Хто долетить своєї цілі.
Не долетів — ти не герой,
Й ніщо твої всі чини смілі!..”

Х

УСЕ ЖИТТЯ ТЕРПІВ БОРИНА

Сидить Борина в призадумі,
Сидить із ним й гірка печаль
І обнялися двоє в сумі,
І танця править з болем жаль.

Такий вогкий, барак цей темний,
Мов п'явка спрагла, смокче сили,
Сліпе знущання й нелад зёмний
Собі тут місце полюбили...

І тихо голову схиляє
Борина в болісній розпуці:
В очах завзяття ще безкрає,
Душа ж зболіла рветься в муці:

“За все життя — сама скорбота,
Так мало сонечка в минулім.
І тихо миготить Голгота
У серці, вже давно заснулім...”

І сорок літ на бистрих крилах
Майнули, наче день один,
Діждавсь заплати: впав на силах,
Вмирать піду хіба під тин...”

А місяць вплив на сторожу
І пильно зорить на Борину,
Дається диву: й в нічку гожу
Печаль спадає на людину.

Усе життя терпів Борина,
Бо звик терпіти був ізмалку,
Бо завсіди сільська дитина
В житті частіше бачить палку.

Він все життя, як старець, бідний,
Бо все життя не дбав про гроші, —
Йому б у праці поспіх гідний,
І це й усі його розкоші!

Він мало думав про родину,
Бо все на праці був народній,
Не мав спочинку й на хвилину,
Як дзвін у празник Великодній.

Усе життя він на роботі,
Немов на ярмарок той швець,
За це — хрест онде на Голготі,
За це — терновий он вінець!..

Як неспалима та купина,
Що все палає й не згорить,
Горів усе життя Борина,
Не знав спокою ні на мить...

* * *

Сидить Борина в кінці столу,
В душі зболілій крики люті,
Разками ниже правду голу,
Думки, мов скупані в отруті:

“Як ти українець — ніколи спокою
В житті тобі й хвилі не знати:
Розпне тебе батько своєю рукою,
Й зцурається рідная мати!

Як ти українець — готов будь на жертву,
Готуйся щодня на розп'яття:
Ми духа несемо в колоду півмертву,
А нам на заплату — прокляття!

Як ти українець — то станеш ізгоєм
На власній землі в своїй хаті:
І будуть сусіди кусать тебе роєм,
І красти на бчах, як таті!

Як ти українець — не жди собі плати
Та вперто трудися відрана:
Як зміг свою ниву щобільше зорати,
Оце тобі плата кохана!

Як ти українець — кругом перепони
І місця на святах немає,
Та наша душа не летить до мамони,
Й лиш в праці нам щастя безкрає.

Як ти українець — готов будь на вколи
Сусідського дружнього шила,
Але не зневірюйся, брате, ніколи:
В терпінні — міцна наша сила!

Як ти українець — то будуть шохвилі
Тебе на хресті розпинати.
Та муки за край свій нам солодко милі.
Й ми знаєм: погинуть Пилати!”

* * *

Найбільший гріх на світі — зрада,
І до чужого скік табору:
Зненацьке вжалення це гада
Самому Юді тільки впору...

А наші вміють чужинцеві
Служити вірно, як той пес,
А в себе й рідному отцеві
Нароблять явно всіх чудес...

Мигтить в палких думках Борині
Стара легенда про чужину —
Вона якраз на часі й нині,
Хто легко гне в чужинців спину:

Колись гебрейців до неволі
Погнано в гордий Вавилон,
Пішли й царі на ласку долі,
І занімів святий Сіон.

Й вони над річками чужими
Сиділи й плакали всі в тузі,
Пророки ж співами журніми
Були з народом у супрузі.

Лилася тужно пісня в горі
За втрачені ясні свободи,
І в сльозах слухали їх зорі,
Шептались млосно тихі води.

Найтяжчий сум — то сум за волю,
Коли криваво серце плаче,
Коли душа вмирає з болю,
І слово губиться гаряче...

Пророки тужно душу рвали,
Крик серця нісся до Єгови:
“Хіба не вонні наші хва́ли,
Що ти забув свої нам мови?..”

Усе заслухалось навколо,
Спинились в річці сині хвилі...
Та низько всім схилилось чо́ло,
Співать пророки вже не в силі...

Й на вербах тихих та плакучих
Чуйні повісили бандури,
І в мріях болісно-пахучих
Шугали на Сіонські мури...

Аж ось надходить їх сторожа,
Пророча пісня й їх схопила:
“Заграйте й нам, голото Божа,
Якщо не хочете на вила!”

І тихо стало в чистім полі,
В пророків повне серце муки:
“Заграти ворогу в неволі?
Нехай вкоротить Бог нам руки!”

Пророки шепчуться в нараді,
Говорять очі замість слова,
Чекає ворог лютий в зваді,
Та пісня славна вже готова.

Один по одному пророки
Собі враз пальці відтинали:
Не втішаються від гри жорстокі
Кати, трипрокляті шакали!

І крикнули пророки в тузі:
“Та як же можуть грать безпалі!”
І руки витягли в печалі,
А люд завмер в грізній напрузі...

І кров свята із ран стікала
І землю багряно кропила,
Росли гебреям горді крила
Втікти з липких тенет Ваала...

А з неба їм моргали зорі
І йшли купатись в тихі води.
Її не втратив чести люд у горі,
Цвіла надія до свободи!..

* * *

У гробі чистота ідеї,
Не в моді сила їй сталева,
І не в пошані в нас для неї
Святая шата яблунева...

Тому-то в нас весела зрада
Веде із мстою вільно танця,
Тому ножа несе заглада
На дар Господнього обранця...

Ідея служби для народу —
Господня віра це глибока,
Вона палає в рід із роду
З часів розп'ятого пророка.

Найкраща шата нам — то жертва,
То хрест за доленьку народну.
Тоді не буде мати мертва
Й не втоне в забуття безодню.

І сам до себе точить мову
Побитий долею Борина —
В душі він чує вже обнову,
Надходить сонячна година:

Носімо завжди білі шати,
Немов весіння та лелія,
Тоді в'язничні зломить ґрати
Свята на воленьку надія.

Коли ж на шати білосніжні
Впаде хоч крапля бруду Юди,
Тоді, мов арфи струни ніжні,
Заплачуть сумно людські груди...

Хай ворог, мов шакал, лютує,
Нехай зрадливо стелить сітку —
Його підступна праця всеує,
Ми й в золоту не підєм клітку!..

То не пахучая лілея
Сміється в променях весною —
В душі моїй свята ідея
Горить зірницею ясною!

І поки світить сонце ясне,
І поки в світі Божий дух —
В мені ідея не погасне,
Не спиниться до цілі рух!..

Нехай загину я в таборі,
Нехай занидію від скрути,
Та все ж у серці в мене зорі,
В душі вінки з розмаю й рути.

Кому найвищя чеснота —
Служить народу аж до смерти,
Тому не боязна й Голгота —
Бо вже давно для себе вмер ти..

* * *

Затих Борина в призадумі
І слухає в душі співання:
Там хтось бринить у тихім сумі,
Немов пташина в час світання:

“Не спиняйся в дорозі, борцю, у роботі,
Не солодкий хіба ж тобі хрест на Голготі?
Уперед все сміливо іди!
Бо в роботі твоїй одна світла дорога,
Начертала її Україна-небога —
Відчуваєш ти серцем, куди.

І ніколи борці не схибнуться від цілі —
Як в негоду на морі вали пінно-білі,
Кам'яні вони лупають скелі.
Подивися, борцю, — он вже лине хвилина,
Коли сповниться вся твоя мрія єдина,
Засвітяться очі веселі!”

XI

ОДНА ОБРАНЦЕВІ ЗАПЛАТА

Й думки летять, як вівці стада,
Ураз сполошені вовками,
Коли в очах страшна загибля
Й затишної немає брами...

Женеться вперто ворог мстивий,
Борина мусить утікати:
Пророчий жереб це мінливий —
За людську працю бути без хати...

Не мав ніколи він спокою,
Й втікав із міста в місто він,
А ворог зрадною рукою
Своїх собак слав навздогін.

Немов той заєць, жив Борина,
За ним вганялися стрільці,
Терпів і він, і вся родина
Ворожі влови мстиві ці...

Тяжка недоля патріоту:
 Не бачить сонця й на хвилину —
 Його полюють, як звірину,
 Й женуть на смертню Голготу...

“Життя тяжке на самотині, —
 Ти скрізь у світі всім чужак,
 Дружина вмерла на чужині,
 А я повзу, як той червяк...”

Дає дружину небо в дарі
 На щасну радість чоловіку,
 Щоб кожне лихо їм у парі
 Терпіти разом аж довіку.

Розумна й вірная дружина
 Солодить завжди дні похмурі,
 Тепер же сам зоставсь Борина,
 Як пташка по шаленій бурі...

* * *

Обранцям всім одна заплата
 За всежиттєву роботу:
 Не стріти рідного їм брата
 При їх дорозі на Голготу!

Як ти на цаль хоч над товпою,
 Господь твоє означив чоло —
 На тебе піде все навколо,
 Й готовий завжди будь до бою...

Бо з тебе здіймуть цаль той люто,
 І зроблять з сокола каліку:
 Заб'ють безсердо в зёмне путо,
 Не вийдеш з нього ти довіку...

Світ люто б'є свого пророка,
Якщо його він переріс,
Товпа жене його жорстока
На пушу дику чи на ліс.

Для них плетуть вінки тернові,
Для них рубаються хрести,
При кожній болісній обнові
Вони стають метою мсти...

Бо громи б'ють на верховини,
І палять там святі заграви,
Тяжкий голготський для людини
Бездушний кат — мінлива слава...

Ой ходить осінь повногруда
І чеше листя із дерев.
Так пнеться слава поміж люда,
І робить зайцем, хто був лев.

Такі короткі в слави ноги,
А все життя її — хвилина,
Сьогодні славні — ввзавтра вбогі,
Як по морозі та калина...

* * *

Нема пошани в нас герою,
Як не скінчить свою роботу,
І люди кривдою тяжкою
Йому побільшують скорботу.

І Прометей у нас без шани,
Хоч впав у чесній боротьбі,
У нас лиш той герой коханий,
Хто з'їсти й випить дав тобі...

Герой в народу без держави
Усе не тішиться кінцем;
І маєм ми задовгі лави
Терновим вквітчаних вінцем...

І вгору пнуться, хто без волі,
Хто без крицевої ідеї –
У них вінці блищать на чолі
Від безхребетности своєї...

* * *

Ой хвора тихо спить дитина,
І в устах в неї усміх грає –
Надійна мамі це хвилина,
І ллється щастя їй безкрає!

І ось Борина, мов з безодні,
Виходить на повітря чисте,
Бринять йому слова Господні,
А в серці марення імлисте:

“Чи ти забув, що Прометеї
Огонь приносять тільки людям,
А їх святим трудящим грудям
В мирать лиш треба за ідеї?”

Одна обранцеві заплата –
Заплата власного сумління;
І ним душа його багата,
Як в нього кидають каміння.

І в сяйві тихого проміння,
Що зроблена тяжка робота,
Не буде болісним каміння,
Не стане смертною й Голгота.

Що більше сил ти вклав в роботу,
То тим солодший їй кінець,
Забудеш всю свою скорботу,
Надівши скінчення вінець.

А що приходить нам без труду,
Те й радости не принесе;
І хліб зароблений я буду
Цінить смачніше над усе...

Хто носитья орлом сміливим
Понад зрадливим зémним світом —
Не стане той орел щасливим
Ні благом зémним, ні привітом.

Чого ти ждеш за труд заплати,
Хіба працюєш ти для неї?
За що дитину любить мати,
Кладуть і душу за ідеї?

Чужа дитина все шербата,
А рідна люба, як краса, —
Сучки-бо бачим в оці брата,
Самі ж кусаєм, як оса...

Твоє ж хай серденько просторе
Любов'ю повне буде вщертъ,
Широке без кінця, як море,
Постійне в ділі, як та смерть!..

Не оглядайся на невдачі,
До перемоги все роби:
Спинаються лише ледачі,
Страхаються самі раби!

Коли ти не досяг сьогодні
Своєї гордої мети —
Досягнеш взавтра, й Великодні
Таки почувеш дзвони ти!

Нехай ідея за дротами,
Нехай вкайданена в таборі:
Не загнuzдати правди в тами,
І в глупу ніч нам світять зорі...

Тому нехай тебе удари
Не спинюють в твоїй дорозі,
Коли побачиш навіть мари,
Працюй й на смертному порозі!..

Бо то ж і лютісні морози
Не в силі вбить краси рябині:
Вона знесе лихі погрози,
Сміється багряно людині!

Погляньте, як уперта муха
Вкусити хоче ваше тіло:
Зженить її з свого уха,
Вона на ніс сідає сміло.

Таким от будь, обранче Божий,
В щоденній завсідній роботі:
Працюй в день горя й в день погожий,
І сміло в очі глянь Голготі!

Буває й так: обсядуть хмари
Зо всіх сторін високі гори —
Вони ж байдужі, як примари,
Спокійно зорять на простори”...

.....
“Не ламай сумно рук
Й не жахайся від мук,
Бо Голгота несе Воскресіння;
І воскресне твій край,
І відчиниться рай,
І розіллється пахощ весіння!

Хай паношиться мла,
Нехай повно скрізь зла —
Тим ясніше засвітяться зорі,
Бо вже сходять в огні
Твої мрії ясні —
І світліють обличчя суворі!”

* * *

І тихо-тихо все в таборі,
Поснули біженці голодні...
Та раптом голос у просторі,
Так ніби дзвони Великодні:

“Блаженна людина,
Що любить народ;
Достойна єдина
Моїх насолод!

Блаженна людина,
Що любить свій край:
За рідного сина
Візьму її в рай!..”

XII

ЗАПОВІТ

І ось пронісся ураганом
Жорстокий німець, як у шалі, —
Й пішла руїна пишним ланом
Все скривавилося від сталі...

І всіх скайданив ворог лютий,
Усіх погнав в тяжку неволю —
І край завмер, в ярмо закутий,
І занімів увесь із болю...

Та ось зірвався вихор стрічний
І знов ламав все до основи,
І меч тяжкий, меч обосічний
Гуляв як з ворогом у змові...

І знову люд пішов в вигнання,
І знов Борина за дротами:
Йому година б'є остання,
Дійшов останньої вже брами.

І жалить холод спрагле тіло,
І голод іклами кусає,
Та все ж в Борини очі сміло
В будуче дивляться безкрає!..

* * *

Таке мультке холодне ложе,
І кості сваряться старечі —
Лежить півмертво і не може
Зібрать думок своїх до речі.

Чи він помер, чи ще притомний...
Вся постать витяглась, як мертва:
Життя кінчить борець бездомний,
За рідний край вечірня жертва...

Летіла пташка в мрійний вирій,
Потерла крильця в дальнім льоті —
Й припало в долі мрії щирій
Зогнить в безпросвітній темноті...

У теплий край вона летіла,
Шукала сонця за морями,
Скінчилась раптом мрія сміла
Біля ясної щастя брами...

* * *

Та ось проникнувсь він з омління,
Огнем горять натхненні оці.
До Бога лине піснопіння,
І заповіт святий пророчий:

“Найбільше щастя: для народу
Віддати все своє життя,
Покласти душу за свободу,
Прийнять за нього й розп'яття!

Що тяжчий хрест за край свій рідний,
Що більша за народ свій жертва —
Скоріше прийде час побідний,
Й не буде праця наша мертва.

Люби свій край, як любиш Бога,
А свій народ, як Матір Божу,
Тоді розп'яття — в рай дорога
І терні стануться за рожу.

Служити любо Україні,
Хто служить їй увесь свій вік:
Не має втоми ані тіні,
І служба ця — цілющий лік.

Блажен, хто жертву вміє нести
За рідний край свій та народ —
Йому нащадки будуть плести
Корону вічну з роду в род.

Не смерть обранцеві Голгота —
Це вічна пам'ять й слава вічна,
А слава зёмна — обосічна
Й минає скоро, як марнота.

Неси хреста за люд свій рідний,
Й не оглядайся на заплату:
Господь пошле кінець побідний,
Не дасть сміятися Він кату.

Минуть роздори, і настане
В народі нашім любя згода,
Засяє всім тоді кохане,
Правдиве сонечко — Свобода!

Запахне щастя нам небесне,
Засвітить сонечко в імлі,
І Україна ще воскресне
На нашій радісній землі.

Зима змінюється весною,
І квітнуть знову вонні рожі.
І світ весь шатою ясною
Засвідчить знов про чуда Божі.

Хай лютий ворог на Голготу
 Жене стократ за Україну —
 Для неї я свою роботу
 Аж до могили не покину!

Коли ж у гробі мої руки
 Спочинуть мертві та безсилі,
 Роботу Божу враз онуки
 Від мене візьмуть і в могилі.

І замість мене стануть сотні —
 І воскресять святу руїну:
 Душею, юні та охотні,
 В огонь підуть за Україну!”

АРХАЇЗМИ В ЦІЙ ПОЕМІ

благо	—	добро
блаженний	—	щасливий
вінець	—	вінок
вонний	—	пахучий
воннощ	—	пахощ
всує	—	даремно
глагол	—	слово
глас	—	голос
десниця	—	правиця, права рука
длань	—	долоня
казнь	—	кара
купина	—	кущ
нава	—	корабель
нозі	—	ноги
побіда	—	перемога
почесть	—	пошана, честь
провідіння, промисел	—	опіка Господня
руці	—	руки
тать	—	зłodій
фіміям	—	ладан
хвалебний	—	похвальний
чертог	—	Божі палати, Рай

Книга нашого буття на чужині

Ідеологічно-
історичні
нариси

Частина I ВСТУП

I. ЯК ЖИТИ НА ЧУЖИНІ

1 Життя на чужині винародовлює. Життя серед іншонаціональних та іншовірних завжди сильно впливає на нас — впливає чуже оточення й його інше життя. І легко веде до винародовлення, яке заважає нас, як члена певної нації, якщо ми не протривимося тому.

Кругом нас чужі люди — з іншою культурою, з іншою мовою, з іншими звичаями, з іншою, чужою нам, вірою. А сучасна людина — твір ідейно наскрізь національний. Як же їй застосуватися до нових обставин? Чи безборонно потопати в чужому морі, чи рятувати свою окремішність — свою національність, свою віру, цебто, свою істоту?

Навіть дерево, пересажене на іншу землю, часто не приймається, і треба належно плекати його, щоб воно не всохло. Так і людину треба належно берегти, щоб вона не втратила своїх кращих якостей.

2 Православна церква береже від винародовлення. Як же нам жити на чужині, щоб таки не вина-

родовитися, щоб таки позостатися українцем і щоб таки не втратити своєї віри?

Церква має на це свою готову віковічну відповідь. Відповідь мудру, відповідь справді помічну.

Церква наша Українська православна ще від початку свого сяла серед нас національну ідею, завжди пильнуючи, щоб ми не винародовлювались.

Бо ж ми і в своїй рідній землі зростали серед чужинців, що намагалися винародовити нас, — це росіяни й поляки. Православна віра — то віра національна з істоти своєї і власне вона здавна вже ясно навчає, як треба жити, щоб не винародовитись, щоб бути корисним членом своєї нації.

Католицька віра, навпаки, — сяла й сіє інтернаціоналізм, тому від винародовлення не боронить. Скажімо, коли б Чехія не порвала була зо своїм католицизмом, вона була б винародовлена німцями-католиками до краю.

Кирил і Methodій, чи кирило-методіївська ідея взагалі, — це явище можливе тільки в православній церкві. У католицькій церкві воно неможливе: католики арештували Methodія за вживання слов'янської мови в Богослужбах, і майже чотири роки продержали його у в'язниці¹.

3 **Бережимо все своє, рідне.** Ще в Старому Заповіті був Вавилонський полон (597–528 роки до Різдва Христового), до якого на 70 літ попали були старі гебреї. І тоді вже пророки видвигнули програму спасіння — національну ідею: берегти свою віру, свої звичаї, свою мову, і тим зберегти національну істоту свою.

¹ Проф. І. Огієнко. Кирил і Methodій. — 1928. — Т. II. — С. 17–33.

І Українська православна церква усім своїм синам, у розсіянні сушим, голосно каже: “Бережіть усе своє, рідне!”

Бережіть, щоб не винародовитися, щоб не забути народу, з якого ти вийшов.

І ця віковична наука церкви правдиво корисна для всього українського народу, для всієї нашої Батьківщини. Це наука нашого життя.

Ми мусимо зоставатися таки українцями, хоч і живемо в другій своїй Батьківщині. Бувши добрим, скажімо, канадійцем по державній приналежності, ми мусимо позоставатися таки українцями — по вірі, по культурі, по звичаях, по мові.

В Європі й за морем нема насильного державного винародовлення. Навпаки, тут плекаються різні національні культури. Усі рівні, усі шановані, усі корисні. Але може легко винародовити саме життя, а воно сильніше за державу.

4 Людина — це витвір довгої історії. Ніколи не забуваймо, що кожен плід виявляє в собі все попереднє довге плекання, яке одержало дерево, поки зродило його. Так і кожна людина виявляє на собі і в собі все, що складає культурне вікове багатство народу, який його породив.

За кожною людиною стоять усі покоління його предків, увесь запас їхнього знання, увесь досвід, зібраний віками його оточенням. Людина втягає в себе все, що складає душу її народу, славу його перемог, сором його поразок, гіркоту його рабства, скорботу й радість усіх попередніх поколінь.

Релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір'я, пережитки довгих століть — усе це склало людину, у нас — православного українця. І людина виявляє

й відбиває все це, дише ним і живе ним. Це її рідна стихія, її рідна кров, що дзюркоче в її жилах, і це все сприймається нею з молоком матері¹.

Це саме підкреслював і наш письменник та історик П. Куліш: “Минуле зв’язане з сучасним органічно, і нема нічого в сучасному, що не мало б свого коріння в минулому”.

5 Хто кидає православну віру, той тим нищить українську культуру й історію. Це довгий шлях, як постає дух народний, у нашому випадку — дух український, православний. І безборонно ламати цього духу не можна. Не можна, бо в цьому дусі відбилися попередні довгі віки його життя, відбилася вся його історія, як члена окремої нації.

Скажімо, коли б ми, українці, перемінили свою тисячолітню віру православну на католицьку, то ми відразу знищили б свою віковичну українську традицію, свою культуру, цебто — знищили б себе, як окрему націю. І треба було б знову тисячоліття, щоб стати новою нацією, — тисячоліття страждань і поневірян, бо нас, як зрадників і відступників від своєї віковичної віри, ніхто поважати не став би.

Звичайно, ми могли б прийняти чужу нам віру поверхово, позоставляючи в себе православні звичаї, але тоді ми духово мусили б перероджуватись, витворюючи нову ідеологію, — зрадницьку, валенродівську.

Кожна людина — то витвір своєї власної історії, усього свого довгого минулого. Відірватися від усього того вона безкарно не може — хто покине своє, національне, а особливо віру, той засуджує

¹ Проф. Архимандрит Кипріан. Антропология. — Париж, 1950. — С. 7.

себе й свої наступні покоління на довге духове по-невіряння. Бо буде жити, як та овечка заблудла.

Десять років Іван Франко, посварившись з українцями, служив полякам. Але зжитися з ними не міг і мусив покинути їх.

У розсіянні треба вміти й добре знати, як належить жити, хто не хоче втопитися в чужому морі, що оточує нас. Як жити на чужині, щоб таки позостатися українцем, і то українцем “кровним”, цебто правдивим.

І власне ця книжка, це слово моє й призначене на те, щоб ясно показати українцям правдиву дорогу, якою нам належить іти, щоб не винародовитися, щоб таки позостатися українцем, повновартісним сином свого рідного народу.

6 Православна церква дає повне національне виховання. Українська православна церква вернула тепер на національну путь у своїй праці і ставить собі завданням як рідна мати виховувати в церкві повновартісних людей — глибокопобожних, чисто православних і свідомих національно. І тому кожен, хто хоче стати правдивим українцем, іде до православної церкви. Бо поза нею таким він не стане. У католицтві, скажімо, він мусить на перше місце ставити чужий Рим, а не рідний Київ.

А коли всі ті брати наші, що до жодної церкви не належать (а їх є багато), пристануть таки до своєї церкви православної, вони тим помітно збільшать творчу силу українського народу за кордоном, а тим самим збільшать і силу всього українського народу. Тепер вони байдужі до церкви, а тим самим байдужі й до України і на неї не працюють, хоч і вдають, ніби працюють.

Митрополит ІЛАРІОН

КНИГА НАШОГО БУТТЯ на чужині

БЕРЕЖІМО ВСЕ СВОЄ РІДНЕ!

ІДЕОЛОГІЧНО-ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

Вінніпег

Українське Наукове Богословське

Товариство

1956

КНИГА НАШОГО БУТТЯ НА ЧУЖИНІ

Титульна сторінка канадського видання
"Книги нашого буття на чужині"

355

Так само багато українців розплилося по різних релігійних сектах і тим стали байдужими до України. Мати-Україна, що на 95 відсотків православна, чекає й їх повернення до рідного дому, щоб спільними силами, в єдності духу й віри, працювати для відродження своєї Батьківщини, своєї України.

Повновартісна людина — це тільки людина церковна, людина, вся перейнята Христовою наукою. У церкві, і тільки в ній, людина знаходить собі найвищу школу, яка робить її повновартісним членом своєї нації. У цьому віковічне значення церкви.

А на чужині рідна церква набирає ще більшого значення. Вона — душа наша, наше сумління, вона — наша Мати, що береже своїх дітей від загибелі.

Кому церква не Мати, тому й Бог не Отець!

І жодна світська партія, жодна світська організація не дасть тобі того, що дає тобі православна церква: вона єдина спасає нас, даючи нам ідеї вічні, а також виховуючи нас на повновартісних українців, усією душею й серцем своїм відданих Богові та Україні. Повне пов'язання нашого найбільшого — Бог і Україна — можливе тільки в православ'ї. І тільки тут воно повне.

7 Бережися почуття меншовартости. Кожен емігрант, опинившись на чужині, бачить багато такого, чого не бачив у себе на батьківщині, часом бачить і ліпше. І в людей слабодухих часто виникає особливе почуття, що зветься меншовартість. Він меншовартий від цих чужинців!

Це надзвичайно шкідливе почуття, яке руйнує твоє національне почуття, а вкінці веде й до винародовлення. Світ Божий великий і складається з

окремих народів чи націй. Кожен народ — окреме закінчене ціле. І в тому й краса Всесвіту, що народи зберігають свою окремішність, як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий колір і запах.

Українець має чим погордитися, і тому немає жодних підстав, щоб до нього вчепилася тяжка хвороба еміграції — почуття меншовартости. Нагадаю хоч дещо з того, чим українець може гордитися перед чужинцем.

1. Найперше, наша віра православна — віра з апостольських часів. Власне православ'я зберегло Христову науку повно й найчистіше від усіх інших вір. Історія, богослов'я і вся наука сьогодні ясно визнали, що православ'я вище за католицтво і за протестантство.

2. Наша українська історія — це історія окремого народу. Була в нас довга княжа доба, коли Україна була незалежною. Була в нас і доба славних гетьманів, що життя своє клали за повернення цієї незалежності. Та й тепер український народ невпинно бореться за свою державну незалежність і видає славних героїв. А крім того, Україна завжди була тим муром, який боронив Європу від навали диких татар.

3. Мова українська — це окрема мова в родині слов'янських мов. Мова літературно вироблена, соборна для всіх своїх земель. А коли ти не знаєш мови того народу, серед якого живеш, то це не твоя меншовартість. У всьому світі, звичайно, так, що людина знає головно одну мову свого народу. Коли, скажемо, англієць попав би в Україну, то він напевно не знав би української мови. І пам'ятаймо, що ми маємо рукописні пам'ятки вже з X віку, чого не має Європа.

4. Батьківщина наша Україна має землю надзвичайно родючу, а народ плодючий. Ми маємо все для хорошого життя, багато народів заздують нам. І глибоко віримо, що історія повернеться щастям і до нас.

5. І численно наш народ перевищує 40 мільйонів, цебто він сильніший від багатьох інших народів.

Тут можна було б багато ще подати такого, чим може гордитися українець і що свідчить, що почуття меншовартости мусить бути чуже йому. Так, великі історичні події змусили нас покинути свою Батьківщину, але ми покинули її не назавжди. Ми свято віримо, що вернемось в Україну, а коли не ми, то вернуться діти наші! Вернемось в Україну вільну й велику.

Ось тому почуття меншовартости — воно не для українця!

Частина II

РІДНИЙ НАРОД ТА БАТЬКІВЩИНА

II. ЛЮБИМО СВІЙ РІДНИЙ НАРОД І СЛУЖИМО ЙОМУ

1 Ісус Христос наказує нам найперше дбати про свій рідний народ. Ісус Христос, Син Божий, з передвічного опрeдiлення Бога Отця на землю зійшов і жив між нами, щоб спасти нас і показати, як нам належить жити на нашому світі. Тому й тут я буду взоруватися на житті Сина Божого, бо це нам Заповідь, як треба жити.

Ісус Христос самовіддано любив свій народ і все життя вірно служив йому. Посилаючи своїх учнів на проповідь, Христос їм наказував: “На путь до поган не ходіть і до Самарянського міста не входьте, але йдіте радніш до овечок загинулих дому Ізраїлевого!” (Матвія. 10.5–6).

Отже, Христос дбає найперше про свій рідний народ, його спасіння — найближче йому. Це навчальний глибокий приклад і всім нам, щоб ми теж не занедбували служити найперше своєму рідному народові, щоб потреби свого народу були найближчі для нас. Ти українець, то й оставайся ним усе твоє покоління на віки вічні! Ти православний, то й оставайся ним, поки сонце світить.

А коли ти був православним, але з якихось причин мусив зрадити йому ти чи твої предки, вертайся до нього зараз!

Такий же дуже повчальний приклад цього самого бачимо й при уздоровленні дочки хананеянки (Матвія. 15.21–28). Одна хананеянка йшла за Христом і взивала до нього й благала: “Змилуйся надо мною, Господи, Сину Давидів, — демон тяжко дочку мою мучить!” А Він їй не відповідав ані слова. Тоді учні його, підійшовши, благали його та казали: “Відпусти Ти її, бо кричить вслід за нами!” А Він відповів і сказав: “Я посланий тільки до загинулих овечок дому Ізраїлевого. Не годиться взяти хліб у дітей, і кинуть щенятам...”

І тільки за велику віру цієї чужинки-хананеянки Христос уздоровив дочку її.

2 Служити народові — то служити Богові. Отже, Христос любив усіх людей, але найбільше й найперше — свій рідний народ! Це для всіх нас великий показний приклад — робімо так і ми! Інтереси й потреби свого рідного народу ставмо на перше місце, як це робив і Христос.

Не годиться брати хліб у рідних дітей, у свого народу і віддавати його чужим. Бо то гріх і сором служити чужому, забуваючи за свого, коли свій потребує твоєї допомоги. І кожного разу свого треба ставити вище, як чужого.

А що то є любити свій народ? Любити — то служити. Хто любить свій народ, той йому служить, служить любовно й самовіддано, ні на що не оглядаючись. Служімо ж і ми своєму народові, як служив своєму народові все життя своє сам Христос, служив повсякчасно аж до кінця, аж до хреста! Служімо зо щирим серцем та з палкою любов'ю, міцно пам'ятаючи віковичну нашу заповідь: “Служити народові — то служити Богові!”

З болем треба сказати, що тепер є багато й таких українців, що не служать своєму рідному народові, але служать чужому. Свій народ на Батьківщині розбитий, поневолений, розп'ятий, а є й такі на чужині, що служать власне поневільникам нашим...

III. БЕРЕЖИМО ВСІ СВОЇ РІДНІ ЗВИЧАЇ!

1 Українські звичаї створила нам православна церква. Наші рідні звичаї, в яких ми виростали й виховувалися довгими віками, мають велике значення — бо це ж вони основа нашої культури, це та підвалина, на якій стоїть наш народ, як окрема нація.

Рідні наші українські звичаї своїм постановням сягають глибокої давнини — тієї славної доби, коли весь наш народ був одновірний, увесь був православний. То найбільш творча доба нашої історії.

І це православ'я — джерело українських звичаїв, основа української нації. Воно, і тільки воно одне, принесло нам усе те, на чому виросла українська нація.

Православ'я створило нам українські звичаї, які стали основою нашої національної окремішности — української нації.

Це православ'я створило нам національного українського духа, національне українське почуття. Це зробили нам православна віра, рідні звичаї, українська мова, український народ: його історія, життя, пісні, одяг і т. ін. Усе це виплекане, усе це постало на православному ґрунті.

2 І це сам Ісус Христос навчив нас любити й берегти свої рідні звичаї. За Законом Мойсеєвим,

кожна дитина чоловічої статі мусила бути обрізана на восьмий день по своєму народженні (Буття 17.12; Левит. 12.3). Тоді й давалося їй відповідне ім'я. Свята Євангелія розповідає нам, що земні родителі Христові, Йосип та Марія, старанно виконали цього звичая свого народу й обрізали новонароджену дитину. “Коли виповнилося вісім день, щоб обрізати його, — розповідає євангелист Лука (2.21), — то Ісусом назвали Його, як був Ангол назвав, перше ніж Він в утробі зачався”. На пам'ять цього християнська церква ще з перших віків свого життя встановила окреме свято — Свято Обрізання чи Найменування Господа нашого Ісуса Христа. Свято це дуже давнє, про нього згадується вже в християнських пам'ятках IV віку.

3 Не міняймо свого ім'я на чуже. Отже, Йосип і Марія назвали дитячко ім'ям, як було прийнято в їхнього народу. Не перекручували ім'я на чужий лад, не цуралися свого. Бо то вже початок винародовлення, коли ти міняєш своє ім'я й прізвище на чужий лад. Чи ж наші українські імена гірші від інших?

А в нас на чужині то нерідко ведеться, що наші українці люблять міняти рідне своє ім'я та своє родове прізвище на чужинне. Це вже початок винародовлення, цього не треба робити. Є довгий список православних імен і батько-мати можуть легко вибрати для своєї дитини те ім'я, яке їм подобається. Але не чуже!

І в родині своїй завжди називайте свою дитину тільки своїм українським ім'ям — нехай звикне до цього, як до свого рідного. А вирісши, не стане міняти його на чуже.

Міцно бережімо все своє, рідне!

4 Не вільно зневажати свої рідні звичаї. Христові родителі взагалі старанно виконували всі звичаї свого народу. Той же євангелист Лука розповідає ще (2.22), що “коли, за Законом Мойсея, минулися дні їх очищення, то до Єрусалима його принесли”. Це свято Стрітення (Матвія. 12.2).

Євангелія дає нам багато яскравих прикладів, які ясно свідчать, що й сам Ісус Христос завжди старанно виконував усі звичаї свого народу, шанував і любив їх. Він найвиразніше засвідчив про це прилюдно, говорячи: “Не подумайте, ніби то Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов. Я не руйнувати прийшов, а виповнити” (Матвія. 5.17).

Закон народу — це його віковічні звичаї, це цілий уклад його звичаєвого життя, це все йому рідне, своє, це — вся його душа. І Христос урочисто й прилюдно заявив, що він не прийшов руйнувати Закону, — він шанує всі звичаї свого народу, більше того — він їх виповняє. І власне цим Христос подав нам повчального приклада, як ми мусимо ставитися до всіх звичаїв свого рідного народу, — мусимо берегти й шанувати їх, як беріг їх Христос.

Більше того, зветься проклятим народ, який не знає свого Закону, цебто не береже своїх рідних звичаїв: “Проклятий народ, що не знає Закону!” (Івана. 7.49). Так говорили за часів Христа, так по-зосталося й навіки.

Таким чином Христос не відкинув Закону свого рідного народу, а в тому й своїх рідних звичаїв. Навпаки, завжди їх виконував і своїм прикладом освятив виконання своїх рідних звичаїв кожній людині, кожному народові. Він, що встановив Нового Заповіта, не відкидав стародавніх звичаїв свого народу і навіть піддався стародавньому обрізанню, а цим прилюдно пошанував усе, що до нього було.

Бо звичаї народу — це прикметна ознака його, без яких він не може бути окремим народом, окремою нацією. І коли народ хоче бути сильним, він обов'язаний берегти все своє, рідне, — нічого з рідного не опускати, нічого не цуратися.

З Євангелії бачимо, що Христос часто старанно виконував рідні звичаї свого народу: святкував його свята, ходив до Єрусалима в приписаний час, виконував домашні й релігійні звичаї свого народу й т. ін. Усе це нехай стане нам навчальним прикладом, що і всі ми мусимо старанно берегти звичаї свого рідного українського народу. У церкві ми маємо свої рідні православні обряди, а вдома — рідні звичаї, і ми обов'язані старанно виконувати, шанувати та зберігати їх. Таке береження рідних звичаїв освятив нам сам Ісус Христос, а на це доказів повно в Євангелії.

Третій Вселенський Собор, що відбувся в Єфесі в 431 році, у восьмому Правилі наказав кожній церкві берегти свої рідні звичаї: “Святому й Вселенському Соборові вгодно, щоб кожна єпархія заховувала в чистоті й без перешкоди ті права, які належать їй від початку, на основі звичаю, що здавна закорінився”.

А св. Василій Великий, учитель всесвітній, своїм першим Канонам 317 року наказує: “Належить їти за звичаєм кожної землі”.

5 Хто кидає свої звичаї, той перестає бути українцем. Шануймо ж і ми звичаї свого рідного українського народу, шануймо й заховуймо їх, як Закона свого народу! Завжди міцно пам'ятаймо, що звичаї народні — це його прикметна ознака, яка робить його окремим народом, окремою нацією, і береже його від розтоплення в морі інших народів, цебто береже його від винародовлення.

Хто міняє свою споконвічну віру православну на іншу, наприклад, на католицьку, чи переходить до якої секти, той тим самим уже втрачається для нації: він міняє свої віковічні звичаї на чужі й перестає бути національним українцем. Духом своїм він уже не буде чистим українцем, бо й центром йому стає вже чуже, інше місто, інший народ: чужий і ворожий Рим замість рідного Києва.

Звичаї міцно пов'язані з церквою, з церковним життям, в українців — з церквою православною. І коли ти міняєш свою віру, то міняєш і всі свої звичаї, міняєш рідного духа, а тим самим відриваєшся і від своєї нації. Бо ж віра проймає всю істоту людини.

Люди чужої віри будуть помалу підсовувати тобі, що твої українські звичаї нижчі від їхніх, або просто нехороші, і змусять тебе відщуритися від них. А тоді ти пропащий для української нації!

Вони защеплять тобі почуття меншовартости, а тоді ти втратиш і пошану до самого себе...

ІV. ЛЮБИМО СВОЮ БАТЬКІВШИНУ

1 Батьківщина — наше наймиліше. Немає в людини нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю! Де хто народився, де провів свої безтурботні дитячі роки, до тієї землі прив'язується він усією душею своєю на ціле життя. А хто змушений буває відірватися від своєї рідної землі, той мріє завжди про неї, як про святість найбільшу. І багато людей, помираючи на чужині, просять покласти їм у домовину бодай грудочку рідної землі зо святої Батьківщини...

Рідний народ наш займає свою землю. Цю землю ми обов'язані любити всією душею, й берегти її

всіма силами. Бо ж рідна земля — це те найкраще й наймиліше, що тільки має окрема людина, чи окремий народ. Щастя народові, його добре життя й розвиток — тільки на рідній землі. Вона ніколи не забувається, а туга за нею все збільшується, коли нас доля заносить далеко й надовго від неї. Рідна земля — це матінка рідна, що вміє потішити й приголубити нас.

От чому ми свою Україну звемо Ненькою і любимо її понад усе!

2 Любити свою Батьківщину навчає нас Святе Письмо. Приклад гарячої любови до свого рідного краю подав нам сам Ісус Христос, що ревно плакав над нещасливою долею свого святого рідного міста Єрусалима: “Єрусалиме, Єрусалиме, що вбиваєш Пророків та каменуєш посланих до тебе! Скільки разів Я хотів зібрати діти твої, як та квочка збирає під крила курчаток своїх, — та ви не захотіли!” (Матвія. 23.37).

У годину розпуки для Єрусалима при його Храмі невідлучно знаходилась разом з іншими 84-літня пророчиця Анна, що служила Богові вдень та вночі постами й молитвами. Вона “славила Бога й говорила про Нього усім, хто чекав визволення Єрусалима” (Луки. 2.38). Цебто, вона любила своє рідне місто і з тугою чекала його визволення від окупантів римлян, глибоко віруючи в Божу поміч.

Наслідуймо ж цьому всьому й ми, і любимо й бережимо свою Батьківщину Україну, як неньку рідну!

Частина III

ПРАВОСЛАВНА ВІРА

V. БЕРЕЖИМО СВОЮ ПРАВОСЛАВНУ ВІРУ Й ЦЕРКВУ

1 **Православна віра — найголовніша для українця.** Усе своє рідне, усе своє наймиліше й найсо-
лодше, усе своє найближче для кожного з нас зі-
бране в рідній вірі й церкві прабатьків наших. І ми
обов'язані в найпершій мірі свято берегти їх. Для
українців це церква православна.

Віра й церква — це найперша національна озна-
ка кожного народу. Власне в них і біля них трима-
ються всі істотні національні прикмети народу. Для
українців православ'я — душа їхня.

Як сонце стоїть у центрі (осередку) всього на-
шого природного життя, воно освічує й гріє нас, так
само й рідна віковічна православна віра з церквою
стоїть у центрі нашого духового життя і теж гріє й
освічує нашу душу. Без сонця припинилося б усе
наше земне природне життя, а без віри з церквою
припинилося б усе наше духове життя і людина
обернулася б у бездушний автомат.

2 **Православна віра — душа українського народу.** У
кожного народу рідна стародавня віра й рід-
на церква. Це його душа, це його Святее Святих,
найсвятіша Святиня, це те, що йому найрідніше й
наймиліше. Хто уникає сонця, той фізично хиріє
й обезсилюється. Так само хто уникає своєї віри
й церкви, той хиріє духово, вироджується й стає
бездушним.

Так було б з кожним українцем, який покинув би свою віру православну.

Тільки віра й церква роблять людину людиною, людиною любовною та повновартісною. Тільки в своїй рідній вірі та в церкві й біля них людина належно й повно розвивається, має повний образ та подобу Божу й стає повновартісним громадянином свого народу: любовним, карним, трудящим, а до того ще й обожується — стає Сином Божим.

З Хто перестає бути православним, той перестає бути повним українцем. Ось тому наш найперший обов'язок — міцно триматися своєї батьківської православної віри та своєї батьківської православної церкви. Хто їх тратить, хто їм зраджує, хто їх міняє на інші, той втрачає саму душу свою, все своє рідне, усе своє національне, віками набуте, — втрачає все... Перестає бути й повним українцем.

Українець створений довгими віками своєї історії, а вона — вся православна. Українець вихований у душі слави своїх минулих поколінь, а вони були — православні. Українець пишається княжими й гетьманськими віками своєї історії, а вони всі були — православні. Українець гордиться своєю Січчю Запорізькою й своїми козаками, а вони були тільки православними і побивали зрадників віри. Українець милується своїми думами та історичними піснями, а вони всі — православні. Українець кохається в своїх звичаях, а вони — православні.

Так, хто неправославний, той повним, істотним, історичним українцем бути не може! Бо його дух буде відхилятися від історичного українського духу, що завжди був тільки православним і що його створила історія.

І вже славний гетьман Петро Дорошенко, висловлюючи думку всієї України, написав у своїм договорі 10 березня 1670 року з поляками, що українець — це тільки православний. У договорі вимагалось, “щоб скрізь, де говориться про руський (український) народ, само собою розумілися б православні”¹.

4 Православна віра — це корінь України. Тільки та людина повновартісна, яка виховує національно й духа свого, цебто й свою душу.

Людина складається з тіла й душі. Про виховання душі своєї за теперішнього часу дбають найменше. А це руйнує людину, робить її маловартісною.

А душа наша стає повною власне тільки в своїй національній православній обстанові.

Православна віра має для українського народу величезне значення, бо це вона створила нам культуру нашу, усі наші звичаї, всю українську традицію, нашу історію. Це православна церква створила українську націю! Православна віра — це основа, на якій створилась українська нація зо своєю культурою.

Православна віра — душа України, яка її оживлює. На православ'ї виросла Україна, набула собі слави й життя. На православ'ї стала нацією. Увесь дух України пересякнений тільки православ'ям.

На православ'ї зростала славна наша княжа доба, православ'ям жили всі наші гетьмани. Усі наші козаки 1620 року, з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним на чолі, запряглися боронити православну віру проти нападів католиків-уніятів. За оборону православ'я проти унія-

¹ Костомаров Н. Руина. — 1882. — С. 311.

тів повстала року 1648-го вся Україна з гетьманом Хмельницьким на чолі.

Одним словом, православна віра — це корінь України. Якби він усох, то всохла б і вся Україна!

Коли сонце світить, ми часто ніби не помічаємо його; коли б же воно погасло — завмерла б і земля разом з ним. Смертельний холод та вічний морок покрив би її, і все живе загинуло б на землі. Так само було б, коли б ми втратили свою рідну православну віру та рідну православну церкву. Тоді смертельний холод та вічний морок покрив би нашу душу і українець духово помер би.

Кожен українець, коли кидає свою рідну православну віру й рідну церкву і приступає до інших, тим самим кидає й свій рідний український народ, цебто зраджує йому. Це найбільша й найтяжча рана українському народові — зміна православної віри й церкви! Це найдошкульніший удар по українському народові. Удар, який усе тяжко мститься і на зрадниках, і на зраджених... Власне від цього роз'єднання гине, розкладається Україна і тратить свої сили.

Зрада православної віри — чи то тепер, чи в минулому — перетворює українського духа людини. Вона заражується валенродизмом і тільки про одне думає, для одного працює: виправдати свою зраду. Ось тому той, хто покинув православ'я, той утрачений для України, як історичної православної нації.

Свою православну віру й церкву треба любити понад усе, як любимо Бога, треба любити повним серцем, цілою душею, а берегти їх треба всіма силами, не жаліючи й самого життя свого.

Вселенська, що повно донесла свою віру від давніх апостольських часів аж дотепер. Вона найбільш християнська серед усіх інших церков.

Вселенська православна церква дає право кожному народові творити собі свою національну церкву, через що Українська православна церква найкраще відповідна для українського народу, бо дає йому всю змогу повно розвиватися на своєму рідному ґрунті і найкраще прямувати до незалежності.

Любімо ж свою православну віру та свою православну церкву, як наймиліше своє, бо ж, справді, нема в нас нічого більшого, ціннішого й милішого від них в усій нашій історії, в усьому нашому житті. Православна церква — то наше сонце, що гріє нас під час холоду душевного. Завжди пам'ятайте, що кому православна церква не Мати, тому й Бог не Отець!

Отже, православна церква — це найбільший скарб України, її основа, її підвалина. І хто хитає цю основу, чи хто відійшов від православної віри — той хитає Україну, її сили, її незалежність! Бо ж у роз'єднанні віри тратимо свої національні сили, а це веде нас до політичного поневолення.

Ось тому католицтво та різні секти, вороги православної віри, тим самим вороги й історичної України.

VI. УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ВІРА Й ЦЕРКВА

1 Україна рано пізнала грецьку віру. Україна-Русь, як і всі слов'яни, спочатку довго була поганською, цебто не признавала віри Христової. Але віру цю вона знала ще з першого віку нової ери,

бо на українських землях, як свідчить стародавнє наше передання, проповідував ще апостол Андрій Первозванний, який посіяв і в нас перше зерно Слова Божого. Тому ми і вважаємо апостола Андрія Первозванного за основоположника Української церкви¹.

Розвиваючись і набираючись сили, Україна-Русь рано ввійшла в різні стосунки зо своїм південно-західним сусідом Візантією. Візантія (Греція) була тоді могутньою державою, яка своєю культурою перевищила всі держави світу².

Вона сильно впливала на весь світ, а в тому й на Україну-Русь, скрізь розносячи Віру Христову. Рим був тоді малий і безсилий, а до того мало культурний, а тому на Сході нікого не цікавив.

Але Рим став відживати, і його папи почали сильно насакувати на Візантію й її патріярха, що звався Вселенським і на Сході володів усіма церквами. Папи почали твердити, ніби то вони володіють церквами всього світу, у тому числі і Сходом. Візантійський патріярх Фотій року 867-го скликав Собора, склав обвинувачення пап у ересі, і Собор викляв папу. Це було перше, але дійсне поділення церков, яке далі тільки збільшувалось³.

Так постали церкви православна та католицька.

Україна-Русь рано стала зноситись з Візантією і при цих зносінах переймати православну грецьку

¹ Див.: *Митр. Іларіон*. Українська церква — церква первозванна. — Вінніпег, 1949.

² Див.: *Митр. Іларіон*. Всесвітня трагедія: 500-ліття упадку Візантії // *Наша Культура*. 1953. — Ч. 10–11. *Його ж*. Візантійська культура й Україна: До праджерел Української православної віри й культури // *Віра й Культура*. — 1953–1954. — Ч. 1–3. І окремо: *Візантія й Україна*. — 1954.

³ Див.: *Митр. Іларіон*. Поділ єдиної Христової Церкви і перші спроби її поєднання. — Вінніпег, 1953. — С. 131–133.

віру. Першими робили це військові, що наймалися до візантійського війська, послали до Візантії, купці й інші. Ось ці звичайні стосунки заносили в Україну грецьке православ'я. Наука твердить, що задовго до князя Володимира Великого, за яких 120—150 років вже було православ'я в Україні-Руси, а на початку правління кн. Володимира (980—1015) воно сильно збільшилося, особливо серед вищих клас, і досягло яких 25 відсотків людности.

2 Князь Володимир прийняв православ'я. Князь Володимир Великий бачив ясно, що мусить завести грецьке православ'я і в себе. Мусить, бо воно вже сильне було в його державі. Мусить, бо державні інтереси наказували йому ближче єднатися зо своїм могутнім і висококультурним сусідом, з православною Візантією. І року 988-го князь Володимир офіційно охрестив Україну-Русь в православ'я.

Віра, яка була занесена до нас ще до князя Володимира і яку цей князь офіційно запровадив в Україні, була чисто грецька, православна. Перший поділ церков на православну й католицьку стався за патріярха Фотія року 867-го. Це в Україні добре знали і тому свідомо прийняли православ'я.

Про жодне католицтво в Україні тоді й мови не могло бути, бо вже до Володимира грецька віра міцно защепилася в Україні. Та князь Володимир не був сліпий, щоб приставати до на той час слабого й малокультурного католицтва, яке до того було вороже до слов'янства, — він свідомо прийняв православ'я, як віру, любов в Україні-Русі¹.

¹ Див.: *Митр. Іларіон*. Князь Володимир прийняв православіє, а не католицтво. — Вінніпег, 1952. Видання друге, доповнене.

Греко-католики часом твердять, ніби князь Володимир прийняв католицтво. Цього самі папи ніколи не думали і все силою накидали Україні унію, а вкінці й зробили це року 1596-го (Берестейська унія). Коли б за князя Володимира Україна справді прийняла католицтво, то на що пізніше папа заводить унію? Та ж для папи католицтво миліше, як унія.

Наш митрополит київський і всієї Руси Іларіон, славний письменник свого часу, у своїм творі "Слово про Закон і Благодать" між іншим пише:

"Вся страни, і грады, і людіє чтуть і славять коєгождо їх учителя, іже научиша Православної Віри". Цебто: "Усі (наші) землі, і міста, і народи почитають і прославляють свого учителя, що навчав їх православної віри", а тому ми почитаємо Володимира.

Це було написане ще задовго до того, як Іларіон став митрополитом 1051 року, отже, за яких 40 літ по прийнятті Володимиром християнства. Він зве це християнство православною вірою, зве до часу остаточного поділу церков (1054). Митрополит Іларіон був українцем. Він ясно свідчить, яку саме віру прийняв князь Володимир: православно.

3 Православна віра стала в Україні всенародною. Православна віра скоро стала в Україні вірою глибоконародною, своєю, бо вона відповідала нашому східному духові. Духовенство було освічене й своє, національне, яке міцно поєдналося зо своїм народом, чому й сама віра та церква стали щиро народні, свої, національні. Мовою церкви, як і мовою літературною, була т. зв. церковнослов'янська мова, яку в давнину наш народ добре розумів, бо вона в нас українізувалася: вимовлялася по-нашому.

Року 1953—1954-го в Римі видано латинською мовою двотомову працю: *Documenta Pontificum Romanorum, historiam Ucrainae illustrantia* (цебто: “Документи римських первосвящеників, що висвітлюють історію України”). Для цього видання переглянули всі ватиканські документи, але нічого не знайшли, що б доводило, що князь Володимир був католиком і в католицтво охрестив Україну. Це видумана казка, і тепер вона остаточно впала, бо коли б що було, то католики видали б хоч у примітках.

У світлі цих нововиданих ватиканських документів стали просто казкою і всякі католицькі писання про католицтво князя Ізяслава Київського (1077), Данила Галицького й ін., — жодних листів до папи від цих князів нема, і себе вони вважали православними. Так, просили вони в папи військової допомоги, і тільки. А папи все це зараз неправдиво роздмухували на прохання про католицтво. З часу видання ватиканських документів усі ці католицькі писання втратили свій ґрунт.

4 Це православна віра створила українську культуру. Грецький вплив на нашу віру й церкву був дуже великий, великий він був і на нашу культуру. Але цей вплив не був нам чужий, бо все запозичене єдналося в нас зо своїм і перетворювалося в своє, національне. Так постали у нас різні звичаї, обряди; і всі вони — витвір головно православної церкви.

І це православна віра й церква створили нам усю нашу українську національну культуру, особливо культуру духову. І все, що ми маємо славного в своїй культурі, усе це створила нам наша православна церква. І багато в цій культурі такого,

що становить віковичну славу нашої православної церкви, а тим самим і українського народу.

5 Православна церква й українська історія злилися в одне. Уся наша історія тісно пов'язана з життям православної церкви. Вороги наші, найбільше католики-поляки, завжди пильнували знищити нашу православну віру, щоб тим самим легше знищити й український народ. Увесь час поляки мріяли, щоб через католицтво чи унію винародовити український народ на поляків. І немало в цьому вони зробили — перетягли на своє католицтво в XVI–XVII вв. багато з нашого боярства та інтелігенції, наприклад, такі роди, як Сапіги, Браницькі, Тишкевичі і сотні інших (див. далі розділ XI.4). І власне боротьба за свою віру православному — це головне в нашій українській історії за XIV–XVII віки. Ця боротьба за православ'я перетворила український народ на свідому націю.

6 Великі впливи Української православної церкви на інші церкви. Стара Українська православна церква мала заслужену славу в православної Вселенській церкві, і тому мала великі впливи на сусідні православні церкви — на Російську, Молдавську, а пізніше на Сербську, Болгарську й інші.

Особливо великий був вплив Української православної церкви на церкву Російську. Розпочався цей вплив ще в глибоку давнину і далі ніколи не спинявся. Не спинявся цей вплив і тоді, коли з року 1686-го Українська церква опинилася під московським патріархом, — ідеологічний вплив Української православної церкви таки продовжувався й далі. І тому нема нічого дивного в тому, що ми часто бачимо однакове в церквах Російській та

Українській. Це однакове, коли його досліджуємо, часто виявляється просто українським, занесеним на північ.

7 Українська й Російська православні церкви — церкви ідеологічно різні. Українська церква й церква Російська — обидві православні, а тому в них багато спільного вже через це. Але Українська православна церква — це Церква-Мати для церкви Російської, бо світло віри Христової на північ принесла церква з півдня, з України-Руси. Ідеологічно церкви Російська й Українська сильно відрізняються одна від одної, і то так сильно, що це окремі, хоч і обидві православні церкви¹.

Вороги Української православної церкви, фальшуючи нашу історію, навмисне звать її московською. Це навмисне злісне політиканство, бо церква Українська старша за церкву Московську, і власне українці багато впливали на церкву Російську².

Православних церков багато: Грецька, Арабська, Вірменська, Коптська, Сирійська, Болгарська, Сербська, Українська, Російська, Білоруська й т. ін. — усі вони входять у склад Вселенської церкви, одна від одної незалежна, кожна зо своєю окремою церковною ідеологією.

Такою незалежною церквою у Вселенській православній родині є й церква православна Українська.

¹ *Митр. Іларіон*. Ідеологія Української церкви. — Холм, 1944.

² Див.: *Митр. Іларіон*. Московський вплив на Українську церкву був дуже малий // Слово Істини. — 1951. — Ч. 9 (45).

VII. БУДЬМО ІСПОВІДНИКАМИ
СВОЄЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ВІРИ!

1 Ніколи не забувай, що ти православний. Кожен українець не повинен ані на хвилику забувати, що його діди-прадіди були православні й свою власну кров проливали за православ'я. Повинен завжди пам'ятати, що це православна церква в давнину створила нам усю нашу культуру, усі наші звичаї, усю нашу традицію, одним словом, усе те, що робить нас українцями. Це православна церква створила нам нашу історію, це тільки вона перетворила нас на свідому українську націю, врятувавши її своїми власними руками з моря крові, яку ми проливали в обороні своєї рідної православної віри в боротьбі з поляками, що постановили були знищити Українську православну віру, насаджуючи "на знищення Русі" унію чи греко-католицтво.

Православ'я й українство міцно злилися в одне ціле, злила їх наша довговікова тяжка історія. І в нас стало: українець — то православний, а православний — то українець. І вороги наші завжди добре це знали й знають і тепер: щоб бити Україну, вони б'ють її православну віру. Бо вороги добре знають, що інша неправославна віра відразу винародовить Україну, знищить її вікову культуру і тим зробить її безсилою, зробить рабом для них.

А прикладом цього служить нам історія слов'янських народів: Рим завжди був ворогом слов'янства і звів на бездоріжжя ті народи, які захопив, наприклад, поляків, хорватів, словаків, чехів і ін.

2 "Воля віри" кажуть атеїсти. У нас багато говорять про "волю в і р и", але так кажуть, голов-но, ті, що покинули свою прабатьківську право-

славну віру, або атеїсти чи байдужі до віри взагалі. Розбиття Української православної віри, як єдиної віри України, глибоко обезсилює Україну. Бо тільки єдиновірна Україна, Україна вся православна, буде міцна й однодушна. Тільки така Україна не буде витрачати своїх дорогих сил на внутрішню братню боротьбу, бо це ж виснажує наші й без того малі сили, це ж роз'єднує наш народ, це ж кидає брата на брата. І тільки єдиновірна православна Україна всі свої сили, особливо духові, віддасть на боротьбу з нашими віковичними ворогами, а тим досягне своєї незалежності. Без єдиновірності ми цього ніколи легко не досягнемо!

Про “волю віри” можуть спокійно говорити тільки народи здавна державні, тільки народи сильні. Для народу ж недержавного — це відкрите розбиття й обезсилення себе. Сербський народ довгими віками весь був православний і сильно боронився від ворогів; а коли ворог насадив таки католицтво в Хорватію, то сербський народ утратив свою силу, бо католицька Хорватія тільки й думає, як би їй відірватися від православної Сербії.

Цього нам забувати ніколи не можна!

“Воля віри” для недержавного й неокріплого народу це таке: “Беріть, людоньки, з моєї хати все, що кому подобається!”

А те, що в хаті, — віками довгими набуване, усе до одного припасоване, потім і кров'ю поливане...

А його розбирають руки не труджені...

Щоб бути єдиновірною, Україна за довгі віки море крові пролила... Боронили своє православ'я покоління за поколінням, густо поливаючи його ріками крові, сліз та поту...

А ми, як розтратні сини: “Воля віри!..”

І як глибоко все це знав, як широко все це розумів наш великий українець, організатор православного монашества України преподобний Феодосій (1047 р.). Ось послухайте, як він навчав про необхідність для України тільки однієї православної віри:

“Хто хвалить чужу віру, той тим самим гудить свою. А хто хвалить і свою віру, і чужу разом, той — двоєвірець. А хто тобі скаже: і ту, і ту віру Бог дав, ти йому відкажи: Хіба Бог двоєвірець? Писання каже: Один Бог, одна віра, одне хрещення”.

А для українця такою єдиною вірою є тільки одна віра — православна.

Видатний богослов і видатний церковний письменник єпископ Теофан (1815—1894) так навчає про волю віри:

“Правдива віротерпимість щиро любить і по-божно почитає єдину святу віру свою, боронить чистоту й славу її, радіє зо зросту її. Але при цьому він дає місце біля неї й іншим вірам, дає місце не тому, що вважає їх рівночасними й спасеними, а тільки через поблажливість до немочів заблудлих”.

З Україна — православна. Яка це глибока думка, яке це глибоке зрозуміння, що Україні потрібна одна тільки віра — віра православна! Преподобного Феодосія церква зарахувала до хору святих, тому його думка обов’язкова для всіх українців. Усі ми шануємо Феодосія за святого, то й мусимо приймати його науку, як святу: українці повинні ісповідувати тільки одну віру — віру православну! І тоді тільки Україна стане міцною.

Одновірна православна Україна не буде витрачати сил своїх на внутрішню релігійну боротьбу. Як буде вся Україна тільки православна, як і довгі віки

була, то в неї буде один дух, одна душа, одна думка, одні мрії, одні домагання, одне святе. І всі сили свої ми тоді зможемо направляти на одне — на вивіщення нашого народу, на його дійсну незалежність. І не буде тоді східняків та західняків!

Народові, розбитому релігійно, а до того без міцної нової державної традиції, трудно об'єднатися справді в моноліт, а через те трудно набути сил і для своєї державної незалежності.

4 Папи римські віддавна руйнують Україну. Папи настирливо наскакують на Україну вже з давнього часу, наскакують просто в невідповідний спосіб, підступний і обманний. І користаються з кожної трагедії України, щоб лізти до неї з унією. Тим часто користалися й вороги України, різні ворохобники, обманно пропонували папі унію за політичну поміч їм — і папи, проти волі всього українського народу, на це свідомо йшли, і приносили Україні величезну руїну. Рим — це історичний руїнник України.

Своєю унією папи били Україну довгі віки, і вкінці вони не дали їй організуватися в самостійну державу. Це вони кинули її в обійми Москви, і взагалі, це вони своєю унією підрізали самостійність України...

Найбільшу трагедію переживає український народ власне тепер, коли Україна окупована ворогом, коли наша православна церква на Батьківщині руйнується й насильно сіється безвір'я, насильно виховується молоде покоління без віри. А сотні тисяч свідоміших українців змушені були, рятуючи життя своє, податися на чужину.

І в цей час нашої найбільшої трагедії католицький Рим кинувся на всіх нас, обездолених емігран-

тів, щоб підступно й обманом обдерти нас з єдиного нашого найсвятішого, що ми винесли з України, — з православної віри... І це роблять при допомозі різних способів, яких ціль усе одна, — притягнення до себе.

І це папи робили завжди, коли тільки Україна була в біді!..

І ми бачимо й чуємо, як на наших очах відкрито ведеться сильна й неперемінлива агітація проти православ'я у католицькій пресі, у радіо, по католицьких церквах. Користаючись з нашої трагедії, слабодухих православних, особливо з інтелігенції, перетягують до Рима, на греко-католицтво... Розкладають нашу пресу, щоб виступала проти православ'я або хоч мовчала б... Нашу Українську православну церкву відкрито й обманно звать московською, спокушуючи тим малосвідомих...

Користаючись із нашої трагедії, творять різні “Українські Християнські Рухи”, в які зтягують нашу молодь на окатоличення. Кругом кричать: “Україна двовірна, в Україні дві віри!” — І слабодухи приймають це...

Ні, Україна була від віків і тепер є тільки одновірна, в Україні тільки одна віра — православна, і православних в Україні 95 відсотків. Мала решта поза іншонаціональними, це відступники від віри православної, а тим самим і розбивачі України!

У такий час ми всі обов'язані боронитися, ми всі обов'язані бути ісповідниками православ'я!

Оце якраз тепер у Римі вийшла двотомова велика праця латинською мовою — “Документи римських Первосвящеників, які освітлюють історію України (1075–1953)”. Ці документи ясно показують, скільки лиха робив Ватикан Україні на протязі історії!..

Так, документи ці показують, що весь час, довгі віки Ватикан і його католицтво були найлютішими ворогами України¹.

5 Заколотник України — Святополк Окаянний.
Так, ми з давнього часу зносилися і з Заходом, не цуралися Європи, зносилися навіть і з папами. Але це були звичайні зносини дипломатичні чи торгові, чи які інші, і тільки. Зносини, які знають і провадять усі держави, бо ж ми не відгороджувалися від Європи китайським муром.

В Україні добре знали, як папи настирливо шукають якого-будь зв'язку з Україною, якої-будь зачіпки. Це використовували різні політичні заколотники, що для здобуття особистих цілей часом втягували в свою боротьбу й пап. А папи ще й сьогодні всякі зносини з ними перекручують на прохання унії.

Наприклад, князь Святополк Володимирович (980) оженився був з донькою польського короля Болеслава, і поляки, вороги України, схилили його до католицтва й до зносин з папою. І Святополк, щоб сісти на Київський престол, убив трьох своїх братів, Бориса, Гліба та Святослава, приводив в Україну поляків та печенігів, які сильно руйнували її, вкінці Ярослав Мудрий перемиг його. А народ й історія назвали цього Святополка Окаянним (Проклятим).

Чи ж можна отакого Окаянного, що довго руйнував Україну, вважати представником України на унійні поєднання, як сьогодні роблять це католики й папи в своїх теперішніх Енцикліках? Це відкрите

¹ Див.: *М. Дзвіник. Україна й Рим // Віра й Культура. — 1955. — Ч. 9 і далі.*

фальшування нашої історії! Це велика й глибока образа, яку наносять нам папи! ¹

І кожен, хто хвалить Святополка Окаянного, як це роблять греко-католики, той ворог України!

6 Православні княжни-ісповідниці. Глибоко це розуміли ще наші київські православні княжни, коли виходили заміж в Європу за королів-католиків. Вони не цуралися своєї православної віри, ревно боронили її і навіть ставали ісповідницями православ'я.

Ось на те приклад. Євпраксія Всеволодівна, молодша дочка Київського Великого Князя Всеволода Ярославовича, року 1089-го вийшла заміж за німецького короля Генріха IV (1050–1106). Це був твердий католик, а до того ще й папа Урбан II через своїх єпископів вимагав від нього конче перехрестити свою православну жінку в католицизм. І п'ять літ Генріх IV мордував свою жінку, щоб стала католичкою. Євпраксія ні за що не годилася стати зрадницею православ'я, в якому її виховано в Києві, і року 1094-го покинула чоловіка й утекла додому. 10 літ ховалася по Європі, бо Генріх ганявся за нею, поки вернулася в Україну. Померла 10 липня 1109 року в Києві й похована в Печерському монастирі².

Оце приклад правдивої українки-княгині, що знала вагу своєї рідної православної віри! І це трапилося яких сто років по охрещенні України. Коли

¹ Documenta Pontificum Romanorum. — Romae, 1953. — Т. I. — Дос. 1–2.

² Див.: *Ол. Луговий*. Визначне жіноцтво України. — Торонто, 1942. — С. 37–38. Див. “Іпатський Літопис”, вид. 1871 р., с. 186 і 188. Див. ще “Повість Времених Літ” за Лаврентієвим списком, вид. 1950 р., ч. I, с. 186, 187, 388, 390.

6 Україна за Володимира Великого охрестилася була в католицизм, як неправдиво твердять греко-католики, чи можливим був би цей випадок?

Або ще один приклад. Євтимія (Хима) Володимирівна, донька Великого Князя Київського Володимира Мономаха, року 1112-го вийшла заміж за короля Угорського Коломана Старого (1114 р.). Король був сильний папіст і змушував свою жінку стати католичкою. Та ні за що не годилася зрадити православну віру, і король відіслав її додому, в Київ. У Києві в неї народився синок Борис. Володимир Мономах збирався був іти війною на Угорщину і посадити Бориса на престол, але справи не виграв, бо за Угорщину заступилися Польща та Галичина. Померла Євтимія 4 квітня 1139 року¹.

Отак правдиві українки боронили свою православну віру! При мішаних подружжях княжни позоставалися таки православними.

7 Мученики за православ'я. Іще приклади. Коли татари стали вимагати в Орді від нашого українського Чернігівського князя Михайла зради православної віри, князь загинув разом з своїм вірним боярином Федором 20 вересня 1246 року. Загинув, але віри своєї православної не зрікся. Князь не хотів показати злого прикладу для свого народу — волів загинути, аніж зрадити вірі своїх батьків. І церква цих українських мучеників за православну віру прийняла до свого хору святих. Отак треба берегти свою православну віру!

¹ Див.: *Ол. Луговий*. Визначне жіноцтво України. — 1942. — С. 40—41; Іпатський Літопис, вид. 1871 р. ст. 197, 216; *Повість Временних Літ, за Лаврентієвим списком*, вид. 1950 р., ч. I, с. 195 і 397, ч. II, с. 477. Літописи подають рік виходу заміж 1112, а не 1119, як подає Луговий.

Або й ще приклад. Ігумен Берестейського монастиря о. Афанасій Филипович увесь присвятився боротьбі проти унії. Він часто писав королю польському: "...Щоб правдива грецька віра була заспокоєна, а проклята унія винищена і внівець обернена". Року 1643-го ігумен Афанасій пробрався на сейм у Варшаві і голосно розповів королю про всі жахи, які роблять уніяти православним. За це о. ігумен був арештований, але і з в'язниці писав королю, що "унія — корінь усякого нещастя і для Речі Посполитої, а в будучому — її погибіль..." Закінчилося все це тим, що безстрашного борця проти унії схопили поляки, обвинуватили його в зносінах з Богданом Хмельницьким і замордували року 1648-го 5 вересня. Церква залічила Афанасія Берестейського в число святих...¹

Це мученик за православ'я проти унії, його пам'ять святкуємо 5 вересня.

8 "Не хочу меча св. Петра й корони від папи!" Оборонцем православної віри був і славний князь Роман Мстиславович Галицький (1173–1205), батько князя Данила. Своїми великими військовими діями він прославився на весь Схід, а особливо, коли побив Польщу та Угорщину.

І стривожився папа Інокентій III, що такі великі діла робляться без нього. Зараз же року 1204-го послав своїх послів до кн. Романа. Посли прибули й стали намовляти кн. Романа прийняти унію з Римом, за що папа прислав Романові королівську

¹ Голубев С. Петр Могила. — К., 1892. — Т. II. — С. 183–195. Докладно розповідаю про життя й працю преподобномученика Афанасія в своїй праці "Українська церква за час Руїни", 1956 року, розділ XV.

корону, а також “поміч меча св. Петра на дальші завоювання”¹.

“Папа може вчинити тебе багатим та сильним славним мечем Петровим”, — казали послі.

Князь Роман добре знав “папську поміч”, добре знав усі підступи католицькі повалити Україну, на що його намовляла Польща, а тому згіржливо запитався папських послів, вийнявши свого меча з піхов: “Чи такого меча має папа, що береться мені помагати?”

Одержавши відповідь, що не такого, князь Роман відповів: “Доки маю свого меча, не хочу добувати собі володінь інакше, як батьки й діди наші розмножували землю Руську!”

Засоромлені папські посланці були й “від Писання”, і подалися додому, а князь Роман не прийняв папської корони.

9 Князь Данило корону взяв, але унії не прийняв. Але папи не забули цього й терпеливо чекали іншої сприятливої нагоди, щоб таки надягнути українському князеві свою папську корону, а з нею — й унію. Та ніхто з українських князів не хотів зраджувати православній вірі.

Міцним православним був і Галицько-Волинський князь Данило, син Романа. Року 1240-го татари захопили були Україну й сильно її руйнували. Папа зрадив: Україна в нещасті й прийме тепер унію! Тому він запропонував Данилові, що складе хрестоносного похода на татар, якщо Данило приведе Україну-Русь в унію з ним. Звичайно, унія

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. — Львів, 1905. — Т. III. — С. 11 (вид. 2-ге). Див. ще: Бантиш-Каменський. Унія. — 1805. — С. 2.

зовсім не цікавила кн. Данила, але поміч проти татар була сильно потрібна. Князь Данило задумав перехитрити папу.

Переговори довго велися і вкінці папа Інокентій IV року 1253-го таки вперто прислав кн. Данилові корону і назвав його королем. Данило не хотів корони, але йому таки наділи її в глухому містечку Дорогичині на Холмщині. Коли ж виявилось, що папа ніякої помочі проти татар не дасть, Данило цілком порвав усякі зносини з ним.

Розлючений папа року 1255-го наказав Литовському князеві Мендовгові “воювати руські землі й їх людність, як невірну”. А року 1257-го папа наказав проклясти кн. Данила, і “зброєю вірних” таки змусити його творити унію. Звичайно, нічого з цього не вийшло — князь Данило був твердим православним, таким позостався й до смерті¹.

10 Українські полоненики таки позоставалися православними. У старовину багато нашого українського народу попадало в полон до татар та турків, але рідко хто з них на тяжкій чужині змінював свою православну віру! Воліли мучитися в тяжкій неволі, воліли вмирати на голодних галерах та каторгах, але своєї віри не кидали...

Про це позоставалося в нас багато т. зв. українських дум, що велично оспівують релігійну міць українського народу та козацтва. Православна віра й православна церква — це було те, за що віками билися козаки з їх ворогами і що творить зміст нашої історії та нашої нації.

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. — Львів, 1905. — С. 73 (вид. 2-ге). Див.: Documenta Pontificum Romanorum, — Т. I. — Doc. 11—35.

А коли були випадки, що наші слабші духом полоненики чи полонянки таки силою змушувані були ставати магометанами, то приймали чужу віру тільки поверховно, а в душі ж полишалися православними. Згадаймо славну Марусю попівну Богуславку, оспівану в наших думках, що все ж таки не могла забути свого і допомогла козакам втекти з неволі. Згадаймо славну свого часу Роксолану, Настю Лісовську, родом десь із Поділля, що в XVI віці попала в турецьку неволю й стала жінкою султана Сулеймана Великого (1520–1566), але віри своєї православної не забула і все допомагала своїм.

Або ось іще один величний приклад ісповідництва православ'я. За гетьмана Івана Мазепи московський цар Петро I воював з татарами й турками десь наприкінці XVII віку. І один українець, на ім'я Іван, родом “з Малоросії”, попав у полон до татар. За звичаєм того часу, полоненого продали туркам. Його купив один багач і завів до себе на працю в Малу Азію, у містечко Прокопійон, біля міста Мала Кесарія.

Цей турчин помістив свого раба “Івана Русина” в стайні, доручив доглядати коні й став силою та побоями нахилити його на мусульманство. Іван-Українець зрадити православної віри ні за що не хотів, за це його тяжко катували.

Найбільшою втіхою Івана було якось таки піти до місцевої Грецької православної церкви й там щиро молитися. Відкрито перед усіма він боронив православ'я.

Року 1730-го 27 травня Іван-Українець помер, виснажений та хворий. Поховали його на грецькому цвинтарі.

А через три роки, з року 1733-го, на могилі Івана-Українця стали діятися чуда. Відкрили гроба,

а Іван-Русин нетлінний. Вкінці патріярх Вселенський канонізував Івана-Українця, цебто оголосив його святим.

Року 1924-го турки вигнали православних з Малої Азії й населення Прокопіона перенеслося в Грецію, на острів Евбею, де заклало “Неон Прокопій” (Новий Прокопій). Сюди перевезли й мощі Івана-Українця. Тепер оце греки збираються поставити окремих храм для св. Івана.

У грецькому Синаксарі святий Іван-Українець записаний під 27 травня як ісповідник православ'я (“Іван Русин”).

Ми випадком довідалися про нового святого з українського роду, а невідкритих українців-ісповідників — тисячі.

11 Будьмо й ми ісповідниками православ'я. Українці завжди берегли свою православну віру, як зіницю ока. Берегли, бо знали, що це віра св. Володимира Великого, усіх без виключення українських князів та гетьманів, усіх великих синів, що творили Україну й кров свою рясно лили за православну віру, як основу України.

Будьмо ж і ми сміливими ісповідниками і вміймо відкрито боронити свою прадавню українську віру — віру православну — від ворогів її.

І добре пам'ятаймо: хто нападає на віру православну, той ворог України, бо православ'я — віра 95 відсотків українців, бо православ'я — основа України!

А в нас так часто буває, що ми виявляємо свою байдужість до своєї православної віри, — не підносимо цини її, належно не боронимо її, братаємося з ворогами її. Цим ми свою віру понижуємо, а Україну обезсилюємо. Ворог православ'я — то ворог

тим самим і українського народу, це треба завжди добре пам'ятати.

Завжди бути смілими ісповідниками своєї православної віри! І бути обережними з католицькими затіями, бо найменша ваша співпраця з католиками зараз буде перекручена ними, ніби ви пристаєте до їхньої віри, цураючись своєї...

Своєю співпрацею ви показуєте, ніби серед українців є дві віри признаних, тоді як є тільки одна — православна, а інші — відступники від неї. Бо так свідчить історія.

12 Це папство знищило Україну. Найлютіший ворог України — Рим. Там ще від початку нашої історії кувалися нам тяжкі кайдани, щоб при помочі зміни православної віри на католицизм надіти ті кайдани на нас. Поляки, споконвічні вороги наші, завжди допомагали й допомагають Римові всією державною силою — “щоб пустити русина на русина — на знищення Русі!”

Це Рим та папи за всю княжу добу нашої історії завжди вишукували різних амбітних політичних заколотників, як наприклад, Святополк Окаянний, і при допомозі їх руйнували Україну. Це папи при кожній можливості підтримували Польщу, щоб вона захоплювала Україну. Це папи завжди вичікували якого політичного нещастя в Україні й зараз сунулися до неї зо своєю унією чи з своєю короною.

Папи вічно підступно вмішувалися в справи України — це вони довели Україну до розбиття, запровадивши при помочі Польщі нещасливу т. зв. унію і кинувши нею брата на брата!

І завжди радіє Рим, коли в Україні трагедія. За Андрусівським миром 1667 року москалі й поляки поділили Україну між собою. Це одна з найбільших

наших трагедій, при згадці про яку дрижить кожен українець. А папа радіє з цього миру. В Енцикліці 1945 року папи Пія XII звіщається всьому світові: “Бог, що не лишає Свій народ забагато каратись скорботами, на кінець по заключенні Андрусівського миру 1667 року дав церкві русинів (греко-католиків) по стількох смутках і стратах спокійніші часи. З насталого спокою дістала св. віра (Унія) все більший розріст”¹.

Яка це образа українській душі: папа радіє з найбільшої смертельної трагедії України, радіє з того, що Україну поділено на дві частини... І жодного спокою не було, а “розріст св. віра дістала” тільки збройним насиллям польської влади над православними українцями².

І таких прикладів можна було б наводити десятками.

Колись гордий Рим мріяв підбити під себе весь світ, усю вселенну. І багато був виконав з цієї своєї імперіялістичної гордості. І Рим боровся не тільки з людьми, але й Богом — їхній ставленик Пилат у підбитій римлянами Палестині Ісуса Христа розп’яв!..

Але політична влада Рима впала. Її заміняє папа, намагаючись духово запанувати над усім світом.

Щодо України, то Рим своїх думок не покинув і сьогодні: за всяку ціну хоче знищити православ’я, як віру українську, і накинути нам католицтво, для чого готується ціла армія довгобородих ксьондзів...

¹ Documenta Pontificum Romanorum. — Romae, 1954. — Т. II. — Pag. 578.

² Див.: Антонович В. Що принесла Україні унія. — 1952.

До своєї розкладової праці католики притягнули й частину українських учених...

Але доки сонце світить на небі, не піде Україна під Рим! Свого стародавнього Києва й сивого Дніпра-Славути не замінимо ніколи на жодні ласощі латинського світу!

За нашого часу Росія отримує своє — їй приходить розплата за свою імперіялістичну політику. І всі це розуміють.

Але яка темнота ще скрізь панує щодо папства — не бачать його віковичних таких же само імперіялістичних підбоїв у церкві!.. “Затужавило-бо серце людей, тяжко чують на уші вони і зажмурили очі свої, щоб не бачити” (Матвія. 13.15)...

Православні ніколи не нападають на греко-католиків чи католиків, а мусять тільки боронитися. Але католики відкрито йдуть на православну Україну, руйнуючи її, і оплюгавлюють усе наше святе...

Настав тепер час кожному українцеві не тільки бути православним, а й боронити українську віру — православ'я, бути правдивим ісповідником православної віри!

VIII. ВИКОНАЙМО НАШ ОBOB'ЯЗОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧЕСТИ

1 Князь К. Острозький і вся Україна кличуть до чести українців: не визнавати унії. Берестейський Собор останнього дня своїх діянь, 9 жовтня 1596 року, кинув прокляття на відступників від православної віри — митрополита Рогозу та його єпископів, які, за поміччю польської влади, підступно прийняли унію. І православний Собор видав соборного універсала до всього українського

народу, закликаючи всіх стати проти унії, нізачо ніколи не визнавати її.

А крім цього, на внесок князя К. Острозького, Собор одноголосно прийняв дві історичні величезної ваги постанови, також до всього українського народу, закликаючи й наступні покоління українців проти “якоїсь унії”. Ось ці історичні постанови:

Перша. “Ми даємо обіт віри, совісти й чести за себе й за наших потомків, не слухатись цих, за-суджених соборним приговором, митрополита й владик, не коритися їм, не допускати їх до влади над нами.

Навпаки, скільки можливо, противитися їхнім постановам, діям та наказам. І стояти твердо в нашій святій православній вірі, і при правдивих пастирях нашої святої церкви, особливо при наших патріярхах. Не будемо кидати старого календаря. Будемо ревно берегти установлений законами загальний спокій. Будемо противитися всім утискам, насиллям і новинам, якими б стали перешкоджати цілості й свободі нашого Богослуження, що правиться за давнім чином.

Об’являємо про це все урочисто, перше всього перед Господом Богом, об’являємо потім і всьому світові, а особливо всім мешканцям Корони, Великого Князівства Литовського, і областей, до Корони належних”.

А друга постанова була така:

“Ми, сенатори, сановники, урядники та рицарство, а також і особи духовні, грецької віри, сини східньої церкви, зібравшись сюди в Берест на Собор, достовірно довідалися нині від самих вельмож панів, яких прислав на Собор його королівська милість, що вони з митрополитом і декількома владиками, відступниками від Грецької православної

церкви, склали й оголосили, без нашого відома і против нашої волі і всякої справедливості, якусь унію між церквами східною й західною.

Ми протестуємо проти всіх цих осіб і їх несправедливого діяння, і обіцяємо не тільки не коритися, але, з Божою допомогою, всіма силами противитися їм. А нашу постанову, зроблену проти них, будемо підкріпляти й затверджувати всіма можливими засобами, а особливо нашим проханням перед його королівською милістю”¹.

Це страшні акти — це крик розпуки наших дідів та прадідів, усього Берестейського Собору, з князем К. Острозьким на чолі. Це крик і протест усього безсилового українського народу проти польського урядового насилля на Українську православну церкву, проти насилля, що запроваджувало “якусь унію!..” Уся Україна устами всіх своїх провідників дала “обіт віри, совісти й чести” боронитися проти унії, дала “за себе й за наших потомків”, і ніколи її не визнавати...

2 Чи ми виконали заклик всієї України? Український читачу! Як ти виконав, і як виконуєш цей крик розпуки своїх прадідів, бо він же звернений до тебе й сьогодні? Цей розпучливий крик наших прабатьків кличе всіх нас схаменутися й запроваджувати серед українців таки одновір’я, бо тільки тоді ми виконаємо обіт чести, наложений на нас нашими прадідами...

Це ж кличуть до нашої чести всі кращі провідники України з князем Костянтином Острозьким

¹ Соборний Універсал і обидві додаткові ці Постанови видрукувані в “Архиве Юго-Западной России”, ч. 1, т. I, с. 526–527.

на чолі, це кличуть до нас всі українські князі та гетьмани, це кличе до нас увесь український народ:

“Не слухатись засуджених соборним приговором уніятів греко-католиків, і стояти твердо в нашій святій православній вірі!”

І цього засуду уніятів ніхто ніколи не зняв, ніхто не відмінив — він стоїть перед усім українським народом і сьогодні.

Унію чи греко-католицизм запровадили насиллям поляки-католики, а Австрія так само насиллям завжди підтримувала його. Робилося це для того, щоб розбити Україну як націю — “на знищення Русі”, а Австрія — щоб підпорядкувати її собі.

І коли року 1918-го впала Австрія і для українців настала воля, вся Україна чекала, що Галичина аж тепер скине з себе чуже й шкідливе римське ярмо і з радістю вернеться до своєї прадавньої віри, до святого православ'я.

На жаль, усі завелися в своїх чеканнях: цей радісний історичний день прийде пізніше, і чекати його вже недовго.

З Православний Київ — то Єрусалим України. Переживаємо сумний час, коли греко-католики провадять неперемінливу агітацію проти православ'я, тому й нагадуємо всім про ці історичні постанови Берестейського Собору 1596 року. Бо тут говорить до нас уся Україна, до нас кличе тут уся наша історія!

Не забуваймо ще, що в православній Вселенській церкві Українська православна церква займала видатне почесне місце і вславила себе в ній віковичною славою. Це своє місце у Вселенській церкві ми мусимо відновити й посилити. Ми глибоко віримо, що ми вернемо своїй церкві здавна належне їй місце в церкві Вселенській.

І навпаки, в Римі ми були й будемо на останньому місці, Рим був і буде нам чужий та ворожий. Історія ставлення Рима до України належить до найтемніших чорних сторінок нашої історії. З Рима від папи в Україну цілі довгі віки ішли тільки обмана, зрада та заколот.

Український Єрусалим — то православний Київ, і до нього звернені очі всіх українців, де б вони не проживали! Пробиваючи на чужині, про це треба завжди пам'ятати.

Так само увесь історичний Львів і вся історична Галичина побудовані православними руками, нашими православними прадідами. Катедру св. Юра у Львові і всі святі храми в Галичині поставили наші православні прадіди, вони ж і найціннішими речами поприкрашували їх. Вони ж до 1700 року кров'ю своєю ревно боронили по всій Галичині православну віру, як віру батьків своїх. І тільки року 1700-го 29 червня поляки збройно перемогли наших православних прадідів у Львові й оголосили свою насильницьку унію з Римом¹. Збройно оголосили, але народ не пішов за своїми відступниками єпископами і все чекає слухного часу..

І взагалі, заводячи унію, ніколи не питалися про згоду на неї народу та духовенства — заводили її насиллям. Але “всі, хто візьме меча, від меча і загине” (Матвія. 26. 52).

По всій Галичині повно православних святинь, наприклад, монастирів та наших чудотворних ікон Божої Матері².

¹ Антонович В. Що принесла Україні унія. — Вінніпег, 1952. — С. 57–58.

² Див.: Поклін Марії. — Мюнхен, 1947. — 160 с. Видання уніятське, тому все православне змінене тут на католицьке.

Вони свідчать про православну віру прабатьків наших і кличуть усіх опам'ятатися й вернутися до неї, Матері покиненої...

ІХ. ВЕЛИКИЙ БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ КЛИЧЕ ВСЮ УКРАЇНУ ОБОРОНЯТИ ПРАВОСЛАВ'Я

1 “За віру православну!” — кличе великий Богдан. Коли гніт над православною вірою від поляків та від відступників уніятів став невиносимим, проти цього повстав Богдан Хмельницький і закликав до повстання всю Україну — за віру православну, проти унії! Це була найперша ціль повстання гетьмана Богдана Хмельницького. Про це пише історик-католик В. Липинський:

“Велике українське повстання 1648 року було викликане страшенним національним роздраженням, а з погляду тодішніх українців — національним утиском, який проявлявся головним чином у тому, що Польська Річпосполита, в інтересі керуючих нею шляхетсько-магнатських кругів, стала протегувати релігійну унію, обмежуючи зразу в правах, а потім безсистемно намагаючись винищити непевне з державно-національного (національне в ті часи ставало синонімом католицького) польського погляду українське православ'я. Поступово-опортуністичний український рух, який у формі релігійної унії хотів політично помирити українські національні домагання з тодішніми польсько-католицькими тенденціями, викликав серед української нації незвичайно гостру, і разом по своїй соціальній структурі міцну й здорову православно-монархічну реакцію. І тоді, коли унія була рухом виключно інтелігент-

ським, то православна реакція зібрала коло себе всі прив'язані до старої національно-державної традиції класи"¹.

І в другій своїй праці цей же історик-католик В. Липинський твердить те саме: повстання Богдана Хмельницького "власне проти уніятів у першій мірі всім своїм вістрям, усією своєю розмаховою енергією в духовій сфері зверталось"².

Свідок повстання Хмельницького, Самовидець у своїм українським Літопису 1670-х років так писав про причини повстання Б. Хмельницького: "Початок і причина війни Хмельницького єсть єдино от ляхов на православіє гоненіє і козаков отягощеніє".

Це говорить свідок тогочасний і сам Самовидець усього. І вияснює докладніше:

"У вірі руській (православній) була помішка велика від уніятів і ксьондзів, бо вже не тільки в Литві та на Волині, але й на Україні унія почала гору брати... Православні церкви запечатували, а втім уніятам помічниками були шляхта, уряд і ксьондзі, бо вже в Україні що город, то костьол був. У Києві теж немалий утиск чинили церквам Божим старожитним; тодішній воєвода Тишкевич і також єзуїти, домінікани, бернардини і інші закони наїздами й процесами тиснули митрополита, а науки в школах забороняли. Чисто вже не відрізняли староруську православну віру від поганства, бо вже більше пошанування було якому жидові паскудному, аніж найліпшому православному українцеві (русинові). А найгірше глузування й утиск терпів

¹ Україна на переломі. — Відень, 1920. — С. 18—19.

² Релігія й церква в історії України. — 1925. — С. 481.

народ український від тих, що з православної віри прийняли віру римську”¹.

Офіційний королівський історіограф Коховський свідчить про те саме:

“Насамперед благовидним поводом для повстання Богдана Хмельницького виставлялася грецька віра, якій, за словами Хмельницького, діялися гіркі зневаги через унію. Маєтності владичні й монастирські повідбирані, священники в пониженні. Уніяти, захопивши духовну юрисдикцію, прикладають їм ніж до горла. Де ще в яким куті зосталася правдива батьківська віра, там єзуїтські проповідники пускають в рух різні наклепи. Усі благання православних на сеймах зостаються даремними: одна згадка про православну віру викликає гнів”².

Або ще один учасник Хмельниччини, Грондський, описуючи причини повстання Богдана Хмельницького, подає таке:

“Щодо грецької релігії русинів, то сильно всіх вражало, що як траплялося якомусь їхньому панові з яких-небудь мотивів перейти на римську віру (а бувало це дуже часто), то й підданих змушувано до неї ж. А як де-небудь вони стояли при своїм, то церкви в них силою відбирано й на потреби римської віри обертано. По інших містах усякими способами приводили панів до того, щоб вони помалу перетягали народ на римську віру за поміччю її унії з римською, а кого не могли привести до того спокійними й ласкавими способами, тих змушували до того силою, забираючи непокірних до в’язниць,

¹ Літопись Самовидця. — С. 11. Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — 1922. — Т. VIII. — С. 80–81.

² *Грушевський М.* — Там само. — С. 82.

24. 11. 1946.
 1) до швейцарського консульства.

2) до Греду.

кафед. гуманіт.
по нм

Проф. Дмитро Дорошенко, якого пер передчасно в Kaunstetten bei Augsburg, Drosselstrasse 8, виграє свій працьовитий з шкільного вчителювання і наукових справах, до мн з ^{власної} ~~власної~~ поїзти з одним Університетом. Ласкаво прошу відпустити Проф. Дмитра Дорошенка до мене, до Лозанни тільки на один тиждень. Навіть він буде в мене, в Лозанні, на мою саму утриманні, при цьому з гарантією його свого самостійний виїзд з Швейцарії і його своєчасне повернення до Kaunstetten.

З правдивою до Вас повагою
 постійний Богомолющ за кожну Вашу справу.

Митрополит

Д-р Ларіон.

Начерк звернення митрополита Іларіона до швейцарського консульства з проханням видачі візи для приїзду професора Д. Дорошенка в Лозанну. Вересень, 1946

інших віддаляли від урядів, а на їх місце настановляли інших, подібних убранням, але дуже відмінних наукою. І всяку владу й суд над ними присвоювали собі під намовами чесних патерів єзуїтів. Усе це незвичайно роздражнювало всіх, так що вони жадібно чекали тільки нагоди скинути з себе ярмо. Коли ця нагода трапилася, православні не упустили її, але обома руками за неї учепились”¹.

І сам Богдан Хмельницький завжди підкреслював: “Повстання підняте в інтересах християнської віри грецького закону”.

З цього всього ясно: уся Україна з Богданом на чолі повстала за віру православну проти унії!

2 “Щоб унія була знесена!” — кричить уся Україна. Коли зібрався в Варшаві 1648 року конвокаційний сейм, то вся Україна поставила в сеймі справу православної віри бойовою. І всі рішуче домагалися: “Щоб унія була знесена і щоб тільки грецька та римська віра оставалися”.

Коли року 1648-го великий Богдан розбив поляків під Жовтими Водами та під Корсунем, то 15 лютого 1649 року був підписаний Переяславський трактат, а в ньому перший пункт був такий: “Ім’я, і пам’ять, і слід унії, котору на Русі широко видим, нехай не будеть”. А пункт 2-й: “Римським костелам до времени, а уніятським не бути зараз”.

Так подиктована була переможним Богданом вимога всієї України.

Ці вимоги були повторені і в Зборівському трактаті 9 серпня того ж 1649 року. Але Польща

¹ Historia belli cosacco-polonici. — 1789. — С. 33. Див.: Грушевський М. — Там само. — С. 83.

підписаних трактатів не виконувала, запровадженої нею унії не нищила, і справа затягувалася до гірших часів.

3 Це папа повалив працю великого Богдан. Проти виконання Польщею Зборівського трактату гостро й енергійно запротестував папа через свого варшавського нунція і цим знівечив трактата й убив саме перемир'я. Король польський запевнив папу, що Зборівський трактат не буде виконаний і унії він не знищить.

Коли 1651 року вся Польща, підбурювана папою, загорілася війною проти Богдана Хмельницького, то до короля Яна-Казимира прибув папський легат Іоан де Торес, єпископ адриянопільський. Через цього посла папа прислав своє благословення на війну з Хмельницьким, і повне відпущення гріхів кожному, хто піде на війну проти православних “русинів”... “Папа прислав також освяченого меча, прикрашеного перлами та дорогоцінними каміннями, щоб ним сікти українців схизматиків... На заклик папи вся Польща піднялася, як у хрестоносний похід, і війна прийняла виразний релігійний характер...”¹

У своїх листах папа зве козаків Б. Хмельницького схизматами, варварами, чумою. Закликає польського короля “назавжди знищити з пам'яті нащадків ці вчинки варварів”².

4 Унія загнала Україну під Москву. І папа переміг Богдан Хмельницький змушений був шукати

¹ *Костомаров М.* Богдан Хмельницький. — Т. II. — С. 301–302.

² *Documenta Pontificum Romanorum.* — Т. I. — № 503, 555.

помочі в Московії, бо він не міг своїми силами змусити Польщу дати волю православній вірі й знищити всіма зненавиджену унію з Римом, який так допомагав Польщі руйнувати Україну, боронячи унію.

Оце була правдива причина, що загнала Україну під Московію... Оце була правдива причина — унія, що розвалила Україну й не дала їй змоги стати вільною... Оце була правдива причина, що розбила працю великого гетьмана й повстання всієї України... Це була перша причина, що незабаром кинула Україну в добу Руїни...

Чи зможе коли забути Україна, що її гін до незалежності, так сильно збільшений Богданом Хмельницьким, розбила власне унія? Ні, цього ніколи не забуде і вічно буде ятритися ця страшна рана України, нанесена їй своїми ж синами... Буде ятритися аж до повного покаяння заблудлих синів і до щирого навернення всіх їх до покиненої Матері, Української православної церкви...

5 “Унію ми повинні викорінювати” — заповіт великого Богдана. Справи унії, що смертельно руйнувала Україну, не забув великий Богдан і перед своєю смертю. 20 червня 1657 року в Чигирині пінська шляхта підписала писану присягу, в якій читаємо: “Унію і всякі інші чужі віри нам і Війську Запорізькому противні й ворожі, повинні викорінювати одностайно ми зо всією братією нашою”.

Через тиждень, 28 червня 1657 року, Богдан відповів на це своїм актом, в якому заявив: “Чужі секти й унію, як причини великого зла, постановляємо обопільно викорінювати”.

Це святий заповіт великого гетьмана до всього українського народу на віки вічні!

Це той заповіт, якого ми не повинні ніколи забувати, бо ж діло великого гетьмана не було закінчене, він передав його наступним поколінняям.

І хто шанує найславнішого нашого гетьмана, той мусить навіки запам'ятати і його важкі слова: “Унія — причина великого зла!..”

Глибоко знав Богдан історію своєї Батьківщини, тому так правдиво окреслив значення унії в історії України. І тільки люди несвідомі можуть забувати цю велику остерогу Богдана Хмельницького проти греко-католиків.

6 Уніяти не допомагали Богданові. Року 1650-го 1 листопада Богдан Хмельницький зо своїм Військом Запорізьким склав у Чигирині листа до шляхетського Волинського сеймику, а в ньому писав: “Дорога нам Отчизна наша, але віра природжена (православна) дорожчою мусить бути, за яку ми все охоче вмирали... Предки наші віру святу (православну) боронили, горла свої накладаючи. Польські й руські (українські) Війська Запорізькі ставали до бою, а не уніятські, — про такі й чутки не було...”

Ось свідчення великого гетьмана, яке зло приносила унія!..

Усе це ми мусимо добре пам'ятати, коли й сьогодні відкрито готується похід на православ'я, похід на віру України, похід на її душу, похід на наше найсвятіше...

Ця глибока Богданова думка була передана й наступному поколінню. І український славний патріот гетьман Іван Виговський склав з поляками 16 вересня 1658 року Гадяцький трактат, а 3-й розділ у цьому трактаті в імені всієї України вимагав:

“Унія має бути скасована в усіх трьох державах: в Україні, Литві й Польщі”¹.

Х. УНІЯ — НАЙБІЛЬША ТРАГЕДІЯ УКРАЇНИ

1 Тяжка українська історія. Українська історія мало подібна на яку іншу — така вона тяжка, така вона сувора! Утративши свою незалежність через татарську навалу 1240 року, Україна опинилася під татарами, але незабаром по тому її окупували литовці, а трохи пізніше, з 1569 року, і поляки. Відразу ж і литовці, і поляки повели велику боротьбу проти України, головно нападаючи на її віру — постановили окатоличити її. Український народ довгі віки боронився й зрадником своєї православної віри не хотів ставати.

У передмові до першого видання своєї “Історії України-Руси 1898 року наш славний історик М. Грушевський правдиво писав:

“Вправді, невеселий переважно образ дає нам наша історія, сумніший, може, часом, ніж інші. Але суспільність, що має віру в себе, мусить мати і відвагу глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневагу, але силу. Пізнаєте правду, і правда вас визволить...”

Так, українська історія густо полита гарячою кров’ю найкращих синів своїх, і то головно за свою споконвічну віру православну, як основу української нації... Українська тяжка історія й ще тяжча історія Української православної церкви поєдналися навіки в одне ціле і разом викупані в крові всієї України... Унія багато підлила цієї крові...

¹ Дорошенко Д. Нарис історії України. — Варшава, 1933. — Т. II. — С. 63.

2 Унія “на знищення Руси”. XV–XVIII віки в Україні були віки жорстокого насилля, коли поляки (а в XV віці й литовці) постановили за всяку ціну таки коли не окатоличити українців, то бодай розбити їхню православну віру через т. зв. унію з Римом. І добилися того, що року 1596-го таки запровадили свою унію — “на знищення Руси”, щоб ополячити українців.

Спочатку ця унія була без народу, і тільки з 1700 року польською силою ввігнали до неї й Галичину. Але народ унію оминав і в душі своїй беріг і береже православну віру батьків своїх, як найдорожчу свою святиню.

Скажімо, православний Крехівський монастир уніяти могли захопити тільки 1721 року. А православному скиту Манявського зовсім захопити не змогли, тому, за допомогою Австрії, зруйнували його аж року 1785-го, 6 серпня.

Унія т. зв. Берестейська 1596 року була запроваджена поляками тільки для однієї цілі: розбити душу українського народу, цебто православну віру. Розбити віру православну, а тим самим буде розбита й Україна, бо вона винародовиться, стане католицькою, а тоді вже легко буде перевести всіх на поляків.

3 Унія — найбільша трагедія української історії. Унія, чи по-сучасному греко-католицизм, — це була найбільша трагедія української історії. Вона розбила духову єдність українського народу; вона кинула брата на брата, “русина на русина” і навіки вбила ідею правдивої української соборності. До того єдиний український народ роздвоївся: одні тягнули до Рима і йшли з поляками, а другі обороняли православний Київ, як центр україн-

ського духу. Про політичну силу України обидві сторони мусили забути, що й треба було ворогові, Польщі, яка видумала свою унію, як засіб “на знищення Руси”.

Довгі віки лилася кров в Україні, і все за од-но — в обороні своєї православної віри. Бо вона зіллялася в нас з народом, і витворила українську націю. Ворог це добре знав і бив православ'я, щоб тим убити душу України.

Правдиву політичну ціль Берестейської унії 1596 року виразно виявив католицький єпископ поляк Едвард Ліковський у своїй праці про цю унію. Він свідчить: “Слідом за Берестейською унією пішло роздвоєння українського народу на два стороництва: уніятів і неуніятів, які через довгі літа себе взаємно поборювали... Польща так довго не була певна України, як довго не була вона неуніятською...”¹

А все це розбивало дощенту і незалежність України, і її правдиву соборність. Це робили поляки при допомозі своєї унії, до якої приставали ті, кому Україна була не в голові.

4 Унія розбиває єдність української культури. В історії нашої культури унія принесла нам величезну шкоду. Кожна наша православна церква в Галичині, на Волині, на Холмщині і в інших місцях на Правобережжі була повна православних рукописних та стародруківаних книжок великої вартости — усе це уніятські окремі декани та наставлені адміністратори, об'їжджаючи й ревідуючи церкву за церквою, нещадно попалили... Це пален-

¹ Берестейська унія 1596 року. — Львів, 1916. — С. 1 і 3 (видання українською мовою).

ня “схизматицьких” стародавніх книжок бувало в Галичині навіть за наших часів...

Або ще приклад. Тепер уже признано, що духовна культура того народу, який мав перекладену на рідну мову Біблію, розвивається скоріше й сильніше. І як Україна раділа, коли в нас появився переклад Біблії П. Куліша! Так, раділа, але не вся — Галичина не прийняла перекладу Біблії П. Куліша, бо перекладач був православний... Хіба це не розбиття єдності українського народу?

З цього ясно, яку страшну шкоду принесла унія (греко-католицтво) Україні, — це була найбільша трагедія українського народу!

Була, і є й тепер...

Уніятські історики літератури, наприклад, М. Возняк, підкреслюють, що унія допровадила до повстання в нас великої т. зв. полемічної літератури XVI—XVII—XVIII віків... Так, піррова перемога... Так, 200 літ кращі наші сини та письменники мушили відповідати на уніятські напади, позоставляючи інші ділянки української культури незайманими...

І власне ця полемічна література викопала духовний Збруч між братами ще з XVI віку, який з бігом часу все збільшувався і міцнів. І власне це допровадило до того, що великий акт 22 січня 1919 року, акт Соборности України, позостався в нас порожнім звуком...

І Україна стала не однодушна і в творенні своєї культури, і в творенні своєї історії.

5 Історія України й православної церкви зіллялися в одне. Історія України зіллялася з історією православної віри. Історія церкви поєдналася з історією свого народу. Відділити їх нема можливости.

Унію з Римом державною силою підтримував польський уряд і при її допомозі валив і православ'я, і Україну. І українці віки цілі витрачали свої кращі сили на внутрішню колотнечу, боронячись перед наступом унії, і через це втрачали змогу творити свою державу¹.

6 Унія розколола Україну надвоє. Наш славний гетьман Богдан Хмельницький підняв був усю Україну проти Польщі, найперше вимагаючи повного знищення унії. Але Польщі сильно допоміг папа, і Богдан Хмельницький змушений був, рятуючи народ від Польщі й унії, віддатися року 1654-го під Москву...²

Як бачимо, унія — це найбільша трагедія України!

ХІ. “ПЛАЧ” НАД НЕДОЛЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

1 “Плач” Мелетія Смотрицького. Насаджувана поляками, підсилювана Римом унія сильно вдарила український народ, сильно вдарила й його православну церкву. Бо православ'я й Україна — одне ціле було й є.

Поляки разом з уніятами стали дошкульно руйнувати душу українського народу — його православну церкву. Поляки церкви наші силою передавали уніятам; священників, що не хотіли переходити на унію, тяжко катували; маєтки церковні відбира-

¹ Антонович В. Що принесла Україні унія. — Вінніпег, 1952.

² Див. про це вище, розділ VII цієї праці. Див. про це мою монографію “Українська церква за часів Богдана Хмельницького”. — Вінніпег, 1956.

ли й передавали уніятam; Богослужби забороняли. І нема змоги описати тут усього, що робили уніяти во ім'я свого Рима...¹

А це ж були ніби рідні брати!

Відомий учений свого часу, пізніш архієпископ Мелетій Смотрицький написав і видрукував у Вильні 1610 року славний свій твір “Плач св. Вселенської апостольської православної церкви”. У цьому творі Українська православна церква гірко плаче й тяжко нарікає, до чого довели її зрадні сини-уніяти, як вони розбили її своєю Берестейською унією 1596 року.

2 Плач над недолею української церкви. Ось уривок з цього “Плачу” Української церкви:

“Горе мені, бідній, горе нещасливій, пограбованій, позбавленій усіх моїх маєтків, обдертій з шат моїх на прилюдну ганьбу мого тіла, і обтяженій незносними тягарам!

Руки мої в кайданах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на крижах, над головою меч, під ногами глибока вода, навколо огонь негасимий, з усіх боків крик, страх, переслідування!..

Колись красна й багата, тепер я зогиджена й убога. Колись була королевою, улюбленою всім світом, тепер усі гордять і знущаються з мене...

Усе, що живе: народи й усі люди землі — приступіть і послухайте голосу мого! Довідайтесь, чим була я давніше, а чим стала, і подивуйтесь...

Удень і вночі я плачу, і сльози, як потоки річні, котяться по моїм лиці, і нема кому потішити мене — усі повтікали від мене, усі мною погордували...

¹ Див. працю проф. В. Антоновича “Що принесла Україні унія”. Див. ще: *Митр. Іларіон. Українська церква за час Руїни.* — Вінніпег, 1956.

Рідні мої віддалилися від мене, приятелі непри-
ятелями стали, сини мої, позавидувавши гадючому
роду, отруйними жалами жалять мою утробу...

Слухайте жалібної повісти моєї, усі народи,
візьміть в уха свої, усі мешканці круга світового.
Сини й доньки мої, яких я породила й виховала,
кинули мене і пішли за тією, що не боліла ними,
щоб насититися досхочу жиру її...¹

Священики мої посліпли, пастирі мої поні-
міли, старці мої подуріли, молодики мої здичіли,
доньки мої вдалися в розпусту, і всі однодушно,
Бога й правду Його забувши, на душу мою спри-
сяглися..."

Оце до такого стану допровадили Українську
церкву "брати" уніяти, що "отруйними жалами
жалили її!".

І хто може спокійно читати ці страшні ридан-
ня й сьогодні, бо це ж голосила вся Україна!.. Уся
Україна плаче, гарячі криваві сльози проливає, що
"сини й доньки мої, яких я породила й вихова-
ла, кинули мене, православну церкву, і пішли до
Рима, пішли за тією церквою, що не боліла ними,
пішли, щоб насититися досхочу жиру її", цебто
пішли за польськими ласощами панськими, пішли
в унію...

Яка це страшна трагедія українського народу!
Трагедія минулих часів і трагедія сучасна, одна-
ково... І через цю трагедію Україна безсиліла й не
могла здобути собі незалежності.

А хіба не те робиться й сьогодні, коли де-
які православні, забувши свою розп'яту матір,
православну церкву, потоптавши свою власну
честь, ради ласощів папських пишуть по уніятських

¹ Цебто українці-уніяти пішли до Рима.

та католицьких журналах проти своєї батьківської віри...

3 Плач за єпископів-зрадників, що продали свою віру. А найбільше завинили в цьому єпископівідступники, зрадники своєї віри православної, що ради лакомства лукавого, ради маєтків та панства польського покинули свою матір православну і пішли до чужинців, пішли до Рима. Їх описує Мелетій Смотрицький найчорнішими фарбами. Церква православна плаче, виступаючи проти уніятських єпископів:

“Горе мені, порученій недбалим робітникам! Горе мені, відданій в опіку ненаситних лакомців! Горе і вам, що продаєте, і вам, що купуєте Дар Духа Святого, — срібло ваше піде на згубу вам!

Не хочете знати правди. Не хочете знати, звідки здобувають ті, що дають вам, яким промислом вони збагачуються. Доять молоко овець, вовну стрижуть і продають, шкуру луплять і продають, годуються м’ясом і напиваються кров’ю — а вам уділяють з обильности тих м’яс і тієї невинної крові (цебто Польща підкупила єпископів на зраду)...

Сквернителі ви, а не учителі, гасильники, а не світильники, архискоти, а не архиєпископи! Переступники Закону волі Божої, ви засліпили душі свої проклятою мамоною цього світу, ви здурили фальшивою машкарою невинних овечок Христових...”

Так Україна дивилася на тих єпископів, що пішли в унію!

Правда, це були єпископи, яких українці собі не бажали, — їх призначив сам король польський. Це були чужі Україні єпископи ще з початку свого.

4 Плач за втратою української інтелігенції. Католицтво глибоко вирішувало, як знищити Україну. Вдарило в найболючіше місце України — в її інтелігенцію і перетягло до себе багато знатних родів. Коли постала унія з Римом, польський уряд кривим оком дивився на родовиту православну інтелігенцію, і став їх тиснути до унії. Добре роздумуючи, що унія — це релігійна нісенітниця, якої підтримувати не варто, багато знатних родів українських і білоруських покинули своє батьківське православ'я, зрадили йому і перейшли просто на римо-католицтво...

“Плач” 1610 року гірко оплакує власне цю смертельну рану Україні, яку нанесла унія. Православна церква плаче:

“О єпископи, єпископи... Чи вам не досить іще тієї неоціненної втрати, яку поношу я за вашим недбальством, — таку величезну втрату в золоті й сріблі, у перлах і камінні дорогім, в яких я кілька-десять літ тому пишалася, як найславніша королева, убрана Отцем вашим!

Де тепер той безцінний камінь-карбункул, блискучий, як світильник, що я носила в короні своїй між перлами, як мале сонце між зорями, — дім князів Острозьких, що світив над усі інші блиском світлости старої віри своєї?

Де інші дорогі й також безцінні каміння тієї корони, — славні дома руських князів, — неоціненні сапфіри, безцінні діаманти: княжата Слуцькі, Заславські, Ружинські, Соломирецькі, Збараські, Вишневецькі, Чорторийські, Пронські, Сангушки, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини й інші нечисленні, які довго було б вичисляти зокрема?

Де при них і інші неоціненні мої клейноди? Розумію родовиті, славні, великомисленні, сильні й давні доми по всім світі голосною доброю славою, могутністю і відвагою народу руського, — Ходкевичі, Глібовичі, Кишки, Сапіги, Дорогостайські, Войни, Воловичі, Зеновичі, Паци, Халецькі, Тишкевичі, Корсаки, Хребтовичі, Тризни, Горностаї, Бокиї, Мишіки, Гойські, Семашки, Гулевичі, Ярмолинські, Чолганські, Калиновські, Кердеї, Загоровські, Мелешки, Боговитини, Павловичі, Сосновські, Скумини, Потії й інші?”

Усі вони, бувши православними українцями чи білорусами, перейшли на католицтво — і стали поляками...

Ось так плакав над тяжкою недолею своєї Української церкви кращий син її Мелетій Смотрицький у своєму творі “Плач”, 1610 року, перераховуючи ті роди, що зрадили своїй вірі й пішли в католицтво, а тим самим відцуралися українського народу й пристали до поляків...

І сьогодні не можна читати без сліз цього огненного “Плачу”, що палить кожному правдивому українцеві-патріотові і серце, і душу...

*І самі собою з серця котяться криваві сльози:
Моя церкво Вкраїнська, ти скорбная мати,
Голгота кривава — це ти:
Довелося тобі мук по вінця зазнати
В путі до святої мети...
Ти в муках зродила свого ідеала:
Пречистою будь, мов роса,
Й служити народові серцем ти стала,
Щоб ввести його в Небеса.
Моя церкво Вкраїнська, ти скорбная мати,
Віки ти прибрана в тернину:*

Сусіди кували в'язничнії ґрати
 Й чекали твого загину.
 Твоїх кращих дітей, що ти в муках зродила,
 Сусіди зманили собі,
 Ти ж зосталась одною, самотня й безсила,
 На варті в тяжкій боротьбі...
 Твій нешитий хітон, твою віру єдину
 Чужинці надвое пірвали,
 Розірвали навіки й одну Україну,
 Й стоптали святі ідеали...
 Але люті Голготські за віру терпіння,
 Що їх завдавали сусіди,
 Привели тебе, скорбную, до воскресіння,
 До святої над ними побіди.
 Моя церкво Вкраїнська, ти матінко рідна, —
 Розпались кайдани ворожі!
 Ти вийшла із мук, як зірниця побідна,
 Вже світять твої дні погожі!
 Ти апостольська церкво моя перевозанна,
 Засяй нам, як сонце ясне, —
 Окорми Україну, як чистая манна,
 І розбрат навіки мине!
 Позбирай же любовно під матірні крила
 Дорогих своїх рідних дітей,
 Позбирай всіх своїх, кого в лоні носила,
 Й пригорни до зболілих грудей!..

5 Велика пошана до “Плачу”. Книжка “Плач” вийшла анонімно, автора її спершу не знали. Король польський сильно розлютився, коли довідався про цю книжку, — наказав негайно поарештовувати її друкарів і автора, зробити судове слідство, а саму книжку спалити...

Але друкарі знали, що робити: книжку заховали, а польська поліція, коли прийшла до друкарні,

застала тільки 36 примірників “Плачу”. І все попала...

Під карою 5000 зол. книжку “Плач” заборонили продавати й купувати¹.

А книжка таємно розійшлась по всій Україні і скрізь її читали, гарячі сльози проливаючи. Книжку цю так шанували, що багато українців, помираючи, наказували покласти її їм у домовину...

Так плакали кращі сини України над розбиттям єдності їхньої православної церкви польською унією, над розбиттям самого народу українського...

Душа обливається слізьми й сьогодні, коли це все згадуєш... Коли згадаєш, чим могла б бути Україна, коли б унія не розколола була її на ворожі табори, коли б унія не обезсилила була Україну й не кинула її тим самим у неволю...

А автор “Плачу”, Мелетій Смотрицький, тяжко потерпів — його обвинуватили, ніби він підбурював народ на вбивство Йосафата Кунцевича, і Смотрицький подався на Схід, а потому... спасся в унії...

¹ Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 1907. — Т. VI. — С. 596.

Частина IV

ШАНУЙМО

ВСЕ СВОЄ, РІДНЕ

XII. ШАНУЙМО СВОЮ ІСТОРІЮ

1 **Історія — то основа нації.** Кожен народ глибоко шанує свою історію, бо вона — душа його, серце його. Історія — це основа нації, бо на ній же зростає народ. Усі народи шанують свою історію, як зіницю ока, як матір свою рідну.

Українська історія оживляє нас, українців, і дає нам цілющу силу прямувати до тієї правди, якої ми прагнемо всі. Це вона одна воскрешає український народ, це вона одна кличе скидати з себе кайдани неволі, в які закували Україну вороги.

А українська історія — це й історія Української церкви, цебто православ'я. І не можна безкарно фальшувати чи перекручувати цих історій, бо історія помститься на нас, як на тих, що не шанують її.

Хто перекручує українську історію, цебто фальшує її, той нівечить душу України, той отруєє синів її, той обезсилює Україну, той не дає нації розвиватися нормально!..

2 **Греко-католики фальшують українську історію.** Унія розколола нам народного духа, розбила народ і що далі, то унія стають активнішими, часто перекручують та фальшують нам нашу історію. І то роблять так, ніби вони були б зовсім чужі нам, ніби наша історія чужа їм.

Сьогодні греко-католики зневажають нашу українську історію, пишуть про українські найсвятіші речі, що хочуть, і відкрито фальшують українську історію... Так ніби вона й не їхня!..¹

Вони опльовують Візантію, звідки ми всі прийняли свою віру православну, осміюють і легковажать стародавні православні літописи, баламутячи, буцімто їх “греки” повиправляли, роблять католиками нашого святого князя Володимира й деяких наших інших князів, у тому числі й кн. Данила Романовича.

Унія з Римом — це страшна доба в нашій історії, доба, що принесла нам величезну шкоду. Замовчувати це або перекручувати його можуть тільки ті, що втратили любов до своєї Батьківщини-України.

Гостро виступають проти того, що то апостол Андрій був основоположником православної віри в Україні, бо вони хочуть підвищувати тільки свій Рим, а не Київ.

Тут можна було б подати довгі десятки цитат з творів великих і видатних наших істориків та учених, серед них і греко-католиків, які гостро осуджують унію і визнають її великим злом для України. Багато з цього подаю в двох своїх нових монографіях: “Українська церква за Богдана Хмельницького” 1955 р. і “Українська церква за Руїни”, Вінніпег, 1956 року. Скажімо, відомий історик (католик) В. Липинський подає: Унія “розпалила внутрішню релігійну боротьбу, порушила духову єдність національну і страшно ослабила сили тодішніх українських православних консерватистів,

¹ Див. про це фальшування української історії працю д-ра С. Пармонова в ч. 3 місячника “Віра й Культура” за 1953 р.

а з ними ослабила підстави і найбільше відпорної сили нації”¹.

3 Не обезцінюймо української історії. А все це зовсім обезцінює наше славне минуле. Бо що було славне, воно було православне, а коли православне, то греко-католикам немиле, і вони його зневажають, у кращий спосіб — замовчують.

Усе це сильно баламутить нашу українську історичну ідеологію, робить нас безбатченками, заслонює наш Київ, видвигаючи зовсім чужий і завжди ворожий нам Рим...

Бо хто зневажає свою рідну історію, той своїх рідних батька-матір не шанує. І зневажаючи свою історію, яку тоді підставу маємо ми звати себе окремою нацією, коли ми усе своє найсвятіше топчемо брудними чобітьми?

А з історії нашої віра наша православна — це те найцініше, що український народ створив і що він має!

І власне нею ми маємо найбільше гордитися.

4 З історії треба навчатися. Ми мусимо глибоко шанувати свою тяжку й сумну історію, бо ми кров'ю своєю її творили і навчалися з неї, а тепер появились такі “історики”, що навмисне перекручують і фальшують нам наше святеє святих, наше найдорожче — і нашу віру православну, і нашу історію... Так, ніби це роблять нам вороги чи чужинці!

Бідна українська історія! Росіяни шарпають її з початку, заявляючи, що стара Русь — то Росія, а греко-католики шарпають саму душу українського

¹ Релігія і церква в історії України. — Філядельфія, 1925. — С. 46–47.

народу, настоюючи, що князь Володимир та інші були католиками...

Так ніби об'єдналися, щоб обдурти Україну з її найдорожчого й позоставити голою сиротиною... Сиротиною без історії, без віри, без традицій...

Отже, мусимо шанувати свою історію, а не фальшувати її на римський католицький копил. Уся українська історія аж кричить, що католики — то вороги українського народу, а тому нам з ними не по дорозі, і з ними треба бути дуже обережними.

Доля й історія чехів, поляків, хорватів, словаків мусить навчати і нас...

5 Не зневажаймо Греції, матері нашої віри. Уся наша віра, уся наша церква, багато з нашої культури, усе наше найдорожче — усе це приходило до нас з православної Візантії, чи Греції. Візантія — то праджерело української віри й українського духа¹.

А нам тепер фальшують цього духа, плюгавлять його, зневажають ту матір, що його породила... Бо звеличують Рим, а ганьблять Візантію.

Дух український виріс у православному Києві, і Київ — то наш Сіон. Рим був ворогом Україні всі довгі віки і таким позостається й тепер — ворожим і чужим!

Що Рим часом когось із своїх українців вивищує, то так роблять нам і москалі, і поляки: на розклад нас!

Шануймо ж свою хоч і тяжку історію, любімо її, бо в ній все наше правдиве життя. І не замовчуймо ваги православ'я в ній.

¹ Див. про це: *Митр. Іларіон*. Візантійська культура й Україна: До праджерел Української православної віри й культури // Віра й Культура. — 1953. Ч. 1, 2, 3 і окремо.

Не фальшуймо її і не натягаймо її непотрібно на римський копил, бо він затісний для України!..

XIII. БЕРЕЖІМО СВОЮ УКРАЇНСЬКУ МОВУ

1 Мова — то серце народу. Рідна мова — це мова наших батьків і мова народу, з якого ми вийшли. Рідна мова — то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу, бо рідна мова — то основа нашої історії, як душа цього народу.

Мова — то серце народу: гине мова — гине й народ. Гине мова — гине й історія, як історія окремого народу.

Хто цурається своєї рідної мови — той у саме серце ранив свій народ. Той веде його до смерті!

2 Святе Письмо наказує берегти рідну мову. Ось через це Святе Письмо суворо наказує кожній людині: “Щоб кожен чоловік був паном у домі своїм і говорив мовою свого народу!” (Естер 1.22).

Це велика й важлива заповідь, яка наказує всім, а особливо тим, що служать народові, говорити його мовою. Коли говорити, то й любити, шанувати й берегти цю мову.

Мова зв’язана нерозривно з народом та його історією. І коли ми, за Христовим прикладом, мусимо любити свій народ, то тим самим мусимо любити й берегти й свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати. Безмовний народ — не народ. Це м’ясо й раби для народу мовного.

У Святому Писанні розповідається, як славний Неємія, що багато дбав про відродження свого народу, суворо наказував не забувати своєї рідної мови, бо знав її силу й значення для збереження

окремішности народу. По Вавилонському полоні юдеї сильно едналися з своїми сусідами, а тому “їхні сини говорили наполовину по ашдодському, і не вміли говорити по юдейському, а говорили мовою того чи того народу”. Це лютило Неемію, про що він розповідає: “І докоряв я їм, і проклинав їх, і бив декого з них, і рвав їм волосся, і заприсягав їх Богом, щоб не робили такого...” (Неемія 13.24–25). Це й до тебе, український народе в розсіянні, оце святе слово!

Христос говорив своєю рідною арамейською мовою. І в останню хвилину, віддаючи Свого Духа Отцеві, Христос скрикнув на Хресті вірша з Псалтиря (22.2) таки своєю рідною мовою: “Ілі, Ілі, — лама савахтані?” (Матвія. 27.46; Марка. 15.34), цебто: “Боже мій, Боже мій, — нащо мене Ти покинув?” І кожна людина, які б мови вона не знала, в останню хвилину, покидаючи цей зрадливий світ, прокаже останнє слово таки своєю наймилішою мовою — мовою рідною...

Апостоли так само говорили своєю рідною арамейською мовою, а св. Петро говорив навіть з галилейською вимовою. Так, коли Петро в час суду над Христом був на подвір’ї Кайяфи, то присутні казали йому: “І ти справді з отих — та й мова твоя виявляє тебе!” (Матвія. 26.73; пор. Марка. 14.70; Луки. 22.59).

З Хто цурається української мови, той цурається й українського народу. Не цураймося ж і ми своєї рідної мови української, як не цурався своєї рідної мови Христос, як не цурались її й апостоли. Цуратися рідної мови — то цуратися рідного народу, а цуратися народу — то кидати свою віру та церкву! Хто свою рідну мову забуває, той у серці Бога не

має! Зрадник рідної матерньої української мови — то зрадник батьківської православної віри та церкви, який щастя й долі не матиме поміж людьми!..

Особливо тяжка й дошкульна зрада рідній мові там, де народ живе серед іншого народу, на чужині. Хто тут зраджує й кидає свою рідну українську мову та переходить на чужу, той легко зрадить і батьківській православної вірі й православної церкві, а вкінці стане безвірним і бездушним перекидьком. Хай Господь береже всіх від такого!

Отож бережімо й любімо свою українську мову! Любімо її в усьому: у книжці, у пісні, у розмові. Ніколи не цураймося своєї рідної мови, де б то не було: чи в себе вдома, чи серед чужих! І не вільно ніде ховатися з рідною мовою, заступаючи її без потреби іншою. Рідна мова — то душа народу, і хто цурається її, той душі своєї цурається!

Українська мова близька й мила кожному українцеві. І тільки людина з порожнім серцем не чує її матернього тепла та небесної краси. Рідна українська мова гріє нашу душу божественним огнем, вона бринить для нас небесними звуками. Ось тому-то рідна мова зветься мовою матерньою: це та мова, якою рідна мати співала над нашою колискою наші найперші пісні, що бринять нам ангольськими звуками, звуками, яких ми ніколи в житті не забуваємо й не забудемо.

Ці небесні звуки рідної української мови завжди бринять нам ціле життя неземною музикою, скрашуючи нам наше сіре життя й нагадуючи про небесне. І як любимо ми свою рідну матір, так само ми повинні любити й свою українську мову. І не тільки любити, а й шанувати та берегти її.

Блаженна людина, яка рідну мову свою береже та шанує! І жодна інша мова не бринить нам краще, як своя, українська!

Українська молодь в розсіянні помітно забуває свою мову і тим стає на дорогу винародовлення. Це загрозливий стан і до його направи мусять негайно й одностайно стати в першу чергу родина та церква, а далі все об'єднане громадянство й уся преса. У добрій національній освіті нашої молоді — наша світла будучність, а в її винародовленні — наше смеркання... Це загроза значно більша, як її уявляють, а тому кличу до всієї української молоді: коли ти забуваєш мову батьків своїх, мову українську, тим у саме серце раниш свій рідний український народ!..

XIV. БЕРЕЖІМО УКРАЇНСЬКУ МОВУ В ЦЕРКВІ

1 Святе Письмо вимагає Богослужб рідною мовою. Бережімо й мову своєї православної церкви такою, якою вона є в нас довгі віки. Ми маємо дві Богослужбові мови, з них перша — наша стара Богослужбова мова, т. зв. церковнослов'янська мова, а правильніше — староукраїнська, бо ж вона була в нас і мовою літератури, і мовою освічених класів. Вимова церковнослов'янського тексту в нас завжди була тільки своя, українська, але Росія силою була накинута нам свою російську вимову. Тепер, де тільки можливо, ми цю російську вимову відкинули, як чужу нам, і вернулися до своєї рідної споконвічної української вимови, що довгі століття була в нас, як своя, рідна.

А за нового часу в Українській православній церкві скрізь служать уже живою українською мовою. Робиться це тому, що Христос заповів своїм учням (Матвія. 28.19–20) рознести його науку, святу Євангелію, по всьому світові: “Тож ідіть і

навчіть всі народи, хрестячи їх у ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, і навчіть їх зберігати все те, що Я вам заповів”.

Чи ж можна усі народи навчити Божої науки якоюсь однією мовою? Ні, це можна зробити тільки рідною мовою кожного окремого народу, такою мовою, щоб кожен її зрозумів. Ось через це в багатьох православних церквах служби Божі правляться й Євангелію читають таки живою зрозумілою своєю мовою, наприклад, у сусідній нам Румунській церкві й багатьох інших.

Апостол Павло навчає про це так само: “У церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів (чужою) мовою” (1 Кор. 14.19).

Отже, апостол найясніше наказує, щоб у церквах служити так, щоб вірні все зрозуміли. Ось через це в Українських православних церквах служать українською мовою. Служіння живою українською мовою — це не ламання своїх стародавніх українських звичаїв, це тільки нове, корисніше виконання заповіді Христової. Це метода глибше християнізувати народ, бо церковнослов'янська мова через своє застаріння цього зробити не може.

У цьому відношенні рідна мова — шлях до Бога.

2 Рідна мова в Богослужбі — це кирило-методіївська ідея. Два брати греки, Кирило й Methodій, що жили в IX віці, глибоко зрозуміли апостольську науку про вагу рідної мови в церкві і в ділі християнізації народу взагалі. Тому й віддали все своє життя на працю перекладу Богослужбових книг і книг Св. Письма на стару болгарську мову, т. зв. церковнослов'янську мову. Ціле життя своє святи

брати, що добре знали слов'янську (болгарську) мову, присвятили ширенню ідеї, щоб служити святій служби в церквах рідною мовою. За це православна церква зарахувала Кирила й Методія до збору святих (пам'ять їх 11/24 травня)¹.

Українська православна церква глибоко прийнялася ідеєю святих братів і з 1919 року запровадила живу українську мову в Богослужбі.

ХV. БЕРЕЖИМО СВОЇ УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ

1 Рідна пісня підносить нам духа. Український народ здавна вже на цілий світ уславився своєю гарною піснею. Пісня ця не тільки високохудожня й високомелодійна, але завжди глибокозмістовна, пристойна, навчальна. Пісня українська з давнього часу знаходиться під великим церковним впливом, і вона завжди веселить людське серце й потішає душу. І не тільки тішить душу, а й бадьорить її й підносить до неба. Гарна пісня очищує й гартує нам духа.

Як це не дивно, а в нас є й такі, що міняють свою рідну величну українську пісню на чужу тандиту. Чужі пісні не веселять нашого серця, не гріють його, не кличуть душі нашої до неба, бо нерідко мають і непристойний зміст.

Хто любить свій народ, хто любить свою рідну мову, той любить, шанує й береже й рідну пісню. Пісня — це душа народу, пісня — це щира розмова з своїм серцем і тому-то рідна пісня така мила нашому серцю та нашій душі. Це особливо треба сказати про пісні, що наближуються до церковних і мають

¹ Див. двотомову працю: *І. Огієнко*. Костянтин і Методій: їх життя та діяльність. — Варшава, 1927–1928.

великий вплив на нас. А церковні пісні перейняті натхненням Духа Святого.

2 Церковна пісня наближує до Бога. Пісня — притаманна ознака українського духа. Це в нас перенесене й до церкви православної. У католиків — оргáni, у православних — спів.

Хори — ознака православної церкви. Вони славилися здавна в Україні, вони здавна — окраса нашої церкви. Вони надають душевність церкві і прямують нашого духа до неба.

Коли співає вся церква — враження робиться неземне, бо вся церква зливається в одній молитві до Господа.

3 Величність українських колядок. Окремо треба сказати про наші українські колядки, що своєю величністю не мають собі рівних у світі. Це витвір нашої православної церкви. Яке сильне враження роблять вони на нас, як м'якнуть наші серця й душі при їх співі! Вони проймають нам серце й душу й возносять її вверх — до неба, до Бога. Колядки на Різдво додають величності й радості святу, а в устах дітей наших вони бринять небесними піснями, які співали анголи при народженні Христа у святу ніч Різдвяну у Вифлеємі (Луки. 2.13–14).

Колядки любить, шанує й береже весь наш православний народ. Як побожна пісня, колядки ввійшли до нашої церкви і сьогодні по всій широкій Україні, по всіх її святих Божих храмах урочисто, велично й радісно лунають колядки на Божу славу та на втіху побожним людям. І не одна сльоза — рясна й гаряча матерня та пекуча батьківська — висохне на побожних обличчях при співах цих величних колядок!..

XVI. ПРОВАДЬМО ПО-УКРАЇНСЬКИ СВОЇ МЕШКАННЯ

1 Шануймо свій національний одяг. І одяг належить до свого, рідного, до того, що кожен мусить любити й берегти. Кожен народ має улюблену одіж, в якій він кохається, в яку він найрадніше вбирається. Своє, рідне завжди веселить наше око, як рідна пісня веселить наше вухо, а всі разом веселять нашу душу. Христос зодягався завжди так, як зодягався його рідний народ.

А в нас часто люблять вбиратися в чужу одіж. І то тільки тому, що чужа вона, хоч вона й ока не веселить нам і серця не гріє. Святе Письмо рішуче наказує нам берегти й свою рідну одіж. Господь устами пророка Софонії (1.8) заповідає: “Покараю Я всіх, хто зодягає одіж чужинну!”

Тож не кидаймо звичайної одіжі народу свого і не міняймо її на чужу! Світ Божий, як та лука барвиста й широка, квітами покрита, — і кожна квітка хороша, і кожна зокрема веселить наше око і теплом вкриває нам душу. А всі разом вони становлять одну прекрасну, барвисту луку, Богові й людям на втіху.

Значення рідного одягу глибоко розумів православний буковинський митрополит Євген (Гакман), що жив у ХІХ столітті (†1873). Походив він із бідної української селянської родини. Коли відбувалася його інтронізація, до його катедрального собору в Чернівцях зібралося багато панства і всі вітали його. Підвели до митрополита і його стареньку матір, але перебрану в панську одіж. Митрополит не дав їй благословення й сказав: “Це не моя мати... Моя мати зодягається по-українському...” Мусили переодягнути стару ма-

тір в українське. Тоді митрополит радісно пізнав її і поблагословив...

Отож бережімо всі свій рідний одяг! Кожна людина найкраще виглядає тільки в своїй рідній одежі, що завжди для нас гарна, бо гарна одежа — то та, до якої звикаємо ми й звекає народ.

Так, на чужині ми позмінювали своє вбрання на практичніше європейське, але й свого не забуваймо.

2 **Оздоблюймо по-українському свої мешкання.** “Покараю Я всіх, хто зодягає одягу чужинну!” — наказує усім Господь через пророка Софонію (1.8). Тут під “одяжем” треба розуміти не саму одягу, але все своє, рідне: мову, звичаї, а також і провадження свого дому.

Національна прикраса свого дому має велике й основне значення у вихованні всієї родини, а особливо дітей, молоді взагалі. Це обов’язок наших батьків, а найперше — кожної матері.

Ти, мамо, завжди мусиш дбати, щоб дім твій оздобою своєю виглядав по-українському. Українські вишивки нехай прикрашують усе, як було в нас у рідному краї: наш одяг, постіль, подушки, столову білизну й т. ін. А на стінах мистецьки повишивані рушнички, як прикраса на ікони, на портрети наших славних людей і т. ін. І писанок не забуваймо.

Треба конче давати багато вишивок на одяг наших дітей, особливо дівчаток, — щоб вони ще з дитинства не тільки звикли до всього свого, рідного, а й полюбили його всією душею своєю, щоб воно стало істотою душі їхньої. Щоб вони глибоко зрозуміли Господній наказ: “Покараю Я всіх, хто зодягає одягу чужинну!” Треба цього наказу, як

основу нашого національного українського життя, зрозуміти, пережити і цілою душею сприйняти!

Нехай кожна мати напише цього Господнього наказу не тільки в душі своїй, а й на гарній картці, належно приоздобить її й повісить на видному місці. Нехай частіше вияснює своїм дітям його глибоке значення. Основне значення національного життя!

Це обов'язок кожної матері по-українськи провадити свій дім на святах — на Різдво, на Великдень і на інші свята. І нічого не забути зо свого національного, щоб свято справді заговорило по-рідному теплом до всієї родини, а особливо до молоді. На святах ми національно зростаємо.

А вже писанки позостаються прикрасою українського дому назавжди, на цілий рік. І завжди дбайте, щоб були вони в вашому домі.

Кожен зо свого досвіду знає, як смакує нам наша українська їжа, наші національні страви. Смакують нам, бо це наше, рідне, до якого ми позвикали ще з дитинства. Ми ці національні страви сприймаємо не самим тільки язиком та шлунком — і душа наша радіє, і серце тепліє власне від них! Бо через це згадуємо все своє, рідне.

Отак само сильно підносить нам духа вся українська оздоба нашого мешкання: ікони, картини, одяг, писанки, вишивки на всьому, вишиті рушнички, убрання постелі, убрання стола й т. ін. У цьому піднесенні духа і значення їх — вони овивають душу родини теплом та спокоєм. А спокій — то правдиве щастя. Розумна й свідома мати, яка ревно пильнує за всім цим, скоро бачить наслідки такого національного провадження дому — родина її міцна, а діти свідомі свого. А це — найбільше й найперше щастя для кожної матері!

Ніколи не забуде кожна українська мати належно розвісити ікони в своєму помешканні і то по всіх кімнатах. Іконопочитання — це догмат православної віри, і про нього ніколи не повинно забувати. Звичайно, ми шануємо не саму матеріальну ікону, а тільки ту особу, яка намальована на ній. Тій особі кланяємось, ту особу цілуємо¹.

Треба подбати, щоб ікони були справді православні, а не католицькі. І щоб хоч перед одною з них висіла запалена лампадка.

Про все це, про національне прикрашення дому, голосно й часто говорити, навчати, писати, робити виклади. Є в нас дуже заслужений і важливий “Союз Українок Канади”, скрізь позасновуваний, — це було б його корисне завдання, проводити в життя все те, про що в цій “Книзі нашого буття на чужині” розповідається.

“Союз Українок Канади” на пам’ятку ювілею свого 20-літнього існування видав 1947 року корисну в цьому відношенні книжку: “На сторожі культури”, в якій докладно подано, як по-українськи провадити дім. Це корисне видання для українських матерів.

XVII. НАЙПЕРШИЙ ОBOB'ЯЗОК РОДИНИ — ВИХОВАТИ НАЦІОНАЛЬНО СВОЇХ ДІТЕЙ

1 Ісус Христос показав нам, як належить жити. З передвічного Божого призначення відбулася свого часу в нашому людському світі велика тайна Боговтілення — Син Божий на землю прийшов

і тіло прийняв від Діви Марії, і став Людиною. І з нами жив, і нас навчав. Христос із неба зійшов на землю, щоб показати людям, як їм належить жити на цьому світі, щоб усім одержати правдиве спасіння і щоб усім бути щасливими.

І Син Божий, Ісус Христос, народившись з Діви Марії і ставши Людиною, не перестаючи бути Богом, як Богочоловік показав нам зразок, як має жити кожна християнська родина. Прибраним батьком-опікуном Його був старенький Йосип, який, як каже церковне передання, був теслею. І Христос 30 років позоставався в родині святій, у місті Назареті в Галилеї.

2 Як родителі виховували Ісуса. Як бачимо з Святого Письма і як свідчить стародавнє церковне передання, родина, в якій жив Ісус Христос, пильно виховувала його, пильно навчала його, щоб дати Ісусові все те, що повинні дати батьки своїм дітям. І все це Йосип, а особливо Марія, давали молодому Ісусові й пильно виховували його.

Найперше навчали Ісуса своєї прабацьківської в і р и, завжди водили його до храму. Знаємо, що Ісус глибоко знав Святе Письмо ще з молодечих літ, бо його навчали цього родителі.

Знаємо також, що Ісус пильно виконував усі звичаї свого рідного галилейського народу. Виконував, бо так його навчили найперше родителі. Через це Ісус Христос сильно любив свій рідний ізраїльський народ. І навіть тоді, коли вже виступив з прилюдною проповіддю на служення народові, то заявив: “Я посланий тільки до загинулих овечок дому Ізраїлевого” (Матвія. 15. 24). Це глибоке свідчення національного патріотизму, якого навчає всіх нас сам Ісус Христос.

Родителі ж перші навчили Ісуса Христа рідної мови, вживаної тоді в Галилеї, — і Христос говорив мовою свого народу, мовою арамейською. Цією мовою говорили і його апостоли (пор. Матвія. 26.73). І в найтяжчу хвилину, помираючи на Хресті, Ісус скрикнув останні слова свої на землі також своєю рідною арамейською мовою: “Ілі, Ілі! Лама савахтані?” (цебто: “Боже мій, Боже мій! Нащо Мене Ти покинув?” Матвія. 27.46).

А треба знати, що того часу всю Палестину зайняли були римляни і багато ізраїльтян говорили там мовою переможників або мовою грецькою. Але Христос любив і поважав мову свого рідного народу і проповідував тільки нею. Бо так навчили його родителі.

Отже, як бачимо, родителі Ісусові зробили все, щоб належно виховати його на вірного сина свого народу. І євангелист Лука (2.40) подає про Ісуса величне й глибоке свідчення: “І дитина росла та зміцнялася духом, набираючись мудрости. І Благодать Божа перебувала на Ній”.

З Виховуймо так і ми своїх дітей. Оцим усім Син Божий подав і нашим сучасним родинам великого й глибокого прикладу, бо він показав, як ми всі маємо виховувати своїх дітей, щоб вони стали правдивими синами свого українського народу. Ми тепер так багато нарікаємо, що наша українська молодь ніби винародовлюється, забуває українську мову і ніби мало національна. І все це сильно всіх нас непокоїть за нашу будуччину.

Дорогі батьки і матері, — ми самі найперше в цьому винні! Діти завжди будуть такими, якими ми їх виховаємо в своїй родині. І наш найперший обов’язок — належно виховати своїх дітей. Це свя-

тий обов'язок кожної родини — дати своїй дитині все потрібне, щоб вона стала православним українцем, а не ким іншим. І ніхто інший цього обов'язку, крім родини, не виконає.

А виховувати своїх дітей треба в повній батьківській любові, з повним терпінням. Світ іде вперед, а з ним і діти наші потребують поступу. І їх треба в цьому зрозуміти. Апостол про це навчає: “Батьки, не дратуйте дітей своїх!” (Єфес. 6.4). Любячи дітей своїх повною батьківською любов'ю, ми легше виховаємо їх, як виховати повинно.

Найперше батько й мати повинні навчати своїх дітей ще від малечку своєї української віри, цебто віри православної. Повинні навчати дитину належно молитися, привчати її до церкви Божої й любити її, завжди водити її на Богослужби. Недільна й рідна українська школа, а найбільше церква, доповнять усе це і допоможуть родині закінчити релігійне виховання дитини. Без належного релігійного виховання ніхто повновартісною людиною ніколи не буде.

По-друге, кожна родина зобов'язана дотримуватись своїх рідних, українських звичаїв у святах, у календарі, у житті, в убранні мешкання, в одезі і т. ін. Нехай ваша дитина всього цього навчається в своїй рідній хаті, у своїй рідній родині, від своїх рідних батька й матері, тоді ці звичаї справді будуть для неї рідними, своїми, українськими. Тільки родина, тільки батько-мати можуть прищепити своїй дитині свої українські звичаї, а тим зробити її українцем. Поза родинною ніхто цього не зробить.

По-третє, у кожній нашій родині мусить бути в хаті тільки своя українська мова. Не забуваймо того, що наказує нам Святе Письмо: “Щоб кожен чоловік був паном у домі своїм і говорив мовою

свого народу!” (Естер, 1.22). Цебто, саме Святе Письмо наказує вам, батьки й матері, щоб ви говорили в домі своїм тільки українською мовою. Дорогі матірки! Починаючи від колиски, найперше ви говоріть до своєї дорогої дитини тільки українською мовою. Так само й далі весь час говоріть до неї тільки українською мовою, щоб ця мова стала дитині вашій справді “матірньою” мовою.

І ще від колиски співайте дітям тільки наших українських пісень. Ти, мати, найбільше прищепиш своїй дитині свого рідного і ти перша виховаєш її на українця.

Ми так часто шукаємо винного: чому наші діти не говорять по-українськи? І все складаємо вину — на школу, на церкву. Та це зовсім не так; винний у цьому перший ти, батьку, винна в цьому найперше ти, мамо!

4 Конче маймо Біблію в домі своїм! Сьогодні освіта глибоко пішла між народ, сьогодні всі читають. Треба привчати й дітей своїх, щоб вони конче читали українські книжки. Хто не читає українських книжок та української преси, той свідомим українцем бути не може.

Але є одна книга, яка конче мусить бути в кожному домі, в кожній родині, в кожній людині. Книга ця — Біблія.

Біблія — це книга з книг. Це книга, яка перекладена на всі мови світу, у тому числі й на мову українську.

Біблія — священна книга всіх народів. Усі її читають, усі з неї навчаються, це всежиттєва книга для кожного. Хто не читає Біблії, хто не навчається з неї, той повновартісною людиною бути не може.

Біблія — це наш супутник на все життя. Тому конче виховуймо нашу молодь на Біблії, а особливо на Новому Заповіті, як душі її.

Читаючи Біблію чи Новий Заповіт, кожен навчається, як треба жити на світі, щоб щасливому бути. Крім цього, кожен навчається і своєї рідної мови, бо Біблію треба читати тільки українською мовою. А вона писана хорошою нашою мовою.

Усі великі люди виховувались найперше на Біблії. Одного разу на зборах учених у Франції підняли питання, яку б хто книгу взяв з собою, коли б був засуджений на досмертну в'язницю і дозволили б йому взяти тільки одну книгу. І всі присутні одногolosно висловились, що такою книгою може бути тільки одна: Біблія.

Коли помирав великий англійський письменник Вальтер Скотт (†1831), то просив щось почитати йому. Його запитали: “З якої книги?” На це славний письменник відказав: “Є тільки одна книга: Біблія!”

Про Новий Заповіт великий англійський письменник Чарлз Діккенс (1812—1870) сказав: “Новий Заповіт — це найкраща книга, яку коли знав світ і яку коли буде мати він!”

Великий англійський поет Байрон (1788—1824) ніколи не розставався з Біблією, як куди подорожував. Він написав на своїй Біблії: “У цій священній книзі тайна всіх тайн. О, щасливі ті люди, яким Бог дає змогу чути слова цієї книги, читати і молитовно з захватом сприймати їх... Краще було б не родитися тим людям, які читають Біблію для критики і для непошани її!”

Так само й великий німецький поет Генріх Гейне (1798—1856) писав: “Своїм душевним просвітленням я цілком зобов'язаний читанню одної

книги. Так, це стара проста книга, скромна, як природа, яка виглядає просто, як сонце, що нас гріє, як хліб, що нас годує... Ця книга — Біблія. Зовсім справедливо звать Біблію Священним Писанням. Хто загубив Бога в душі своїй, той може знову знайти його в цій книзі, а хто ніколи його не знав, на того повіє від неї диханням Божественного Слова”.

Так само й великі вчені найціннішою книгою вважали Біблію. Великий анатом Рудольф Вагнер (1805–1864) писав: “Це найдивніша особливість Біблії, що вона сама дає найсильніше переконання в Божественному її походженні тому, хто поважно й ревно заглиблюється в неї, і провіряє на ній своє життя”.

Імператор Наполеон I (1769–1821) так говорив про Євангелію: “Євангелія має якусь таємну силу, якусь теплоту, яка впливає на розум і просякає в серце. Євангелія — це не книга, а жива, діяльна, могутня істота, яка перемагає все, що їй противиться. Ось вона лежить на столі, ця книга над усі книги, — я не перестаю читати її, і читаю її щоденно з однаковим свіжим задоволенням. Захоплена красою Євангелії душа вже не належить собі: Бог оволодіває нею цілком, він уже керує її думками й бажаннями, вона вже стає власністю Бога”.

Найбільший філософ світу Еммануїл Кант (1724–1804) писав про Євангелію: “Добре робить той, хто шукає собі заспокоєння в Євангелії. Вона справді невичерпне джерело всіх правд, яких ніде не знайти, коли розум точно окреслить границі своїх володінь”.

Знаменитий німецький філософ Густав Фехнер (1801–1887) свою статтю про Біблію закінчує так: “Усі твори — найкращі й найрозумніші, що думають бути вічними, — гинуть, уступають місце іншим

творам з іншою наукою. Одна Біблія, стара Біблія позостається й буде позоставатися, і дух Христа, що в ній, буде просякувати радістю й здоров'ям усіх зморених духом і втомлених, хто буде приходити до неї”.

І так далі, і так далі. Можна б тут подати довгі сотні думок про Біблію чи про Новий Заповіт славних учених, поетів, діячів і т. ін. — усі вони звали Біблію книгою над книгами, усі вони благословляли вплив її. Тільки повні атеїсти та неуки оспорожують це, тільки повні безбожники та неуки виступають проти Біблії.

Наш найбільший філософ Григорій Сковорода (1722–1794) ніколи не розставався з Біблією, яку читав в гебрійському оригіналі. Він багато подорожував і завжди носив Біблію з собою. І вмер, поклавши голову на Біблію! Бо вона дала йому все до життя.

Усі ці вищеподані свідчення про Біблію ясно кажуть нам, що ця книга над книгами мусить бути в кожному домі. Конче читаймо її, а вже найконачніше — Новий Заповіт, або хоч саму Євангелію. Виховуймо молодь нашу на читанні Євангелії. Нехай молодь наша навчається й української мови, читаючи Євангелію.

Православна церква всіх закликає до читання Святого Письма, як основи нашого виховання¹.

5 Найперше виховання — то в родині своїй. Ось тільки так, належно виховуючи свою дитину в самій родині і навчаючи її від малечку своєї віри, своїх звичаїв та своєї мови, можна виховати українську дитину належно, щоб вона стала правдивим сином чи

¹ Але правдиво в'яснювати значення того чи іншого місця Святого Письма православна церква позоставляє не окремій особі, а церкві.

донькою свого українського народу, щоб вона стала повновартісною людиною. А вже до того, що дитина одержить у родині своїй, додадуть свого і школа, і церква. Але найперше виховання завжди буде те, чого навчиться дитина в родині своїй. Що одержить удома, те й понесе з собою на все своє життя.

Пам'ятаймо всі, що кожен, хто винародовлюється і пристає до чужого, там він своїм ніколи не стане і щасливим у чужому ніколи не буде. Там він усе життя своє буде чужим і сиротою. І буде блукати, як неприкаяний!

В усьому цьому наслідуймо родителів Ісуса Христа, які подали нам глибокого прикладу виховання наших дітей. Іще є час зрозуміти всім батькам і матерям, що їхнє найперше завдання — національне виховання своїх дітей. Вони за це відповідають!

Коли батьки й матері глибше зрозуміють і пильно виконають свій обов'язок супроти своїх дітей, то всі наші українські діти будуть зростати й зміцнюватися духом, набираючись мудрости. І Благодать Божа буде на них перебувати¹.

Молимо ж милосердного Господа, щоб він послав усім нашим українським родинам повного розуміння великої відповідальності за виховання своїх дітей і щоб вони віддали на це всі свої сили, і таки зробили нашу молодь українцями!

Молимо ж милосердного Господа, щоб він послав усім нашим українським родинам повного розуміння великої відповідальности за виховання своїх дітей. І щоб вони віддали на це всі свої сили і таки зробили нашу молодь українцями!

¹ Див. про це добру працю проф. Ів. Гончаренка: Як виховувати наших дітей". — 1956. Відбитка з "Віри й Культури".

XVIII. ДОСТОЙНО ТРИМАЙМОСЯ СЕРЕД ЧУЖИНЦІВ

Як достойно тримати себе серед ворогів, покаже стародавня гебрейська легенда “На ріках Вавилонських” (написав митрополит Іларіон):

*Колись гебрейців до неволі
Погнано в гордий Вавилон,
Пішли й царі на ласку долі,
І занімів Святий Сіон.*

*Вони над річками чужими
Сиділи й плакали всі в тузі,
Пророки ж співами журнїми
Були з народом у супрузі.*

*Й лилася тужно пісня в горі
За втрачені ясні свободи
І в сльозах слухали їх зорі,
Й шептались млосно тихі води.*

*Найтяжчий сум — то сум за волю,
Коли криваво серце плаче,
Коли душа вмирає з болю
І слово губиться гаряче.*

*Пророки тужно душу рвали,
Крик серця нісся до Єгови:
“Хіба не вонні наші хвали,
Що Ти забув Свої нам мови?”*

*Усе заслухалось навколо,
Спилились в річці сині хвилі...
І низько всім хилилось чόло,
Й співають пророки вже не в силі...*

*На вербах тихих та плакучих
Чуйні повісили бандури,*

*І в мріях болісно пахучих
Шугали на Сіонські мури...*

*Аж ось надходить їх сторожа,
Пророча пісня й їх схопила:
“Заграйте й нам, голото Божя,
Якщо не хочете на вила!”*

*І тихо стало в чистім полі,
В пророків серце рветься з муки:
“Заграти ворогу в неволі?
Нехай вкоротить Бог нам руки!”*

*Пророки шепчуться в нараді,
Говорять очі замість слова,
Чекає ворог лютий в зваді.
Та пісня славна вже готова:*

*Один по одному пророки
Собі враз пальці відтинали:
Не втішаться від гри жорстокі
Кати трипрокляті, шакали!*

*І крикнули пророки в тузі:
“Та як же можуть грати безпалі!”
І руки витягли в печалі,
А люд завмер в грізній напрузі...*

*І кров свята із рук стікала,
І землю багряно кропила,
Й росли гебреям горді крила,
Втекти з липких тенет Ваала...*

*А з неба моргали їм зорі
І йшли купатись в тихі води,
Й не втратив честі люд у горі,
Й цвіла надія до свободи!..*

Уміймо ж берегти все своє, рідне, й уміймо до-
стойно себе тримати серед чужинців!

Частина V

ЗАВЖДИ БУДЬМО УКРАЇНЦЯМИ!

ХІХ. ГОРЕ ЗРАДНИКАМ СВОГО, РІДНОГО!

1 Ніколи не забуваймо свого, рідного, українського. Де б ми не знаходились — чи то вдома, чи на чужині — ми мусимо скрізь свято зберігати все своє, рідне, зобов'язані не цуратися нічого свого. “І чужого научайтесь, й свого не цурайтесь”, як казав Тарас Шевченко. Особливо на чужині, або в оточенні чужих легко забувати своє, рідне, але це забуття — то вже зрада. Згадування свого, рідного, споконвічно православного, на чужині завжди бадьорить духа, тішить серце й відсвіжує всю людську істоту.

Емігранти, а надто вигнанці з рідного краю, що мусили жити на чужині, завжди найбільше бадьорили свого духа береженням рідних звичаїв. Різдвяні колядки та Великодні звичаї надавали вигнанцям з рідного краю духового гарту та бадьорости духа, а це приносило їм силу терпіти холодну чужанину і давало їм міць не забувати про рідне, що виросло в православній вірі.

Старі гебреї ніколи не забували свого рідного Єрусалима, навіть у тяжкій Вавилонській неволі, про що склали славного й величного 136 псалма:

*Над річками Вавилонськими —
Там ми сиділи та й плакали,
Коли згадували про Сіона...
...Якщо забуду про тебе, Єрусалиме, —*

*Хай забуде за мене десниця моя!
Нехай мій язик до мого піднебіння прилипне,
Якщо я не буду тебе пам'ятати,
Якщо Єрусалима я не піднесу
Над найвищу веселість свою!..*

Отак і ми мусимо завжди пам'ятати про свого Єрусалима — про свій Рідний Край та про все своє, рідне, про свою православну віру та Україну. Ми зобов'язані про все рідне пам'ятати, як про найбільше й найсвятіше в нашому житті, бо хто його позбавиться, той позбавляється душі своєї й стає людиною бездушною та безвартісною.

2 Мішане подружжя приносить нещастя. Пам'ятаючи про свій рідний народ та свою рідну культуру, не вступаймо в мішані подружжя. Коли чоловік і жінка різної віри, а до того ще й різної нації, така родина ніколи щасливою не буде. У такій родині не буде ідейної спільноти, яка одна цементує її. Для чоловіка й жінки в мішаній родині все буде різне: різні обряди, різні звичаї, різна мова, різні свята, різний календар... А це все веде до пекла в хаті, яке й бачимо, звичайно, по всіх мішаних родинях. І нещасливі не тільки батьки, нещасливі й діти, а й діти дітей...

І ще в давнину, року 1587-го, відомий наш письменник Герасим Смотрицький, перший ректор Острозької академії, у своєму творі "Ключ Царства Небесного" яскравими фарбами малював те пекло, яке постає в родині мішаного подружжя на основі різниці хоча б одного календаря. Він писав:

"Ось вам чоловік та жінка. Сам Бог звелів першому наказувати, а другій слухатися та коритися.

У Божих молитвах, у постах та святах вони мають бути, як одне серце й одні уста. А новий календар залізає туди, де побралися православний та католичка. Бо ж коли одному з них буває середопістя, то другому — запусти. А потім одному Страсті Христові, а другому веселий Великдень... Так само й усі свята рокові треба б святкувати радісно, з дітками та з слугами на хвалу Божу, а в мішаному подружжі мусять святкувати різно, від чого певно одному буває маркотно, а другому неміло...”

Статистика розводів показує, що при мішаних подружжях їх буває до 20 відсотків, а при однонаціональних — тільки 4.

Ні, сильно остерігаймося всі мішаних подруж, бо вони — зрада своєму народові! Мішані подружжя звичайно ведуть до винародовлення.

З Хто цурається православ'я, той цурається української історії. Зрадники свого народу завжди нещасливі, порожні люди, бо вони ніколи не мають спокійного сумління. Зрада рідного ходить за ними, як та тінь, не позоставляючи їх у спокої ані на хвилину, не даючи їм душевного відпочинку ніколи. Серце їх сохне, душа черствіє та в'яне — щастя відлітає від них. Такі зрадники рідного, православного надто сильно відчують свою духову порожнечу на святах, коли особливо ясною стає їхня зрада. Таких зрадників люди не поважають, відвертаються від них, як від невартих пошани. І жити їм стає вже на цьому світі правдивим пеклом...

Хто зрадив свою православну віру й православну церкву, той цілі довгі віки буде тяжко каратися сумлінням своїм, а Бог і люди цієї зради йому не забудуть навіки-віків. До двадцятого коліна зрада православію буде мститися на зраднику, безпере-

станно буде висіти над ним караючим мечем, буде гнати його з місця на місце, аж поки зрадник не схаменеться й не повернеться до своєї православної віри та церкви!..

Біймося ж цієї духовної порожнечі, що вбиває зрадника й відбирає від нього образа та подобу Божу!..

І ніколи не забуваймо, що хто зрікається від української віри, цебто від віри православної, той тим самим зрікається від української історії, — від св. Володимира Великого, від усіх українських князів, від гетьмана Богдана Хмельницького, від гетьмана Івана Мазепи й усіх інших гетьманів, бо всі вони були православними, бо вся українська історія творилася православними руками.

І всі вони основою України вважали святую православну церкву, а відступлення від православ'я звали просто зрадою їй і Україні.

4 **Цураючись православ'я, ми тим обезсилюємо Україну.** Народ, що легко кидає споконвічне й пристає до чужого, ніколи сильним не буде, бо він свого, віками набутого, цурається, а нового чужого не сприймає вповні. Він хитається від свого старого до чужого нового, а це робить його хитким та несталим. З таким народом ніхто не рахується, такого народу ніхто не поважає. Він не має ґрунту, на якому міг би сильно зацепитися, рости й розвиватися. І стати незалежним трудно йому.

Бо все своє, рідне — це головна основа, це той родючий ґрунт, на якому кожна людина міцно й вільно стоїть, росте й зміцнюється. А православна віра — це вона породила нам усі наші звичаї, традиції, основу українського духа. Корінь його — то православна віра. І не допускаймо, щоб Україна

позосталася без кореня, бо що без кореня, те вси-
хає.

Своє, рідне складається з окремих маленьких частин: якийсь звичай, сам по собі ніби й дрібний, пісня, одежа, мова й т. ін. Кожна окрема частина сама по собі ніби й мала, але вона сотнями ниток пов'язана одна з однією. Ось чому, коли хтось зрікається чогось одного, ніби й малого, той уже тим самим починає зраджувати й своєму народові. Так у нашій тілі хвороба найменшого органу вкінці псує все тіло. Ось тому не вільно зрікатися ані найменшої рисочки з свого рідного, православного, бо коли хоч лапка зав'язла, то й пташка пропала!

5 Знаймо свій закон. Український народ у своїй масі не раз виявляв велику силу в обороні свого, православного. Року 1582-го папа Григорій XIII насиллям запровадив нового календаря, нового стилю, й наказав, щоб по 4 жовтня йшло не 5, а 15 жовтня. Польща відразу це виконала, і кинулась на український народ, щоб він приймав нового календаря. Український православний народ однодушно став проти цього — і святкує аж до сьогоднішнього дня свята за своїм стародавнім календарем, бо ми його своєю кров'ю боронили¹.

Треба нам іти за наукою Христа, що сказав: "Я не руйнувати Закона прийшов, а виповнити" (Матвія. 5.17). Не руйнуймо ж і ми своїх стародавніх законів, цебто звичаїв свого народу, але виповнюймо їх, коли треба, щоб вони на рідному ґрунті зростали на краще, — і в цьому буде природний

¹ Див.: *Митр. Іларіон. Боротьба проти нового стилю // Слово Істини.* — 1948. — ч. 6. Також календар "Рідна Нива" на 1952 рік. — Вінніпег. — С. 61–70.

розвиток (еволюція) їх. Цебто, бережимо, любимо й шануймо все своє, рідне, православне, як Закон українського народу!

Оце Закон українського народу — його рідні православні звичаї, його найсвятіші святощі. Закон, якого Христос завіщав нам любити та берегти. Народ без свого Закону, цебто без своїх рідних звичаїв, обречений на загибель: “Проклятий народ, що не знає Закону!” (Івана. 7.49).

Знаймо ж усі свій Закон, цебто все своє православне, рідне, українське, — і не підпадемо прокляття! Про такого народа співає пророк Давид у III псалмі:

*Блаженний муж, що боїться Господа,
Що заповіді Його любить.
Буде сильне насіння його на землі,
Буде поблагословлений рід безневинних!
Слава й достаток у домі його,
А правда його пробуває навіки!
І навіки він не захитається,
В вічній пам'яті праведний буде!*

6 Туми завжди валять Україну. У XVI—XVII століттях ті, хто служив татарам, звалися т у м а м и . З часом цих зрадників-тумів ставало в нас усе більше та більше. Туми руйнували Україну і ставали їй юдами. Вони вірно служили татарам, полякам, москалям, туркам, але не Україні. Туми були слухняні й старанні під рукою кожного чужака-пана, але не під рукою українця: у себе були вони руйніками.

Ось такі туми не вивелися в нас іще й досі. Вони сильно руйнують наше життя, як це було, скажімо, на Волині за останньої польської займанщини, коли тамошні туми під плащиком українства робили шкідливу Україні польську роботу. Дійшло

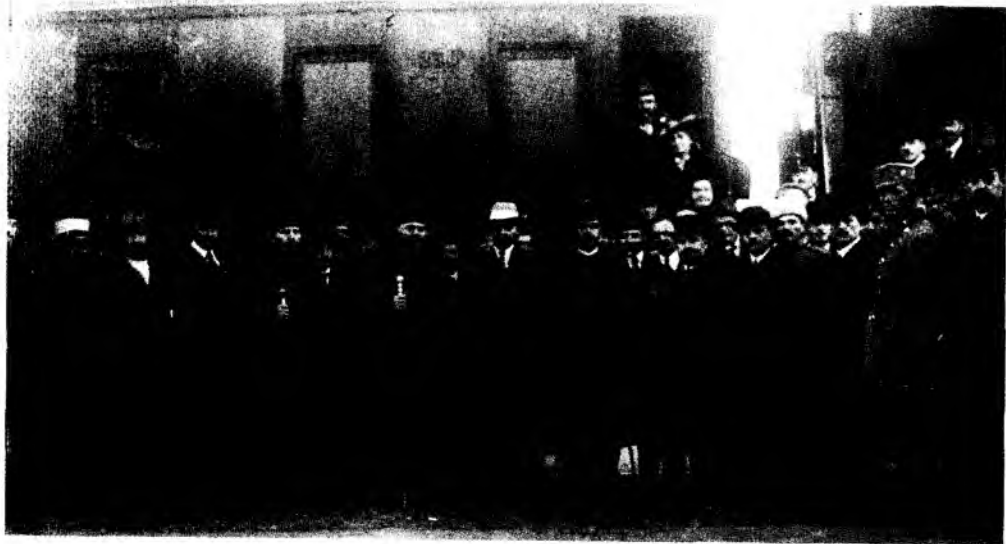
Іван Огієнко – професор Київського
університету Св. Володимира. 1917

Іван Огієнко (в центрі) в колі родини та друзів. Київ, 1918

Іван Огієнко – ректор
Кам'янець-Подільського державного
українського університету. 1918

Іван Огієнко (в центрі) зустрічає на залізничному вокзалі Кам'янця-Подільського урядовий потяг, яким прибула з Києва делегація на урочистості з нагоди відкриття у місті над Смотричем університету. Жовтень, 1918

Головний Отаман УНР Симон Петлюра
та міністр ісповідань Іван Огієнко після
переїзду уряду УНР з Кам'янця-Подільського
до польського Тарнова. 1921

Родина Огієнків на початковому етапі еміграції.
Польща. Середина 20-х років

У своєму робочому кабінеті. Варшава, 1936

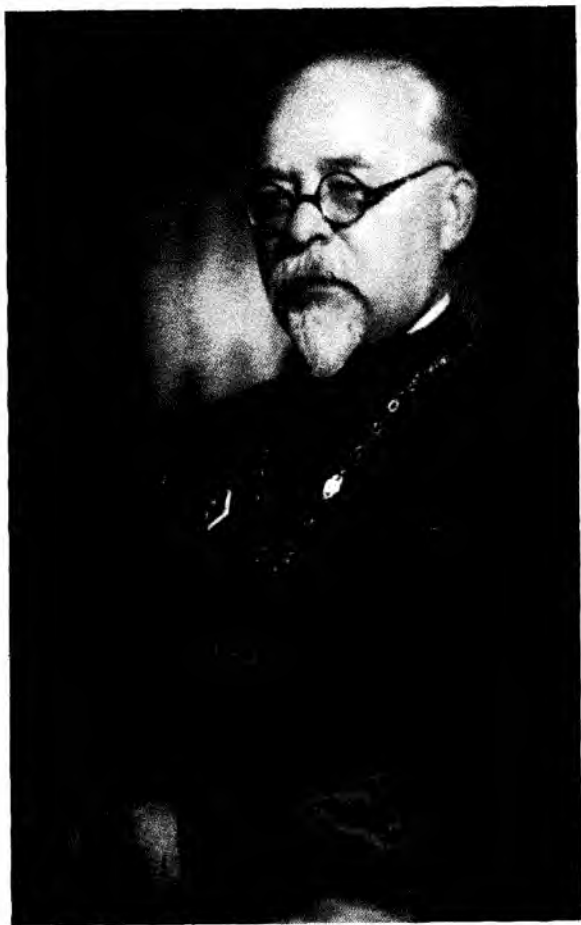
Обкладинки редактованих Огієнком часописів
«Рідна Мова», «Наша Культура», «Віра й Культура»

Дружина Огієнка – Домініка Данилівна

Архієпископ Іларіон-Огієнко під час своїх архіпастирських візитацій до заселених українцями повітів Польщі. 1942

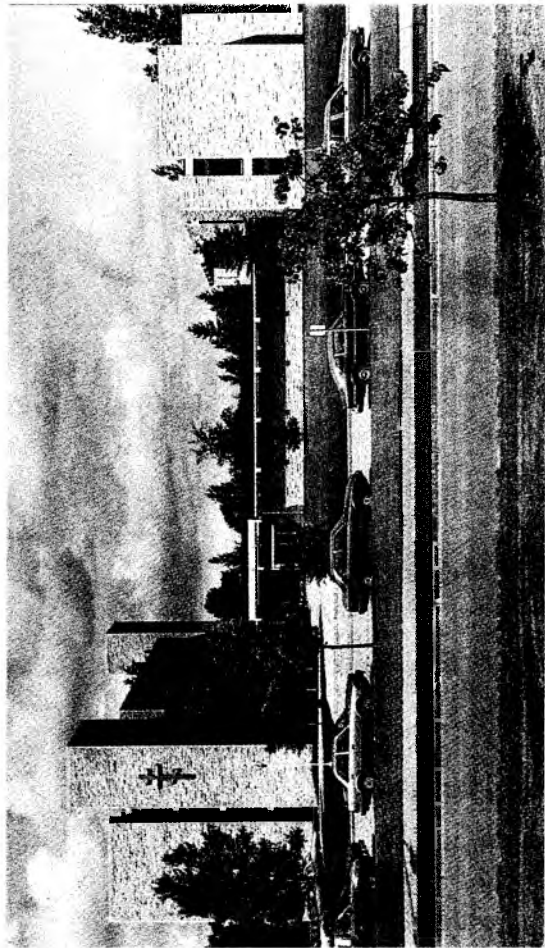
Іван Огієнко – архієпископ Холмський
і Підляський. Холм, 1943

Головний корпус притулку-шпиталю «Бетань» у Лозанні (Швейцарія), де мешкав у 1945-1947 роках Іван Огієнко

Будинок по вулиці Кесідрел, 101 у Вінніпезі (Канада), де жив і працював митрополит Іларіон. Сучасне фото

Комплекс Колегії Св. Андрія при Манітоському університеті, спорудження якої ініціював митрополит Іларіон. Вінніпег, сучасне фото

Співголови Фундації імені митрополита Іларіона професор Микола Тимошик (Київ) та Анна Фігус-Ралько (Вінніпег) на могилі митрополита Іларіона. Цвинтар «Глен Іден» побіля Вінніпега. 1997

Митрополит Іларіон у своїй книгозбірні. Вінніпег, 1970.

аж до того, що ці волинські туми разом з польською поліцією ходили по православних церквах і скрізь забирали й нищили богослужбові книжки в перекладі проф. Ів. Огієнка...

Зрада — найбільший гріх супроти свого народу й своєї віри, і весь народ мусить пильнувати, щоб до останку вивести тумів із свого оточення. Сам Христос наказав: “Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас в одежі овечій, а всередині — хижі вовки!” (Матвія. 7.15).

Як багато в нас українців поза своєю Українською церквою: вони переповнюють церкви російські, повно їх по молитовних домах усяких сектантів. Росіяни часто виступають проти українців взагалі, а особливо проти Української церкви. Це вони роблять і за допомогою тих українців, що ходять до російських церков. Те саме треба сказати і про всяких сектантів. Ще треба згадати: дуже велике число українців взагалі до церкви не належить, а тим самим винародовлюється.

Це велика трагедія українського народу на чужині. Треба добре пам'ятати, що коли ти не належиш до Української православної церкви, то ти:

1. Обезсилюєш український народ, а тим і ва-лиш його, не даєш йому нормально здобувати волю й самостійність.

2. Ти не зростаєш у національній свідомості і тим також сильно шкодиш Україні, бо зростаєш у чужому для України оточенні.

7 Усі до православної церкви! Українська православна церква провадить тепер глибоку й велику національну працю, і кожен вірний стає в ній правдиво свідомим українцем. Тому стає наказом часу, щоб усі наші різні організації стали якнай-

ближче до православної церкви і щоб усі вони ввели своїх членів до неї.

Щоб усі без виключення ставали практикуючими православними: вчащали до церкви, сповідалися, причащалися, брали уділ у церковній праці.

Особливо це стосується нашої української інтелігенції — вона вся мусить вернутися до віри прабатьків своїх, до святого православ'я, вся мусить увіллятися до православної церкви. І злитися з нею всією своєю істотою.

Вся наша інтелігенція мусить конче стати відкрито практикуючими християнами. Увесь народ дивиться на свою інтелігенцію і радісно піднесеться на душі, коли побачить її в церкві справді практикуючими християнами! Інтелігенція мусить зрозуміти свою провідну роль і злитися з народом душею — у церкві.

Щоб усі глибоко зрозуміли: спасіння українського народу тільки в православній церкві! Єднаймося всі в ній, а в єднанні — сила.

Року 1923-го 14 березня Рада амбасадорів прилучила Галичину до Польщі. Усім крутив французький католик прем'єр-міністр Клемансо. Коли українська делегація запитала його, пощо Галичину віддано ворогам її, полякам, Клеменсо відповів: “Але ж Галичина католицька, і Польща католицька... Не могли ми віддавати вас під православних...”

Так історія сотні раз мстить за відступництво від православ'я...

8 Бережімо ж усе своє, рідне! Оце “Книга нашого Буття на чужині”, цебто, як нам жити, щоб позостатися таки українцями і в нашому великому розсіянні, де б ми не перебували.

“Бережімо все своє, рідне” — коротка на це відповідь. Відповідь коротка, але віковична відповідь і високоавторитетна, бо цю відповідь здавна давала й церква.

Я написав цю книжку, як чисто православний, для кого апостольська заповідь “Один Господь, одна Віра, одне Хрещення” (Єф. 4.5) є заповідь реальна. Такою вірою для мене є тільки віра православна, яка серед усіх християнських ісповідань найчистіше зберегла Христову та апостольську науку. А хто від неї відцурався, той відступник, тому в Україні є тільки одна головна християнська віра — православна, а не дві й не кілька.

Я написав цю книжку, як українець, для якого віра православна — це свята віра дідів і прадідів його, це віра всіх великих і славних мужів його, це найсвятіша слава його батьківщини України, це Віра 95 відсотків братів його в Україні! Віра православна — це душа України. І хто з українців не визнає її, той бездушний!..

Я написав цю книжку — плач моєї душі — як український історик, який на тисячах давніх актів глибоко переконався, що це, власне, унія не дала Україні змоги стати державою незалежною, що Ватикан завжди був запеклим ворогом України, що всі найкращі великі мужі України завжди голосно твердили: “Унія — це причина всякого лиха в Україні!”¹

На основі всього цього всяке роздирання святої віри православної — це є роздирання найсвятішого хітона Христового, роздирання самої душі України!..

¹ Хто хоче глибше пересвідчитися в усьому цьому, тих відсилаю до своєї монографії “Українська церква за час Руїни” (Вінніпег, 1956). Там подано безліч матеріялу про все це.

Цю книжку написав я кров'ю серця свого... Це моя сповідь, яку я складаю перед усім українським народом, перед усім українським духовенством... Це та сповідь, яку я незабаром понесу й до Найвищого Судді нашого — до справедливого Господа...

Написав я цю сповідь по ціложиттєвім вивченні української історії та української церкви, написав на схилі свого трудящого життя. Ця моя сповідь — це мій всежиттєвий висновок.

І висновок цей опертий не тільки на всежиттєвій моїй науці, а й на всежиттєвому широкому й глибокому досвіді.

Основу цього видання склали праці Івана Огієнка (митрополита Іларіона), опубліковані в різний час у періодичних та окремих книжкових виданнях за кордоном, передусім у Польщі, Швейцарії, Франції та Канаді.

Зважаючи на ту обставину, що видання ці готувалися до друку нашвидкуруч, у нелегких умовах еміграційної дійсності, вони хибують численними редакторськими, коректорськими чи друкарськими помилками, нерідко — повторами.

Під час підготовки до першого в Україні видання автобіографічних творів цього автора упорядником здійснена значна редакторська робота: в багатьох місцях уникнуто повторів, скорочень слів, уніфіковані посилання. У випадках різночитання, різною лексичних форм перевага надавалася літературній нормі. У більшості випадків збережено традиції репресованого українського правопису 20-х років, якого й дотримувався усе своє творче й наукове життя автор. Зокрема, закінчення *-и* в іменниках жіночого роду родового, давального й місцевого відмінків: *радости, сучасности, більшости*; буква *я* в іменниках називного відмінка однини: *матеріал, ініціатива, соціалізм*, а також у похідних від подібних слів прикметниках: *матеріальний, соціалістичний, губерніяльний* тощо.

Уникнуто цілого ряду правописних анахронізмів. Скажімо, повсюдно виправлялися застарілі форми: *ке-*

ровники на керівники, димісія на демісія, алфавит на алфа-віт, шости на шести, полегчити на полегшити, знимати на знімати, манастир на монастир і т. д.

Уніфіковано написання великих і малих літер в окремих власних і офіційних назвах.

Водночас, узгоджуючи із сучасними нормами пунктуацію книги, упорядник прагнув зберегти основний характер авторського синтаксису.

В основу написання передмови до цієї книги були покладені опрацьовані упорядником матеріали канадського архіву митрополита Іларіона у канадському Вінніпезі, а також архіви у Швейцарії (Лозанна) та Франції (Сарсель, Париж).

МОЄ ЖИТТЯ

Автобіографічна хронологічна канва “Мое життя”, як визначив сам автор жанр цієї праці, вперше була опублікована на сторінках редакovanого Іваном Огієнком науково-літературного місячника “Наша Культура”, що виходив у Варшаві протягом 1935–1937 років.

В Україні журнальний варіант публікації твору здійснив письменник Г. Гусейнов у часописі “Кур’єр Кривбасу” (1997, числа 70–71). Окремим виданням праця вийшла зі вступним словом Бориса Голуба незначним накладом у житомирському видавництві “Полісся” 2002 року — до 120-річчя від дня народження Івана Огієнка.

Друкується за першовиданням у варшавській “Нашій Культурі” (1935. — Кн. 7–8; 1936. — Кн. 1, 3, 7–10).

РЯТУВАННЯ УКРАЇНИ

Вперше твір публікувався на сторінках варшавської “Нашої Культури” (з продовженням у кількох числах протягом 1936 року).

1965 року на прохання видавничого товариства “Волинь” у Вінніпезі автор підготував книжковий варіант своєї праці, виправивши й доповнивши давню журнальну публікацію. Книга під назвою “Рятування України: На тяжкій службі своєму народові” (обсяг — 94 стор.) побачила світ у Вінніпезі через три роки — 1968-го.

Друкується за виданням: *Проф. Іван Огієнко. Рятування України: На тяжкій службі своєму народові.* — Вінніпег: Т-во “Волинь”, 1968. — 94 с.

Примірник цього видання, за яким здійснювалася звірка з журнальним варіантом “Рятування України”, надіслав упоряднику з Канади колишній учень митрополита Іларіона, довголітній декан Богословського факультету Колегії св. Андрія професор Степан Ярмусь.

РАЗ ДОБРОМ НАЛИТЕ СЕРЦЕ

Вперше опубліковано у травневому випуску варшавського часопису “Наша Культура” 1937 року.

Цей нарис ізєлосвятою “Світлій пам’яті Д. Д. Огієнкової: Замість вінка надмогильного” автор написав 22 травня 1937 року — другого дня після похорону дружини.

Титульна сторінка журналу, де друкувався нарис, вийшла з обведеним у траурну рамку портретом Домініки Огієнко. Під портретом напис — “Бл. п. Домініка Огієнкова, що щиро й віддано допомагала мужові своєму творити Визвольну Казку”. По тексту нарису вміщено кілька фотографій з похорону.

Друкується за першодруком у “Нашій Культурі”: 1937. — Кн. 5 (травень). — С. 226–245.

Примірник цього рідкісного числа часопису надіслав 2004 року на київську адресу упорядника священник Української православної церкви в Канаді із Саскатуна протоієрей Богдан Демчук.

НА ГОЛГОТІ

Вперше опублікована окремим виданням у Парижі 1947 року як третя книга відновленого у Швейцарії видавництва Івана Огієнка “Наша Культура”. Робота за-снованого ще у Варшаві видавництва “Наша Культура” була організована в післявоєнну пору так: весь редакційно-видавничий етап підготовки видання здійснював Огієнко в Лозанні, а виправлену коректуру надсилав на паризьку адресу свого компаньйона — друкаря Павла Сомчинського. Наклад книг виготовлявся в польській друкарні, що мала українські шрифти.

Друкується за виданням: *Митрополит Іларіон*. На Голготі. Поема. — Париж: Наша культура, 1947. — 94 с.

Примірник цього видання було розшукано у приватних колекціях українських емігрантів під час наукового стажування упорядника в Сарселі і Парижі восени 2001 року.

КНИГА НАШОГО БУТТЯ НА ЧУЖИНІ

Першодрук твору здійснено самим автором 1955 року в кількох числах редагованого ним щомісячного друкованого органу Українського наукового Богословського товариства “Віра й Культура”, що виходив у Вінніпезі протягом 1953—1967 років.

Окремим виданням книга побачила світ 1956 року заходами Українського наукового Богословського товариства.

Друкується за виданням: *Митрополит Іларіон*. Книга нашого буття на чужині: Бережимо все своє рідне. Ідеологічно-історичні нариси. — Вінніпег, 1956. — 168 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	5
“ХАЙ ЛЮТИЙ ВОРОГ НА ГОЛГОТУ ЖЕНЕ СТОКРАТ ЗА УКРАЇНУ...” (Іван Огієнко як державотворець) (Микола Тимошик)	8
МОЄ ЖИТТЯ	67
1. Дитячі роки. 1882–1896	70
2. Юнацькі роки й студентство. 1896–1905	72
3. Початкова наукова й громадська праця. 1905–1914	75
4. Професорська праця в Києві. 1914–1918.....	82
5. Іван Огієнко — ректор Кам’янець- Подільського державного українського університету	90
6. Іван Огієнко — міністр освіти. 1918–1919	109
7. Перша еміграція. Повернення до ректорських обов’язків. 1919	120
8. Іван Огієнко — голова Українського Товариства Червоного Хреста в Кам’янці-Подільському	125
9. Іван Огієнко — міністр ісповідань	127
10. І. Огієнко — на тяжкій службі наро́дові: Головноуповноважений міністр уряду Української Народної Республіки. 1919–1920	137
11. Міністр ісповідань і Головноуповноважений. 1920	167
РЯТУВАННЯ УКРАЇНИ	173
Вступ.....	174
I. Перед польською окупацією Кам’янця-Подільського.....	185
II. Головноуповноважений міністр проф. Іван Огієнко.....	187

III. Уряд покидає Кам'янець-Подільський	188
IV. Поляки займають Кам'янець- Подільський	191
V. Експедиція Заготовки Державних Паперів....	192
VI. Організація Ради Головноуповноваженого міністра.....	195
VII. Організація уряду Головноуповноваженого	197
VIII. Береження Українського війська	200
IX. Важливіші церковні справи	203
X. Невпинна допомога галичанам	206
XI. Допомога греко-католицькій церкві	208
XII. Грабунок українського майна	208
XIII. Погрози Головноуповноваженому.....	210
XIV. Комісія для запису польських грабунків.....	211
XV. Рятування державної готівки.....	211
XVI. Культурно-освітня праця за час Головноуповноваженого	213
XVII. Збереження українського шкільництва	215
XVIII. Поляки нищать державність України.....	216
XIX. Польська адміністративна влада в Кам'янці-Подільському	218
XX. Українська Національна Рада в Кам'янці-Подільському	220
XXI. Польсько-українська угода	226
XXII. Генерал Крайовський боронить Україну	228
XXIII. Польський міністр Антоній Мінькевич і арешти українських міністрів	230
XXIV. Польське військо пішло “визволяти” Україну	235
XXV. Відновлення української влади	236
XXVI. Організація церковного життя в Україні	237
XXVII. Міністр ісповідань проф. І. Огієнко у Києві	239
XXVIII. Кінець урядування Головноуповноваженого	241
XXIX. Оцінка праці Головноуповноваженого.....	242

РАЗ ДОБРОМ НАЛИТЕ СЕРЦЕ	249
НА ГОЛГОТІ.....	281
I. Усе на службу Україні	282
II. Жила вдовиця тільки сином	290
III. Наш вірний провідник Борина	295
IV. Сидить професор у в'язниці	304
V. Іван Борина знов на волі	308
VI. Воскресла знову Україна!.....	311
VII. Поставить сонце на руїні	321
VIII. Та й вороги тепер не спали	324
IX. І ось Борина на чужині	327
X. Усе життя терпів Борина.....	330
XI. Одна обранцеві заплата	338
XII. Заповіт.....	345
Архаїзми в цій поемі	348
КНИГА НАШОГО БУТТЯ НА ЧУЖИНІ	349
Частина I. ВСТУП.....	350
I. Як жити на чужині	350
1. Життя на чужині винародовлює.....	350
2. Православна церква береже від винародовлення	350
3. Бережимо все своє, рідне.....	351
4. Людина — це витвір довгої історії.....	352
5. Хто кидає православну віру, той тим нищить українську культуру й історію	353
6. Православна церква дає повне національне виховання.....	354
7. Бережися почуття меншовартости	356
Частина II. РІДНИЙ НАРОД ТА БАТЬКІВЩИНА ...	359
II. Любімо свій рідний народ і служімо йому	359
1. Ісус Христос наказує нам найперше дбати про свій рідний народ.....	359
2. Служити народові — то служити Богові	360

III. Бережімо всі свої рідні звичаї!.....	361
1. Українські звичаї створила нам православна церква.....	361
2. І це сам Ісус Христос навчив нас любити й берегти свої рідні звичаї.....	361
3. Не міняймо свого ім'я на чуже.....	362
4. Не вільно зневажати свої рідні звичаї.....	363
5. Хто кидає свої звичаї, той перестає бути українцем	364
IV. Любімо свою Батьківщину	365
1. Батьківщина — наше наймиліше	365
2. Любити свою Батьківщину навчає нас Святе Письмо	366
Частина III. ПРАВОСЛАВНА ВІРА	367
V. Бережімо свою православну віру й церкву.....	367
1. Православна віра — найголовніша для українця	367
2. Православна віра — душа українського народу.....	367
3. Хто перестає бути православним, той перестає бути повним українцем.....	368
4. Православна віра — це корінь України....	369
5. Православна церква — це найцінніший скарб України.....	370
VI. Українська православна віра й церква	371
1. Україна рано пізнала грецьку віру.....	371
2. Князь Володимир прийняв православ'я	373
3. Православна віра стала в Україні всенародною	374
4. Це православна віра створила українську культуру	375
5. Православна церква й українська історія злилися в одне.....	376
6. Великі впливи Української православної церкви на інші церкви	376
7. Українська й Російська православні церкви — церкви ідеологічно різні	377

VII. Будьмо ісповідниками своєї православної віри!.....	378
1. Ніколи не забувай, що ти православний .	378
2. “Воля віри” кажуть атеїсти.....	378
3. Україна — православна.....	380
4. Папи римські віддавна руйнують Україну.....	381
5. Заколотник України — Святополк Окаянний.....	383
6. Православні княжни-ісповідниці.....	384
7. Мученики за православ'я.....	385
8. “Не хочу меча св. Петра й корони від папи!”.....	386
9. Князь Данило корону взяв, але унії не прийняв.....	387
10. Українські полоненики таки позоставалися православними.....	388
11. Будьмо й ми ісповідниками православ'я... ..	390
12. Це папство знищило Україну.....	391
VIII. Виконаймо наш обов'язок національної честі.....	393
1. Князь К. Острозький і вся Україна кличуть до честі українців: не визнавати унії.....	393
2. Чи ми виконали заклик всієї України?	395
3. Православний Київ — то Єрусалим України.....	396
IX. Великий Богдан Хмельницький кличе всю Україну обороняти православ'я.....	398
1. “За Віру Православну!” — кличе великий Богдан.....	398
2. “Щоб унія була знесена!” — кричить уся Україна.....	402
3. Це папа повалив працю великого Богдана.....	403
4. Унія загнала Україну під Москву.....	403
5. “Унію ми повинні викорінювати” — заповіт великого Богдана.....	404
6. Уніяти не допомагали Богданові.....	405

X.	Унія — найбільша трагедія України	406
	1. Тяжка українська історія	406
	2. Унія “на знищення Руси”	407
	3. Унія — найбільша трагедія української історії	407
	4. Унія розбиває єдність української культури	408
	5. Історія України й православної церкви зіллялися в одне	409
	6. Унія розколола Україну надвоє	410
XI.	“Плач” над долею Української церкви.....	410
	1. “Плач” Мелетія Смотрицького.....	410
	2. Плач над долею Української церкви	411
	3. Плач за єпископів-зрадників, що продали свою віру	413
	4. Плач за втратою української інтелігенції.	414
	5. Велика пошана до “Плачу”	416
Частина IV.	ШАНУЙМО ВСЕ СВОЄ, РІДНЕ	418
XII.	Шануймо свою історію	418
	1. Історія — то основа нації.....	418
	2. Греко-католики фальшують українську історію	418
	3. Не обезцінюймо української історії.....	420
	4. З історії треба навчатися.....	420
	5. Не зневажаймо Грешії, матері нашої віри	421
XIII.	Бережімо свою українську мову	422
	1. Мова — то серце народу	422
	2. Святе Письмо наказує берегти рідну мову	422
	3. Хто цурається української мови, той цурається й українського народу.....	423
XIV.	Бережімо українську мову в церкві	425
	1. Святе Письмо вимагає Богослужб рідною мовою	425
	2. Рідна мова в Богослужбі — це кирило-методіївська ідея	426

XV. Бережімо свої українські пісні	427
1. Рідна пісня підносить нам духа	427
2. Церковна пісня наближує до Бога	428
3. Величність українських колядок	428
XVI. Провадьмо по-українськи свої мешкання	429
1. Шануймо свій національний одяг	429
2. Оздоблюймо по-українському свої мешкання	430
XVII. Найперший обов'язок родини — виховати національно своїх дітей	432
1. Ісус Христос показав нам, як належить жити	432
2. Як родителі виховували Ісуса	433
3. Виховуймо так і ми своїх дітей	434
4. Конче маймо Біблію в домі своїм!	436
5. Найперше виховання — то в родині своїй	439
XVIII. Достойно тримаймося серед чужинців	441
Частина V. ЗАВЖДИ БУДЬМО УКРАЇНЦЯМИ!	443
XIX. Горе зрадникам свого, рідного!	443
1. Ніколи не забуваймо свого, рідного, українського	443
2. Мішане подружжя приносить нещастя... ..	444
3. Хто цурається православ'я, той цурається української історії	445
4. Цураючись православ'я, ми тим обезсилюємо Україну	446
5. Знаймо свій закон	447
6. Туми завжди валять Україну	448
7. Усі до православної церкви!	449
8. Бережімо ж усе своє, рідне!	450
КОМЕНТАРІ (Микола Тимошик)	453

Науково-популярне видання

Іван ОПІЄНКО
(митрополит Іларіон)

РЯТУВАННЯ УКРАЇНИ

Упорядник, автор передмови і коментарів
Микола Тимошик

Комп'ютерна верстка
Сканування
Технічний редактор
Коректори

Олександр Шайніков
Андрій Забіяка
Олександр Судариков
Наталія Романюк,
Аліна Тимошик

Формат 70×100 1/32. Ум. друк. арк. 20,0. Обл.-вид. арк. 22,0.
Папір офсетний № 1. Наклад 4000 пр.

Зам. 70/2

Науково-видавничий центр “Наша культура і наука”
Поштова адреса: а/с 1, Київ-107, 04107.
Електронна адреса: nkin@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію
суб'єкта видавничої діяльності ДК №719 від 17.12.2001

Віддруковано з оригінал-макета видавництва
в Українському агентстві інформації та друку “Рада”
03148, м. Київ, вул. Сосніних, 3

тел. (044) 273-67-94